

77-3
232

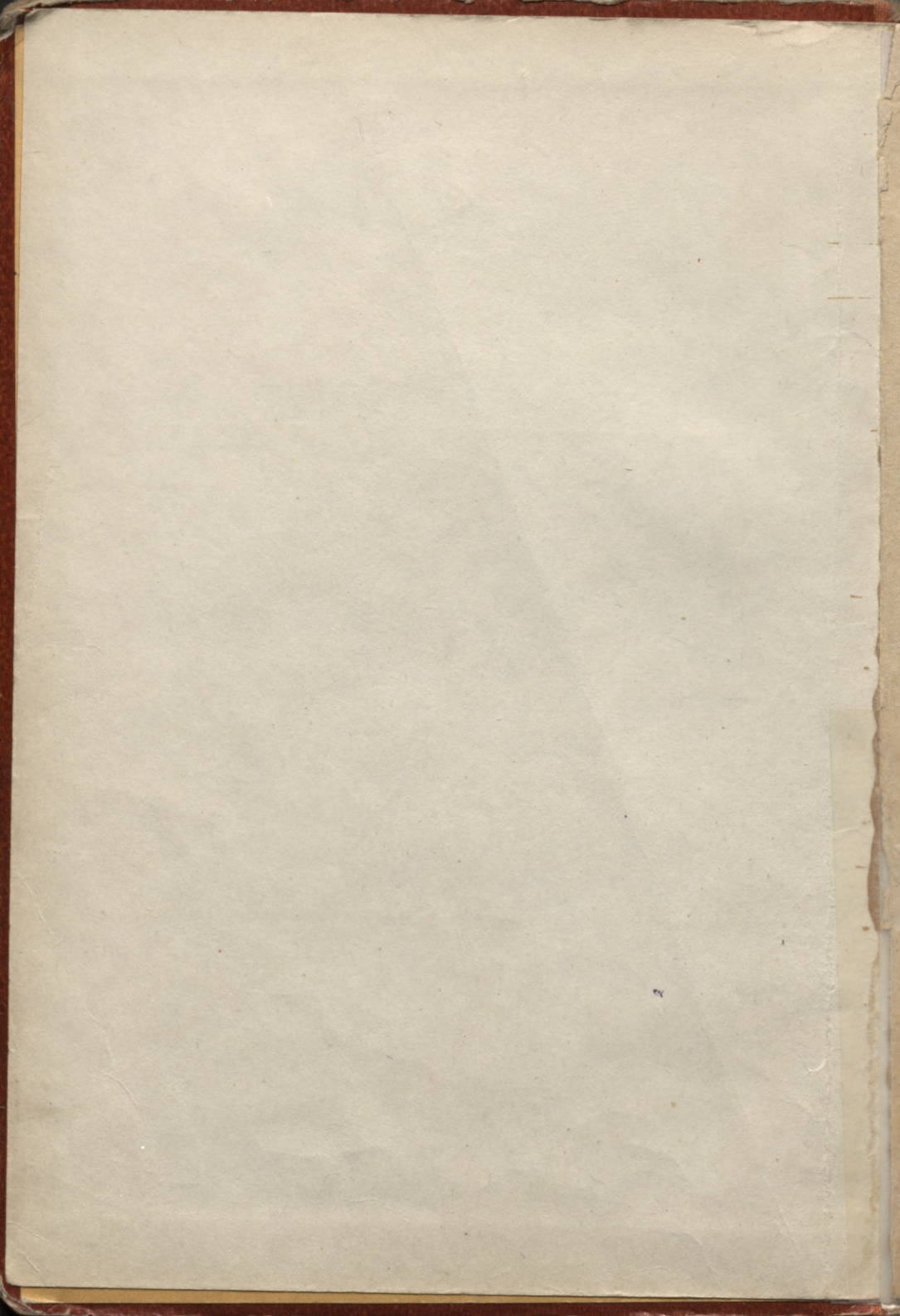
V. Kalniņš

ROMIEŠU
CIVILTIESĪBU
PAMATI

...entando
...

...a. v. p. r. e. s. i. p. s. a. m.
...o. r. e. e. f. u. n. d. e. e. d. e. r. e.
...s. e. r. v. e. r. e. d. i. u. d. e. r. e. d. i. u.
...o. m. n. i. u. m. q. u. i. n. o. l. e. b. a.
...e. i. u. d. i. c. i. a. v. e. r. e. s. o. m. n. i. a.
...t. e. m. p. o. r. a. n. n. d. z. s. e. q. u. i.
...p. r. a. e. i. o. r. e. s. e. r. v. a. t. e.
...s. i. s. t. e. n. t. e. i. n. h. a. c. i. s. t. o.
...e. i. a. c. i. e. r. r. a. i. r. u. i. a.
...e. s. i. e. r. o. p. r. i. a. i. c. q. u. i. d. e. x.
...e. a. r. t. u. a. r. p. r. i. u. i. a. v. e. r.
...p. r. i. a. v. e. s. i. a. e. i. u. e. a. e. o. r.
...p. r. i. u. i. d. r. p. o. r. p. r. i. u. i. a.
...q. u. o. d. i. n. t. e. r. i. o. r.
...s. e. a. a. i. n. e. a. d. i. c. t.
...i. n. e. n. d. o. l. i. b. e. r.
...e. a. e. b. a. i. e. t. o. n. i. d. u. s. i. u.
...i. a. a. d. q. u. i. r. e. b. a. i. t. e. o. m. n. i.

...e. r. t. o. e. o. q. u. i.
...i. a. s. t. i. p. u. l. a. t.
...p. r. a. e. q. u. i.
...a. d. q. u. i. r. i. u. i. c. i. a. n. i. u. m. J.
...p. u. l. e. i. u. r. i. u. m. d. o. q. u. i. n. e. s. t.
...d. a. r. i. s. p. o. n. d. e. s. i. a. i. t. e. o. m. n. i. a.
...a. i. e. r. i. o. a. e. s. p. r. i. u. i. a. i. o. r. e.
...e. x. i. a. t. t. i. e. n. d. o. r. i. a. t. i. o. n. e.
...e. s. i. o. e. a. q. u. i. e. s. i. a. r. p. a.
...e. s. t. o. e. a. e. r. e. q. u. i. i. l. l. o. i. d. i.
...p. r. i. u. i. n. q. u. o. d. e. n. d. o. r. a. i.
...n. i. a. e. s. t. i. a. i. u. r. i. s. i. n. d. e. p. r. e.
...p. a. c. i. u. i. n. i. u. s. e. x. d. o. r. i. n. i.
...i. s. s. u. a. i. e. s. d. o. r. i. a. i. u. i. p. r. i.
...p. r. a. e. s. s. i. o. r. e. s. p. r. o. u. n. d. e.
...e. i. u. i. u. s. s. e. r. i. s. o. i. a. d. o. m.
...p. r. e. x. a. s. t. i. a. d. o. r.
...n. o. a. i. n. i. p. r. a. e. t. o. r.
...o. m. n. i. u. m. i. s. t. a. n. t. i. a. i. u. m.
...a. c. c. e. p. i. s. s. e. i. d. a. r. p. o. i. n. t. e.
...q. u. i. d. o. q. u. i. r. i. d. a. t. i. a. i.

L 77-3
232

VOLDEMĀRS KALNIŅŠ

L
34

ROMIEŠU CIVILTIESĪBU PAMATI

*Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās izglītības ministrija
atļāvuši lietot par mācību līdzekli
P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes
Juridiskās fakultātes studentiem*

IZDEVNIECIBA «ZVAIGZNE»
RĪGA 1977

34
Ka 281

0309069573
Viņa Lāga Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

77-34.265

В книге «Основы римского гражданского права» с марксистско-ленинских позиций изложены институты римского права преимущественно по первоисточникам. Охарактеризовано римское государство, освещены источники римского гражданского права, субъекты гражданского права. Рассмотрено семейное право, вещное право, обязательственное право, право наследования, описаны основные черты римского гражданско-процессуального права.

Издание является руководством, а также справочным материалом по римскому гражданскому праву для юристов, историков, экономистов, языковедов и других специалистов.

⊕ Izdevniecība «Zvaigzne» 1977

K 11001-122 / M802(11)77 96-77

PRIEKŠVārds

Sajā grāmatā izklāstīti, galvenokārt pēc-pirmavotiēm, ievērojamākie romiešu civiltiesību institūti, parādītas to raksturīgākās pazīmes, kas izveidojušās vairāk nekā tūkstoš gadu ilgajā Romas valsts pastāvēšanas laikā. Bet civiltiesību vēsturiskās īpatnības nevar pilnīgi izprast, nesaistot tās ar valsts organizāciju, it īpaši ar likumdošanas orgāniem, kas izdevuši romiešu tiesību normas, kurās ir izteikta tā laika valdošās šķiras griba.¹ Tādēļ šīs grāmatas ievadā dots īss Romas valsts iekārtas pārskats pa attīstības periodiem.

Sajā darbā nav aprakstītas romiešu krimināltiesības, jo tās vēlākajos laikos tiesību vēsturē nav ieguvušas plašu popularitāti vai kādu izcilu nozīmi. Turpretim romiešu civiltiesības ar sava laikmeta augstāko šķiriski juridisko izveidojumu ir ieguvušas paliekamu vietu pasaules vēsturē, un tāpēc arī mūsu Padomju valstī tās ir zinātniskas pētīšanas priekšmets, jo «pasaules vēstures un mūsdienu pasaules attīstības problēmu pētīšanai jāatsedz likumsakarīgais process — cilvēces virzīšanās uz komunismu»².

Romiešu tiesību vēsturisko lomu jau novērtējuši savos darbos marksisma klasiķi, it īpaši pievērsoties civiltiesībām, kuru pamatā ir juridiski pilnīgi izveidots privātais īpašums, kas jaunajos laikos kļuvis par kapitalistiskās iekārtas pamatu.

F. Engelss par romiešu tiesībām raksta: «... romiešu tiesības, vispilnīgākā, kāda vispār pazīstama, tiesību forma, kuras pamatā ir privātais īpašums.»³ Tāpat arī F. Engelss norāda uz romiešu

---

¹ Sal. *Markss K. un Engelss F.* Komunistiskās partijas manifest. R., 1948, 60. lpp., kur, uzrunājot buržuāziju, autori saka: «... jūsu tiesības ir tikai jūsu šķiras griba, kas padarīta par likumu, griba, kuras saturu nosaka jūsu šķiras materiālie dzīves apstākļi.»

² Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programma. R., 1971, 141. lpp.

³ *Engelss F.* Anti-Dirings. R., 1947, 103. lpp.; līdzīgi izsakās arī K. Markss (Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. I, с. 347).

ligumtiesību augstāko izveidojumu privāttiesisko mantu apgrozībā: «...pirmās pasaules mēroga tiesības, t. i., romiešu tiesības, kurās nepārspēti precīzi ir izstrādātas visas svarīgākās vienkāršo preču īpašnieku tiesiskās attiecības (pircējs un pārdevējs, kreditors un parādnieks, ligums, obligācija utt.).»¹

Sos civiltiesību institūtus savā laikā lietoja ne tikai vergu īpašnieki, bet tos pārņēma (recipēja) arī buržuāzija savās civiltiesībās un lieto vēl tagad. Romiešu tiesību pārņemšanas (receptijas) norise un to piemērošana praksē ir īsi raksturota šīs grāmatas pēcvārdos. Te jāuzsver, ka romiešu privātīpašums bija pa prātam valdošajām šķirām, un it īpaši buržuāzijai, kurai pats eksistences pamats ir privātīpašums un ar to saistītie saimnieciskie darījumi. Buržuāzija sāka uzskatīt romiešu civiltiesības par neapstrīdamu dogmu jeb, toreizējā izpratnē, — par rakstīto prātu (*ratio scripta*), kas pilnā mērā nodrošināja muižnieku un kapitālistu intereses. Nodibinājās pandektu doktrīna, t. i., mācība par romiešu civiltiesību praktisko pielāgošanu jaunajiem laikiem (t. s. «tagadnes romiešu tiesības»). Pandektu doktrīna sagatavoja ceļu romiešu civiltiesību institūtu pārņemšanai jaunlaiku buržuāzisko valstu civilkodeksos.²

Padomju iekārtā vairs nav spēkā romiešu civiltiesību normas, jo ideoloģiski tās nav pieņemamas sava privātā rakstura dēļ. V. I. Leņins kādā vēstulē D. Kurskim ir rakstījis: «Mēs neko «privātu» neatzīstam.»³ Šinī gadījumā jēdziens «privāts» tiek saprasts kā pretstats jēdzienam «sabiedrīks». Sociālistiskajā sabiedrībā viena pilsoņa intereses nav nekādā pretstatā visas sabiedrības interesēm, bet gan ar tām harmoniski saskaņotas.

Padomju valstī par romiešu tiesībām var būt interese gan no vēsturiski zinātniskā viedokļa kā par antikās pasaules kultūras pieminekli, gan arī no sabiedriski politiskajiem apsvērumiem. Padomju juristam bieži nākas saskarties ar buržuāzisko valstu civiltiesībām tiklab ideoloģiskā cīņā, kā arī praktiskos jautājumos. Tāpēc pareizi jāizprot arī romiešu tiesību institūti, jo tie ir tagadnes buržuāzisko civiltiesību pamatos. Buržuāziskās civiltiesības vispār nav izprotamas, ja nezina romiešu tiesību elementāros pamatus.

Padomju Savienība uztur rosīgus tirdzniecības sakarus ar kapitālistiskajām valstīm, kur spēkā ir buržuāziskās civiltiesības.

¹ Engelss F. Ludvigs Feierbahs un klasiskās vācu filozofijas gals. Grām.: *Markss K. un Engelss F. Darbu izlase 2 sēj., 2. sēj. R., 1950, 371 lpp.*

² F. Engelss kā piemēru min Francijas Civilkodeksu (sk. *Markss K. un Engelss F. Darbu izlase 2 sēj., 2. sēj., R., 1950, 371. lpp.*).

³ Leņins V. I. Raksti, 45. sēj., 425. lpp.

Pēdējā laikā saimnieciskā un kultūras sadarbība ar šīm valstīm aizvien paplašinās. «Starp svarīgākajām saimnieciskajām problēmām arvien lielāku nozīmi iegūst ārējo ekonomisko sakaru attīstība. ... Ārējos ekonomiskos sakarus mēs uzskatām par efektīvu līdzekli, kas veicina gan politisko, gan ekonomisko uzdevumu atrisināšanu.»¹ Tādēļ padomju juristiem ir arī tieša saskare ar ārvalstu buržuāziskajām civiltiesībām, it sevišķi valsts ārējās tirdzniecības jomā u. c.

Tiesību zinātne Padomju Savienībā pēti un iztirzā romiešu tiesības no marksistiski ļeņinskajām pozīcijām; attīstās un pieaug arī publikācijas par tām. Savā laikā jau P. Stučka izskaidroja un kritizēja romiešu civiltiesību institūtus. Vairāki viņa raksti par romiešu tiesībām uzņemti Valsts un tiesību enciklopēdijā², piemēram: владение (possessio), договор, залог, аренда, алименты, обязательство u. c. P. Stučka savos darbos atklāja un parādīja tās romiešu tiesību normas, kas ideoloģiski un praktiski kalpo buržuāzijas interesēm.³

Padomju literatūra par romiešu tiesībām strauji pieaugusi pēdējos gadu desmitos, padziļinot šo tiesību zinātnisko izpēti un izpratni. Kā svarīgākie no šiem darbiem minami:

Перетерский И. С. Древний Рим. Всеобщая история Государства и права, ч. 1, вып. II. М., 1945.

Перетерский И. С. Дигесты Юстиниана. М., 1956.

Перетерский И. С. О правовом положении рабов в Древнем Риме. — «Уч. зап. Моск. юрид. инст.», вып. 1, 1939. Римское частное право. Под редакцией И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. М., Юрид. изд-во Мин. юстиции СССР, 1948.

Новицкий И. Б. Римское частное право. М., 1948.

Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. М., 1956.

(Vēlākie šī darba izdevumi iznāca pēc autora nāves — 1960. un 1972. gadā.)

Дроников В. К. Римське приватне право. Київ, 1961.

Галанза П. Н. и соавт. Государство и право Древнего Рима. М., Изд-во МГУ, 1963.

---

¹ *Brežņevs L.* PSKP Centrālās Komitejas pārskats un partijas kārtējie uzdevumi iekšpolitikā un ārpolitikā. — Grām.: PSKP XXV kongresa materiāli. R., 1976, 63. lpp.

² Sk. Энциклопедия государства и права. В 3-х т. М., Изд-во Коммунистической Академии, 1925—1927.

³ Sk. *Калынь В. П. И.* Стучка о римском праве и его рецепции в буржуазных странах. — В кн. О теоретическом наследии П. И. Стучки в советской правовой науке, Р., 1962.

Рясенцев В. А. Основы римского гражданского права. Учебно-методические указания. М., ВЮЗИ, 1964.

Бирюков Ю. М. Государство и право Древнего Рима. М., 1969.

Каськ П. Римское право и современная юриспруденция. — «Советское право», 1969, № 1.

Иоффе О. С. и Мусин В. А. Основы римского гражданского права. Л., Изд-во Лен. Гос. Унив., 1974.

Līdzīgi izdevumi par romiešu tiesībām iznākuši arī tautas demokrātijas valstīs, piemēram:

Wilinski A. Das römische Recht. Leipzig, 1966.

Taubenszlag R. Rzymskie prawo prywatne. Warszawa, 1969.

Андреев М. Н. Римско частно право. София, 1971.

Bartošek M. Rímské právo a socialistická společnost. Praha, 1966.

Hanga V., Jacota M. Drept privat roman. Bucuresti, 1964.

Diosdi György. Ownership in ancient and preclassical Roman law. Budapest, 1970.

Römisches Recht in einem Band herausgegeben von Liselot Huchthausen. Berlin und Weimar, 1975.

Izcila nozīme romiešu tiesībām ir juridiskās terminoloģijas nodibināšanā, it sevišķi civiltiesībās. Jaunlaiku valodu bagātie vārdu krājumi un tiesību jēdzienu nacionālie apzīmējumi gan lielā mērā aizstāj latīņu vārdus, bet pilnīgi no tiem neatsakās un lieto tos tiklab likumdošanā, kā arī citos juridiskos aktos un literatūrā. Romiešu juridiskie termini izplatījušies visā pasaulē un ieguvuši internacionālu terminu raksturu, kas praksē un tautu sadarbībā ir visai izdevīgi. Arī latviešu juridiskajā terminoloģijā plaši tiek lietoti latīņu termini, piemēram: testaments, legāts, adopcija, servitūti, obligācija, cesija, kontrakts, delikts, kompensācija, novācija, evikcija, hipotēka u. c.¹

Romiešu civiltiesības atšķiras ar augsti kvalificētu juridisko tehniku un izcili skaidriem un precīziem formulējumiem, kas saista jaunlaiku juristu uzmanību un liek tiem pat apbrīnot šo antīkās civilizācijas meistardarbu.

Grāmata «Romiešu civiltiesību pamati» sniedz plašu izziņas materiālu romiešu tiesību jautājumos. Tā ir rokas grāmata tiklab juristiem, kā arī vēsturniekiem, ekonomistiem, valodniekiem un citu nozaru speciālistiem viņu praktiskajā un zinātniskajā darbā, kas saistīts ar romiešu tiesību jautājumiem, bet P. Stučkas LVU Juridiskās fakultātes studenti to var izmantot par mācību palīglīdzekli «Romiešu tiesību pamatu» kursa apgūšanai.

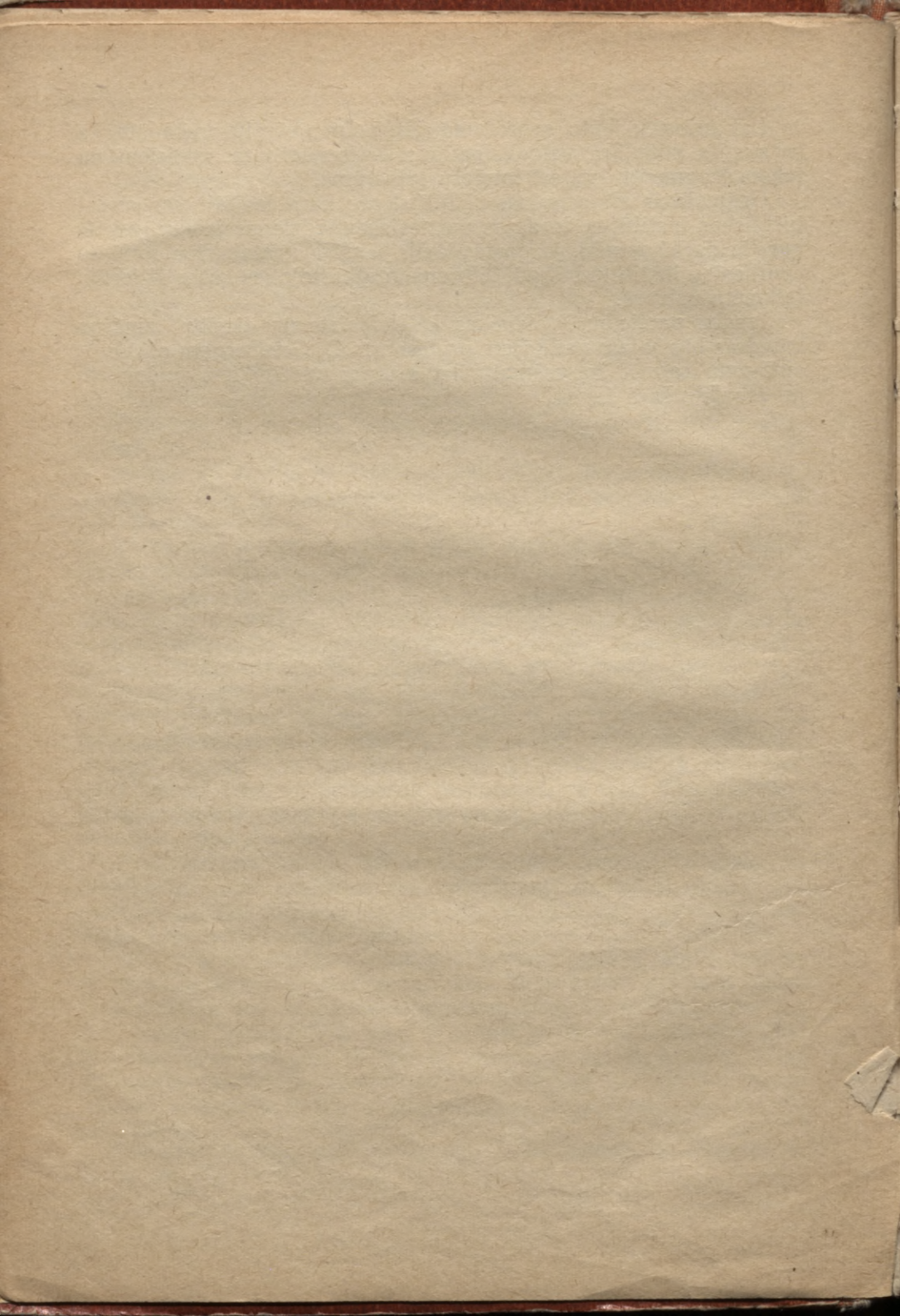
¹ Juridisko terminu vārdnīca. Sastādījis autoru kolektīvs O. Grinberga redakcijā. R., 1970.

Lai grāmata būtu saprotama plašākām lasītāju aprindām, tā sarakstīta populārā valodā, bet visi latīņu termini, izteicieni un teksta fragmenti doti arī latviešu tulkojumā.

Grāmatā ir alfabētiskais rādītājs, pēc kura lasītāji var atrast juridiskos institūtus, to daļas un tiesiskos jēdzienus jebkurā vietā, kur tie darbā minēti, jo pastāv dziļa iekšēja mijsakarība romiešu civiltiesību institūtu starpā, jēdzieniem atkārtojoties katra attiecīgā laikmeta uztverē.

Izsaku pateicību P. Stučkas LVU Valsts un tiesību zinātņu katedras bijušajam vadītājam profesoram O. Grīnbergam par ierosinājumu rakstīt šo grāmatu, kā arī par vērtīgajiem padomiem un atbalstu šajā darbā.

Autors

IEVADS

Antīkās pasaules vergu īpašnieku lielvalsts. Savā vairāk nekā tūkstoš gadu ilgajā pastāvēšanas laikā¹ Romas valsts izveidojās pakāpeniski no pirmatnējas militāras seno iedzīvotāju apmetnes Romas pakalnos par milzīgu lielvalsti, kas aptvēra gandrīz visu tā laika civilizēto pasauli. Tās robežās ietilpa Itālijas un Grieķijas zemes, Melnās jūras piekrastes ziemeļrietumu novadi, Mazāzija, Mezopotāmija, Sīrija, Eģipte, Āfrikas ziemeļi, Pireneju pussala (tagadējās Spānijas un Portugāles teritorija), Aizalpu Gallija (tagadējā Francija), Britānijas sala (līdz Skotijai), kā arī Eiropas centrālie apgabali. Vidusjūra kļuva par Romas valsts iekšējo ezeru (*mare Internum*).

Šī lielvalsts nodibinājās un pastāvēja uz verdzības iekārtas ekonomiskās bāzes. Pirmajos gadsimtos dominēja patriarhālās verdzības saimniecība, kur patriarhālajā lielģimenē vēl strādāja kopā brīvie un vergi. Vēlāk šī verdzības forma pārveidojās t. s. antīkās verdzības ražošanas iekārtā, kur visus fiziskos darbus un daļēji garīgos darbus veica vergi. Romas valsts pēdējos gadsimtos verdzības saimniecības dzīlēs jau parādījās feodālās ekonomikas iedīgļi, kas pamazām ārdīja verdzības struktūru. Šis process beidzās ar Romas valsts sairšanu.

Valdošā šķira visā Romas valsts pastāvēšanas laikā bija vergu īpašnieki, un viņu intereses dažādos impērijas attīstības posmos sargāja gan republikas, gan monarhijas valsts formas. Tāpat arī šīs šķiras griba izpaudās visāda tiesību formās, ko valsts varas orgāni atzina un noteica atsevišķos valsts attīstības periodos. Roma kā lielākā un pēdējā vergu īpašnieku valsts izmantoja gandrīz visu senāko verdzības valstu (Grieķijas, Foinīķijas, Eģiptes u. c.) tiesību institūtus, pārstrādājot tos vienā universālā tiesību sistēmā tā laika pasaules pārvaldīšanai. Un kā

---

¹ No VIII gs. pirms m. ē. līdz VI gs. m. ē. Par Romas impērijas beigām sk. 31. lpp.

visraksturīgākā un lielvalstij vispiemērotākā tiesību nozare izrādījās tieši romiešu civiltiesības ar pilnīgi attīstītu privātīpašumu un meistariski izstrādātām līgumu juridiskām formām.

ROMAS VALSTS ORGANIZĀCIJAS ATTĪSTĪBAS PERIODI

No valsts un tiesību attīstības viedokļa atšķirami 4 raksturīgi periodi: Romas valsts tapšanas periods jeb t. s. ķēniņu laikmets, republikas periods, principāta — impērijas ievirzes periods un domināta — pilnīgi izveidotas impērijas periods.

ROMAS VALSTS TAPŠANAS PERIODS (APTUVENI NO VIII GS. LIDZ V GS. SĀKUMAM P. M. Ē.)¹

Romas valsts tapšanas periods tiek attiecināts uz laika posmu, kad bija sairusi pirmatnējā kopienas iekārta, radušās šķiras un to pretrunas un veidojās valsts iedīgļi. Sākums Romas valstij ir pirmatnēja pilsētas veida apmetne nākamās Romas pakalnos (apm. 3 km² liela teritorija), kur uz pastāvīgu dzīvi bija apmetusies kāda klejojoša kareiviska kopa, kas tika dēvēti par kvirītiem (*Quirites*). Ekonomiskais eksistences pamats šai kopai bija sirojumu kari, bet līdzās tiem, mainot klejotāju dzīves veidu pret pastāvīgu apmetni, attīstījās lopkopība un sīkā zemkopība. Kvirītu kopa auga un plūda pāri apmetnes robežām, iespiedamās apkārtnes laukos. Sākumā šie lauki vēl piederēja visai kopai (*ager publicus*), bet vēlāk, rodoties privātam īpašumam, tos ieguva tikai pie

¹ Romas pilsētas sākumi grūti precizējami, jo ir bijušas dažādas kalendāru sistēmas. Augusta laikā par Romas dibināšanas gadu oficiāli pieņēma 753. gadu, par republikas — 509. gadu pirms m. ē. Te vēl jāpiemetina, ka valsts tapšanas periods un republikas pirmie gadsimti ir tīti diezgan biežā aizvēstures miglā, jo ziņas, ko dod rakstveida pirmavoti par Romas senatni, ir visai trūcīgas un pretrunīgas. Tomēr tagadējā zinātne atzīst, ka, kritiski izmantojot literāro tradīciju (teikas, leģendas, nostāstus utt.), var iegūt daudz vēsturiskas patiesības.

F. Engelss darbā «Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās» saka: «Pastāvot biežajai tumsai, kas aizsedz visu leģendāro seno Romas vēsturi, — tumsai, ko vēl stipri sabiezinājuši racionālistiski pragmatiskie iztulkošanas mēģinājumi un vēlāko juridiski izglītoto autoru ziņas, kādas tie devuši savos darbos, kas ir mūsu avoti, — nav iespējams kaut ko noteiktu sacīt par tās revolūcijas laiku, norisi un cēloņiem, kura izbeidza seno dzimtu iekārtu.» (*Markss K. un Engelss F. Darbu izlase 2 sēj., 2. sēj. R., 1950, 264. lpp.*)

senajām kvirītu dzimtām (*gentes*) piederīgie ģimeņu tēvi (*patres*), kas bija vienīgie pilntiesīgie, pavisam brīvie Romas sabiedrības locekļi, no kuriem tad veidojās dižā, augstā kungu kārta — patricieši (*patricii*), kas reprezentēja Romas «tautu» — *populus Romanus Quiritium*. Tiešā patriciešu atkarībā un aizsardzībā bija klienti (*clientes* «klausīgie») — sociāls iedzīvotāju nogrupējums, kas komplektējās no ieceļotājiem, pārvietotajiem, brīvvalstajiem vergiem un citiem nepilntiesīgiem. Patricietis, kas pieņēma klientu savā ģimenē un tiesiskā aizsardzībā, tika saukts par patronu (*patronus*). Klients savam patronam klausīja, gan iedams līdzī karā, gan palīdzēdams mājas darbos un izrādīdams tam cieņu. Romas teritorijai karos paplašinoties, nāca klāt vēl viena tiesībās ierobežota nemantīgu iedzīvotāju šķira (domājams, Romas kaimiņu novadu brīvie iedzīvotāji, kuri nebija nonākuši klientu stāvoklī) — plebeji (*plebs* jeb arh. *plebēs* «daudzums») — nedziļciltīgie, šķiriski zemākas pakāpes Romas pilsoņi, kas, būdami ārpus patriciešu jeb kvirītu dzimtām¹, nevarēja piedalīties patriciešu sapulcēs un tāpēc arī nepiedalījās politiskajā dzīvē, bet gan, būdami juridiski patstāvīgi sabiedrības locekļi, viņi varēja iegūt īpašumu, varēja tirgoties, nodarboties ar amatniecību un aizstāvēties tiesā. Viņiem bija jāmaksā nodokļi, bet laulība ar patriciešiem tiem bija aizliegta.

Kā saimnieciska pamatvienība senajiem romiešiem, kuri nodarbojās ar lopkopību un zemkopību, pastāvēja patriarhālā ģimene (*familia*), kur brīvie strādāja kopā ar vergiem (*famuli*, *servi*). Ražošanas struktūra veidojās kā patriarhālās verdzības forma, visvairāk izmantojot kara gūstekņus.

No valsts tapšanas un valsts varas orgānu izveidošanās viedokļa zīmīgi, ka kvirītu apvienības pamatos, kā tradīcija vēsti, bijis mākslīgi radīts iedzīvotāju iedalījums: 3 tribas², 30 kūrijas³ (katrā tribā pa 10) un 300 dzimtas (*gentes*) (katrā kūrijā pa 100), kas liecina par šāda iedalījuma izcelsmes militāro raksturu. Šajā struktūrā galvenā vara sākumā bija kūrijām ar kurioniem (*curiones*) un visai kūriju kopai ar virskurionu (*curio maximus*) priekšgalā.

Brīvie un pilntiesīgie kvirīti, kas bija spējīgi nest ieročus, savas sabiedriskās un politiskās dzīves jautājumu apspriešanai un izlemšanai un vadoņu vēlēšanai pulcējās pa kūrijām. Šīs sapulces sauca par kūriju komīcijiem (*comitia curiata*, viensk. *comitium* no *coire* sanākt kopā). Tas bija pirmais valsts varas orgāns.

¹ Ar laiku izveidojās arī plebeju dzimtas.

² *tribus* — etniska patriciešu daļa.

³ *curia* no *co-* + *vir* «vīru kopa».

Iespējams, ka virskurions bija arī kvirītu sapulcē ievēlēts karavadonis, sapulces vadītājs, likumu ierosinātājs un vēlāk tika saukts par valsts vadoni jeb ķēniņu *rex* (*regere* virzīt, vadīt, valdīt), kas veica arī citus valdnieka pienākumus un bija reliģiskā kulta augstākais pārzinis (*rex sacrificulus*). Pēc nostāstiem valdnieka ārējās pazīmes un varas simboli bijuši kurūlais krēsls (*sella curulis*¹), izrakstīts tērps (*toga picta*), 12 pavadoņi (*lictors*) ar fascijiem (*fascēs* rikšu kūļi ar cirvi vidū) uz pleciem. Pēc *rex* nāves līdz jauna valdnieka ievēlēšanai iestājās starpvaldības posms (*interregnum*), kad varu uz laiku pārņēma senāts, kas no sava vidus izvēlēja starpvaldnieku (*interrex*). Jaunā *rex* ievešana amatā notika ar sakrālu ceremoniju (*inauguratio* — zīlēšanu, pareģošanu pēc putnu lidojuma).

Senāts jeb vecājo padome (*senatus* no *senex* «vecs») bija valsts orgāns, kura sastāvā bija 300 dzimtu vecākie, kurus sauca par senatoriem (*senatores*) vai par tēviem (*patres*).² Senāts pēc sava juridiskā rakstura bija padomdevējs orgāns — vecu, daudz pieredzējušu cilvēku atzinumu devējs. Senāta pieņemtie lēmumi (*senatus consulta*) pamatojās uz «tēvu» autoritāti (*auctoritas patrum*). Kvirītu sapulcēs pieņemtos likumus parasti sankcionēja senāts ar savu autoritatīvo atzinumu, kā arī citādā veidā ietekmēja sapulču darbību un valsts dzīvi vispār. Ar laiku no patriciešu dzimtām, kuru «tēvi» bija bijuši senātā, attīstījās senatoru kārta (*ordo senatorius*), kas vēlāk izvērtās par konservatīvu aristokrātijas daļu ar lielu politisku varu valsts vēsturē.

Tradīcijā minēti pavisam 7 ķēniņi,³ un katram no tiem senie nostāsti piedēvē kādus nopelnus kvirītu sabiedrības izveidošanā. Sevišķu ievēribu pelna priekšpēdējā ķēniņa Servija Tullija reforma, ar kuru visi Romas brīvie vīriešu dzimuma pilsoņi tika iedalīti klasēs (*classis*) pēc viņu īpašuma stāvokļa⁴ un nevis kā senāk pēc patriarhālo dzimtu izcelsmes. Katrai klasei pēc turības pakāpes bija savas politiskās tiesības un savi pienākumi. Viens no svarīgākajiem pienākumiem bija dot zināmu skaitu karavīru:

¹ Ar zilonkaulu rotāts augstāka amatvīra amata krēsls.

² Sākotnēji par senāta locekļiem bija dzimtu vecākie, bet vēlāk laikam tos iecēla ķēniņš un republikas laika sākumā konsuli, un pēc tam cenzorī. Sk. 18. lpp.

³ 1. Romulus, 2. Numa Pompilius, 3. Tullus Hostilius, 4. Ancus Marcius, 5. Tarquinius Priscus, 6. Servius Tullius, 7. Tarquinius Superbus (*Livius, Ab urbe condita* I).

⁴ *Livius, I,42,5: Servius... censum... instituit... tum classes centuriasque... ex censu descripsit...* «Sevijs... noteica cenzu (īpašuma novērtējumu), ... pēc tam viņš atkarībā no cenza nodibināja klases un centūrijas...».

jātniekus, smagi un viegli apbruņotus kājniekus utt. Karavīru pamatvienība tagad bija centūrija (*centuria* «simts»). Tātad klases īpašuma stāvoklis noteica karavīra vietu karaspēkā, piemēram: pirmās klases visbagātākie pilsoņi deva jātnieku centūrijas, pārējiem vajadzēja sagādāt kājniekus ar smago apbruņojumu un zemākās klases atbilstoši turībai deva kājnieku centūrijas ar vieglu apbruņojumu.

Ar šo reformu arī plebeji atbilstoši savai turības pakāpei iekļuva attiecīgā klasē un piedalījās centūrijās (karaspēka vienībās). Viszemākajā cenza klasē ieskaitīja pilsoņus, kam nebija ne zemes, ne mantas, — tā dēvētos proletāriešus (*proletarius* «kam ir bērni»). Šīs reformas mērķis bija iesaistīt karaspēkā plašākus pilsoņu slāņus, bet politisko varu paturēt mantīgo rokās (šķiru cīņas izpausme).

Cenza īstenošanai bija vajadzīgs teritoriālais iedalījums. Tāpēc visu senās Romas teritoriju sadalīja apvidos, kuriem gan palika vecais tribas nosaukums, bet tam nebija nekā kopēja ar senākajām tribām, jo tagad tribas kā administratīvas vienības aizstāja vecās dzimtu tribas, un mērķis tagad bija zemes īpašuma reģistrēšana. Tribu skaits pamazām pieauga līdz 35, no tām 4 bija pilsētas (*Palatina, Collina, Esquilina, Suburana*) un 31 lauku triba. Arī zemes iedalījums teritoriālās tribās tiek piedēvēts Servijam Tullijam.¹

Servija Tullija reformas nozīme ir ļoti liela. Līdzās senajām patriciešu sapulcēm, kas notika pa kūrijām, radās jauns pilsoņu sapulces veids pa centūrijām — centūriju komiciji (*comitia centuriata*), kuros piedalījās ne tikai patricieši vien, bet arī plebeji. Uz šiem centūriju komicijiem tad nu pārgāja visu svarīgāko sabiedrības dzīves jautājumu izlemšana, un kūriju komiciji zaudēja savu nozīmi. Plebeji, uzņemti centūrijās, iekļuva «tautas» sastāvā un ieguva tiesības, kas pagaidām gan nebija nekas vairāk kā tiesības liet sviedrus un asinis par Romas valsti.

Attīstoties tālāk demokrātiskiem principiem, Romas valsti nodibinājās republikas pārvaldes veids, kas tomēr palika aristokrātisks, jo patricieši joprojām bija valdošā šķira un līdz ar to vadītāji un noteicēji likumdošanā un administrācijā. Pēc

¹ Livius I, 43, 13: *quadrijariam enim urbe divisa regionibusque et colibus, qui habitabantur, partes eas tribus appellavit, ut ego arbitror, a tributo, ... neque eae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere* «Jo viņš, sadalījis pilsētu četrās daļās pēc iecirkņiem un pakalniem, kas tika apdzīvoti, nosauca šīs daļas par tribām, kā es domāju, no vārda *tributum* (t. i., nodoklis), ... un šīs tribas nemaz neattiecās uz centūriju iedalījumu un skaitu».

nostāstiem septītais *rex* Tarkvīnijs Lepnais esot izraidīts. *Livius* I, 60, 1—2: *Tarquinio clausae portae exiliumque indictum . . . , exactique inde liberi regis* «Tarkvīnijam tika slēgti vārti un noteikta trimda . . . , un pēc tam tika padzīti ķēniņa bērni».

Šo laikmetu Romas vēsturē raksturo F. Engelss: «Tā arī Romā jau pirms tā saucamās ķēniņa varas atcelšanas tika sagrauta vecā, uz personīgām asinsradniecības saitēm dibinātā sabiedriskā iekārta un tās vietā nodibināta jauna, īsta valsts iekārta, kuras pamatā bija teritoriālais iedalījums un mantas stāvokļa atšķirības.»¹

REPUBLIKAS PERIODS

(NO IV GS. LIDZ I GS. PIRMS M. Ē.)

Republikas periods (no IV līdz I gs. pirms m. ē. vai precīzāk — no 509. līdz 27. gadam pirms m. ē.) ir ievērojams ar lielām pārmaiņām saimnieciskajā dzīvē un valsts iekārtā. Šajā periodā Romas teritorija stipri paplašinājās un tālu pārsniedza Apenīnu pussalu (*solum Italicum* «Itālijas zeme»), pakļaujot sev Grieķijas zemes, Mazāzijas novadus, Āfrikas ziemeļu krastu, Aizalpu Galliju un citas zemes. Jaunās teritorijas tika pievienotas galvenokārt ar iekarošanu, un bez tam ar militāru varu tika uzspiesti padošanās līgumi kaimiņu ciltīm un tautībām (*civitates foederatae* «sabiedrotās kaimiņu tautības»), kas gan vēl kādu laiku saglabāja arī savas parašas. Sabiedrotās kaimiņu tautības ar saviem karavīriem kā palīgkaraspēku piedalījās arī Romas turpmākajos karos. Nemitīgie kari un jaunu teritoriju sagrābšana deva milzīgus vergu barus turīgajiem Romas vergu īpašniekiem. Vergu darbs iespiedās visu ražošanas veidu pamatos. Verdzība pārsniedza patriarhālās ģimenes formas, un strauji attīstījās antīkās verdzības ražošanas veids, kur lielos uzņēmumos (latifundijās, amatnieku darbnīcās, metālu raktuvēs utt.) masveidā lietoja vergu darbu. Pamazām milzīgas bagātības koncentrējās nedaudzu pilsoņu rokās, it īpaši provinču novados (*solum provinciale*), kur viņi bija sagrabuši lielas zemes platības. Turpretim liels pilsoņu daudzums nonāca trūkumā, it sevišķi zemnieki Itālijas novados (*solum Italicum*), kur izveidojās sīki zemes īpašumi; daudzi iestīga parādos, pavairojās bezzemnieku skaits utt. Valdošajā vergu īpašnieku šķirā mantiskās diferenciācijas dēļ radās dziļas pretrunas starp lielajiem zemes īpašniekiem un sīkajiem zemniekiem vai bezzemniekiem.

¹ Engelss F. Ģimenes, privātipašuma un valsts izcelšanās. — Grām.: *Markss K. un Engelss F. Darbu izlase* 2. sēj., 2. sēj. R., 1950, 265. lpp.

Gadsimtiem ilgstošā cīņa starp plebejiem un patriciešiem bija ekonomiska un politiska rakstura. Plebeji centās iegūt lietošanā valstij piederošo zemi (*ager publicus*) un panākt tādas pašas tiesības valsts dzīvē, kādas bija patriciešiem. Šajā cīņā plebeji uzvarēja aristokrātisko patriciešu slāni.¹ Bet arī plebeju starpā jo strauji notika mantiskā diferenciācija — atšķirās turīgo virsslānis. Vecās patriciešu dzimtas pamazām izmira, un plebeji tiesībās aizvien vairāk kļuva līdzīgi patriciešiem. Tā pārmainījās kārtu sociālā struktūra: plebeju virsslānis it kā apvienojās ar patriciešiem un radās jauna aristokrātija nobilitāte (*nobilitas* no *nobilis* «ievērojams, izcils, dižens»). Starp patriciešu un plebeju dzimtām vēl gan pastāvēja zināma atšķirība, bet politiskā starpība izzuda, jo valsts amatpersonas varēja ievēlēt kā no patriciešiem, tā plebejiem. Kaut gan nobilu skaits nebija visai liels, tomēr tie savās rokās turēja valsts amatus un līdz ar to arī senātu. Bez tam no t. s. jātnieku centūrijām² attīstījās arī zemākas pakāpes aristokrātija — jātnieku kārta (*equester ordo*), kas kā sabiedriska grupa kļuva par finansu un tirgotāju aristokrātiju, sliktākā nozīmē — par auglētāju slāni. Otrā sabiedrības pretpusē bija proletariāts un vergu masas jeb ekspluatētā šķira, kas nemitīgajos karos arvien vairāk pieauga. Te radās liela pretestības kustība, kas izpaudās visnežēlīgākajās šķiru cīņas formās. Laiku pa laikam uzliesmoja spēcīgas vergu sacelšanās, bet vislielākā no tām notika 74. — 71. gadā pirms m. ē. Spartaka vadībā, kurš sapulcināja milzīgu vergu armiju un apdraudēja Romas valsts pastāvēšanu. Spartaka pulkiem pievienojās arī trūcīgie bezzemnieki. Vergu īpašnieki mobilizēja visus sev uzticamos spēkus un ar lielām grūtībām šo sacelšanos apspieda. Šādi nemieri dziļi satricināja republikas iekārtas pamatus.

Republikas laika valsts varas orgāni

Republikas laika valsts varas orgāni bija šādi:³ tautas sapulces jeb komiciji, senāts un māģistrāti (valsts amatpersonas).

¹ III gs. sākumā plebejiem jau bija tiesības tikt ievēlētiem visos valsts amatos.

² Sk. 13. lpp.

³ Pārejot uz republikas iekārtu, pamatos joprojām palika divi iepriekšējā perioda valsts varas orgāni: tautas sapulces un senāts; arī trešā — ķēniņa vara — īstenībā netika iznīcināta, bet pārnesta uz jauniem varas orgāniem — māģistrātiem, kuru sistēma un funkcijas gan nenodibinājās uzreiz, bet veidojās pakāpeniski.

Tautas sapulces jeb komiciji bija augstākais valsts varas orgāns, kas izdeva likumus, vēlēja valsts amatpersonas un sprieda tiesu. Romieši domāja, ka tautas sapulces pārstāv suverēno tautu, tās diženumu un cieņu (*maiestas populi Romani*), un tautas cieņas aizskaršana ir noziegums (*crimen laesae maiestatis*).¹ *Populus Romanus Quiritium* bija juridisks valsts apzīmējums.

Bet jāņem vērā, ka šīs tautas sapulces bija vergu īpašnieku šķiras aristokrātiskās un bagātākās daļas karavīru izlases sapulces, un nekad neviens likumprojekts (*rogatio*) nevarēja būt «tautas» ierosināts. Tautas sapulces sasauca maģistrāts (parasti konsuls vai prētors, bet plebeju sapulces — plebeju tribūns), kas vadīja sapulci un iesniedza likumprojektu, t. i., nolāsija likuma tekstu, ko «tauta» nedrīkstēja ne apspriest, ne pārgrozīt. Nolasīto tekstu vajadzēja vai nu pieņemt, vai noraidīt, kad maģistrāts ar tradicionālajiem vārdiem *rogo vos, Quirites* «lūdzu jūs, kvīrīti» lūdza balsot. Katrs sapulces dalībnieks dabūja divus dēlišus. Uz viena no tiem bija piekritoša atbilde *UR*, t. i., *uti rogas* «tā, kā tu lūdz», bet uz otra — noraidoša *A*, t. i., *antiquo* «atstāju pa vecam», kas nozīmēja likuma projektu noraidīt.²

Republikas periodā bija jau trīs tautas sapulču jeb komiciju veidi: a) *comitia curiata*, b) *comitia centuriata* un c) *comitia tributa*.

a) *comitia curiata*, kas līdz Servija Tullija reformai bija vienīgās patriciešu sapulces un tika sasauktas pa kūrījām, tagad vēl gan saglabājās, bet to loma bija niecīga, jo kūrijas vairs nebija politiskās dzīves noteicējas. Kūriju komiciju kompetencē bija: *lex de imperio*, t. i., tīri formāls akts — apstiprināt citos komicijos ievēlēto maģistrātu pilnvaras un dažu privāttiesisku aktu (testamentu u. c.) sastādīšana.

b) *comitia centuriata* bija tautas sapulces, kas tika sasauktas pa centūrījām. Tās pieņēma svarīgus likumus, vēlēja augstākos maģistrātus: konsulus, prētorus un cenzorus, kā arī iztiesāja sevišķi svarīgas krimināllietas.

Vēl jāaizrāda, ka centūriju komiciji, kam sākumā bija militārs raksturs, tāpēc ka tajos piedalījās pēc cenza principa organizētie karavīri (sapulces notika kara dieva Martas laukumā), republikas laikā pār-

¹ Sk. D. 48,4,1,1.

² Jāpiebilst, ka no oficiāli un ceremoniāli sasauktiem komicijiem jāatšķir vienkāršas pilsoņu sanāksmes *contiones*. Ja arī tādu sanāksmi sasauca kāda amatpersona, lai pilsoņiem ko paziņotu vai apspriestu kādu likumprojektu, tomēr šajās sanāksmēs pieņemtajiem lēmumiem nebija juridiskas nozīmes.

mainijās tiklab rakstura, kā sastāva ziņā, jo tagad cenzi bija citi un karaspēka organizācija citāda. Centūriju komicijiem palika tikai politiskā vara. Bet sakarā ar ekonomikas straujo attīstību un pastāvīgajām šķiru cīņām notika centūriju komiciju reformas, t. i., arvien lielāka to demokratizācija.

c) *comitia tributa* bija patriciešu un plebeju kopīgas sapulces, kas tika sasauktas pa vietu tribām, un tajās pilsoņu īpašumu stāvoklim nebija nekādas nozīmes. Šo sapulču lēmumus sauca par *populiscita*. Bez tam bija vēl *concilia plebis tributa* — sapulces, ko sasauca tikai plebeji vien (tas bija viņu uzvaras panākums cīņā ar patriciešiem). Šīs sapulces pieņemtos lēmumus sauca par *plebiscita*, kas patiesībā bija arī īsti likumi, kurus vajadzēja ievērot kā plebejiem, tā patriciešiem. *Liv. III, 55: ut quod tributim plebs iussisset, populum teneret* «lai tas, ko plebeji būtu nolēmuši pa tribām (savā) sapulcē, tautai būtu obligāts». *Gaius, inst. I, 3: sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebiscita universum populum tenerent; itaque eo modo legibus exaequata sunt* «bet vēlāk tika izdots Hortensija likums,¹ ar kuru tika noteikts, ka plebisciti ir obligāti visai tautai; tādējādi plebisciti ir pielīdzināti īstiem likumiem»².

Tautas sapulcēs izsprieda arī svarīgas tiesas prāvas. Aizklātā balsošanā sapulces dalībnieku vairākums izšķīra spriedumu. Katram balsotājam iedeva 2 dēlišus, uz viena no tiem bija rakstīts *A* (*absolvo* «attaisnoju»), uz otra — *C* (*condemno* «notiesāju»).

Tautas sapulcēm kā valsts varas orgāniem republikas periodā bija liela politiska nozīme, bet uz šī perioda beigām sakarā ar Romas valsts teritorijas izplešanos, šķiru pretrunu saasināšanos un monarhisku tendenču pastiprināšanos tā mazinājās.³

¹ Hortensija likums izdots 286. gadā pirms m. ē.

² Piemēram, *Lex Aquilia D. 9,2,1,1: Quae lex Aquilia plebiscitum est, cum eam Aquilius tribunus plebis a plebe rogaverit*. «Šis Akvilija likums ir plebiscīts, jo likumprojektu plebeju sapulcē bija ierosinājis plebeju tribūns Akvilijus».

³ Jāpiemēta, ka pastāv daudz neskaidrību, piemēram, par kūrīju komiciju sastāvu, centūriju komiciju reformām u. c., un nav arī stingri principiāli norobežojamas tautas sapulču kompetences. Tā, piemēram, likumprojektus iesniedza balsošanai vienā vai otrā sapulcē, skatoties pēc tā, kurš maģistrāts to iesniedza, un katrs maģistrāts iesniedza tajā sapulcē, kas viņu bija vēlējusi, tāpat konsulus un prētorus vēlēja *comitia centuriata*, bet plebeju tribūnus *concilia plebis tributa*. Zemākos maģistrātus — kvestorus, kurūlos edīlus un 26 viszemākos maģistrātus vēlēja *comitia tributa*.

Senāts¹ Romas valstī republikas laikā vēl bija padomdevējs orgāns ar izcilas autoritātes nozīmi, bet jau drīz tas kļuva par īstu valsts varas orgānu. Senāta lēmums nebija juridiska norma tās istajā nozīmē, bet pamatojās uz dzīves pieredzes bagāto «tēvu» dziļi pārdomāto padomu, par kuru parasti neviens nešaubījās. Senāta varas apjoms bija visai plašs. Tautas sapulcēs pieņemtos likumus līdz pat III gadsimtam pirms m. ē. apstiprināja senāts (*senatus auctoritas* «senāta atzinums»). Konsula nāves gadījumā līdz jauna konsula ievēlēšanai senāts iecēla starplaika pārvaldi (*interregnum*). Valsts briesmu brīžos, kad draudēja kāds iebrukums no ārienes vai iekšēja sacelšanās, senāts konsuliem piešķīra ārkārtējas pilnvaras — *senatus consultum ultimum*: *Caveant consules, nequid respublica detrimenti capiat* «Lai konsuli gādā, ka valsts neciestu zaudējumus». Parasti šādos gadījumos senāts atļāva konsuliem iecelt diktatoru (*dictator*). Senāts deva konsuliem arī militārus uzdevumus, nosakot, kādi novadi jāiekaro (*pro vincere* «uzvarēšanai»). Iekarotajos novados jeb provincēs senāts noteica pārvaldes kārtību. Arī svarīgi diplomātisko sakaru un starptautisko līgumu jautājumi ietilpa senāta kompetencē. Cik liela vara bijusi senātam, redzams arī no tā, ka bieži vien par Romas valsts nosaukumu lietota formula SPQR — *senatus populusque Romanus*. Senatoru skaits sākumā bija 300, diktatora Sullas laikā — 600, bet Cēzara laikā — 900.

Sākumā senatorus izraudzīja konsuli, bet, sākot ar IV gadsimtu, — cenzori, kas katru piecgadi, taisot senatoru sarakstu, varēja svītrot necienīgos un viņu vietā ierakstīt jaunus (*lectio senatus*), pirmām kārtām bijušos magistrātus. Tādējādi arī daudzi bagāti plebeji ietika senātā. Senāts bija nobilitātes balsts, un senatoru kārtā kā valdošā stingri sargāja savas privilēģijas un tradīcijas. Senāta sēdes sasauca un vadīja konsuli, prētori vai diktatori, bet no IV gs. vidus pirms m. ē. arī plebeju tribūni. Balsošana senātā notika, vienādi domājošiem senatoriem aizejot uz telpas vienu pusi, bet citādi domājošiem — uz otru pusi (*discedere, pedibus in sententiam ire* «aiziet uz dažādām pusēm, kājām ejot pievienoties kādam priekšlikumam»).

Svarīga loma senāta lēmumiem bija romiešu civiltiesību institūtu izveidošanā.

Magistrāti (*magistratus*), kā ķēniņa varas turpinātāji, nebija ierēdņi, bet ikviens no tiem pārstāvēja zināmu daļu no ķēniņa varas godības. Magistrāti bija neaizskarami, un viņu amats nebija kalpošana, bet gods (*honor*).

¹ Sk. 12. lpp.

Maģistrāti tika vēlēti vai nu centūriju, vai tribu komicijos, un viņu darbības laiks bija īss — tikai viens gads (vienīgi cenzori tika vēlēti ik pa pieciem gadiem). Vienā amatā parasti bija vai nu 2 vai 4, vai arī vairāki maģistrāti, bet tas nenozīmēja, ka tie darbojās kā kopīgas kolēģijas, kas drīkst lemt tikai visi kopā kā viens orgāns. Viena amata maģistrāti bija kolēģi (*collegae*) savā starpā, un katrs no viņiem darbojās patstāvīgi, neatkarīgi no citiem, it kā viņš būtu viens pats, kam pieder visa viņa amatam piešķirtā vara. Un, tā kā otram (vai trešajam) kolēģim bija gluži tāda pati vara, tad domstarpību gadījumā ar vārdu *veto* «es aizliedzu» viņi varēja aizkavēt viens otra rīcību vai rīkojumu. Šo tiesību iejaukties otra kolēģa darbībā sauca par *ius intercessionis* (no *intercedere* «iet starpā, iejaukties»). Šo intercesijas tiesību katrs maģistrāts drīkstēja lietot ne vien pret savu kolēģi, bet arī pret citu, zemāku amatu maģistrātiem, piemēram, konsuls ar savu *veto* varēja intercedēt pret otra konsula darbību un arī pret prēturu vai kvestoru darbību. Izņēmums bija cenzori, jo pret cenzoru neviens cits maģistrāts ar savu *veto* nedrīkstēja intercedēt kā tikai cenzors, turpretim plebeju tribūns drīkstēja intercedēt pret visiem. Visus maģistrātus par nekrietni un pašlabuma nolūkā izlietotu varu varēja saukt pie atbildības tautas sapulcēs. Visi amati bija goda amati, t. i., bez atlīdzības, jo par darbu valstij ņemt algu bija necienīgi.

Maģistrātu vara tika apzīmēta ar vārdiem *imperium* (no *imperare* «pavēlēt») — pavēlnieka vara¹ un *potestas* (no *potis* «kas var») politiskā vara. Maģistrātus pēc varas pakāpes iedalīja: a) augstākajos *cum imperio*, t. i., tādos, kuriem bija augstākā pavēlnieka vara (t. i., tiesības pavēlēt), tiesība sasaukt un vadīt senāta sēdes un tautas sapulces un kuriem bija arī augstākā jurisdikcijas tiesība, tādi maģistrāti bija diktatori, konsuli un prētori; b) zemākajos *cum potestate* (kuriem nebija pavēlnieka varas).

Par kurūliem maģistrātiem sauca tos, kuriem bija tiesības sēdēt augstajā amatā krēslā. Tādi bija konsuli, prētori, cenzori un kurūlie edili.

Konsuls (*consul*) bija augstākā valsts amatpersona. Centūriju komiciji ik gadus ievēlēja 2 konsulus, parasti no patriciešu vidus, bet 367. gadā pirms m. ē. *lex Licinia et Sextia* noteica, ka vienam no konsuliem jābūt plebejam. Katram no viņiem piederēja visaugstākā politiskā un militārā vara (*suprema potestas et maius imperium*), un viņus, tāpat kā savā laikā ķēņiņus, pavadīja 12 liktori. Konsulu vara miera laikā (*imperium domi*) bija mazāka, bet tā stipri pieauga kara laikā (*imperium militiae*).

¹ Arī militārā vara.

Kā politiskās varas nesēji konsuli sasauca senātu un tautas sapulces, iesniedza priekšlikumus un likumprojektus, vadīja maģistrātu vēlēšanas utt., bet kā militārās varas nesēji viņi bija augstākie karavadoņi, kas pulcināja karaspēku, iecēla dažus virsniekus, vadīja karadarbību utt.

Konsuli bija eponīmie maģistrāti, t. i., ar viņu vārdiem apzīmēja gadu, piemēram: *Q. Metello L. Afranio consulibus* «Kvinta Metella un Lūcija Afrānija konsulāta gadā» jeb «tajā gadā, kad par konsuliem bija Kvints Metells un Lūcijs Afrānijs». Sākot ar Augusta valdīšanas laiku, gadus skaitīja no Romas pilsētas dibināšanas — *ab urbe condita*, t. i., 753. gadā pirms m. ē.

Prētors (*praetor*)¹ bija augstākais maģistrāts tūlīt pēc konsula jeb viņa palīgs (*collega minor*). Prētors aizstāja konsulu, kad tas atradās ārpus Romas. It sevišķi plašas tiesības prētoram bija tiesas procesa ievadīšanā un iztiesāšanas kārtības noteikšanā (*iurisdictio*)². Kopš 242. gada pirms m. ē. bija divi prētori: pilsētas prētors (*praetor urbanus*), kas kārtoja pašu romiešu lietas, un svešzemnieku prētors (*praetor peregrinus*), kura kompetencē bija kārtot Romas valstī dzīvojošo svešzemnieku lietas, D. 1, 2, 2, 28: ... *inter peregrinos ius dicebat*. Prētoriem bija arī tiesība savas darbības laikā izdot noteikumus jeb ediktus (*edictum*)³. Parasti šos ediktus atzina un pie tiem turējās arī nākamie prētori (vienas šķiras cilvēki), un tā izveidojās īpaša prētoru tiesību sistēma — *ius praetorium*, kas pielāgoja, papildināja un izlaboja senās novecojušās pilsoņu (kviritu) tiesības (*ius civile*), sk. 32. lpp. Bez tam īpašs svešzemnieku prētoru izveidotu tiesību nozarojums bija tautu tiesības (*ius gentium*), sk. 33. lpp. Prētoru skaits republikā arvien vairāk palielinājās, un Cēzara laikā to jau bija 16.

Cenzori (*censores*)⁴ bija divi augsti maģistrāti, kuru galvenais uzdevums bija cenzā kārtošana. Viņi tika vēlēti uz 5 gadiem, jo ik pa pieciem gadiem notika jauna pilsoņu cenzēšana. Līdztekus pilsoņu cenzēšanai cenzori kārtoja arī jātnieku kārtas un senatoru sarakstu (*lectio senatus*). Tādējādi cenzori it kā uz-

¹ Vārds *praetor* (no *prae+ire* «pa priekšu iet») sākotnējs apzīmējums Romas augstākajiem amatviriem — konsuliem un diktatoriem.

² Sk. 197. lpp.

³ *edicere* «izteikt, paziņot»; *edictum* «izteikums, paziņojums, pavēle» (mutes vārdiem vai rakstveidā).

⁴ *censere* «novērtēt, izdarīt cenzu, cenzēt», t. i., pēc ziņām, ko deva ģimenes galva par savu vecumu, bērniem, saimi un īpašumu, cenzori noteica jeb novērtēja viņa mantisko stāvokli un pēc šī novērtējuma ierakstīja viņu attiecīgajos tribu, klašu un centūriju sarakstos.

raudzīja katra pilsoņa privāto dzīvi un viņa morālo izturēšanos; viņu kompetencē bija arī labo tikumu sargāšana (*regimen morum*). Par netikumisku dzīvi, proti: žūpošanu, mantas izšķērdēšanu, vecāku necienīšanu u. c., sarakstos tika ierakstīta īpaša piezīme (*nota censoria*), kas bija kauna traips un varēja būt par iemeslu politiskiem ierobežojumiem, piemēram: pilsonis varēja zaudēt tiesības piedalīties tautas sapulcēs, senatoru varēja izsvītrot no senatoru saraksta, jātnieku izslēgt no jātnieku kārtas. Tātad cenzoru politiskā vara (*potestas censoria*) bija liela, bet atšķirībā no konsuliem un prētoriem viņiem nebija augstākās pavēlnieka varas (*imperium*). Tomēr neviens no citiem maģistrātiem, pat konsuls un prētors, nevarēja atcelt cenzora ierakstīto atzīmi (*nota censoria*). Vienīgi otram cenzoram pret savu kolēģi bija *ius intercessionis*, t. i., tiesība iejaukties viņa rīcībā. Bez tam vēl cenzori piedalījās arī valsts finansu lietu pārvaldē: pārzināja valsts īpašumu iznomāšanu, sabiedrisko jaunceltņu izsoles utt.

Edīli (*aediles* no vārda *aedes* «ēka») bija 4 maģistrāti kārtības uzturēšanai pilsētā (*cura urbis*). Viņi pārzināja policiju, pārtikas apgādi, izrāžu un spēļu sarīkošanu, kā arī tirgus lietas. Sākumā 2 edīli bija no plebeju vidus (*aediles plebis*), kas darbojās kā plebeju tribūnu palīgi, bet vēlāk no patriciešu vidus tika ievēlēti vēl 2 kurūlie edīli (*aediles curules*).

Kvestori (*quaestores* no vārda *quaerere* «izmeklēt») republikas sākumā bija divi konsulu palīgi, it īpaši kriminālietu izmeklēšanā; vēlāk viņi pārzināja arī valsts kasi (*aerarium*) un valsts arhīvu. Kvestoru skaits ar laiku palielinājās, un republikas beigās to bija jau 40. Viena daļa no tiem (*quaestores urbani* jeb *aerarii*) darbojās Romā, citi tika iecelti par karavadoņu palīgiem finansu lietās, citi aizsūtīti uz provincēm par palīgiem provinču pārvaldniekiem.

Plebeju tribūni (*tribuni plebis*) bija 10 īpaši maģistrāti, kas tika ievēlēti no plebeju vidus plebeju sapulcēs (*concilia plebis tributa*), kur patricieši nepiedalījās. Šī amata nodibināšanu V gs. pirms m. ē. panāca revolucionārie plebeji ar savām nemitīgajām cīņām pret patriciešiem. Sākumā plebeju tribūnu tiesības un uzdevums bija aizstāvēt plebeju intereses pret patriciešu maģistrātu patvaļu, bet ar laiku viņi ieguva tiesību iejaukties un aizliegt arī citu maģistrātu rīcību (*ius intercessionis et veto*), un tā kļuva par savdabīgu demokrātijas kontroles orgānu. Viņiem bija arī tiesības piedalīties senāta sēdēs un sasaukt un vadīt plebeju sapulces. Tie izvērtās par plebeju vadoņiem, kas pārstāvēja zemākās tautas masas spēku.

26 zemākie maģistrāti bija zemākas amatpersonas ar

kopīgu nosaukumu *viginti sex viri* «divdesmit seši vīri». Pēc saviem pienākumiem tie sadalījās šādi: a) *triumviri capitales* vai *nocturni* «trīs vīri, kuru ziņā bija nāves sodi» (*capitales*), drošības policija un tiesu izmeklēšana, kā arī ugunsgrēku dzēšana, galvenokārt nakti (*nocturni*); b) *triumviri monetales* «trīs vīri, kas pārzināja naudas kalšanu»; c) *decemviri (st)litibus iudicandis* «desmit vīru kolēģija, kas iztiesāja dažas civillietas»; d) *quattuorviri viis in urbe purgandis* «četri vīri, kas rūpējās par pilsētas ielu uzturēšanu kārtībā», un *duumviri viis extra urbem purgandis* «divi vīri, kas uzraudzīja kārtību uz ceļiem ārpus pilsētas»; e) *quattuorviri iuri dicundo (qui ibant Capuam Cumas...)* «četri vīri — valsts pārstāvji jeb pārvaldnieki pilsētās, kur nebija pašvaldības (Kapujā, Kumās u. c.)».

Diktators (*dictator*) bija ārkārtas maģistrāts ar neaprobežotu varu (*summum imperium*). Briesmu brīžos, kad draudēja ienaidnieku iebrukums vai iekšēja sacelšanās, senāts varēja dot uzdevumu konsulam iecelt diktatoru (*dictatorem dicere*) uz 6 mēnešiem. Diktatūras laikā visi kārtējie maģistrāti netika atcelti, bet savā darbībā bija pakļauti diktatoram.

Romas valsts administratīvā vara Itālijas teritorijā, kad visa Itālija bija pilnīgi iekarota un pakļauta Romas pārvaldei, izpaudās visai sarežģītās politiski juridiskās formās. Dažas cilšu valstiņas tika iekļautas Romas valsts sastāvā ar visām pilsoņu tiesībām un iedzīvotāji tika ieskaitīti tribās (tādā veidā tribu skaits pieauga līdz 35, sk. 13. lpp.). Dažas pilsētas, t. s. municipālpilsētas (*municipia*¹), kuru iedzīvotājiem bija vai nu daļējas, vai pilnas pilsoņu tiesības, dabūja pašvaldību pēc Romas pilsētas parauga.² Dažas zemes saglabāja savu politisko patstāvību un netika iekļautas Romas valsts sastāvā. To attiecības ar Romu noteica līgumi (*foedera*), daži līgumi bija tikai draudzības līgumi, daži uzlika zināmas saistības. Tādas cilšu valstiņas sauca par *civitates foederatae*, un iedzīvotāji palika romiešiem svešzemnieki (*peregrini*), savstarpēji sabiedrotie (*socii*), bet ne ienaidnieki (*hostes*).

Citāda pārvaldes kārtība bija provincēs, t. i., iekarotajās zemēs ārpus Itālijas teritorijas (*solum provinciale*³). Tur romieši kā uzvarētāji noteica savu pārvaldes kārtību, nedomājot par

¹ No vārda *munia* «pienākumi» un *capere* «ņemt», jo iedzīvotājiem bija jāuzņemas dažādi pienākumi, sevišķi karaklausība Romas interesēs.

² Republikas beigās, 45. gadā pirms m. ē., *lex Iulia municipalis* noteica dažus vispārīgus principus municipālpilsētu iekārtā un pārvaldē.

³ Ar vārdu *provincia* sākumā apzīmēja karadarbības lauku, ko senāts norādīja katram konsulam.

turienes iedzīvotājiem, kurus uzskatīja par svešzemniekiem (*peregrini*). Visa iekarotā zeme tika atzīta par Romas valsts īpašumu. Ja kādam iezemietim vēl atstāja zemi viņa rīcībā, tad tā juridiski tika kvalificēta kā valdījums (*possessio*), bet ne kā īsts īpašums (*proprietas*). Parasti iekarotajās provincēs no Romas ieradās pārvaldnieki — *proconsules* vai *propraetores* kā konsulu vai prētoru vietnieki, kam bija dota augstākā militārā, administratīvā un tiesas vara. Tās nebija vēlētās amatpersonas, bet gan ieceltas, un tām bija maģistrātu vietnieku tiesības.

PRINCIPĀTS — IMPĒRIJAS IEVĪRZES PERIODS

(NO 27. G. PIRMS M. Ē. LIDZ M. Ē. 284. GADAM)

Republikas iekārta I gs. pirms m. ē. vairs pilnā mērā negarantēja valdošās vergu īpašnieku šķiras personisko un mantisko drošību. Draudēja ārējie ienaidnieki un kari, kā arī iekšējie nemieri un sacelšanās. Stipri saasinājās šķiru cīņa ne vien ar vergu masām, bet arī ar trūcīgajiem brīvajiem, kas milzum lielā skaitā bija nonākuši mantiskā atkarībā no latifundiju īpašniekiem, augļotājiem un citiem bagātņiem. Nemiers aizvien vairāk pieauga arī iekaroto provinču iedzīvotājos, kurus romieši apspieda un aplika ar lielām nodevām. Republikas laika tiesību institūti, kas pakāpeniski bija izauguši no Romas pilsētas valstiskās struktūras, nespēja vairs apmierināt milzīgās impērijas pārvaldi. Tā, piemēram, tautas sapulces joprojām sanāca Romā, kur tātad varēja piedalīties tikai tie pilsoņi, kas dzīvoja pilsētā, bet ne tie, kas dzīvoja attālākajos Itālijas novados vai provincēs. Nekāda pārstāvju vai delegātu sūtīšana uz tautas sapulcēm nebija paredzēta. Neapmierināja arī augstāko amatpersonu īsais darbības laiks (1 gads), jo grūti bija īstenot plašāku politisku programmu, kā arī nostiprināt valsts drošību. Vergu īpašnieki meklēja iespēju pastiprināt valsts centrālo varu. Ļoti bieži tika izsludināta diktatūra ar ārkārtējām pilnvarām. Tā, piemēram, 83. gadā pirms m. ē. par diktatoru uz nenoteiktu laiku tika ievēlēts Sulla, kam uzdeva «uzrakstīt likumus un noteikt valsts iekārta» (*dictator legibus scribundis et rei publicae constituendae*).¹ Šī diktatūra bija nobilitātes ierocis cīņā pret revolucionāri demokrātisko kustību. Sulla 79. gadā pirms m. ē. savas pilnvaras nolika, jo redzēja, ka republikas tradīcijas vēl ir stipras. Pēc

¹ Tā bija pirmā reize, kad diktators tika iecelts nevis uz 6 mēnešiem, bet uz nenoteiktu laiku un ar tiesībām izdot likumus bez tautas sapulču ziņas un pārstrādāt valsts satversmi.

tam, 60. gadā pirms m. ē., valsts varu pārņēma triumvirāts (*triumviratus*) jeb trīs karavadoņu — Pompeja, Cēzara un Krasa — savienība. Šis triumvirāts izjuka, un 44. gadā pirms m. ē. varu sagrāba Cēzars viens pats, tā kļūstot par pastāvīgu diktatoru (*dictator perpetuus*). Pēc Cēzara nonāvēšanas Oktaviāns, Antonijs un Lepids nodibināja otru triumvirātu. Šiem trim vīriem tautas sapulce (gan tikai formāli) piešķīra konsulu varu ar neierobežotām pilnvarām, lai tie izdarītu valsts pārveidošanu — *tres viri rei publicae constituendae consulari imperio* «trīs vīri ar konsulu varu valsts iekārtas noteikšanai». Vergu īpašnieku šķirā vēl norisinājās uzskatu cīņa starp republikas piekritējiem un stipras varas iekotājiem — monarhistiem. Nesaskaņas sākās arī otrajā triumvirātā. Lepids tika nobīdīts pie malas. Starp Oktaviānu un Antoniju izcēlās bruņota sadursme, kurā uzvarēja Oktaviāns un visu varu valstī sagrāba viens pats.¹

Tomēr Oktaviāns saprata, ka republikas iekārtu uzreiz likvidēt nevar, ka tā jā saglabā vismaz izskata pēc. Viņš līdzās republikas laika valsts orgāniem nodibināja jaunus institūtus, kuros koncentrēja faktisko valsts varu, un tādā veidā ievirzīja pāreju uz monarhiju, ārēji saglabājot republikas iekārtu. Pēc Oktaviāna uzskatiem tika «atjaunota» republika.

27. gadā pirms m. ē. Oktaviāns savā personā nodibināja jaunu maģistrātu amatu² *princeps* «pirmais» jeb priekšnieks uz visu dzīves laiku, tomēr nēlikvidēja līdzšinējos republikas maģistrātus: joprojām saglabājās konsulu, prētoru, cenzoru un citi amati, tikai viņu varas funkcijas pakāpeniski samazinājās, pārejot uz princepu jeb pirmo, t. i., valdošo maģistrātu. Oktaviāns savā personā kā princeps apvienoja ne tikai visu militāro un politisko varu (*imperium* un *tribunicia potestas*), bet arī prokonsula funkcijas provinču pārvaldīšanā (*imperium proconsulare*). Pats gan viņš uzsvēra, ka esot tikai «pirmais starp»

---

¹ Juridiski Oktaviāns tika pie varas šādā veidā: pēc uzvaras cīņā ar Pompeju senāts viņam piešķīra tribūna varu (*potestas tribunicia*) uz visu mūžu, kas viņam deva intercesijas un veto tiesības, t. i., visu civilo varu; pēc triumvirāta izbeigšanās senāts un tautas sapulce piešķīra viņam imperatora nosaukumu, kas deva tam *imperium*, t. i., pavēlnieka varu;

28. gadā pirms m. ē. Oktaviāna vārdu ierakstīja senatoru sarakstā kā pirmo — ar to viņš kļuva par *princeps senatus*, kas deva *auctoritas* un tiesības sasaukt un vadīt senāta sēdes; bez tam vēl senāts viņam piešķīra prokonsula *imperium* provincēs uz visu mūžu, tātad tiesības komandēt visus bruņotos spēkus, un beidzot iecēla par visaugstāko priesteri (*pontifex maximus*).

² T. i., jaunu valsts varas institūtu.

līdzīgiem» (*primus inter pares*). Kā izcilu pagodinājumu senāts Oktaviānam piešķīra goda titulu *Augustus* «Augstais, Lielais».

Arī vēlākie principi juridiski sevi uzskatīja tikai par maģistrātiem un turpināja Oktaviāna iesākto vienvaldnieka rīcību.

Princips kā maģistrāts izdeva obligātus noteikumus ar likuma spēku, kas vispārējā apzīmējumā tika saukti par konstitūcijām (*constitutiones*), bet speciālos gadījumos — dažādi, atkarībā no šo noteikumu izcelšanās jeb izdošanas veida, piemēram: *oratio principis* — princepa runa senātā, kas viņa autoritātes ietekmē kļuva par obligātu tiesību normu; *edictum* — edikts jeb noteikums, kas ietērpts republikas laika maģistrātu tiesību akta formā; *decretum* — spriedums jurisdikcijas jautājumā; *rescriptum* — rakstveida atbilde uz amatvīra vai privātpersonas jautājumu; *mandatum* — uzdevums jeb instrukcija ierēdņiem vai provinču pārvaldniekiem. Raksturīgi, ka princips savus izdotos noteikumus jeb konstitūcijas neuzskatīja par īstiem likumiem, bet tikai par noteikumiem likuma vietā — *legis vice*, jo republikas iekārtā īstos likumus varēja izdot tikai tautas sapulces. Tādējādi ārēji (formāli) tika saglabāta republikas iekārta, bet patiesībā istenota impērija.

Lai lietpratīgi varētu vadīt un pārvaldīt milzīgo Romas valsti ar tās plašo teritoriju, vajadzēja papildināt valsts aparātu ar jauniem varas orgāniem un jaunām amatpersonām. Kā padomdevēja orgāns pie princepa nodibinājās viņa personiskā padome — *consilium principis*, kas mūsu ēras II gadsimtā kļuva par oficiālu valsts iestādi. Sajā padomē, ko vadīja princips, visi dalībnieki bija līdztiesīgi lēmēji. Ar to princips uzsvēra, ka viņš ir tikai pirmais starp līdzīgiem. No jauna bija ieceltas šādas amatpersonas: *praefectus praetorio* — valdnieka sardzes priekšnieks jeb sevišķas uzticības amatpersona, kas rūpējās par princepa personas neaizskaramību un drošību; *praefectus urbi* — Romas pilsētas policijas priekšnieks; *praefectus vigilum* — ugunsdrošības galvenais pārzinis; *praefectus annonae* — pārtikas sagādes priekšnieks senāko maģistrātu edilu vietā; dažāda veida kuratori (*curatores*), kas pārzināja atsevišķas valsts pārvaldes nozares.

Senāta kā valsts orgāna loma principāta perioda sākumā nekļuva mazāka, bet gan zināmā mērā pat pieauga, jo tautas sapulces, kuru nozīme pakāpeniski samazinājās, 98. gadā beidza darboties un to funkcijas tika pārceltas uz senātu.¹ Līdz ar to senāta lēmums (*senatus consultum*), kas līdz šim bija tikai autoritatīvs akts, tagad kļuva par obligātu tiesību normu. Tomēr

¹ Tac. Ann. I,15: *e campo comitia ad patres translata sunt.*

formāli arī tagad to neatzina par īstu likumu, bet tikai par obligātu noteikumu ar likuma spēku (*legis vice* «likuma vietā»). Vēl romiešu atmiņā nebija izzudis vēsturiskais uzskats, ka likumus var izdot vienīgi tautas sapulces. Sajā ziņā izveidojās pavisam īpatnējs stāvoklis, tāpēc ka stingri juridiskā nozīmē nebija neviena īsta likumdošanas orgāna, jo princips un senāts pēc līdzšinējās leģislācijas struktūras bija tiesīgi likuma vietā (*legis vice*) izdot tikai obligātus noteikumus.

Senāta cieņu un senāko autoritāti līdzās principam uzturēja vēl tas, ka republikas magistrātu vēlēšanas, kā arī nākamā principa ievēlēšana notika senātā. Parasti gan iepriekšējais princips, vēl dzīvs būdams, bija jau izraudzījis savu pēcnācēju, un ievēlēšana notika tikai formāli. Prinčepa vara pieauga visās pārvaldes nozarēs. Valsts kasi (*aerarium*), ko pārzināja senāts, pamazām pārņēma prinčepa kase (*fiscus*).

Prinčepa pārveidotā jeb «atjaunotā» republikas iekārta uz laiku mazināja nesamierināmās šķiru pretrunas asumu. Pielāgotais valsts aparāts deva iespēju vergu īpašniekiem turpināt verdzības saimniecību un sagrābt aizvien jaunas teritorijas. Šajā periodā Roma izvērtās par milzīgu pasaules valsti — *Imperium mundi*, ietverot sevī senākās antīkās kultūras valstis un tautas.

Laikā no I līdz III gadsimtam civiltiesību institūti attīstījās vēl nepieredzētos apmēros, it sevišķi privātais īpašums, testamentārā un likumīgā mantošana, kā arī visdažādākie līgumu veidi, kas bija piemēroti lielai saimnieciskai apgrozībai. So civiltiesību attīstību veicināja klasiskā jurisprudences (*iurisprudentia*) jeb ievērojamo juristu raksti. Te vispirms minami t. s. privileģētie juristi, kuriem princips bija uzdevis dot atbildes uz pilsoņu jautājumiem savā (prinčepa) vārdā — *ex auctoritate principis*. Viņu raksti, kuros bija dotas šīs atbildes, kļuva par obligātām tiesību normām.¹ Tāpat arī pārējo (neprivileģēto) izcilo ligātām tiesību normām.¹ Tāpat arī pārējo (neprivileģēto) izcilo tās nebija obligātas. Tādā veidā ievērojamie juristi jeb klasiķi (ap 200 personu) kļuva par civiltiesību normu radītājiem.

Tomēr principāta perioda beigās pretrunas verdzības ekonomikā un šķiru attiecībās bija kļuvušas tik lielas, ka pastāvošā valsts iekārta nespēja vairs tās pārvarēt. Vergu īpašnieki tiecās pēc vēl stiprākas valsts varas, kas varētu glābt Romas impēriju

---

¹ *Gaius, inst. 1,7: ...eorum, quibus permissum est iura condere... omnium, si in unum sententiae concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis vicem optinet* «... ja to visu juristu, kam ir tiesība radīt tiesības, domas sakrīt vienā, tad tas, ko viņi tā domā, iegūst likuma spēku».

no bojā ejas. Šāda vara jau patiesībā bija nodibināta, proti, princepa personā. Vajadzēja tikai juridiski nopamatot imperatora neaprobežotās varas stāvokli.

DOMINĀTS — PILNĪGI IZVEIDOTAS IMPĒRIJAS PERIODS

(M. Ē. IV—VI GS.)

Domināts sākās ar imperatora Diokletiāna (284.—305. g.) valdīšanas laiku un beidzās ar imperatora Justiniāna (527.—565. g.) nāvi, kad Romas valsts sabruka galīgi un uz visiem laikiem.

Apskatāmo periodu raksturo ne tikai lielas ekonomiskas un šķiriskas pretrunas, bet arī valsts sairšanas pazīmes, kas aizvien pieauga. Bez tam impērijas ārējais stāvoklis kļuva arvien bīstamāks: visās valsts malās lauzās iekšā milzīgi svešu kaimiņu cilšu pulki. Latifundijās, kas galvenokārt atradās provincēs, vergu darbs jau principāta periodā bija mazražīgs un neienesīgs. Tas, ka vergu izvietošana lielās platībās un viņu uzraudzība prasīja sarežģītu organizāciju, un tas, ka vergus neinteresēja darba ražīgums un viņi bija bezatbildīgi, veicināja citas ražošanas formas meklēšanu zemkopībā. Sāka dot priekšroku sīkajiem zemes nomniekiem, kurus sauca par kolonijām (*colonus*). Kolonijai bija nabadzīgi ļaudis, kas nāca gan no laukiem, gan pilsētām, jo viņiem nebija, kur palikt. Viņi apstrādāja mazus zemes gabaliņus jeb parces un deva naturālas nodevas. Arī lieli zemes īpašnieki savu zemi sāka sadalīt parcelēs un mēdza tās izdot mantojamā nomā (*ius in agro vectigali, emphyteusis*¹) brīvajiem provinču iedzīvotājiem vai no pilsētām iekļūdušajiem trūcīgiem slāņiem, kuri maksāja latifundistam noteiktu nomas naudu (*vectigal*) vai deva daļu gada ražas (*partiarum* «ražas daļas devēji»). Dažkārt pat savus vergus latifundisti pārvērta par kolonijām. Bez tam arī Romai pakļautie «barbari» pāt veselām dzimtām pārnāca strādāt par kolonijām latifundijās. Tā izveidojās jauna ekspluatēto šķira — kolonāts.² Lai šie kolonijai nebēgtu prom, imperators Konstantīns 332. gadā viņus ar ediktu piesaistīja pie zemes (*glabae adscripti*). Tagad šos kolonus varēja pirt un pārdot tikai kopā ar visu parceli. Kolonāta parādīšanās liecina, ka verdzības ekonomikas dzīlēs jau bija radušās feodā-

¹ Sk. 120. lpp.

² C.11,48, *tit. De agricolis censitis vel colonis*.

lisma iezīmes, proti — agrīnie dzimtcilvēki.¹ Tātad verdzības saimniecība jau sāka sabrukt.

Arī sabiedrības šķiru struktūrā notika pārmaiņas: jātnieku kārtā izzuda, bet senatoru kārtā (*ordo senatorius*) pārvērtās par privileģētu aristokrātiju, jo no tās komplektējās imperatora birokrātiskais valsts aparāts. Vērojama tendence piespiedu kārtā apvienot iedzīvotājus grupās pēc profesijām, lai viņu pēcnācēji turpmākajās paaudzēs mantotu savu priekšteču stāvokli. Tirdzniecībā un rūpniecībā nodarbinātie cilvēki tika obligāti iesaistīti attiecīgās korporācijās: maiznieku (*pistorii*), miesnieku (*boarii*), kuģinieku (*navicularii*) u. c. No katra pilsoņu grupējuma prasīja, lai tas pildītu kādu valstisku pienākumu. Pat militārā profesija kļuva par piespiedu mantojumu, proti — karavīru dēļiem arī vajadzēja kļūt par karavīriem. Nepieciešamos karaspēka papildinājumus dabūja ar rekrūšiem (*tirones*). Lielajiem zemes īpašniekiem bija jānod noteikts skaits rekrūšu (to skaitā vergi vai koloni). Arī Romai pakļauto «barbaru» cilšu locekļiem tika uzlikti militāri pienākumi. Tas noveda pie tā, ka karaspēkā ar laiku mazinājās romiešu skaits, bet ieplūda «barbari», galvenokārt no dažādām ģermāņu ciltīm. Dažkārt pat veselas «barbaru» karaspēka vienības kā algādži kalpoja Romas dienestā, un to vadoņi bija tik vareni, ka piedalījās pat imperatoru iecelšanā un gāšanā.

Pārveidojot valsts iekārtu no principāta par dominātu, t. i., par pilnīgi izveidotu impēriju ar neaprobežotu valdnieka varu un militāri birokrātisku pārvaldes aparātu, Romas vergu īpašniekiem izdevās vēl kādu laiku aizkavēt verdzības iekārtas nenovēršamo bojā eju. Šo valsts pārveidošanas darbu veica imperators Diokletiāns un pilnīgi pabeidza imperators Konstantīns (306.—337. g.).

Imperatora vara tika atzīta par visaugstāko valsts varu, kurai vairs nebija nedz ierobežojumu, nedz atbildības citu valsts orgānu priekšā. Imperators nebija vairs republikas laika maģistrāts kā senāk princeps, kas vismaz formāli vēl atzina tautas virsvaru. Viņš nebija arī pakļauts likumiem: *Ulp. D. 1, 3, 31: Princeps legibus solutus est* «Valdnieku likumi nesaista». Imperatoru nesaistīja likumi, jo viņa persona stāvēja tiem pāri. Viņš bija visas valsts īpašnieks jeb kungs (*dominus*) un dievs (*deus*), ko godināja, krītot ceļos. Domināta periodā izzuda jēdziens «pilsoņi» (*cives*), jo juridiski tie tika atzīti par pavalstniekiem (*subiecti*). *Dominus* vairs nebija «pirmais starp līdzīgiem», bet gan

¹ *Engelss F.* Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās. — Grām.: *Markss K. un Engelss F.* Darbu izlase 2 sēj., 2. sēj. R., 281. lpp.

par visiem pārākais. Imperatora pēcnācēju, pēc principāta laika paraduma, vajadzēja apstiprināt senātam, bet patiesībā to izraudzīja imperators pats, un pēc tam to pasludināja karaspēks.

Vienu centrālu pārvaldi saglabāt visā valstī bija ļoti sarežģīts uzdevums, jo dziļā ekonomiskā krīze visur neizpauzās vienādi. Bieži vien tā impērijas rietumu novados bija pavisam citāda nekā austrumu novados. Bez tam arī valsts valodas bija dažādas: rietumos runāja latīņu, bet austrumos — grieķu valodā. Diokletiāna valdīšanas laikā impērija tika sadalīta divās daļās: Rietumdaļā (*Occidens*) un Austrumdaļā (*Oriens*), un katrai no tām bija savs imperators. Tomēr valsts vienība tika stingri saglabāta. Likumdošana visai impērijai bija tikai viena. Visus jaunizdotos likumus izsludināja abi imperatori kopīgi latīņu un grieķu valodā. Atsaucoties uz kādu tā laika likumu, parasti minēja abu imperatoru vārdus (piemēram: Teodosija II un Valentiāna III likums 426. gadā — *lex Allogatoria*¹ par juristu rakstu citēšanu). Abiem imperatoriem bija vienādi goda tituli — *Augusti*, bet viņu palīgiem — *Caesares*. Kopīgā sadarbībā tika uzturēta impērijas pārvaldes vienība.

Imperatoru izdotie likumi (*leges imperatorum*) formāli tika atzīti par īstiem likumiem atšķirībā no princepa konstitūcijām, kas pēc formas bija tikai obligāti noteikumi likuma vietā (*legis vice*). Turklāt imperatora likumiem nebija nekā kopīga ar tautas sapulcēs pieņemtajiem likumiem (*leges latae*).

Imperatora varai kļūstot absolūtai, senāta vara strauji samazinājās, jo senāta domas vairs neņēma vērā. Jaunos likumus tam paziņoja tikai zināšanai. Arī jauno imperatoru senāts vairs nevēlēja, tikai formāli to apstiprināja, bet vēlāk pat šī apstiprināšana vairs nenotika. Parasti jauno imperatoru izsludināja karaspēks. Senātam mēdza uzdot tikai kādus mazsvarīgus uzdevumus (lielāku krimināllietu izmeklēšanu u. c.).

Republikas laika maģistrāti gan vēl saglabājās kā pagātnes laika goda paliekas, bet tiem nebija nekādas dalības valsts pārvaldē. Parasti viņi veica kādus mazsvarīgus imperatora uzdevumus. Konsuli mēdza uzņemties priekšsēdētāja pienākumus senātā, pretori dažkārt pārzināja testamentu, aizbildņu un citas lietas. Pārējo maģistrātu amati bija kļuvuši par goda amatiem bez jebkādām reālām funkcijām.

Sajā periodā visa valsts pārvalde atradās imperatora ieceltu ierēdņu rokās. Tie bija jauna tipa valsts amatvīri, kas atšķirās no vēlētajiem republikas laika maģistrātiem. Viņi izveidoja centralizētu birokrātisku valsts aparātu.

¹ *allegare* (*ad + legare*) — atsaukties uz (juristu rakstiem), citēt tos.

Pie paša imperatora atradās padomdevēja orgāns *consistorium principis*, kur piedalījās tuvākie imperatora padomdevēji. Zīmīgi, ka valdnieka klātienē viņi nedrīkstēja sēdēt; tie nebija kā senāk piesēdētāji (*assessores*) un līdzīgi starp līdzīgiem; tagad, ar majestāti apspriežoties, tiem vajadzēja stāvēt kājās. Uz to norāda arī pats iestādes nosaukums — *consistorium*¹ atšķirībā no senākā apzīmējuma — *consilium*.

Pie imperatora bija liels pulks galma ierēdņu (*dignitates palatinae*²), kas veica arī svarīgus centrālās pārvaldes pienākumus. No šiem ierēdņiem minami: imperatora galma pārzinis (*praepositus sacri cubiculi*); imperatora personiskās kancelejas priekšnieks un reizē arī ierēdņu personāla pārzinis (*magister officiorum*); valsts padomes jeb konsistorijas vadītājs (*quaestor sacri palatii*); valsts kases pārzinis (*comes largitionum*); slepeni ziņotāji (*agentes in rebus*), kas ziņoja par stāvokli valstī, it sevišķi provincēs, un daudzi citi.

Ipaša ierēdņu grupa bija paredzēta galvaspilsētas Romas pārvaldei, proti: pilsētas prefekts (*praefectus urbi*), kura rokās atradās administratīvā un tiesas vara pilsētā; pilsētas prefekta palīgs (*vicarius*); nakts apsardzes priekšnieks (*praefectus vigilum*); pārtikas sagādes priekšnieks (*praefectus annonae*) un vesels pulks dažādu kuratoru (*curatores*).

Novadu pārvalde tika izveidota pēc jaunā teritoriālā iedalījuma. Abas valsts daļas — Rietumdaļa un Austrumdaļa — savukārt tika iedalītas katra divās prefektūrās. Rietumdaļas prefektūras bija a) Itālija un Āfrika un b) Gallija ar Spāniju un Britāniju; Austrumdaļas prefektūras: a) Austrumi (Traķija, Mazāzija un Ēģipte) un b) Illirija (Balkānu pussalas daļa). Katras prefektūras priekšgalā bija prefekts (*praefectus praetorio*). Prefektūras dalījās diocēzēs, kuras pārvaldīja prefektu vietnieki (*vicarii*); diocēzes savukārt dalījās provincēs, kuras pārvaldīja priekšnieki jeb vadītāji (*praesides, rectores*). Provincēs bija pārvaldes pamatvienība. Pie katra no šiem pārvaldniekiem pastāvēja zināms skaits zemāko kalpotāju un kancelejas darbinieku (*apparitores, officiales*).

Tiesu iekārtā un tiesas procesā šajā periodā notika principiālas pārmaiņas. Visa kriminālā un civilā jurisdikcija nonāca imperatora ierēdņu rokās. Republikas laika tiesas un tiesāšanas kārtība vairs nepastāvēja. Imperators Diokletiāns 294. gadā noteica, ka provinču pārvaldniekiem (*praesides provinciarum*) tiesu lietas jāizspriež pašiem, nenododot tās vairs privā-

¹ No *consistere* «nostāties».

² *palatium* «valdnieka pils».

tiem tiesnešiem, kā tas bija republikas laikā. Ierēdņi tiesāja pēc sava prāta ārpus kārtas (*extra ordinem*)¹, neievērodami senāko procesuālo kārtību, un paši izdarīja visu izmeklēšanu (*inquisitio*). Viņu spriedumus varēja pārsūdzēt apelācijas kārtībā augstākam ierēdnim, dažos gadījumos ejot pat līdz imperatoram. Tā tiesa un tiesas funkcijas pārgāja pastāvošo valsts un administratīvo orgānu rokās. Sāka gan nodibināties īpašas tiesas privileģētām kārtām (senatoriem, garīdzniekiem, karavīriem).

Kristīgā baznīca domināta laikā tika atzīta un kristīgā ticība pasludināta par valsts reliģiju visai Romas impērijai. Baznīca tika piesaistīta valstij un ieguva dažas pārvaldes un tiesas funkcijas.

Tomēr šī militāri birokrātiskā valsts iekārta spēja tikai paildināt Romas impērijas sabrukšanu, bet nespēja novērst tās neizbēgamo bojā eju.² Par Romas impērijas (patiesībā tās rietumdaļas) beigu gadu ir pieņemts 476. gads, kad tika gāzts pēdējais Romas imperators Romuls Augustuls. Impērijas austrumdaļa, kas bija noturīgāka, vēl joprojām pastāvēja, un Justiniānam izdevās valsts rietumdaļu atkal atkarot un uz laiku abas valsts daļas apvienot. Bet pēc Justiniāna nāves Romas impērija sabruka galīgi.³ Justiniāna valdīšanas laiks ir ievērojams ar to, ka tad tika sistematizētas un kodificētas romiešu tiesības.

ROMIEŠU CIVILTIESĪBU RESP. PRIVĀTTIESĪBU SISTĒMAS

Romiešu civiltiesības resp. privāttiesības⁴, kas savas attīstības gaitas sākumā bija vienkāršas nelielas laucinieku kopienas vietējās tiesības, izveidojās par unīversālām antīkās pasaules tiesībām un pārdzīvoja tautu, kas tās bija radījusi. Un jāpiemetina, ka šīs

¹ Sk. 204. lpp.

² Sal. *Engelss F.* Ģimenes, privātpašuma un valsts izcelšanās. Grām.: *Markss K. un Engelss F.* Darbu izlase 2 sēj., 2. sēj. R., 1950, 279. un turpm. lpp.

³ Ar langobardu iebrukšanu Itālijā 586. gadā otrreiz bojā gāja impērijas rietumdaļa, bet austrumdaļa (Bizantija) jau ar citu sociālekonomisko struktūru feodālisma apstākļos pastāvēja līdz 1453. gadam, kad to ieņēma turki.

⁴ Romieši savas tiesības iedalīja divās nozarēs: publiskās (jeb valsts) tiesības un privātās. *Ulp. D. 1, 1, 1, 2: publicum ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat privatum quod ad singulorum utilitatem* «publiskās tiesības ir tās, kuras attiecas uz Romas valsts stāvokli, privātās ir tās, kuras ņem vērā atsevišķu cilvēku intereses».

vienreizējās attīstības dzinēj spēks bija ne tik daudz likumdošana kā dzīves prakse un jurisprudence.

Tā kā šis grāmatas izklāsta priekšmets ir romiešu civiltiesību pamati, tad ir jāiepazīstas ar šo tiesību sistēmām, kādas bija izveidojušās ekonomiskās attīstības, teritoriju iekarojumu un aso šķiru cīņu gaitā.

Sākotnējā romiešu tiesību sistēma bija kvirītu tiesības (*ius Quiritium*), kuru galvenais saturs bija privātpašums (*dominium ex iure Quiritium* «īpašums pēc kvirītu tiesībām») un dažādi sākotnējie līgumtiesiskie darījumi, kā arī patriarhālās ģimenes, laulības, aizbildnības, mantošanas un citi privāttiesību institūti. Kvirītu tiesību sistēmu dēvēja arī par Romas pilsoņu tiesībām (*ius civile*)¹, jo šīs tiesības attiecās tikai uz Romas pilsoņiem (*cives Romani*). Šīs tiesību sistēmas pamatos bija senie XII tabulu likumi² un vēlākie tautas sapulču jeb komīciju likumi. Šajā nozīmē *ius civile* raksturojas kā šauri nacionālas romiešu privāttiesības, kuru sākumi meklējami valsts tapšanas periodā un kā paliekas saglabājās klasiskā laika juristu izveidoto privāttiesību saturā kā to vēsturiskā daļa vēl domināta periodā.

Republikas laikā līdzās senajai Romas pilsoņu tiesību (*ius civile*) sistēmai, kuras normu vairs nepietika visām sarežģītās dzīves vajadzībām, pakāpeniski veidojās cita privāttiesību sistēma — prētora³ tiesības (*ius praetorium*⁴), kas dibinājās uz prēturu izdotiem normatīviem aktiem (ediktiem, interdiktīem) un viņu administratīvo rīcību, it sevišķi tiesvedībā. Tā līdzās vecajām normām, tās neatceļot — *praetor ius tollere non potest* «prētors nevar atcelt tiesības», — prētori izstrādāja jaunas normas ne likumu veidā — *praetor ius facere non potest* «prētors nevar radīt

¹ I. 1, 2, 2: ...*ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus, vel ius Quiritium*... «... tiesības, ko romiešu tauta lieto, mēs saucam par romiešu pilsoņu tiesībām jeb par kvirītu tiesībām...». *Ulp. D. 1, 1, 6 pr.*; I. 1, 2, 1; *Gaius, inst. 1, 1*: ...*quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile*... «... tās tiesības, ko katra tauta pati sev (savām vajadzībām) ir nolikusi, ir viņas pašas tiesības un tiek sauktas par pilsoņu tiesībām...».

² *Sal. Pomp. D. 1, 2, 2, 5.*

³ *Sk. 20. lpp.*

⁴ *Papin. D. 1, 1, 7, 1: ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi, vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam*... «prētorskās tiesības ir tās, ko prētori ieviesuši, lai pielāgotu vai papildinātu vai izlabotu pilsoņu tiesības sabiedriskās lietderības labā...».

tiesības» (to var tikai tautas sapulce), — bet pielāgojot vecās normas jauniem ekonomiskiem, teritoriāliem un šķiriskiem apstākļiem, kā arī papildinot ar daudziem jauniem privāttiesību institūtiem. Tādējādi bija it kā divas līdzās pastāvošas tiesību sistēmas — *ius civile* un *ius praetorium* (dualisms), kuras katra ar savu saturu un juridisko dabu¹ joprojām mijiedarbīgi un nepārtraukti attīstījās atbilstoši dzīves vajadzībām, pie tam vecais nederīgais ar laiku aizmirsās. Pretrunu gadījumā priekšroka tika dota prētoriskajām tiesībām un ar laiku kvirītiskās tiesības praktiski kļuva par *nudum ius* «plikas tiesības». Šis dualisms izbeidzās tikai Justiniāna laikā.

Kad Rroma republikas laikā bija kļuvusi par pasaules tirdzniecības centru un daždažādi privāttiesiskie darījumi romiešiem bija jākārt ar svešzemniekiem, kas strauji ieplūda no dažādām zemēm un tautām, radās vajadzība normalizēt šīs attiecības, tad pakāpeniski veidojās tautu tiesību sistēma (*ius gentium*)². Svešzemnieku prētora (*praetor peregrinus*) edikti kļuva par tiesiskās kārtības pamatu romiešu pilsoņu attiecībās ar svešzemniekiem un pašu svešzemnieku starpā. Šīs tiesiskās kārtības normas tika patapinātas no kopējiem starptautiskās tirdzniecības apgrozījumu paradumiem, t. i., no paradumiem, kādi bija radušies tirdzniecībā, kur piedalījās dažādu zemju un tautu darbīgie ļaudis. Tātad *ius gentium* bija pēc materiālā satura starptautiskas tiesības, bet, romiešu radītas, tās palika romiešu tiesības, kas pēc juridiskās dabas bija līdzīgas prētoriskajām tiesībām, bet patiesībā bija it kā Romas pilsoņu tiesību paplašinājums un papildinājums. Šīs tiesību normas saistīja kā Romas pilsoņus, tā arī svešzemniekus, resp. visus valstī dzīvojošos cilvēkus, turpretim *ius civile* un *ius praetorium* saistīja tikai romiešu pilsoņus. Šī sistēma, kas sākumā bija domāta tikai attiecībām ar svešzemniekiem, ar laiku ļoti ietekmēja pašu romiešu tiesības: daudzi tiesību institūti gan paradumu, gan likumu, gan prētora ediktu veidā iegāja apgrozībā pašu romiešu starpā, izspiezdami specifiskos romiešu institūtus, t. i., tika pārstrādātas dažādu pasaules tautu daudzveidīgās normas vienā internacionālā veselā, un tā šī *ius gentium* sistēma ievērojami bagātināja kopīgo romiešu privāttiesību sistēmu, jo

¹ Piemēram, kvirītiskais īpašums un prētoriskais jeb bonitārais īpašums, sk. 102. lpp.

² *Gaius, inst. 1, 1: ... id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium* «...to visas tautas vienādi ņem vērā un sauc par tautas tiesībām». *Sal. Ulp. D. 1, 1, 1, 4; D. 1, 1, 2—5; I. 1, 2, 1—2.*

tajā tika pārņemti no kaimiņu tautām praktiski noderīgie privāttiesību institūti, it sevišķi daudzi līgumu veidi.¹

Kad m. ē. 212. gadā ar Karakallas ediktu visi brīvie pavalstnieki dabūja Romas pilsoņu tiesības, pazuda svešzemnieku jēdziens un pazuda arī vajadzība pēc atsevišķas tiesību sistēmas *ius gentium*, jo viss šīs sistēmas materiālais saturs bija jau iekļauts tirajās romiešu tiesībās. Tādā veidā minētās trīs tiesību sistēmas ar laiku praktiski saskaņojās un saplūda vienotā romiešu privāttiesību sistēmā, kas sasniedza savu augstāko attīstību klasiskās jurisprudences laikā — m. ē. I — III gs. un bija spēkā līdz pat Romas bojā ejai.² Citiem vārdiem, privāttiesību pamatus, kurus republikas laikā ieguldīja likumdošanas akti un prētoru edikti, sīki un līdz pilnībai izstrādāja klasiskā jurisprudence principāta laikā, un galīgo nobeigumu tie dabūja Justiniāna kodifikācijā, ko mantoja jaunā pasaule.

Domināta periodā, kad iestājās saimnieciskās dzīves un kultūras pagrimums, tiesību tālākā attīstība apstājās, jo juristu produktīvais darbs tiesību radīšanā izbeidzās līdz ar visa romiskā bojā eju, un, kad politiskais centrs tika pārnest uz austrumiem (Bizantiju), mainījās arī jurisdikcijas raksturs, jauno tiesību normu saturā ieviesās grieķu un austrumu idejas un tendences. Imperatoru likumdošanai vēl būtu kāda nozīme, bet iedzīvotāju praktiskās vajadzības tā neapmierināja. Šī perioda galvenā nozīme ir tā, ka centās saglabāt to, kas bija sasniegts iepriekšējos periodos, vāca un apstrādāja agrāko romiešu privāttiesību institūtus, resp., tika kodificētas romiešu privāttiesības. Sk. 53. lpp.

---

¹ I. 1, 2, 2: *ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles* «no šīm tautu tiesībām ir ieviesti gandrīz visi kontrakti, kā pirkums—pārdevums, noma (īre), sabiedrības līgums, glabājums, aizdevums un citi neskaitāmi līgumi».

² Jaunajos laikos ir pieņemts romiešu privāttiesības saukt par civiltiesībām pretstatā publiskajām, bet jāņem vērā, ka romiešu nosaukums *ius civile* attiecas tikai uz tām tiesībām, kas kārtoja attiecības pašu romiešu starpā.

ROMIEŠU CIVILTIESĪBU AVOTI (FONTES IURIS ROMANI)

Nosaukums «tiesību avoti» (*fontes iuris*) ir pazīstams jau kopš Romas laikiem. Romiešu vēsturnieks Tīts Līvijs savos rakstos (III, 34) pirmos romiešu rakstītos likumus, t. s. divpadsmit tabulu likumus, nosaucis par «visu publisko un privāto tiesību avotu» (*fontes omnis publici privatique iuris*). Tātad pēc Līviņa domām «tiesību avots» ir pamats un sākums, no kura iesākās tiesību attīstība un vēlāk izauga milzīgā romiešu tiesību sistēma. Tādi romiešu (tiesību avoti) ir parašu tiesības, tautas sapulču likumi, senāta lēmumi, edikti, prinčepu konstitūcijas, juristu atbildes, imperatoru likumi, tiesu precedenti, no kuriem tad kā no tiesību izcelšanās formām turpmākajā attīstības gaitā izveidojās obligātās juridiskās normas. Tātad vispirms jāiepazīstas ar šīm vēsturiskajām tiesību formām, kurās tika izteikta valdošās šķiras griba dažādos laika posmos.¹

PARAŠU TIESĪBAS — MORES MAIORUM

Tāpat kā visām senajām tautām, arī romiešiem Romas valsts sākumā pirmās juridiskās normas bija parašu tiesības, kuras viņi paši sauca par «senču parašām» (*mores maiorum*)². Šo sākotnējo normu spēks dibinās ne uz valsts varas priekšrakstiem — *ius scriptum*, bet gan uz paradumiem, kas ilgi saglabājas un dzīvo

¹ Bet par «tiesību avotiem» sauc arī vēsturiskos tiesību normu krājumus, kopojumus vai atsevišķus juridiskus aktus, kas publicēti Romas valsts pastāvēšanas laikā un saglabājušies līdz mūsu laikiem, jo no tiem smeļamas ziņas par romiešu tiesībām.

Padomju literatūrā, runājot par vēsturiskiem tiesību normu krājumiem, lieto arī terminu «tiesību pieminekļi».

² *mos* — paraša, izturēšanās jeb uzvešanās noteikums; *mores* — dzīves veids, tikumi.

cilvēku apziņā, noteikdami obligātās uzvešanās normas jeb tikumus.

Parašu tiesības pastāvēja nerakstītā veidā (*ius non scriptum*) un no mutes mutē pārgāja no paaudzes uz paaudzi. *Inst.* 1, 2, 9: *Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit, nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur* «Tiesības rodas no tām nerakstītajām parašām, ko prakse atzinusi par labām, jo ilgstoši pastāvējušas parašas ar vispārēju piekrišanu aizstāj likumu». Parašu tiesības Cicerons ir apzīmējis ar vārdu *consuetudo* «paradums».¹ *Cicero de invent.* II, 22, 67: *Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod voluntate omnium sine lege vetustas comprobavit* «Bet par parašu tiesībām uzskata tās tiesības, kas gadu gados, visiem piekrītot, arī bez īpaša likuma ir atzītas».

Un kad valdošā vergu īpašnieku šķira ar valsts aparāta palīdzību uzturēja spēkā sev vēlamās parašas, tad tās kļuva par parašu tiesībām.²

Principāta periodā, kad romiešu civiltiesības izvērtās par tā laika pasaules mēroga tiesību sistēmu, senajām parašu tiesībām vairs lielas nozīmes nebija. Vēlāk imperators Konstantīns noteica, ka parašu tiesībām nav nekādu priekšrocību pret prāta apsvērumu vai likumu. *C.* 8, 52/53, 2: *Consuetudinis ususque longaevis non vilis auctoritas est, verum non usque adeo sui valitura momento, ut aut rationem vincat aut legem* «Paraduma un praksē ilgi pastāvējušu parašu autoritāte nav niecīga, bet ne jau to spēks tik liels, ka ņems pārsvaru pār saprātu vai likumu».³

Rakstītā veidā nekādi romiešu parašu tiesību krājumi nav saglabājušies. Ir gan norādījumi, ka kaut kāda «likumu» sakopošana ir notikusi. *Pomponius D.* 1, 2, 2, 36: *Fuit... peritus Publius Papirius, qui leges regias in unum confulit* «Bija... mācīts vīrs Publijs Papirijs, kas sakopoja ķēniņu likumus». Domājams, ka šajā krājumā lielāko tiesu bijušas sakopotas parašu tiesības.

PIRMIE RAKSTĪTIE LIKUMI — LEGES DUODECIM TABULARUM

Tā saukto XII tabulu likumu rašanās attiecināma uz Romas valsts legendāro senatni (ap V gs. vidu pirms m. ē.).[√] Par šo

¹ Šis termins lietots arī imperatoru laikā.

² *Leņins V. I.* Raksti, 25. sēj., 433. lpp.: «...bez aparāta, kas spēj piepiest ievērot tiesību normas, tiesības nav nekas.»

³ Jaunlaiku buržuāzisko civiltiesību doktrīnā šis princips formulēts tā: «Parašu tiesības nevar ne atcelt, ne grozīt likumu; tās piemērojamas tikai likumā noteiktos gadījumos.»

likumu izstrādāšanu un izdošanu stāsta vēlāko gadsimtu romiešu vēsturnieki un juristi¹, bet viņu stāstījumiem nav zinātniska pamata. Cik vērojams, XII tabulu likumi radušies patriciešu un plebeju cīņu gaitā. Nerakstītās parašu tiesības patricieši savās interesēs tulkoja patvaļīgi, tāpēc plebeji prasīja, lai tās tiktu uzrakstītas likumu veidā visu zināšanai. Beidzot tika sarakstītas divpadsmit tabulas (sākumā — 10, vēlāk 2 pieliktas klāt). *Livius*, 3, 57, 10: .... *leges ... , quibus tabulis duodecim est nomen, in aes incisas in publico proposuerunt* «... likumus..., ko sauc par divpadsmit tabulu likumiem, varā iegravētus izlika redzamā vietā».

Līdz mūsu dienām XII tabulu likumu teksts oriģinālā nav saglabājies. Jaunākajos laikos ir mēģināts to rekonstruēt. Tomēr rekonstrukcija pirmtekstu parāda tikai fragmentāri, pantu vairākums ņemts no vēlākā laika romiešu autoru atstāstījumiem. Pirmā tabula visumā rekonstruēta atbilstoši oriģinālam.² Par to liecina arhaiskā latīņu valoda un formulējumu veids. Tā sākas ar aicinājumu uz tiesu.

1. *Si in ius³ vocat, ito. Ni it, antestamino: igitur em capito.* «Ja sauc uz tiesu, jāiet. Ja neiet, piesaukt lieciniekus: tad satvert viņu».

2. *Si calvitur pedemve struit, manum endo iacito⁴* «Ja izvairās vai bēg, lietot varu».

3. *Si morbus aevitasve vitium escit, iumentum⁵ dato. Si nolet, arceram⁶ ne sternito* «Ja slimība vai vecums būs par aizbildināšanās iemeslu, jādod braucamais lops. Ja negribēs, ratus lai neizklāj ar segām».

4. *Assiduo⁷ vindex⁸ assiduus esto; proletario iam civi quis volet vindex esto* «Zemturim par aizstāvi lai ir zemturis; proletārietim par aizstāvi tad lai ir tas pilsonis, kurš gribēs».

¹ *Livius* (3, 9—57), *Dionysius* (10, 1—60), *Pomponius* (D. 1, 2, 2, 4—6), *Cicero* (*de leg.* 2, 23, 58—59).

² Sk. *Bruns C. G. Fontes iuris Romani antiqui, Tubingae MCMIX*, 15.—40. lpp.

³ *ius* te nozīmē tiesvedības pirmo stadiju (*in iure* — pie maģistrāta resp. prētora), kurai sekoja otrā stadija (*in iudicio* — tiesa), kas varēja būt tautas sapulce (*comitia*) vai viens iecelts tiesnesis (*iudex unus*). Sk. 198. lpp.

⁴ *manum inicere* — uzlikt roku, saņemt ciēt.

⁵ *iumentum* — braucamais lops (zirgs, ēzelis, mūlis, vērsis).

⁶ *arcera* — īpatnēji ar segām izklāti rati slimu un vecu cilvēku vešanai.

⁷ *assiduus* (no *ad* + *sedere* — tāds, kas nosēdies uz zemes) — zemes īpašnieks sākotnējā nozīmē jeb zemturis.

⁸ *vindex* — aizstāvis tiesā, glābējs.

5. Teksts visai nepilnīgs.

6. *Rem ubi pacunt, orato* «Kad izlīgst ar labu, lai paziņo».

7. *Ni pacunt, in comitio aut in foro ante meridiem caussam coiciunto. Com peroranto ambo praesentes* «Ja neizlīgst, tiesas prāvu nolikt tautas sapulcē vai tiesas laukumā priekš pusdienas. Lai kopā abi klātesošie prāvnieki vēlreiz savu lietu siki izstāsta».

8. *Post meridiem praesenti litem addicito* «Pēc pusdienas strīda priekšmetu piespriet klātesošajam prāvniekam».

9. *Si ambo praesentes, solis occasus suprema tempestas esto* «Ja klāt ir abi prāvnieki, prāva jābeidz līdz saules rietam».

Pārējās 11 rekonstruētajās tabulās oriģinālteksta ir maz. Vairums pantu izteikti romiešu klasiskā laika autoru formulējumos (apraksta veidā), kurus mūsu dienu vēsturnieki sakārtojuši zinātniski atdarinātā XII tabulu sistēmā. Tomēr absolūtas precizitātes šai sistēmai nav, jo dažiem fragmentiem to atrašanās vieta vēl nav zināma (*fragmenta incertae sedis*).¹

Divpadsmit tabulu likumu terminos un izteicienos ir saskatāmas sākotnējā privātīpašuma juridiskās formas: minētais *assiduus* «nosēdies» uz zemes, noņemties uz pastāvīgu dzīvi, kļuvis zemtūris, valdītājs, īpašnieks; viņa bagātība — lopī un cita manta — apzīmēta ar vārdu *pecunia*², kas rāda, ka īpašums ir kustamas lietas; mantisku bagātību nozīmē lietots arī vārds *familia* — patriarhāla ģimene (saime), kur bez brīvajiem ģimenes locekļiem bija arī vergi un visādas iedzīves lietas, privātīpašuma priekšmeti.

Raksturīgi, ka XII tabulu likumi, kā tas redzams no V tabulas pantiem, paredz arī mantošanu vai nu ar testamentāru novēlējumu, vai uz likuma pamata pēc patriarhālās radniecības principiem. Piemēram:

Tab. V, 3. *Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto* «Kā būs ar testamentu novēlējis savu īpašumu vai aizbildnību mantas lietā, tā lai paliek (vārds vārdā: «tādai tiesībai būs būt»)».

4. *Si intestato moritur, cui suus heres³ nec escit, adgnatus proximus⁴ familiam habeto* «Ja nomirst bez testamenta tāds, kuram nebūs sava mantinieka, lai tuvākais agnāts saņem saimi un mantu».

¹ Bruns C. G. *Fontes* ... 39.—40. lpp.

² *pecunia* (*pecu* «īpašums ganāmpulkos») — īpašums, manta, nauda.

³ *suus heres* «savs mantinieks» — persona, kura atradies nomirēja nāves brīdī viņa varā (*in patria potestate*), sk. 187. lpp.

⁴ *adgnatus proximus* — persona, ar kuru nomirējs ir atradies kādreiz kopīgā tēva varā, tuvākais agnāts, sk. 77. lpp.

5. *Si adgnatus nec escit, gentiles¹ familiam habento* «Ja agnātu nebūs, lai dzimtas piederīgie patur saimi un mantu».

Arī saistību tiesību (pirkuma liguma) sākotnējās formas skaidri izteiktas VI tabulas likumos, piemēram:

Tab. VI. 1. *Cum nexum² faciet Mancipiumque³, uti lingua nuncupassit, ita ius esto* «Kad taisis neksu un Mancipiju, kā ar mutes vārdiem būs izteicis, tā lai paliek (tādai tiesībai būs būt)».

Saistību neizpildīšanas sekas bija ļoti bargas — parādnieks varēja zaudēt brīvību un kļūt par kreditora vergu. Tas redzams no III tabulas likumu pantiem:

Tab. III, 3. *Ni iudicatum facit aut quis endo eo in iure vindicet⁴, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus XV pondo, ne maiore, aut si volet minore vincito* «Ja nemaksā to, ko tiesa piespriedusi, vai kāds nepiesakās viņam par glābēju pie prētora, lai ved sev līdz, lai saista vai ar valgu, vai ar kāju važām 15 mārciņu svarā, ne smagāk, vai, ja gribēs, lai saista ar vieglāku važu».

4. *Si volet suo vivito. Ni suo vivit, qui eum vinctum habebit, libras farris endo dies dato. Si volet, plus dato* «Ja gribēs, lai dzīvo ar savu pārtiku. Ja ar savu nedzīvo, tad tam, kas viņu turēs saistītu, jādod mārciņa maizes dienā. Ja gribēs, lai dod vairāk».

Maksāt nespējīga parādnieka turpmākais liktenis (soda mērs) paredzēts nākamajā pantā (Tab. III, 5), kas uzglabājies gan tikai vēlākā laika autora Gellija atstāstījumā (20, I, 46—47):

Erat autem ius interea paciscendi ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis⁵ continuus ad praetorem in comitium producebantur, quantaque pecuniae iudicati essent, praedicabatur. Tertius autem nundinis capite poenas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant «Un turklāt bija tiesības pa to laiku izlīgt, un, ja izlīgšana nenotika, viņi tika turēti važās sešdesmit dienas. To dienu laikā, trijās tirgus dienās pēc kārtas, viņus veda pie prētora uz tautas sapulces vietu, un atklāti tika paziņots, par cik lielu mantas

¹ *gentiles* — nomirēja dzimtas vēl dzīvās personas.

² *nexum* — saistības akts, ar kuru parādnieks iekļā savu personu. Ja viņš saistību nepilda, nonāk verdzībā.

³ *mancipium* (*manus + capere*) — likumīga īpašuma iegūšana Mancipācijas aktā. *Gaius, inst.* 1, 119—122, sk. 177. lpp.

⁴ *vindicare* te nozīmē pieteikties parādniekam par glābēju (*vindex*), uzņemties viņa parādu, un atprasīt (vindicēt) pašu parādnieku tāpat kā kādu lietu, ko atprasa tās īpašnieks (*rei vindicatio*), sk. 200. lpp.

⁵ *nundinae* — tirgus diena (tirgus notika katru devīto dienu).

daudzumu viņi ir notiesāti. Bet trešajā tirgus dienā viņi deva galvu sodam vai gāja pārdošanā pāri Tibrāi svešumā».

Beidzot kreditori (augļotāji) dabū neaprobežotas tiesības rīkoties ar maksāt nespējīgo parādnieku.

Tab. III, 6. *Tertius nundinis partis secanto. Si plus minusve secuerunt, se fraude esto* «Trešajā tirgus dienā lai griež no viņa daļas. Ja vairāk vai mazāk nogriezuši, par to vairs nebūs griezēju vainot».

Sajā gadījumā maksāt nespējīgajam parādniekam ir vairāki kreditori, kuriem likums atļauj sagriezt viņu daļās. Domājams, ka vēlāk sadalīja tikai parādnieka mantas paliekas (konkursa tiesību aizsākums).

Divpadsmit tabulu likumos paredzētas arī deliktu saistības, kas izceļas no tiesību pārkāpuma (prettiesīgas darbības).

Tab. VIII, 2. *Si membrum rup/s/it, ni cum eo pacit, talio esto* «Ja salauzis kādam locekli un ar to neizlīgst, būs atdarīt to pašu (vārds vārdā: «lai ir talions»)».

3. *Manu fustive si os fregit libero, CCC¹, si servo, CL poenam subito* «Ja ar roku vai rungu kaulu laužam brīvajam, būs atmaksāt 300 asus, ja vergam — 150».

4. *Si iniuriam² faxsit, viginti quinque poenae sunt* «Ja rīkojies prettiesīgi, būs maksāt cietušajam divdesmit piecus asus».

Te redzams, ka civiltiesiskā atbildība — *delictum privatum* vēl gan jaucas ar kriminālo — *crimen publicum*, bet galvenajos vilcienos līdzās līguma saistībām jau ir radīta deliktisko saistību nozare, kur pamatā prettiesīga rīcība.

Divpadsmit tabulu likumi mums dod skaidru priekšstatu par romiešu patriarhālo ģimeni (*familia*), kas tajā laikā bija saimnieciska vienība — brīvo un vergu sadzīves kopība — saime. Tur visi bija pakļauti tēva varai — *in patria potestate*, kas izbeidzās tikai ar viņa nāvi. Ja radās vajadzība kādu pieaugušu dēlu ātrāk atbrīvot no tēva varas, tad tā bija sarežģīta ceremonija, ko nosauca XII tabulu likumi — *emancipatio*³.

Tab. IV, 2. *Si pater filium ter venum duuit, filius a patre liber esto* «Ja tēvs būs trīsreiz dēlu pārdevis, tad dēls lai ir no tēva brīvs».

Gadījumā, kad ģimenes tēvs (*paterfamilias*) kļūst vājprātīgs,

¹ *Gaius, inst. 3, 223: ...trecentorum assium poena erat (as — ass, romiešu vara naudas mārciņa).*

² *iniuria* — prettiesīga rīcība, kas nodibina civiltiesisku saistību — *delictum privatum* (atšķirībā no *crimen publicum*).

³ Šo ceremoniālo aktu apraksta Gajs (*inst. 1, 132*).

viņa varu pārņem aizgādnis (*curator*) — kāds no tuvākajiem agnātiem.

Tab. V, 7. *Si furiosus escit, adgnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto* «Ja vājprātīgs kļūs, agnātiem un dzimtas piederīgiem lai ir vara pār viņu un viņa mantu».

No minētajiem likumu pantiem var secināt, ka divpadsmit tabulu likumi ietver sevī daudz civilprocesuālu normu, kas noteica tā laika privāto strīdu iztiesāšanas kārtību, un šajos likumos jau saskatāmi pirmie romiešu civiltiesību (precīzāk — privāttiesību) pamatu aizsākumi: a) sākotnējais privātīpašums uz zemi, lopiem, vergiem u. c.; b) mantošanas sākumi ar testamentāro novēlējumu vai bez testamenta pēc likumā noteiktas kārtības; c) sākotnējo saistību tiesību veidošanās, pirmie līgumu aizsākumi, it sevišķi parāda attiecības, kā arī saistību izcelšanās uz prettiesīga nodarījuma (delikta) pamata; d) patriarhālās ģimenes stāvoklis ar lielām tēva varas tiesībām.

Šiem likumiem bija milzīga nozīme tiesību attīstībā. Cicerons raksta, ka viņš, tāpat kā visi citi, no mazām dienām mācījies šos likumus no galvas (*de leg.* 2, 23, 59).

TAUTAS SAPULČU LIKUMI — LEGES LATAE

Tautas sapulču likumi bija tiesību normas, kas bija ieguvušas apstiprinājumu un spēku kvirītu sapulcēs (*comitia curiata, comitia centuriata, comitia tributa*), kā arī vēlākajā laikā plebeju sapulcēs (*concilia plebis tributa*), jo plebeju sapulču lēmumi kļuva obligāti arī patriciešiem. Kvirītu sapulcēs pieņemtās juridiskās normas sauca par *lex* «likums», bet plebeju sapulcēs pieņemtās — par *plebiscitum* «plebeju lēmums». Būtiskas atšķirības starp tām nebija, jo tiklab vienas, kā otras vēlāk sāka saukt par tautas sapulcēs izdotiem likumiem — *leges latae*. Kā kvirītu, tā plebeju sapulcēs likumus pieņēma, sapulču dalībniekiem balsojot par sapulces vadītāja (konsula, prētora vai tautas tribūna) ierosināto projektu. Ja balsošana bija labvēlīga, sapulces vadītājs bija likumu «izdevis» (*legem tulit*).

Tautas sapulces likums (*lex lata*) romiešu uztverē bija vispārīgākā tiesību forma, kas bija obligāta visiem pilsoņiem, kā arī pašam likumdevējam. Likums kā tiesību norma bija spēkā tik ilgi, kamēr tautas sapulce to atcēla vai grozīja. Ir pazīstams romiešu juristu izteiciens — *Lex posterior derogat legi priori* «Vēlākais likums atceļ iepriekšējo»¹. Ja dzīves apstākļi bija tā pārgrozījušies,

¹ Sal. D. 9, 2, 1, pr. un D. 1, 3, 26—28.

ka kāds likums bija kļuvis nevajadzīgs, bet formāli nebija atcelts, tad tas joprojām bija spēkā, kamēr praksē to aizmirsā. Romieši tad teica: *lex in desuetudinem abiit* «no likuma atradinājās» jeb «likums aizgāja aizmirstībā».¹ Pat kara vētras, pēc romiešu uzskatiem, likumus neatceļ, tikai apstādina to darbību. Cicerons dzejiski teica: *Inter arma silent leges*² «Kad ieroči runā, likumi klusē».

Atšķirībā no tautas sapulcēs pilnīgi pieņemtajiem likumiem (*leges latae*), par kuru tekstu sapulce bija balsojusi pēc maģistrāta lūguma (*rogatio*), provincēs maģistrāti izdeva likumus Romas tautas sapulces uzdevumā un pilnvarā, nosakot likuma saturu paši uz vietas, piemēram: *Lex Tarentina*³ (izd. I. gs. pirms m. ē.) — par Tarentas pilsētas administratīvo iekārtu (Dienviditālijā); *Lex municipalis Salpensana*⁴ (ap 81.—84. g.) — par Salpensas pilsētas municipālo iekārtojumu (Spānijā) u. c. Šādi likumi tika saukti par *leges datae* un tikai formāli bija saistīti ar tautas sapulci, jo attiecās uz to laika posmu, kad tautas sapulces jau sāka pagrimt (nespēja sekot lielās valsts likumdošanas vajadzībām).

Likumiem, ko tautas sapulces pieņēma, balsojot par maģistrāta ierosināto projektu (*leges latae*), parasti bija trīs daļas: a) priekšvārds (*praescriptio*), kur bija minēts sapulces nosaukums, maģistrāta vārds, kas to vadījis, un datums; b) likuma teksts (*rogatio*); c) likuma nepildīšanas juridiskās sekas (*sanctio*), kas varēja būt vai nu sods, vai kāds cita veida piespiešanas līdzeklis. Dažos izņēmuma gadījumos sankcija likumā nebija norādīta⁵, piemēram, *Lex Cincia de donationibus* (204. g. pirms m. ē.) noteica ierobežojumus dāvināšanā, bet neminēja nekādas sekas, ja likumu pārkāpa.

Cik zināms, Romas valsts pastāvēšanas laikā nekādu tautas sapulču likumu krājumu vai kopojumu nav bijis. Līdz mūsu dienām no šiem likumiem ir saglabājusies tikai niecīga daļa. Daži no tiem ir atstāstīti vai pieminēti klasiskā laika juristu rakstos, daži saglabājušies pa daļai oriģinālā, pa daļai restaurētu fragmentu veidā. Tā, piemēram, vēlākie romiešu autori (Līvijs u. c.) piemin *Lex Poetelia* (326. g. pirms m. ē.), kas atvieglināja pa-

¹ Sal. D. I, 3, 32, 1: ...receptum est, ut leges... etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur «... ir pieņemts, ka likumi... arī nemanot pazūd, ja vispār atradinās no tiem».

² Cicero, *pro Mil.* 4, 11.

³ Bruns C. G. *Fontes*... 120.—122. lpp.

⁴ Bruns C. G. *Fontes*... 142.—143. lpp.

⁵ Tādu likumu sauca par «nepabeigtu» — *lex imperfecta*.

rādnieka stāvokli kreditora rokās: aizliedza to nonāvēt vai pārdot (*trans Tiberim*); tāpat arī atvieglināja parādnieka fiziskos spaidus — turēšanu važās, paredzot parāda atstrādāšanu. Svarīga loma delikta saistību izveidošanā bija likumam *Lex Aquilia* (287. g. pirms m. ē.), kura teksts saglabājies klasiskā laika juristu (Ulpiāna, Gaja, Paula, Pomponija u. c.) atstāstījumos, sk. D. 9, 2 — *Ad legem Aquiliam*. Dāvināšanas jautājumus noregulēja *Lex Cincia* (204. g. pirms m. ē.), kura saturu atstāstā Pauls (*Vat. fr.* 298). Gadījumos, kad mantojums bija pārslogots ar legātiem (ar mantu, ko testators bija novēlējis blaku personām), *Lex Falcidia* (40. g. pirms m. ē.) noteica, ka mantiniekam pašam ir tiesības vismaz uz vienu ceturto daļu mantas (*quarta Falcidia*). Šī likuma teksts saglabājies Paula, Papiniāna un citu klasiskā laika juristu atstāstījumos, sk. D. 35, 2 — *Ad legem Falcidiam*. Bez te minētajiem vēl ir saglabājies paprāvs skaits šāda veida tautas sapulcēs pieņemto likumu, kaut gan tikai fragmentos vai vēlāku autoru atstāstījumos.¹

Tautas sapulču likumiem bija liela loma romiešu civiltiesību institūtu tālākā izveidošanā un noformēšanā.

14 SENĀTA LĒMUMI — *SENATUS CONSULTA*

Romas valsts tapšanas laikā un republikas periodā senāta lēmums nebija īsta tiesību norma juridiskā nozīmē, bet gan «tēvu» jeb vecājo autoritatīvs atzinums, kam maģistrāti un pilsoņi pakļāvās bez jebkādam ierunām. Arī tautas sapulcēs pieņemtos likumus apstiprināja senāts (*auctoritas patrum*).

Principāta periodā, kad tautas sapulces izbeidza savu likumdošanas darbību, šī funkcija kādu laiku pārgāja uz senātu. Līdz ar to *senatus consultum* kļuva par īstu tiesību normu ar obligātu piespiedu raksturu. Tomēr formāli arī tas nebija likums (*lex*), bet gan lēmums likuma vietā (*legis vice*). Vēl dzīvi bija republikas laika uzskati, ka likumu var izdot tikai tautas sapulce. Senāta lēmums tika saprasts kā likumam pakļauts akts, bet tas bija neapstrīdami juridiski obligāts (tiesību forma). *Gaius, inst.* 1, 4: *Senatus consultum est, quod senatus iubet atque constituit; idque legis vicem optinet* «Senāta lēmums ir tas, ko senāts pavēl un noteic; un tam ir likuma spēks».

Principāta perioda beigās, kad pieauga patvaldnieciskas varas tendences, senāts kļuva princepam (patiesībā imperatoram) par

¹ Bruns C. G. *Fontes... Leges publicae populi Romani post XII tabulas latae*, 45.—119. lpp.

akli paklausīgu ieroci. Tas savos lēmumos bez ierunām pārformlēja katru princepa norādījumu, un tādējādi *senatus consultum* kļuva par princepa teiktās runas (*oratio principis*) tiešu atkārtojumu. Būtībā tas bija senāta lēmuma formā ietērpts princepa gribas izteikums.

Cik zināms, Romas valsts laikā nekāda senāta lēmumu kodifikācija vai kopošana nav notikusi. Līdz mūsu dienām ir saglabājušies vairāki atsevišķi senāta lēmumi. Daži no tiem bijuši iegrebtī bronzas plāksnēs un saglabājušies oriģinālā, daži — tikai atstāstījuma veidā vēlāko romiešu autoru rakstos. Piemēram:

S. c. de Bacchanalibus (izd. 186. g. pirms m. ē.; oriģināls iegrebtis bronzas plāksnē, kas atrasta XVII gs.) aizliedza tādas biedrības, kurās aiz kaut kāda reliģiska kulta izkārtnes notika tumšas pretvalstiskas un netikumiskas lietas.

S. c. Velleianum (izd. 46. g.; teksts Ulpiāna un citu juristu rakstos, sk. D. 16, 1, 2 — *Ad senatus consultum Velleianum*) pasludina par spēkā neesošu sievietes atbildību, ko tā uzņēmusies par cita parādiem¹ (galvojumu, lietas ieķīlājumu u. c.).

S. c. Macedonianum (69.—70. g.; teksts Ulpiāna atstāstījumā, sk. D. 14, 6 — *De senatus consulto Macedoniano*; Macedons bija kāds jauneklis, kas, augļotāju ietekmēts, nogalināja savu tēvu) noteica, ka turpmāk kreditors nevar tiesas ceļā prasīt tāda parāda samaksu, ko aizņēmies tēva varā esošais dēls bez viņa piekrišanas, to nevar piedzīt arī pēc ģimenes tēva nāves.

S. c. Claudianum (oratio Claudii) ir princepa Klaudija runa senātā 48. gadā par galliem piešķiramām amatu tiesībām. Teksts iegrebtis vara plāksnē, kas atrasta 1528. gadā.

Šie piemēri labi ilustrē senāta lēmumus kā tiesību rašanās formas. Daudziem no šiem lēmumiem bija liela loma romiešu civiltiesību attīstībā.

15 EDIKTI — EDICTA

Magistrātiem sava amata laikā bija tiesība izdot obligātus noteikumus jeb ediktus². Civiltiesību nozarē vislielākā loma bija prētoru ediktiem (*edicta praetorum*) un pa daļai arī kurūlo edilu ediktiem (*edicta aedilium curulium*), it sevišķi tirgus lietās, kad bija jākārtoto pirkuma vai citu līgumu jautājumi. Prētori, tāpat kā pārējie magistrāti, nebija tiesīgi atcelt senākās kviritu (*ius Quiritium*) jeb pilsoņu tiesības (*ius civile*), kas bija nodibinātas ar

¹ *intercessio*, sk. 157. lpp.

² Sk. 20. lpp.

likumiem un senāta lēmumiem, bet viņi kā tiesas procesa (*iurisdictio*) ievadītāji drīkstēja vecās tiesību normas piemērot jauna-jiem dzīves apstākļiem. Bija gadījumi, kad prētors, ievērojot īpatnējus apstākļus, aizsargāja neīpašnieku līdzīgi īpašniekam un formālo īpašnieku pēc senajām Romas pilsoņu tiesībām atstāja bez aizsardzības. Tādējādi darbotamies, prētori ar saviem edik-kiem izveidoja veselu tiesību sistēmu, ko sāka saukt par prēturu tiesībām (*ius praetorium*).¹ Šīs tiesības vienmēr atjaunināja nove-chojušās senās Romas pilsoņu tiesības. Romiešu autori, runājot par maģistrātu (prēturu, edilu u. c.) radītajām tiesībām, lieto vispā-rīgu apzīmējumu «*ius honorarium*»² — goda personu izdotās tie-sības jeb maģistrātu tiesības. Jurists Marciāns (D. 1, 1, 8) raksta: ... *ius honorarium viva vox est iuris civilis* «... goda personu izdotās tiesības ir civilo tiesību dzīvā balss».

Edikts bija likumam pakļauts akts, jo formāli tas bija spēkā tikai tā prētora varas laikā, kurš to bija izdevis, t. i., vienu gadu. Cicerons ediktu ir nosaucis par *lex annua* «likums uz vienu gadu»³. Nākamais prētors varēja sava priekšgājēja ediktus neņemt vērā. Bet īstenībā tā tas tomēr nebija. Visi prētori tika vēlēti no vienas un tās pašas vergu īpašnieku šķiras, un viņu intereses bija vienādas. Domu atšķirības prēturu starpā nebija lielas. Visumā viņi atzina un turpināja savu priekšgājēju ediktus. Ar laiku izvei-dojās ediktu normu masa (*pars tralaticia, edictum translaticium*), kas kā pamatkodols ar maziem pārgrozījumiem pārgāja no viena prētora uz otru. Princeps Hadriāns (II gs.) aizliedza turpmāk maģistrātiem papildināt un grozīt minēto ediktu normu kopumu. Līdz ar to izbeidzās prēturu radošā loma šajā tiesību nozarē. Hadriāns uzdeva juristam Juliānam rediģēt un kodificēt prēturu ediktu normas. Šo normu apstrādājums dabūja nosaukumu «P a- st ā v ī g a i s e d i k t s» (*Edictum perpetuum*), jo turpmāk to vairs nedomāja pārgrozīt. «Pastāvīgais edikts» Juliāna redakcijā līdz mūsu dienām nav saglabājies. Tomēr klasiskā laika romiešu juristi to ir plaši aprakstījuši un komentējuši. No komentāru fragmentiem jaunākajos laikos ir mēģināts rekonstruēt «*Edictum perpetuum*» tekstu.⁴

Maģistrātu, it sevišķi prēturu ediktiem kā tiesību avotiem bija liela nozīme romiešu civiltiesību institūtu radīšanā un izveidošanā.

¹ Sk. 32. lpp.

² *honores* — maģistrātu amati, goda amati.

³ *Cicero In Verrem act.* II. 1, 42, 109.

⁴ *Lenel O.* Das *Edictum perpetuum*. Ein Versuch zu seiner Wiederherstel-lung, zweite, verbesserte Auflage. Leipzig, 1907.

Princeps juridiski bija par maģistrātu uz visu mūžu. Formāli viņš deklarēja sevi tikai par pirmo starp līdzīgiem republikas laika maģistrātiem, bet īstenībā pakāpeniski pārņēma gandrīz visas svarīgākās valsts varas funkcijas savās rokās, padarot nenozīmīgus republikas laika maģistrātus.

Par konstitūciju (*constitutio*) sauca noteikumu, ko bija izdevis princeps saskaņā ar savu īpatnējā maģistrāta varu pārvaldes un tieslietu jautājumos. *Constitutio principis* bija savdabīga tiesību norma. Tā nebija īsts likums (*lex*), jo pēc republikas laika uzskatiem maģistrāts (par kādu sevi atzina arī princeps) nevarēja izdot likumus, bet gan tikai obligātus noteikumus likuma vietā — edikta, dekrēta, reskripta, mandāta un citās formās. Princepa konstitūcija formāli bija likumiem pakļauta norma, bet gan ar likuma spēku. *Gaius, inst. 1, 5: Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit, nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat* «Princepa konstitūcija ir tas, ko valdnieks vai nu ar dekrētu, vai ar ediktu, vai arī ar vēstuli ir noteicis, un nekad nav bijis šaubu, ka tam ir likuma spēks, tāpēc ka pats valdnieks ar likumu saņem pavēlnieka varu».

Princepa konstitūcijas kā obligāti noteikumi tika izdotas šādās formās: a) *edictum* — noteikums, ko princeps izdeva visu zināšanai, saglabājot parasto republikas laika maģistrātu tiesību formu — ediktu; b) *decretum* — princepa lēmums kādā tiesas lietā, kas bija nonākusi viņa izlemšanā. Principāta perioda beigās jau sāka nodibināties ārkārtas jurisdikcija — tiesu lietas varēja izšķirt pats princeps, vēlāk — imperators; c) *rescriptum* vai *epistula* — rakstīta atbilde, ko princeps bija devis uz kādu amatpersonas vai privātpersonas juridisku jautājumu, it sevišķi tiesību normu iztulkošanā; d) *mandatum* — instrukciju veida uzdevumi amatpersonām vai provinču pārvaldniekiem, kur bija paskaidrotas arī civiltiesiskas normas.

Princepa konstitūcijas to izdošanas laikā netika sakopotas. Vēlāk tās uzņemtas šādos kodeksos: *Codex Gregorianus* (III gs.), *Codex Hermogenianus* (IV gs. sākumā), *Codex Theodosianus* (V gs.) un *Codex Iustinianus* (VI gs.), sk. 55. lpp.

JURISTU DARBĪBA — IURISPRUDENTIA

Romas senatnē pirmie juristi bija priesteri (*pontifices*), kas vienīgie zināja kalendāru un tiesu dienas: kad un kur iztiesājami civiltiesiski strīdi un kā tulkojami likumi. Pēc senajiem vēstiju-

miem šī likumu «iztulkošanas gudrība» (*interpretandi scientia*)¹ un prasību (*actiones*)² ievadīšanas kārtība esot bijusi zināma tikai priesteru kolēģijai, kas to turējusi slepenībā. Vēlāk kāda brīvvalsta verga dēls **Flāvija** (*Flavius*), kas ap 300. gadu pirms m. ē. strādājis pie cenzora par rakstvedi, nozadzis slepenos pontifiku dokumentus un atklājis tos tautai. Acīm redzot, šis leģendārais nostāsts saistās ar patriciešu un plebeju šķiru cīņām. Plebeji bija nemierā ar to, ka likumu un tiesas spriešanas «gudrība» atradās patriciešu priesteru ziņā. Beidzot viņi panāca šo likumu publicēšanu visu zināšanai un nosauca tos atklājēja vārdā par *ius Flavianum*. Flāvija publikācija nav saglabājusies.

Vēlāk sāka attīstīties laicīgā jurisprudences. Pēc senajām vēstīm,³ **Korunkānijs** (*Tiberius Coruncanius*) ap 253. gadu pirms m. ē. sācis klaji dot padomus prāvniekiem tiesvedības lietās; rakstītus darbus viņš neesot atstājis. Tālāk šajā virzienā darbojies **Ēlijs** (*Sextus Aelius Paetus*). Būdams 200. gadā pirms m. ē. edils, 198. gadā konsuls, 190. gadā cenzors, viņš sarakstījis jaunu, papildinātu tiesas prasību formulu grāmatu ar nosaukumu *Ius Aelianum*, kas sauca par *Tripertita*, jo tai bijušas trīs daļas: a) XII tabulu likumi, b) to iztulkojums (*interpretatio*) un c) prasību formulas (*legis actiones*). No labākajiem republikas laika juristiem minami: **Katons** (*Cato*) **vecākais** (234.—149. g.) un **Katons jaunākais** (192.—152. g.); **Kvints Mūcijs Scēvola** (*Quintus Mucius Scaevola*)⁴, kas bijis konsuls 95. gadā pirms m. ē. un sarakstījis sistemātisku apcerējumu par *Ius Civile*. Viņam bijuši daudzi slaveni sekotāji: Akvilijs Galls, Balbs Lucilijs, Seksts Papijs u.c. Kritiski tiesību jautājumus iztirzājis Servijs Sulpicijs **Rufs** (konsuls 51. g. pirms m. ē.). Viņa skolnieks **Alfēns Vārs** komentējis abas tiesību sistēmas — *Ius civile* un *Ius praetorium*.

Šie republikas perioda juristi, kurus vēlāk sauca par *veteres iurisconsulti*, bija laicīgās jurisprudences pamatlicēji. Viņu darbība izpaudās atbilstu un padomu došanā prāvniekiem tiesas procesa jautājumos (*respondere*), juridisku aktu labāko formulu izstrādāšanā (*cavere*) un pareizākas procesuālas rīcības vadīšanā (*agere*). Viņi sāka arī rakstīt visai ietekmīgus iztirzājumus, izklāstot vispārinātus principus (*regulae iuris*), no kuriem daudzi vēlāk kļuva par juridiskiem sakāmvārdiem. Rakstīdami kritiskus

¹ Pomponius, D. 1, 2, 2, 6.

² *legis actiones* — sūdzību formulas, sk. 199. lpp.

³ Pomponius, D. 1, 2, 2, 35, un 38.

⁴ Pirms viņa minēti vairāki Mūciji — var būt, ka viņi bijuši tuvi radinieki (juristu profesija bija kļuvusi par ģimenes tradīciju).

komentārus, republikas laika juristi veicināja juridiskās zinātnes attīstību.

Sevišķi lielu uzplaukumu romiešu jurisprudences sasniedza principāta periodā (I—III gs.), kļūstot par tā dēvēto klasisko jurisprudenci, kas līdzās likumiem un citām tiesību formām radīja jaunas tiesību normas. Tajā laikā Romas valsts teritorija bija kļuvusi milzīgi liela un augtin auga plašumā, iekļaujot sevī aizvien jaunas zemes. Sevišķi spēcīga kļuva saimnieciskā rosība, it īpaši tirdzniecības apgrozība. Pastiprinājās šķiru cīņa starp vergu īpašniekiem un vergiem, kā arī starp bagātajiem virsslāņiem (latifundiju īpašniekiem un visāda veida privātipašniekiem) un trūcīgajiem brīvajiem. Neapmierinātība auga arī starp romiešiem un provinču iedzīvotājiem. Senākās republikas laika tiesību sistēmas (*ius civile, ius praetorium*) savā struktūrā bija kļuvušas par šaurām. Valdošās šķiras acis raudzījās uz princepu, kas formāli vēl sevi dēvēja par pirmo maģistrātu, bet īstenībā gatavoja pāreju uz impēriju. Šādos apstākļos princips labprāt sāka atbalstīt un sekmēt juristu darbību. Jau sākot ar Augustu, principi mēdza piešķirt izciliem juristiem tiesību dot klaji atbildes (*ius publice respondendi* — D. 1, 2, 2, 48—50) paša princepa vārdā (*ex auctoritate principis*)¹. Šis princepa uzdevumā dotās un ar viņa autoritāti sankcionētās juristu atbildes (*responsa ex auctoritate principis*) tiesai attiecīgajā jautājumā bija obligātas, un arī turpmāk tiesu praksē pie tām turējās. Lai nerastos pārpratumi, atbildes deva rakstītā veidā un apzīmogotas (*responsa signata*). Ar laiku šādu privileģēto juristu skaits stipri pieauga, un no viņu darbības attīstījās un izveidojās t. s. juristu tiesības (jauna tiesību forma), kam bija izcila loma romiešu tiesību, it sevišķi civiltiesību attīstībā. Parasti juridiskajos jautājumos privileģēto juristu domas sakrita, bet dažos gadījumos tās varēja būt arī atšķirīgas. *Gaius, inst. 1, 7: quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id quod ita sentiunt, legis vicem optinet; si vero dissentiunt, iudici licet quam velit sententiam sequi* «ja viņi visi ir vienādās domās, tad tas, ko viņi tā domā, iegūst likuma spēku, bet, ja domas ir dažādas, tad tiesnesim ir atļauts pēc savas izvēles sekot ikvienam viņu uzskatam». Šeit saskatāma radoša pieeja juridisko jautājumu atrisināšanā.

Līdzās privileģētiem juristiem darbojās vēl arī citi talantīgi juristi, kuru uzskatus un domas (*sententia, opiniones*) juridiskos jautājumos labprāt uzklusēja, jo arī viņi bija tās pašas valdošās

¹ D. 1, 2, 2, 50: *Ergo Sabino concessum est a Tiberio Caesare, ut populo responderet.* «Tātad Sabinam valdnieks Tiberijs ir atļāvis dot atbildes tautai».

šķiras cilvēki un bija ieinteresēti romiešu kundzības juridiskā nostiprināšanā. Kaut gan formāli konkrētā tiesas lietā viņu atzinumi nebija obligāti, tomēr tā laika juridiskajā doktrīnā (*iurisprudentia*) atrada vietu arī viņu uzskati un domas.

Klasiskā laika juristu raksti bija dažāda veida: a) *institutiones* — īsi, sistemātiski privāttiesību institūtu izklāstījumi, mācību grāmatas¹ par *ius civile* un *ius praetorium* privāttiesiskiem pamatiem; b) *regulae* — īsi, juridiski aforismi; c) *definitiones* — juridisko institūtu pamatjēdzieni; d) *commentarii* — kāda teksta vai tiesību krājuma izskaidrojumi (piemēram; *commentarii ad edictum*); e) *digesta* — vairāku juridisku iztirzājumu sistematizēti kopojumi (*ius civile* un *ius praetorium* — atsevišķu apstrādājumu sakopojumi); f) *notae* — kritiskas piezīmes pie kāda jurista raksta; g) *responsa* — juridiski atzinumi, kas doti dažādos gadījumos tiesu praksē; h) *quaestiones et disputationes* (jautājumi un pārrunas) — analītiski juridisko jautājumu iztirzājumi; i) *epistolae* — juristu savstarpējās sarakstes; k) *sententiae et opiniones* — uzskati un domas, kas izteiktas atsevišķos juristu rakstos; l) juristi rakstīja arī monogrāfiskus apcerējumus par dažādiem tiesību jautājumiem (piemēram, «*De iure pontificio*» u. c.).

Par ievērojamākajiem romiešu klasiskā laika juristiem biogrāfiskās ziņas ir ļoti trūcīgas², arī no viņu rakstiem saglabājusies tikai niecīga daļa un fragmentāri; tomēr izcilo darbu dēļ daudzu juristu vārdi no tiesību vēstures lappusēm neizzūd pat jaunākajos laikos. Tādi, piemēram, ir

Marks Antistījs Labeons, kas darbojies princepa Augusta valdīšanas laikā; cēlies no aristokrātiskas ģimenes, republikas laika ideju piekritējs, jauninātājs tiesību nozarē (*plurima innovare instituit*), bijis prētors, konsula amatu nav uzņēmis, strādājis par tiesību skolotāju un nodevies grāmatu rakstīšanai. D. 1, 2, 2, 47: *Labeo noluit... honorem suscipere, sed plurimum studiis operam dedit: et totum annum ita diviserat, ut Romae sex mensibus cum studiosis esset, sex mensibus secederet et conscribendis libris operam daret, itaque reliquit quadringenta volumina* «Labeons nav gribējis... uzņemt valsts amatu, bet visvairāk nodevies studijām: gada laiku viņš bija iedalījis tā, ka sešus mēnešus pavadīja ar mācekļiem Romā, sešus mēnešus gāja vientulībā un nodevās grāmatu rakstīšanai, un tā viņš ir atstājis 400 sējumus». Labeons ar saviem rakstiem dziļi ietekmēja savus mācekļus; viņš

¹ Jāņem vērā, ka Romā juridiskā izglītība bija daļa no vispārīgās izglītības.

² Pomponius, D. 1, 2, 2, 47—53.

ir prokuliešu skolas (*proculiani*) nodibinātājs, kas nosaukta viņa skolnieka un uzskatu turpinātāja Prokula vārdā. Cik zināms, Labeons miris mūsu ēras laikā starp 10. un 22. gadu.

Gnejs Atejs Kapitons bija Labeona laika biedrs. Par viņa dzimtu un izcelsmi tuvāku ziņu nav; bijis konsuls mūsu ēras 5. gadā, labprāt uzņēmies un pildījis valsts amatus. Kapitons atstājis daudz juridisku rakstu, taču ne tik daudz cik Labeons. Viņš ir sabiniešu skolas (*sabiniani*) dibinātājs. Šī skola dabūja savu nosaukumu no Kapitona mācekļa **Sabīna** vārda. Salīdzinot ar Labeonu, kas savos uzskatos bija vairāk jauninātājs (progressīvs), Kapitons pauda konservatīvas tendences, proti, palikt pie visa tā, ko viņš no priekšgājējiem bija saņēmis (*quae ei tradita fuerant*).¹

Turpmākajos gados kādu laiku ap šīm divām skolām grupējās daudz ievērojamu juristu, kuru uzskati dažos civiltiesību jautājumos bija atšķirīgi, bet, pieaugot autoritatīvu juristu skaitam, šīs atšķirības pakāpeniski mazinājās un beidzot izzuda. Kā ievērojamākie prokulieši minami: **Nerva** — tēvs un **Nerva** — dēls, **Neratijs Prisks**, **Juventijs Celzs**, kura galvenais darbs ir *Digesta* (39 grāmatas) u. c. Sabiniešu virzienam pieslēgās **Gajs Kasijs Longīns** — slavens jurists (viņa vārdā sabiniešus sauca arī par kasiešiem), **Javolēns** u. c.

Gajs ir sabiniešu novirziena jurists, kas dzīvojis un darbojis mūsu ēras II gadsimtā. Par viņa izcelsmi gandrīz nekas nav zināms, pat uzvārda viņam nav. Gajs ir vienīgais no juristiem, kas rakstījis «*Edictum provinciale*». Mūsu laikos Gajs kļuvis pazīstams ar darbu *Institutiones*², kas saglabājies oriģinālā ar nelieliem teksta bojājumiem (atrasti divi rokraksti: 1816. g. — Veronā un 1933. g. — Ēģiptē). Šis darbs uzrakstīts kā mācību grāmata — ļoti skaidrā, pedagoģiski un juridiski precizā valodā. Ārēji tā

---

¹ Abas minētās dažādās skolas (*diversae sectae*) — *proculiani et sabiniani* — politisko uzskatu ziņā neatšķirās, jo skolu nodibinātāji nāca no vienas un tās pašas šķiras. Atšķirība bija tikai dažu civiltiesību jautājumu koncepcijā. Tā, piemēram, *specificatio* gadījumā, kad meistars bija uztaisījis jaunu lietu no citai personai piederoša materiāla bez tā ziņas, tad uzskati bija dažādi: — kuram lieta pieder īpašumā un kuram ir tiesības tikai uz atlīdzību. Prokulieši teica, ka īpašums pieder meistaram un viņa pienākums ir atlīdzināt materiāla īpašniekam, bet sabinieši otrādi — ka īpašums pieder materiāla īpašniekam un tā pienākums ir maksāt meistaram par darbu.

² *Gaius, Institutiones, ediderunt* E. Seckel, B. Kuebler, *Lipsiae*, MCMXXXIX. Pazīstami arī vairāki citi izdevumi un tulkojumi — krievu, vācu un citās valodās.

iedalīta 4 grāmatās, bet iekšēji viela izklāstīta pēc trejdaļījumu sistēmas — *persona, res, actio* (par personām, lietām un prasībām).

Salvijs Juliāns ir sabinietis, rediģējis princepa Hadriāna uzdevumā *edictum perpetuum*; dzimis Ziemeļāfrikā, Hadrumetas pilsetā, kur viņam par godu uzcelts piemineklis (atrasts 1899. g.), bijis vairākos valsts amatos. Juliāns tiek atzīts par vienu no izcilākajiem klasiskā laika juristiem. Viņa ievērojamākais darbs ir *Digesta* (90 grāmatas); miris 169. gadā. Viņa skolnieks ir **Afrikāns**.

Seksts Pomponijs (II gs.) sarakstījis par juridiskiem jautājumiem ap 150 grāmatu. Ievērojamākie darbi: *Liber singularis enchiridii* — savā ziņā vienīgā rokasgrāmata (fragments saglabājies D. 1, 2, 2), kur apskatīta romiešu tiesību vēsture un ziņas par jurisprudence attīstību, *Commentarii ad Sabinum, Commentarii ad edictum* u. c.

Emilijs Papiniāns pazīstams kā vīstalantīgākais no romiešu klasiskā laika juristiem; darbos patstāvīgs, jo nebija pieslējis minētajām tiesību skolām. Viņa dzimtene nav zināma (varbūt Sīrija), viņam bijuši sakari ar galma aprindām. Princepa Septimija Sevēra laikā viņš bijis *praefectus praetorio* amatā¹. Karakallas valdīšanas laikā kritis nežēlastībā un 212. gadā sodīts. Viņa ievērojamākie darbi ir *Quaestiones* (37 grāmatas) un *Responsa* (19 grāmatas). Papiniāns tika atzīts par visautoritatīvāko juristu.

Jūlijs Pauls bija Papiniāna laika biedrs, sarakstījis vairāk nekā 300 grāmatu juridisku rakstu. Ievērojamas viņa kritiskās piezīmes (*Notae*) par senāko juristu rakstiem un izcils darbs — *Sententiae*.

Domitijs Ulpiāns nācis no Foinīkijas, bijis vairākos valsts amatos, tad iejaukts galma intrigās un nonāvēts 228. gadā. Viņš sarakstījis daudz juridisku rakstu: *Commentarii ad edictum* (83 grāmatas), *Commentarii ad Sabinum* (51 grāmata) u. c. Daudzi viņa rakstu fragmenti uzņemti Justiniāna kodifikācijā (VI gs.) — apmēram trešā daļa *Digestu* ir Ulpiāna raksti².

Ap III gs. otro pusi vērojama jau klasiskās jurisprudence pagrimšana. No vēlākajiem juristiem vēl minami: Ulpiāna skolnieks **Modestīns**, kas kļuva populārs ar laulības definīciju (D. 23, 2, 1), kura patika arī Romas katoļu baznīcai. Ievēribu pelna arī **Hermogeniāns**, **Tertulliāns** un vairāki citi, bet viņu darbi vairs nelīdzinājās senāko jurisprudence korifeju darbiem. Princepi ar

¹ Sk. 30. lpp.

² Sk. 55. lpp.

laiku bija kļuvuši par neierobežotiem imperatoriem (*domini*), kas paši izdeva likumus (*leges imperatorum*). Juristiem vairs nebija tiesību dot atbildes (*ius respondendi*) imperatora vārdā. Domināta periodā juristi kļuva par valdnieka kancelejas darbiniekiem — ierēdņiem un viņu kā tiesību radītāju loma izbeidzās.

Klasiskā jurisprudence bija pats galvenais tiesību avots — tiesību radītājs spēks, kas meistariski izveidoja romiešu civiltiesību institūtus visām praktiskās dzīves vajadzībām (protams, tā laika valdošās šķiras interesēs). Klasiskā laika juristi ir pratuši izmantot visu senāko antīkās pasaules valstu tiesību institūtus un radoši sakausēt tos vienotā romiešu tiesību sistēmā. Viņu juridiskos formulējumus un domu skaidrību apbrīno tiesību vēsture. Tieši klasiskā jurisprudence bija tā, kas atnesa romiešu tiesībām pasaules slavu.

Raksturīgi, ka pat domināta periodā (V gs.) imperatori atzina par vajadzīgu atgriezties pie klasiskā laika juristu rakstiem, kas jau toreiz bija izkaisīti un daudzi no tiem gājuši bojā. Teodosija II un Valentiniāna III likums 426. gadā (*lex Allegatoria*) pasludināja 5 klasiskā laika juristu rakstus (kādi bija saglabājušies) par juridiski obligātiem.¹ Tas nozīmēja, ka turpmāk tiesās varēja atsaukties uz šiem rakstiem tāpat kā uz likumiem un, turoties pie tiem, izspriest civiltiesiskus strīdus. Šajā likumā pat ir šāds nosacījums, ja kādā jautājumā minēto juristu uzskati ir atšķirīgi, tad tiesnesim jāturas pie vairākuma domām, bet, ja nav kopīgu vairākuma domu, tad noteicošais ir Papiniāna uzskats; ja Papiniāns par šo jautājumu nav rakstījis, tad tiesnesis drīkst spriest, kā vēlas, pēc ikviena no minēto juristu rakstiem.

Mūsu laikos romiešu juristu rakstu fragmenti, kurus rūpīgi izmeklējusi un sakopojusi Justiniāna kodifikācijas komisija, atrodami kopojumā — *Digesta* (Justiniāna kodifikācijas daļā)². Bez tam ir vēl saglabājušies dažu juristu atsevišķi raksti (piemēram, *Gai Institutiones*) vai rakstu fragmenti (piemēram, *Fragmenta Vaticana*, kas atrasti 1821. gadā Vatikāna bibliotēkā un kur ir daži Papiniāna, Paula un Ulpiāna rakstu fragmenti). Visumā no romiešu klasiskā laika juristu rakstu milzīgā klāsta līdz mūsu dienām ir saglabājusies vairs tikai niecīga daļa.

---

¹ *Cod. Th. 1, 4, 3: Papiniani, Pauli, Gai, Ulpiani atque Modestini scripta universa firmamus* «Mēs apstiprinām visus Papiniāna, Paula, Gaja, Ulpiāna un Modestīna rakstus».

² Sk. 55. lpp.

12 IMPERATORU LIKUMI — LEGES IMPERATORUM

Domināta periodā visa valsts vara pārgāja imperatoru rokās, ieskaitot arī likumdošanas varu. Imperatora izdotā tiesību norma bija likums (*lex imperatoris*) pretēji princepa konstitūcijai, ko uzskatīja par likumam pakļautu aktu (*legis vice* «likuma vietā»), jo konstitūcija formāli bija spēkā tikai attiecīgā princepa valdīšanas laikā. Atšķirībā no tautas sapulces likuma (*lex lata*), kas bija obligāts arī likumdevējam (pašai sapulcei), imperatora likums turpretim pašam imperatoram nebija obligāts, jo viņš pēc patvaldnieciskajiem uzskatiem stāvēja pāri likumam (*legibus solutus est*). Imperatora likumi bija domāti tikai pavalstniekiem (*subiecti*), bet ne pašam imperatoram. Citādā ziņā tie kā valsts varas augstākā orgāna izdotas vispārīgas tiesību normas tika atzīti par īstiem likumiem. Nebija svarīgi, kādā formā tie tika izdoti (*oratio, rescriptum, decretum* u. c.), tos sankcionēja augstākais valsts varas nesējs. Kopš Diokletiāna valdīšanas laika (284.—305. g.), kad iesākās domināta periods, vairs nevar runāt par princepa konstitūcijām, bet gan par imperatora likumiem.

Imperatoru likumi kopā ar princepu konstitūcijām uzņemti Teodosija kodeksā — *Codex Theodosianus* (438. g.) un vēlāk Justiniāna kodeksā — *Codex Iustinianus* (VI gs.).

10 TIESU SPRIEDUMI — SENTENTIAE IUDICUM

Romiešu tiesas atsevišķs spriedums (*sententia iudicis*) kādā konkrētā gadījumā nebija ne vispārēja tiesību norma, ne tiesību avots. Bet, ja tiesas spriedums atkārtojās līdzīgos gadījumos, tad ar laiku tas varēja tapt par obligātu tiesību normu (tiesas precedents), pie kuras turējās arī pārējās tiesas. Tā tiesu praksē radās īpatnēja parašu tiesība — *ius consuetudinis*. *Callistratus* D. 1, 3, 38: ... *consuetudinem aut rerum perpetuo similiter iudicatarum auctoritatem vim legis optinere debere* «... paradumam vai vienmēr līdzīgi iztiesātu lietu spriedumiem vajag iegūt likuma spēku». Tādējādi tiesu praksē ir tapuši vairāki civiltiesību institūti, piemēram, *querela inofficiosi testamenti et portio debita* — neatraidāmā mantinieka sūdzība un neatņemamā daļa, *bona fides* — labticības princips, *culpa* — civiltiesiskā vaina u. c.

20 JUSTINIĀNA KODIFIKĀCIJA

Kodifikāciju mēģinājumi pirms Justiniāna bija divi privāti princepu konstitūciju kopojumi: 1. t. s. *Codex Gregorianus* (ap 295. g.), kas aptvēris princepu konstitūcijas, kuras bija izdotas

II un III gs. (t. i., sākot ar Hadriāna valdīšanas laiku līdz Diokletiāna laikam); 2. *Codex Hermogenianus*, kas bijis iepriekšējā kodeksa vēlāks un papildināts izdevums, kur līdzās princepu konstitūcijām uzņemti arī pirmie imperatoru likumi (līdz Konstantīnam — IV gs. sākumā); šo abu kodeksu tekstus nav saglabājis oriģinālā, bet norakstos citos jaunākos krājumos.

Pirmo oficiālo kodifikāciju — *Codex Theodosianus* (438. g.) izdarīja Romas valsts austrumdaļas imperators Teodosijs II (402.—450. g.). Tajā bija sakopoti imperatoru likumi, sākot ar Konstantīna valdīšanas laiku (306.—337. g.). Šo kodeksu pieņēma arī līdzvaldnieks Romas valsts rietumdaļas imperators Valentīns III. Teodosija kodekss ir saglabājis vairākos rokrakstos un dažādos viduslaiku un jauno laiku izdevumos.

Romas valsts rietumdaļas saīršanas posmā (sākot ar gotu iebrukumu 476. gadā līdz atjaunošanai VI gs. sākumā) pastāvēja iekarotāju nodibinātās Vestgotu, Ostgotu un Burgundas valstiņas, kur tiesu praksē joprojām piemēroja romiešu tiesības. Šo valstiņu valdnieki savām zemēm izdeva romiešu tiesību saīsinātu tekstu krājumus, kur galvenokārt bija princepu konstitūcijas un imperatoru likumi, kā arī ievērojamāko juristu (Gaija, Paula, Papiniāna) rakstu fragmenti. No šiem krājumiem minami: 1. *Lex Romana Wisigothorum* jeb *Breviarium Alaricianum*, ko izdevis Alarihs II Vestgotu valstiņai 506. gadā; 2. *Edictum Theodorici* — līdzīgs izdevums Ostgotu valstiņai ap 500. gadu un 3.) *Lex Romana Burgundionum* — kodekss Burgundas valstiņai.

Kad Romas valsts austrumdaļas — Bizantijas imperatoram Justiniānam izdevās ar saviem karapulkiem atkal atkarot lielu daļu no impērijas rietumdaļas, viņa un valdošās vergu īpašnieku šķiras mērķis bija pilnīgi restaurēt senāko Romas impēriju un saglabāt irstošo verdzības iekārtu. Līdzās stiprai militārai varai tika izveidots ierēdnieciski birokrātiskas valsts pārvaldes aparāts. Restaurētās valsts nostiprināšanas nolūkā Justiniāns izdarīja arī romiešu tiesību kodifikāciju, lai tās ar savu senāko autoritāti palīdzētu uzturēt veco kārtību. Būtībā tas nozīmēja — paildzināt verdzības iekārtas nenovēršamo bojā eju. Tomēr kodifikācijas mērķi tika nosprausti plaši un vispusīgi. Vajadzēja ne tikai sakopot princepu konstitūcijas un imperatoru likumus, bet celt gaismā arī klasiskā laika juristu darbus un pielāgot tos laikmeta prasībām; vajadzēja novērst pretrunas, atņemt novecojušās un dzīvei vairs nederīgas normas, kā arī izstrādāt jaunus papildu noteikumus, sevišķi ņemot vērā kristiānisma un grieķisko Austrumu prasības.

Kodifikācijas darbi notika laika posmā no 528. līdz 534. gadam, un to vadība bija uzticēta imperatora personiskās kancelejas

priekšniekam juristam Triboniānam. Darbs sākās ar imperatoru likumu sakopšanu, kas veicās ātri, jo varēja izmantot iepriekšējos kodeksus, un 529. gadā jau bija pabeigts *Codex Iustinianus* (pirmā redakcija¹).

Liels darbs sākās 530. gadā, kad tika izdarīta klasiskā laika juristu rakstu izlase un sagatavošana kodificēšanai. Komisija 17 cilvēku sastāvā (priekšsēdētājs — Triboniāns, 4 profesori, 1 ierēdnis, 11 advokāti) bija savākusi 2000 grāmatu², pavisam trīs miljoni rindu, no kurām kodifikatori izlietoja 150 000 rindu; 533. gadā kopojums bija gatavs un to publicēja ar nosaukumu — *Digesta seu Pandectae*³. Justiniāns apstiprināja un pasludināja Digestus par spēkā esošu likumu. Šajā kopojumā uzņemti trīsdesmit deviņu klasiskā laika juristu rakstu fragmenti, visvairāk no Ulpiāna rakstiem. Domā, ka strādājušas trīs apakškomisijas, no kurām viena nodarbojusies ar seno Romas pilsoņu tiesību tekstiem, t. s. *libri ad Sabinum* (Sabīna masa), otra — ar prētora tiesību tekstiem — *libri ad edictum* (ediktu masa) un trešā apstrādājusi praktisku un atsevišķu tiesas gadījumu secinājumu izvilkumus, galvenokārt no *responsa Papiniani* (Papiniāna masa). Digestu sakārtotāju uzdevums bija ne tikai izmeklēt un sakopot juristu rakstu citātus, bet arī tos izlabot atbilstoši toreizējā laika prasībām, proti, izmest laukā vairs nelietojamus vārdus, pat tiesību institūtus, un to vietā ierakstīt jaunus iestarpinājumus (*interpolationes*). Tā, piemēram, sagrozīts Juliāna (II gs. jurista) teksts D. 44, 7, 16: ... *fundum vel hominem* <*pignoris causa ei tradiderat*> «...zemi vai vergu <bija nodevis viņam rokas ķīlā>» — oriģinālā bijis rakstīts: *fundum vel hominem fiduciae causa ei mancipaverat* «zemi vai vergu bija mancipējis uzticības ķīlā». Justiniāna laikā (VI gs.) vairs nepastāvēja ne mancipācijas akts, ne uzticības ķīla, tādēļ kodifikatori attiecīgo vietu Juliāna tekstā pārgrozīja. Līdzīgu gadījumu ir diezgan daudz. Viduslaikos un jaunajos laikos ir veikts liels pētniecības darbs, lai šīs interpolācijas atklātu un oriģināltekstu restaurētu.⁴ Veiksmīgam autoram par kādas interpolācijas atklāšanu pat ir ticis piešķirts doktora grāds.

¹ Šī redakcija līdz mūsu dienām nav saglabājusies.

² Šie dati minēti Digestu apstiprināšanas tekstā, ko devis imperators Justiniāns — «*De confirmatione Digestorum*» (sk. ievada daļu pie *Digesta (Corpus iuris civilis)*).

³ Latīņu vārds *Digesta* nozīmē «viss sakārtotais», sakārtojums, bet grieķiskas izcelsmes vārds *Pandectae* — «viss kopā saņemtais», sakopojums.

⁴ Šis darbs ir ļoti vajadzīgs tajā ziņā, ka uz Digestu pamata var iegūt priekšstatu arī par vissenākajiem romiešu institūtiem un tiesībām.

Justiniāna kodifikatoru izredīgētie juristu rakstu teksti ir iedalīti 50 grāmatās un katra grāmata — nodaļās ar virsrakstiem jeb tituliem. Katra nodaļa jeb tituls ir sadalīti fragmentos jeb likumos (*leges*), kas numurēti pēc kārtas, un fragmenti jeb likumi savukārt sadalīti paragrāfos, kas arī numurēti pēc kārtas. Pirms 1. paragrāfa var būt nenumurēts teksts — *principium* (sākums) un ko saisinājumā raksta pr. Reti var būt kāds fragments bez paragrāfiem. 30.—32. grāmatai nav nodaļu.

Parasti citē, norādot krājumu ar D. un aiz tā grāmatas, nodaļas (titula), fragmenta (likuma) un paragrāfa ciparus. Piemēram, D. 41, 2, 17, 1 nozīmē, ka teksts atrodams Digestu 41. grāmatas 2. titula 17. fragmenta 1. paragrāfā. Jāpiebilst, ka ir vēl cita (vecmodīga) citēšanas sistēma, kad fragmenta (likuma) un paragrāfa cipari ir likti pirms D., grāmatas un nodaļas (titula) cipari pēc tā, piemēram, *l(ex)* vai *fr(agmentum)* 17, § 1 D. 41, 2.

Vienā laikā ar minēto kodifikācijas darbu tika izstrādātas arī Justiniāna Institūcijas — *Institutiones sive elementa*. Šo darbu veica Triboniāna vadībā divi profesori — Teofilis un Dorotejs. Institūcijas bija domātas kā elementāra mācību grāmata jaunatnei, kas studēja tiesības, bet reizē pasludinātas arī par likumu (likums mācību grāmatas formā). Justiniāns 533. gadā apstiprināja Institūcijas ar veltījumu *cupidae legum iuventuti* «likumu kārai jaunatnei». Institūciju sakārtotāji par paraugu ņēmuši Gaja institūcijas, kaut gan izlietotas arī citu autoru institūcijas. Tomēr sistēma (*persona, res, actio*), ārējais iedalījums (4 grāmatas) un pats teksts vietām vārdu pa vārdam ņemts no Gaja darba.

Institūciju teksti iedalīti 4 grāmatās un katra grāmata — nodaļās. Nodaļām ir virsraksti, t. i., tituli. Katra nodaļa jeb tituls ir sadalīti paragrāfos, kas numurēti pēc kārtas, bet pirms 1. paragrāfa var būt teksts, ko sauc par *principium* (sākums) un ko saisinājumā raksta pr. Citācijas piemērs: I. 1, 3, 4 vai § 4 I. 1, 3 — nozīmē, ka teksts atrodams Institūciju 1. grāmatas 3. titula 4. paragrāfā.

Kamēr sakārtoja un izstrādāja Digestus un Institūcijas, bija notikušas tik lielas pārmaiņas daudzos tiesību jautājumos un izdoti jauni likumi (konstitūcijas), ka Justiniāna kodeksa pirmais izdevums bija daļēji novecojis, tāpēc vajadzēja to pārstrādāt, papildinot ar jaunajiem likumiem, un galvenokārt saskaņot ar Digestiem un Institūcijām. 534. gadā tika izdots jauns, pārstrādāts Justiniāna kodekss — *Codex repetitae praelectionis* («atkārtota lasījuma» kodekss), kas stājās pirmā izdevuma vietā.

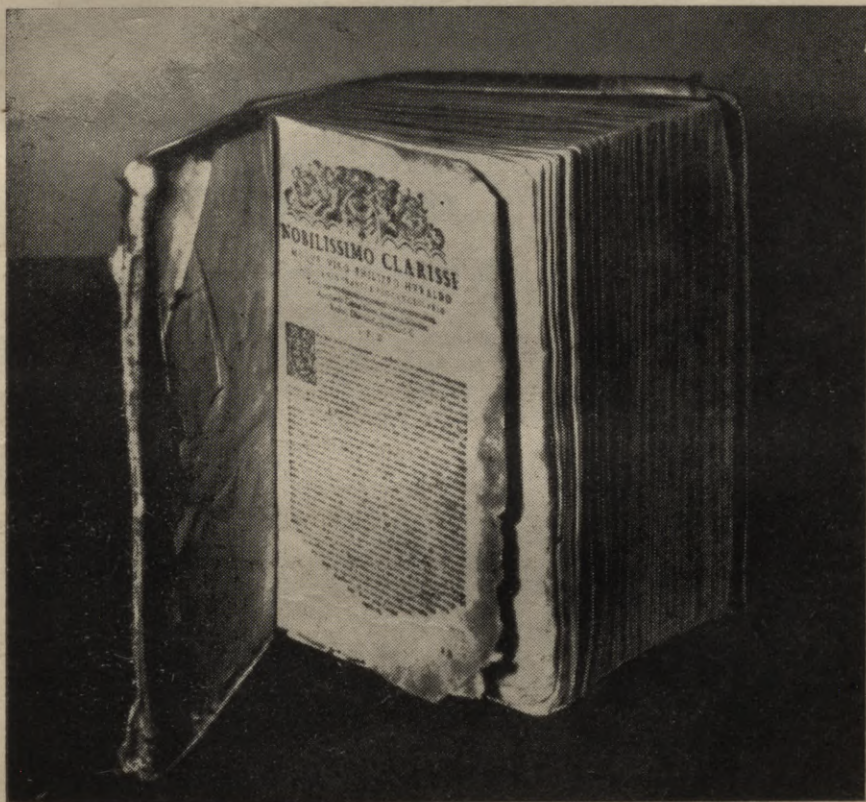
Šis kodekss aptver apmēram 4600 imperatoru likumu (sākot ar Hadriānu un beidzot ar Justiniānu), kas sakārtoti 12 grāmatās, kuras

tāpat kā Digestu grāmatas sadalītas nodaļās ar virsrakstiem jeb tītu-
liem un fragmentos ar paragrāfiem.

Citācijas piemērs: C. 5, 42, 2, 1 vai *l (ex) 2, § I C. 5, 42.*

Ar Institūciju, Digestu un Kodeksa apstiprināšanu nebeidzās
Justiniāna likumdošana. Turpmāk viņš izdeva daudz atsevišķu
likumu (abās — latīņu un grieķu valodā), kam bija liela nozīme
romiešu civiltiesību pilnveidošanā, it īpaši mantošanas nozarē.
Justiniāna likumdošana izbeidzās ar viņa nāvi (565. g.), un šie
jaunie likumi (*novellae leges*) palika bez oficiāla sakopojuma.

Bet tomēr 168 likumi, kas bija izdoti laikā no 535. gada līdz
565. gadam, vēlāk tika sakopoti vienā krājumā ar nosaukumu No-
vella. Katrā novellā ir ievads (*praefatio*), likuma teksts sadalīts
nodaļās (*caput*) ar vai bez paragrāfiem un pēcvārdi (*epilogus*).

Viens no pirmajiem *Corpus iuris civilis* izdevumiem XVI gs.

CORPUS IURIS CIVILIS

VOLUMEN PRIMUM

VOLUMEN SECUNDUM

INSTITUTIONES

RECOGNOVIT

PAULUS KRUEGER

DIGESTA

RECOGNOVIT

THEODORUS MOMMSEN

RETRACTAVIT

PAULUS KRUEGER

CODEX IUSTINIANUS

RECOGNOVIT ET RETRACTAVIT

PAULUS KRUEGER

BEROLINI
APUD WEIDMANNOS
MCMXXVIII

BEROLINI
APUD WEIDMANNOS

MCMXXIX.

VOLUMEN TERTIUM

NOVELLAE

RECOGNOVIT

RUDOLFUS SCHOELL

OPUS SCHOELLII MORTE INTERCEPTUM

ABSOLVIT

GUILELMUS KROLL

BEROLINI

APUD WEIDMANNOS

MCMXXVIII

Citācijas piemērs: N. 89, cap. 12, 6 nozīmē, ka teksts atrodams 89. novellas 12. nodaļas 6. paragrāfā.

Vienā veselā veidā — vienā pirmrakstā Justiniāna kodifikācija līdz mūsu dienām nav saglabājusies, bet ir saglabājušies diezgan daudz tās atsevišķu daļu rokrakstu (kopiju). No Institūciju rokrakstiem vērtīgākais ir no IX gs. un tiek saukts par Turīnas rokrakstu. Digestu visvecākais rokraksts ir no VI gs. beigām un tiek saukts par Florences rokrakstu. Kodeksa rokrakstu arī ir daudz. Labākais no tiem ir Veronas rokraksts no VIII gs. Pēc grāmatu iespēšanas izgudrošanas vairākkārt tika iespiestas atsevišķās daļas tā, kā tās bija apgrozībā rokrakstos. Tikai 1583. gadā parādījās pilns visu četru daļu apvienojums vienā izdevumā, un pirmo reizi visām daļām kopā tika dots viens virsraksts *Corpus iuris civilis*. Šī apvienotā izdevuma autors bija Dionisijs Gotofreds. Šis izdevums sacēla lielu ievērību, un drīz vien radās jauni tāda paša veida un nosaukuma izdevumi. Mūsdienā labākais, vairākkārt zinātniski pārbaudītais izdevums ir — *Corpus Iuris Civilis. Editio Stereotypa. Vol. I Institutiones un Digesta. Vol. II Codex Iustinianus. Vol. III Novellae. Berolini apud Weidmannos* (dažādu gadu iespiedumi). Šis kopojs tagad ir atzīts par galveno romiešu tiesību avotu.

ROMIEŠU CIVILTIESĪBU AVOTI TURPMĀKAJOS GADSIMTOS

Pēc Romas valsts galīgas sabrukšanas VI gadsimtā Justiniāna likumdošanas materiāli (grieķu valodā) vēl joprojām bija spēkā vairākus gadsimtus valsts austrumdaļā — Bizantijā, kaut gan tie praksē ievērojami pārveidojās feodālās ekonomikas ietekmē. Kodifikācijas atsevišķās daļas (*Institutiones, Digesta, Codex*) visā visumā vairs nebija vajadzīgas, tāpēc no tām pārtulkoja grieķu valodā¹ tikai atsevišķus dzīves praksē noderīgus izvilkumus. Ievērojamākais no tādiem Justiniāna kodifikācijas izvilkumiem un pārstrādājumiem grieķu valodā ir IX gadsimta beigās izdots krājums ar nosaukumu *Basiliki* (valdnieka pamatlukumi), kam liela nozīme bija vēlāk tiesību zinātnē.

Sabrukušās Romas valsts rietumdaļā, kur izveidojās sīkas feodālas valstiņas, kas praktiski vairs nevarēja izmantot pasaules mēroga romiešu tiesību sistēmu, daži valdnieki gan pasludināja Justiniāna kodifikācijas atsevišķās daļas par spēkā esošām tiesībām savā zemē. Bet Digestu teksts izrādījās pārāk daudz sarežģīts maz attīstīto barbaru valstiņu tiesu praksē, tāpēc mēdza pielietot tikai Institūcijas un

¹ Novellas bija publicētas jau Justiniāna laikā abās valodās — latīņu un grieķu valodā.

izvilkumus no Kodeksa un Novellām. No VI līdz XI gadsimtam nekāda romiešu tiesību tekstu zinātniska pētīšana un apstrādāšana, kā liekas, nenotika. Daudz romiešu tiesību tekstu rokrakstu un norakstu šķita zuduši. Interese par Justiniāna likumdošanas materiāliem radās no jauna XI gs. beigās, kad uzplauka Ziemeļitālijas pilsētas, sākās rosīga starptautiska tirdzniecība, un tāpat kā kādreiz Romā bija vajadzība pēc tādām tiesībām, kuras regulētu savstarpējās attiecības. Tika dibinātas universitātes, kur sāka mācīt romiešu tiesības pēc likumu tekstiem. Te jāpiemin tādas pilsētas kā Ravenna, Pāvija, Boloņa. Lielu slavu ieguva Boloņas universitāte, kura tika nodibināta ap 1100. gadu un kļuva par atdzimstošās jurisprudences centru. Šīs universitātes tiesību profesori pirmie aicināja rūpīgi izpētīt pirmavotus, sevišķi Digestus, kurus viņi atzina par vissvarīgāko daļu. Sākās romiešu tiesību pirmavotu plaša pētīšana, tekstu lasīšana un skaidrošana, iztulkošana. Lasot studentiem Digestu tekstus, profesori mēdza grūti saprotama vārda vai nesaprotamas vietas iztulkojumu, ko sauca par glosu (*glossa*)¹, atzīmēt vai nu uz rokraksta malām (*glossa marginalis*), vai starp rindām (*glossa interlinearis*)². Šos profesorus komentētājus sauca par glosatoriem (*glossatores*). Bez glosām glosatori sacerēja arī atsevišķus rakstus, piemēram, kādas Justiniāna Kodeksa daļas vispārīgus pārskatus (*summae*), viņi rakstīja arī dažādu juridisku noteikumu krājumus (*brocarda*), kuri bija domāti ievadam teksta lasīšanai. Ap 1250. gadu glosas tika sakopotas vienā darbā — *glossa ordinaria*, ko plaši pielietoja teorijā un praksē, tiesās piemēroja kā likumu. Boloņas universitātes iesāktajam jaunajam virzienam jurisprudencē bija liela piekrišana arī citās Itālijas universitātēs un visā Rietumeiropā, kur ar glosatoru metodēm mācīja romiešu civiltiesības. Tomēr ar laiku šis pētīšanas paņēmieni apsīka, jo vēlākie doktori vairs neko jaunu pirmtekstos nevarēja iztulkot. Glosatoru skolas nopelnis ir tas, ka ar saviem dziļi pārdomātiem iztulkojumiem un milzīgā materiāla sakārtojumiem viņi nodeva tālāk pilnīgas romiešu tiesību zināšanas.

Turpmāk XIV un XV gs. ar romiešu tiesībām nodarbojās postglosatori jeb komentatori, kuri interesējās ne tik daudz par Romas laika oriģināltekstiem (novirze no pirmavotiem), bet par tām tiesību normām, kas izteiktas glosās, tāpēc viņi apstrādāja un komentēja tikai glosu tekstus. Radās paruna: *Glossarum glossas scribunt* «Glosām glosas viņi raksta». Sākumā postglosatori mēģināja sistematizēt apstrādājamo materiālu un radīt kaut kādu kārtību daudzo glosu jūklī, bet ar laiku, atrāvušies no pirmtekstiem, viņi nonāca sholastiskā

¹ Par glosu pirmparaugiem bija klasiskā laika juristu *notae*.

² Šādi ar glosām izraibināti rokraksti vēlāk tika nodrukāti *Corpus iuris civilis* izdevumos.

spriedelēšanā, kam vairs nebija sakara ar īstajām romiešu tiesībām. Tomēr šiem postglosatoriem ir savi nopelni. Šolastiskā metode jurisprudencē bija pirmais tiesību filozofiskās izziņas mēģinājums un zināmā mērā lika pamatus tiesību zinātnei. Bez tam, praktiskā dzīvē darbotamies kā tiesību konsultanti, viņi izplatīja glosatoru devumus, un viņu darbos romiešu tiesības kā universālās tiesības kļuva par *lex generalis* un arvien vairāk ieviesās dzīvē. Glosatoru un postglosatoru mācības un devumi, ieddami dzīvē, sagatavoja ceļu romiešu tiesību recepcijai kapitālistiskās ēras sākumā (sk. 206. lpp.).

Turpmāk, XVI un XVII gs., romiešu tiesību pētīšanā bija tendence, neievērojot vairs glosas un tulkojumus, pievērsties tieši pašiem tiesību avotiem un pētīt romiešu tiesības sakarā ar to dzīves īstenību, kādā tie bija radušies, un tāpēc Justiniāna likumdošanas materiālus sāka pētīt no filoloģijas un vēstures viedokļa, sāka attīrīt tekstus no visiem senākajiem pierakstiem, pārgrozījumiem un kļūdām, kuras bija radušās gadsimtu gaitā, tos pārrakstot un norakstot. Bet, no otras puses, šī filoloģiskā un vēsturiskā romiešu tiesību avotu apstrāde neapmierināja tās prasības, ko izvirzīja recepcija praksē, t. i., dzīve prasīja ne tīrās romiešu tiesības kā Romas laikos, bet tādas tiesības, kas būtu piemērotas un derīgas buržuāzijas vajadzībām. Radās praktiskais virziens jurisprudencē, sevišķi Vācijā, kur romiešu tiesības pārņēma tieši (romiešu tiesības pastāvēja kā spēkā esošas normas). Šī virziena juristu uzdevums bija noskaidrot un izskaidrot tikai tās romiešu tiesības, kas bija spēkā valstī un ko piemēroja tiesā, un tādējādi praktiskā virziena juristi izveidoja topošās buržuāzijas interesēs t. s. pandektu doktrīnu — *usus modernus Pandectarum* (sk. 209. lpp.), kas daudzējādā ziņā stāv tālu no Justiniāna Pandektām.

Bet jurisprudence XVIII gs. nevarēja apmierināties tikai ar šo praktisko pusi vien. Radās dažādas skolas un virzieni, piemēram, dabisko tiesību doktrīna un XIX gadsimtā vēsturiskā tiesību skola, kura tiesību principus apsprieda pēc to vēsturiskajām saknēm un atkal griezās pie romiešu tiesību pirmavotiem. Tika veikts milzīgs nepārtraukts darbs šo pirmavotu izpētē un apstrādē.

PERSONAS TIESĪBAS

27 PERSONA KĀ TIESĪBU SUBJEKTS

Latīņu vārds *persona* ir juridisks termins, ar kuru Romas valstī apzīmēja tikai brīvu cilvēku (*homo liber*), bet ne vergu, jo vergs pēc juridiskā stāvokļa bija lieta — *servi res sunt*.¹ Cilvēks un persona nebija sinonīmi. Tikai personas romiešu tiesības atzina par tiesību subjektiem, bet vergus uzskatīja par tiesību objektiem, kurus varēja pirkt un pārdot. Personām kā tiesību subjektiem bija **tiesībspēja** (*caput* — galva)². Šajā jēdzienā bija ietvertas vairākas atsevišķas tiesības: *ius suffragii* — tiesība balsot tautas sapulcē, lemt politiskus jautājumus; *ius connubii* — tiesība nodibināt likumisku laulību un patriarhālu ģimeni; *ius commercii* — tiesība līgt visāda veida līgumus, iegūt īpašumā visādas lietas (arī vergus), taisīt testamentus, pieņemt mantojumus utt.; *ius honorum* — tiesība tikt ievēlētam valsts amatā. Vergus romieši neuzskatīja par personām, un viņiem nebija tiesībspējas. I. 1, 16, 4: *Servus... nullum caput habet*. Bet jāpiebilst, ka ne visiem brīvajiem cilvēkiem bija pilna tiesībspēja, un ne visiem tiesībspējīgiem bija pilna rīcībspēja.³

Vispilnīgākā tiesībspēja bija tādai personai, kurai romiešu sabiedrībā bija trīs pamatstāvokļi: *status libertatis* — brīvības stāvoklis, *status civitatis* — Romas pilsoņstāvoklis, *status familiae* — stāvoklis patriarhālā ģimenē.

Ja kāds no minētajiem trim personas stāvokļiem zuda vai pārmainījās, tad notika tiesībspējas attiecīga samazināšanās — *capitis deminutio*:⁴ a) kad persona zaudēja brīvību (*c. d. maxima*), tad pilnīgi zuda personas stāvoklis un cilvēks kļuva vergs (lieta); b) zaudējot Romas pilsoņa tiesības (*c. d. media*), cilvēks palika

¹ Ulpianus. *Regulae* 19. 1.

² «Galva» jāsaprot juridiskā nozīmē; domājams, ka *caput* saistās ar tautas sapulcēm, kur pilntiesīgos dalībniekus skaitīja pēc galvām.

³ Šo terminu gan ieviesa pandektu tiesības jaunākajos laikos — Handlungs-fähigkeit; дееспособность, romiešiem te termina nav.

⁴ D. 4, 5, 11.

brīvs un saglabāja daļēji savu tiesībspēju (personu); parasti tas notika ar krimināli notiesātiem un izsūtītiem provincēs, kur viņi, būdami brīvi, varēja tirgoties, līgt līgumus, iegūt mantu utt.; c) arī pārmaiņas patriarhālās ģimenes attiecībās¹ varēja radīt tiesībspējas samazināšanos (*c. d. minima*). Tā, piemēram, kāds tēva varai nepakļauts romietis (*persona sui iuris*) piekrit, ka viņu pieņem² kāda cita persona savā ģimenē dēla vietā, kur viņš top par pakļautu personu (*persona alieni iuris*) un turpmāk var nodibināt tiesiskus darījumus tikai ar sava jaunā tēva piekrišanu, tad rodas neliels tiesībspēju ierobežojums. Turpretim, ja kāds ģimenes tēvs atbrīvo savu dēlu no tēva varas (*emancipatio*), tad notiek tiesībspējas paplašināšanās — dēlam civiltiesiskos darījumos tēva piekrišanas vairs nevajag.

Tiesībspēju ierobežoja arī personas sliktā slava, neslava — *infamia*.³ Republikas laikā maģistrāti, it sevišķi cenzori, mēdza atzīmēt (*nota censoria*) personām sliktas uzvedības gadījumus, piemēram, aizbildnis piesavinājies aizbilstamā mantu; līgavainis saderinājies ar divām sievietēm utt. Tādas personas, kas ar likumu bija noteiktas par *personae infames*, nevarēja ieņemt aizbildņa amatu, viņām liedza likumisko laulību (*iustum matrimonium*). Impērijas laikā dažādie sliktas slavas gadījumi, kas bija nodibinājušies prētoru tiesībās, pārgāja imperatoru likumos un tur tika papildināti ar jauniem *infamia* gadījumiem, kas ierobežoja personas tiesībspēju.

Līdzās šiem likumos noteiktajiem neslavas gadījumiem civiltiesiski tiesībspējas ierobežojumi (sevišķi mantojuma saņemšanā) bija personām, kas sabiedrības acīs bija atzītas par *personae turpes* viņu nicināmās vai negodīgās dzīves dēļ (piemēram, aktiera profesija,⁴ izvirtība laulībā⁵ u. c.).

Svarīgs tiesībspējas ierobežojums bija tad, ja kādai personai tika atņemta tiesība būt par liecinieku, — tā tika atzīta par *intes-*

¹ Sajā ziņā visi ģimenes locekļi bija divās kategorijās: *personae sui iuris* — personas ar savām tiesībām un *personae alieni iuris* — personas ar cita tiesībām jeb cita varai pakļautas, kas bija tiesību subjekti, t. i., personas, ne lietas, bet viņu tiesībspēja bija ierobežota mantiskā jomā, nevis politiskā, t. i., viņiem bija *ius suffragii* un *honorum*, bet *ius commercii* un *ius connubii* tikai ar ģimenes galvas pārstāvību. Sk. *Gaius, inst.* 1, 48 un sek.

² Ar ceremoniālu juridisku aktu (*arrogatio*); sk. 86. lpp.

³ D. 3, 2, *tit. De his qui notantur infamia*.

⁴ *harenarius* D. 22, 5, 21, 2; D. 36, 1, 5; *mimus tragoedus* D. 21, 1, 38, 14; *Nov.* 115, 3, 10.

⁵ Par meitas netiklu dzīvi sk. D. 48, 5, 24; par sievu laulības pārkāpēju sk. D. 48, 5, 30.

tabilis,¹ kas parasti notika ar personām, kuras devušas nepatiesu liecību. Viņas vairs nevarēja piedalīties tiesiskos darījumos par lieciniekiem, piemēram, testamentu sastādīšanā.

Visiem minētajiem personas tiesības ierobežojumiem bija ievērojama loma romiešu personas tiesību attīstībā, kad veidojās civiltiesiskā subjekta juridiskais jēdziens.

Tiesībspējīgi (*ius civile* nozīmē) sākotnēji bija tikai Romas pilsoņi — *cives Romani*. Bet ar laiku arī citas iedzīvotāju grupas pakāpeniski dabūja Romas pilsoņu tiesības. Šajā ziņā raksturīgs stāvoklis bija *latīņiem*, kuri bija t. s. latīņu savienības sastāvā kopā ar romiešiem. Šiem latīņu pilsētu kopienu iedzīvotājiem (*latini veteres*) sākotnēji nebija politisko tiesību, t. i., nebija *ius suffragii* un *honorum*, bet bija pilnīgas tiesības rīkoties ar savu mantu — *ius commercii* un tiesības nodibināt likumisko romiešu laulību — *ius connubii* gan tikai tad, kad tās speciāli piešķīra. Kad 89. gadā pirms m. ē. romiešu pilsoņu tiesības tika piešķirtas iedzīvotājiem gandrīz visā Itālijas teritorijā, tad šī latinitāte jeb latīņu iepriekšējais juridiskais stāvoklis — *ius Latii* saglabājās kā juridiska kategorija, un vēlāk šis «latīņu tiesības» mēdza piešķirt atsevišķām kopienām ārpus Itālijas, pat dažām provincēm (ar vai bez ierobežojumiem). Tādus iedzīvotājus sauca *latini coloniarii*. Vēl minami *latini Iuniani* — dažu brīvlaisto vergu kategorijas, kurām ar *lex Iunia Norbana* (mūsu ēras 19. g.) tika piešķirtas latīņu tiesības; viņu tiesībspēja bija ierobežota vēl ar aizliegumu taisīt testamentu, kā arī vispār atstāt mantojumu saviem bērniem. Mantojums palika bijušajam brīvlaistā kungam.

Princepa Karakallas likums mūsu ēras 212. gadā piešķīra pilsoņu tiesības visiem brīvajiem Romas pavalstniekiem. Līdz ar to izlīdzinājās personas tiesībspēja civiltiesību nozarē.

Ipaša ļaužu kategorija Romas valstī bija svešzemnieki — peregrīni, kuri dzīvoja vai pagaidām atradās Romas valsts teritorijā. Peregrīniem nebija ne Romas pilsoņu tiesību, ne latīņu tiesību, tātad viņi nevarēja būt tiesībspējīgi pēc *ius civile*, bet viņu tiesībspēju un rīcībspēju noteica *ius gentium* un viņu dzimtenes likumi. Tā peregrīni, nebūdami Romas pilsoņi, nevarēja iegūt īpašumu pēc kvirītu tiesībām (*ex iure Quiritium*), nevarēja iegūt romiešu ģimenes tēva varu (*patria potestas*) vai vīra varu (*manus*), nevarēja būt par aizbildni (*tutor*), nevarēja izmantot romiešu testamentā tiesības utt. Bet peregrīniem nebija liegts izmantot savas dzimtenes tiesības (piemēram, atēnietim — Atēnu likumus) attiecīgos civiltiesiskos darījumos. Šo dažādo zemju tiesību saskari ar romiešu tiesībām kārtoja *praetor peregrinus*, kurš bieži

¹ D. 28, I, 26.

pat ieviesa *ius gentium* saturā lietderīgus kaimiņzemju tiesību institūtus.

Personas tiesībaspēja sākās ar piedzimšanu. Romiešu tiesības prasīja, lai vecāki būtu brīvi vai vismaz māte būtu brīva. Piedzimšanas juridiskais moments iestājās tad, kad bērns pilnīgi atdalījies no mātes miesām (*perfecte natus*), bija dzīvs un cilvēka izskatā.¹ C. 6, 29, 3: ... *Si vivus ad orbem totus processit ad nullum declinans monstrum vel prodigium* «Ja dzīvs un pilnīgi vesels nācis pasaulē, nebūdamas ne ērma, ne zvēra izskatā».²

Nasciturus («Kas dzims») — bērns mātes miesās vēl netika uzskatīts romiešu tiesībās par personu, kaut gan viņš bija jāņem vērā mantošanas tiesībās gadījumos, kad pēc tēva nāves paliek ieņemts auglis. *Ulp. D. 25, 4, 1, 1: partus enim antequam edatur, mulieris portio est vel viscerum* «jo ieņemts auglis pirms dzimšanas ir mātes miesa vai tās daļa»; *Papin. D. 35, 2, 9, 1: quia partus nondum editus homo*³ *non recte fuisse dicitur* «tādēļ ka vēl nepiedzimis auglis mātes miesās nevar īsti tikt uzskatīts par cilvēku». Tomēr, dalot mantojumu starp dzimušajiem bērniem, likās taisnīgi rezervēt mantojuma daļu arī gaidāmajam bērnam, kas vēl nav piedzimis, bet kam jādzimst. Citiem vārdiem, *nasciturus* romiešu tiesībās netika atzīts par personu jeb tiesību subjektu, bet tam rezervēja mantojuma tiesības jau pirms piedzimšanas. Šis savdabīgais pieņēmums formulēts juridiskā parunā: *Nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur* «Bērns mātes miesā tiek atzīts jau par piedzimušu katru reizi, kad tiek lemts par viņa vajadzībām».

Normālā gadījumā persona kā tiesību subjekts izbeidzās ar nāvi (*mors*). Arī pilnīga tiesībaspējas zaudēšana — *capitis deminutio maxima* izbeidza personas eksistenci. *Gaius, inst. 3, 153: capitis deminutio mortī coaequatur* «tiesībaspējas zaudēšana tiek

¹ Piedzimšana pirms dabiskā laika stāvokli neietekmēja. D. 1, 5, 12: *Septimo mense nasci perfectum partum iam receptum est* «Par pilnīgi piedzimušu tiek uzskatīts septītajā mēnesī dzimušais». Pandektu doktrīna (Arndts, Dernburgs, Vindšēids u. c.) uzskata, ka nelaikā dzimušais, kaut arī piedzimis dzīvs, bet nav dzīvot spējīgs (*sine vitalitate*), nevar tikt atzīts par personu. Ir arī pretējs uzskats (Saviņi u. c.) — ir persona, kaut īsu laiku dzīvojis (nozīme mantošanas tiesībās).

² Kropļīgs izdzimumus, pēc teikas nostāstiem, romieši nonāvējuši, nosviežot no Tarpejas klīnts (*e saxo Tarpeio*).

³ Papiniāns šeit raksta par verdzenes augli, kas pēc dzimšanas būtu vergs (juridiskā nozīmē — tiesību objekts).

pielīdzināta nāvei». Romieši zaudēja brīvību un visas tiesības, krītot ienaidnieka gūstā. Viņu mājās atklājās mantojums līdzīgi kā dabiskās nāves gadījumā, jo pēc Kornelija likuma pieņēmuma (*factio legis Corneliae*) gūstā krišanas momentā viņš vēl bijis brīvs (vergs nevarēja atstāt mantojumu). D. 49, 15, 18: *quasi tunc decessisse videtur, cum captus est* «tiek uzskatīts, ka it kā tad aizgājis no dzīves, kad sagūstīts». Bet gadījumos, kad gūstekņus atbrīvoja un viņi atgriezās mājās, viņi atguva savas tiesības un daļu mantas, kas vēl bija saglabājusies. Uz *ius postliminii*¹ pamata tika atjaunota persona jeb tiesību subjekta stāvoklis. *Gaius, inst. 1, 129: qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt* «tie, kuri bijuši ienaidnieku gūstā, ja ir atgriezušies, atgūst visas bijušās tiesības».

Viduslaiku un jauno laiku tiesu praksē, kā arī pandektu doktrīnā ir nodibinājusies prezumpcija (pieņēmums) — ja cilvēks, atrazdamies bezvēsts prombūtnē, sasniedza 70 gadu vecumu², tad viņš uzskatāms par mirušu. Tiesa pēc ieinteresēto personu lūguma var šo personu izsludināt par mirušu.

Jautājums par to, kurš no kopīgās briesmās (ugunsgrēkā, kuģa grimšanā utt.) bojā gājušajiem (*commorientes*) miris agrāk un kurš vēlāk, romiešu tiesībās ir atrisināts ar prezumpcijām, jo parasti tādos gadījumos konkrētu pierādījumu trūkst. Jautājums ir visai svarīgs bagātniekiem mantošanas lietās. Ja kopīgās briesmās mirušie nav bijuši radnieki, tad pieņem, ka visi miruši reizē. D. 34, 5, 18 (19) pr.: *... non videtur alter alteri supervixisse* «tiek atzīts, ka neviens otru nav pārdzīvojis». Gadījumos, kad kopīgās briesmās mirst bērni un vecāki,³ pieņem, ka pilngadīgais (25 g. v. dēls) miris pēc sava tēva, bet nepilngadīgais dēls (jaunāks par 25 gadiem) miris pirms sava tēva. Ja mantiniekiem bija konkrēti pierādījumi, tad tiesā šīs prezumpcijas varēja apstrīdēt.

---

¹ Tiesība atgriezties dzimtenē un ieņemt bijušo tiesisko stāvokli, sk. I. 1, 12, 5.

² Kāda *glossa* (pieraksts pie) D. 29, 3, 2, 4: *praesumitur vivere etiam usque ad centum annos* «tiek pieņemts, ka vēl dzīvs līdz simt gadiem». Vēlāk praksē vecums samazināts — 70 gadi.

³ D. 34, 5, 9, 1: *Cum bello pater cum filio perisset ... patrem prius mortuum* «Kad tēvs ar dēlu karā ir krituši... tēvs ir miris pirmais»; D. 34, 5, 22/23: *Cum pubere filio mater naufragio periit ... humanius est credere filium diutius vixisse* «Kad māte ar pieaugušu dēlu, kuģim grimstot, gājuši bojā... pareizāk ir ticēt, ka dēls dzīvojis ilgāk».

Vergi nebija tiesību subjekti, bet lietas. Visā ilgajā Romas valsts pastāvēšanas laikā saglabājās verdzības iekārta — *Gaius, inst. 1, 9: omnes homines aut liberi sunt aut servi* «visi cilvēki ir vai nu brīvi, vai vergi».

Daži klasiskā laika juristi gan kritizēja verdzību no dabisko tiesību (*ius naturale*) viedokļa (grieķu filozofijas ietekme), bet viņus neviens neuzklausīja. *Ulpianus D. 50, 17, 32. ... quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt* «...kas attiecas uz dabiskām tiesībām, visi cilvēki ir vienlīdzīgi»; *Tryphoninus D. 12, 6, 64: ... libertas naturali iure continetur et dominatio ex iure gentium introducta est* «...dabisko tiesību saturā ir brīvība, un kundzība pār vergiem ir pārņemta no tautu tiesībām». Arī *Pomponijs u. c. traktēja* brīvību, bet verdzības iekārtu tas neietekmēja — tā saglabājās joprojām.

Romiešu tiesībās vergs pēc juridiskā stāvokļa bija lieta (*res*) — tiesību objekts. Dažreiz viņš gan tika nosaukts par cilvēku (*homo*), bet nekad par personu. Kungam uz vergu bija parastās īpašuma tiesības (*dominium, proprietas*) tāpat kā uz kuru katru ķermenisku lietu. Īpašnieka vara pār vergu bija neierobežota patvaļa. Viņš drīkstēja vergu pārdot, mainīt, dāvināt utt., kā arī nonāvēt — *ius vitae ac necis* «tiesība par dzīvību un nāvi». Principāta laikā bija gan daži mēģinājumi mīkstināt kunga patvaļas iespējas. *Gajs raksta*, ka nav atļauts — «...pārmērīgi un bez iemesla bargi apieties ar saviem vergiem» (*Gaius, inst. 1, 53: ... supra modum et sine causa in servos suos saevire*). Gadījumos, kad vergs, meklēdams glābiņu no kunga dusmām, iebēdzis dievnamā vai pieskāries pie imperatora statujas, valsts vara piespiedusi īpašnieku pārdot šo vergu kādam citam īpašniekam. Saprota, ka šāda veida «žēlsirdības» akti nekā nedeva vergu stāvokļa uzlabošanai.

Vergam pašam kā tiesību objektam jeb lietai juridiski nevarēja nekas piederēt; viss, ko viņš kaut kādā veidā ieguva (pat vergam veltītās dāvanas u. c.), bija kunga īpašums. Vergs savā vārdā nevarēja nodibināt nekādu juridisku darījumu. *Gaius D. 50, 17, 107: Cum servo nulla actio est* «Ar vergu nav tiesā nekādas tiesāšanās». Tomēr vergu īpašnieki saimnieciskas ekspluatācijas interesēs sāka izmantot cilvēka īpašības vergā. Vergs, lai gan viņam nebija tiesībspējas, tomēr kā «runājošs rīks» (*instrumentum vocale*) varēja līgt līgumus sava kunga vārdā un uzdevumā (*ex persona domini*). Tā, piemēram, a) veikalā norikots vergs par pārdevēju (*D. 14, 3, 3: ... negotio gerendo instet*) ir tiesīgs kārtot veikala darījumus un nolīgt līgumus sava kunga vārdā, bet

atbild par darījumu kungs pats, un prētora tiesībās bija paredzēta šādos gadījumos īpaša prasība — *actio institoria*;¹ b) ja par kuģa kapteini (*magister navis*) norikots navigācijas speciālists vergs, tad viņš var noligt līgumus kā kuģa vadītājs (*exercitor*) sava kunga vārdā, pat aizņemties naudu remonta vajadzībām utt., bet atbild kuģa īpašnieks un līguma neizpildīšanas gadījumā pret kungu varēja vērst prasību — *actio exercitoria*;² c) ja kungs pavēlējis vergam noligt kādu līgumu (aizņemties naudu kunga interesēs u. c.), tad kungam bija obligāts šis līgums un neizpildes gadījumā jāatbild uz *actio quod iussu*³ pamata; d) ja no līguma, ko nolīdzis vergs, kungs ieguvis īpašumā kādu mantisku labumu, tad kungam līgums bija obligāts un prētora tiesībās bija paredzēta *actio de in rem verso*.⁴

Vergu īpašnieki mēdza arī izmantot vergus kā labus aroda pratējus kādas mantas vienības apsaimniekošanai, piemēram, nodeva verga rīcībā ganāmpulku, ierīkoja darbnīcu utt. Šādu atsevišķi izdalītu kunga mantu, kas nodota vergam apsaimniekošanai, sauca par pekūliju (*peculium*⁵ D. 15, 1, 5, 4). Visa pekūlija sastāva manta un tajā skaitā arī pats vergs piederēja kungam īpašumā. Tāpat arī ienākumi no uzņēmuma un verga darba piekrita kā peļņa kungam. Bet, no otras puses, kungam bija jāatbild uz *actio de peculio* pamata par līguma izpildīšanu, ko vergs uzņēmuma lietās bija līdzis ar blakus personām.

Jau no vissenākajiem Romas laikiem pastāvēja noteikums, kā rīkoties gadījumos, kad vergs nodara zaudējumus kādai citai personai (sabojā vai iznīcina kādu kaimiņa priekšmetu). Verga īpašniekam tad bija jāizvēlas vai nu atlīdzināt zaudējumus (*noxiam sarcire*), vai atdot cietušajam pašu vergu (*noxae dedere*).

---

¹ Prasība pret uzņēmuma īpašnieku, ja ir noticis tiesisks darījums ar tirdzniecības uzņēmuma vadītāju — institoru, sk. D. 14, 3 *tit.*

² Prasība pret kuģa īpašnieku, ja kuģa vadītājs īpašnieka uzdevumā veicis tiesisku darījumu (D. 14, 1 *tit.*)

³ Prasība pret kungu (vai tēvu), ja vergs (vai ģimenes loceklis) uz kunga (vai tēva) pavēli bija veicis kādu tiesisku uzdevumu (D. 15, 4 *tit.*)

⁴ Prasība pret kungu par mantisko labumu, kurā viņš iedzīvojies (*versum in rem domini* «tas, kas pievienots kunga mantai») (D. 15, 3, *tit.*)

Šīs četras minētās prasības, kas radās no ģimenes dēlu un vergu līgumiem, par kuriem paši pakļautie nevarēja pilnā mērā atbildēt un tāpēc tēva (kunga) līdzatbildība tika pievienota (*adiecta*), pandektisti nosauca par *actiones adiecticiae qualitatis*. Par prasībām tiesā sk. 197. lpp.

⁵ Radniecīgi vārdi. *pecu* «lopi», *pecunia* «īpašums, nauda».

Šajā gadījumā bija pilnīga analogija vergiem ar dzīvniekiem (zirgs sasper, vērsis sabada utt.) — īpašnieks varēja izvēlēties: vai nu atlīdzināt zaudējumus, vai atdot cietušajam dzīvnieku, kas kaitējis.

Vergu rašanās veidi

Vergu rašanās veidi bija vairāki: a) galvenais no tiem minams kara gūsts. Visi ienaidnieka karavīri, kas krita romiešu gūstā, tika atzīti par vergiem. D. 1, 5, 4, 2: *Servi ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare nec occidere solent* «Vergu nosaukums radies no tā, ka karavadoņi mēdz pārdot gūstekņus un tādēļ mēdz tos saglabāt, nevis nonāvēt». Gandrīz nemitīgajos Romas valsts karos gūstekņu pieplūdums bija ievērojami liels, un vairākums no tiem nokļuva romiešu pilsoņu privātā īpašumā, veidojot kodolu ekspluatētai vergu šķirai; b) vergi radās arī ar dzimšanu kā verdzenes bērni — D. 1, 5, 5, 1: *qui ex ancillis nostris nascuntur* «kas dzimst no mūsu verdzenēm». Viņi bija dzimuši bez kaut kādas laulības un atradās mātes juridiskajā stāvoklī — verdzībā. Turpretim, ja māte bija brīva, bet tēvs vergs, tad bērns bija brīva persona; turpat 2.: *Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt: sufficit enim liberam fuisse eo tempore quo nascitur, licet ancilla concepit* «Brīvi dzimuši ir tie, kuri dzimuši no brīvas mātes: jo pietiek, ka viņa ir bijusi brīva tajā laikā, kad bērns dzimst, kaut arī māte ieņēmusi būdama verdzene». Vergu īpašnieki šos vergu bērnus audzināja un apmācīja darbam pēc saviem ieskatiem līdzīgi mājas dzīvniekiem; c) vergu tirdzniecība arī bija ievērojams faktors vergu sagādē, kas deva milzīgu peļņu mantkārīgajiem vergu tirgotājiem. Bieži viņi pat skoloja un apmācīja apdāvinātākos vergu bērnus par speciālistiem meistariem, lai tikai varētu tos dārgāk pārdot. Vergu tirgotāji uzpirka vergus arī no ārzemniekiem un pārdeva par augstām cenām romiešiem; d) dažos gadījumos Romas pilsonis zaudēja brīvību un kļuva par vergu, piemēram, kad brīvais par sodu smagā kriminālnoziedzumā kļuva par t. s. soda vergu (*servus poenae*) vai kad kāds brīvais mantkārīgos nolūkos sevi bija ļāvis pārdot (*ad pretium participandum sese venundari passus est* — I. 1, 3, 4), tad pēc prētora edikta viņš tiešām kļuva par vergu. Romā senajos laikos maksāt nespējīgu parādnieku pārdeva verdzībā pāri Tibras upei svešumā (*leg. XII tab.*), t. i., padarīja par vergu.

Vergu stāvokļa izbeigšanās — *manumissio*

Vergu stāvokļa izbeigšanās bija iespējama tikai dažos gadījumos, kad vergu īpašnieki šādu vai tādu privātu apsvērumu dēļ atlaida brīvībā dažus savus vergus ar īpašu juridisku aktu — *manumissio*.¹ Nekāda vispārīga likuma, kas atceltu verdzību, nebija visā ilgajā Romas valsts pastāvēšanas laikā. Vēsturiski ir pazīstamas vairākas manumisijas jeb brīvlaišanas formas:

a) *manumissio vindicta* bija republikas laikā ceremoniāls akts prētora priekšā, kur piedalījās verga īpašnieks, vergs un pieaicināta uzticības persona (*adsertor libertatis*), kurš uzlika vergam īpašuma prasības zizli (*vindicta*) un apgalvoja, ka šis cilvēks ir brīvs. Verga īpašniekam vajadzēja to apstrīdēt, uzliekot savu īpašuma prasības zizli, bet viņš klusēja, no kā prētors tad konstatēja, ka nav strīda, un pasludināja vergu par brīvu cilvēku. Šī ceremonija ar laiku kļuva formāla un pārveidojās vienkāršā verga īpašnieka paziņojumā par vēlēšanos vergu atbrīvot, tad prētors pasludināja vergu par atlaistu brīvībā;

b) *manumissio censu* — cenzors pēc kunga pieteikuma atlaist vergu brīvībā ierakstīja vergu brīvo pilsoņu sarakstos. Šī atbrīvošanas forma tika praktizēta republikas periodā — maģistrātu darbības laikā;

c) *manumissio testamento* — testamentā saturā starp mantojuma sadales norādījumiem tika minēts konkrēts vergs, kurš pēc testatora nāves jāuzskata par atbrīvotu (*Gaius, inst. 1, 17*). Parasti lietoja formulu, kas saglabājusies no pirmajiem testamentiem tautas sapulcē: *servus meus Stichus liber esto* «mans vergs Stīhs lai ir brīvs». Ar testamenta publicēšanas brīdi vergs ieguva brīvību. Motīvi atbrīvošanai varēja būt dažādi;

d) *manumissio in ecclesia* (*kristietības laikā*) — pēc kunga lūguma atbrīvot viņa vergu garīdznieks baznīcā no kanceles pasludināja vergu par brīvu cilvēku;

e) *manumissio per epistulam* — brīvlaišana ar vēstuli², kurā verga īpašnieks norādīja, kurš vergs ir jāatbrīvo. Tādu vēstuli vergu īpašnieks Romā varēja sūtīt, piemēram, uz savām raktuvēm Aizalpu Gallijā, un atbrīvot tur dažus vēlamus vergus. No tā

¹ *manus* — roka, *mittere* — atlaist; *manumittere* — atlaist brīvībā. *Ulp. D. 1, 1, 4: est autem manumissio de manu missio, id est datio libertatis* «bet brīvlaišana ir atbrīvošana no varas, tas ir, brīvības došana».

² *C. 7, 6, 1, 1: Sancimus itaque, si quis per epistulam servum suum in libertatem producere maluerit, licere ei hoc facere quinque testibus adhibitis* «Un tā apstiprinām, ja kāds ar vēstuli gribēs savu vergu atbrīvot, viņam tas ir atļauts darīt, pieaicinot piecus lieciniekus».

brīža, kad vēstule tur bija saņemta un tika nolasīta, minētie vergi ieguva brīvību;

f) *manumissio inter amicos* — verga brīvlaišana kunga draugu pulkā notika parasti kādu svinību gadījumā viesu klātbūtnē. *Gaius, inst. 1, 41 et 44: inter amicos manumittunt* «atbrīvo draugu vidū». Viesi šajā gadījumā ir uzskatāmi par lieciniekiem. Visbiežāk šāda atbrīvošana notika pēc mielasta (*post mensam*), kad verga īpašniekam labs garastāvoklis.

Redzams, ka visi šie vergu atbrīvošanas gadījumi bija privāta rakstura vergu īpašnieku iegribu izpaudumi, kas būtībā neietekmēja vergu īpašnieku šķiru un kundzību.

BRĪVLAISTAIS (LIBERTINUS)

Vergs ar atbrīvošanas brīdi kļuva juridiskā nozīmē persona — Romas pilsonis. Tomēr viņa tiesiskais stāvoklis nebija pilnīgi līdzīgs brīvam dzimušajam pilsonim (*ingenuus*). Viņš nevarēja būt valsts amats, un privāttiesībās vēl saglabājās bijušā kunga ēna pār viņu (patronāts). Libertīnam bija vienmēr jāparāda patronam cieņa un iztapība (*reverentia et obsequium*); pret savu bijušo kungu nedrīkstēja celt tiesā sliktas slavas prasības (*actiones famosae*)¹. Lielas nepateicības dēļ bijušais kungs varēja pat brīvlaisto atsaukt atpakaļ verdzībā (*revocatio in servitutem propter ingratitude*). Libertīna pienākums bija nepieciešamos gadījumos palīdzēt savam patronam; ja nejausu apstākļu dēļ patrons nonāca trūkumā, — dot uzturu; ja brīvlaistais bija kāds amatpratējs, meistars, tad šajā nozarē libertīna pienākums bija pakalpot patronam ar darbu (*operae fabriles* «amatnieka darbi»). Aristokrātiskie sabiedrības slāņi skatījās uz brīvlaisto kā uz zemākas kategorijas pilsoni. *Modest. D. 23, 2, 42, 1: Si senatoris filia neptis proneptis libertino ... nupserit nuptiae non erunt* «Ja senatora meita, mazmeita, mazmeitas meita ... būs salaulājusies ar brīvlaisto, tad laulība tā nebūs».

Retos izņēmuma gadījumos imperators varēja piešķirt brīvlaistajam par sevišķiem nopelniem (piemēram, par varonību karā u. c.) brīva dzimušā juridisko stāvokli (*ingenuitas*). *Marc. D. 40, 11, 2: Interdum et servi nati ex post facto iuris interventu ingenui fiunt, ut ecce libertinus a principe natalibus suis restitutus fuerit* «Dažreiz arī dzimuši kā vergi vēlāk ar tiesību palīdzību kļūst par brīvi dzimušiem, kā, lūk, libertīnam princeps iedevs brīva pilsoņa tiesības».

¹ *actio famosa* ir tāda prasība, kas apsūdzētajam, ja viņš prāvu zaudēja, nesa līdz neslavu (*infamia* sk. 64. lpp.), piemēram, prasība par zādzību.

Kolonu juridiskais stāvoklis atšķirās no vergu juridiskā stāvokļa ar to, ka viņus jau sāka uzskatīt par tiesību subjektiem un nevis vairs par tiesību objektiem, kā vergus. Bet kolonu tiesībspēju un rīcībspēju apjoms bija gaužām ierobežots. Viņi varēja iegūt mantu — iedzīves priekšmetus pašu un ģimenes iztikai: sīklopus, putnus, vienkāršos darba rīkus un citas nepieciešamās kustamās lietas. Koloni varēja līgt arī līgumus un savu iedzīvi atstāt mantiniekiem. Zeme kā nekustama lieta piederēja tikai latifundistiem, un koloni ar visu savu iedzīvi tika uzskatīti par zemes īpašuma piederumu. Latifundijas pārdošanas gadījumos pircējs ieguva kopā ar zemi kolonus ar visu viņu iedzīvi. Koloni nedrīkstēja patvarīgi atstāt savu parceli, jo bija personiski saistīti ar to.² Viņu pienākums bija maksāt naudu vai dot daļu ražas zemes īpašniekam (latifundistam). Kolonu nonāvēt bija aizliegts krimināltiesībās, bet, ja tas notika, sods nebija liels.

3) JURIDISKĀS PERSONAS³ KĀ TIESĪBU SUBJEKTI (PERSONAE VICE FUNGITUR)

Romiešu tiesībās līdzās fiziskām personām jeb atsevišķiem cilvēkiem, kurus tās atzina par personām, radās arī mākslīgi tiesību subjekti (pieņēmumi tiesībās) neatkarīgi no fiziska cilvēka eksistences. Romiešu juristi šo mākslīgo tiesību subjektu apzīmēšanai lietoja izteicienu: *personae vice fungitur* «funkcionē personas vietā», saprotot šajā jēdzienā dažādas biedrības, valsts un privātas iestādes, labdarības fondus utt., kam pieder sava manta un kas var ar pārstāvju starpniecību līgt līgumus un sūdzēties tiesā kā patstāvīgi tiesību subjekti. Pirmais tāds juridiskas personas paraugs radās republikas perioda beigās, kad prētors sāka dot pilsētu pašvaldībai (*municipium*) tiesību sūdzēt un atbildēt tiesā savā vārdā kā patstāvīgam tiesību subjektam (protams, ar pārstāvju palīdzību)⁴.

Arī dažas personu apvienības — kolēģijas, gan reliģiskas un politiskas, gan profesionālas, kas bija pazīstamas jau Romas

¹ Sk. 27. lpp.

² C. 11, 52, 1; C. 11, 50, 1.

³ Nosaukums radies pandektu doktrīnā «Die juristische Person» kā pretstats fiziskām personām (cilvēkiem).

⁴ *Paulus* D. 35, 1, 97.

senatnē, ar laiku ieguva tiesības veidot privātas korporācijas¹ un tā ieguva juridiskas personas stāvokli.

Klasiskā laika juristi ir izstrādājuši biedrības (*universitas*) kā civiltiesiska subjekta juridisko struktūru. *Ulp. D. 3, 4, 7, 1—2: Si quid universitati debetur, singulis non debetur: nec quod debet universitas singuli debent... nihil refert, utrum omnes idem maneant an pars maneant... sed si universitas ad unum redit, magis admittitur posse eum convenire et conveniri, cum ius omnium in unum recciderit et stet nomen universitatis* «Ja biedrībai ir kāds ko parādā, tad atsevišķiem biedriem tas nav parādā: un ko parādā biedrība, to atsevišķie biedri nav parādā... ne-maz nav svarīgi, vai biedrībā visi biedri paliek, vai tikai daļa paliek... bet, ja biedru skaits līdz vienam sarūk, drīzāk tiek pieļauts, ka tas viens var rīkoties tāpēc, ka visu kopīgā tiesība tad ir vienā sakritusi un saglabājas biedrības nosaukums». Redzam, ka biedrību kā juridisku personu biedru skaita maiņas neietekmē².

Principāta periodā valsts kase (*fiscus*)³ tika uzskatīta par juridisku personu, kas varēja līgt civiltiesiskus līgumus ar privātpersonām, kā arī uzstāties par prasītāju vai atbildētāju tiesā (*D. 49, 14 tit. De iure fisci; C. 7, 37, 3*).

Mantojuma masas (*hereditas iacens*) saglabāšanai un aizsardzībai starplaikā no mirušā nāves līdz mantinieka noskaidrošanai, šī mantas vienība tiek izsludināta par juridisku personu. Tā ir tiesībspējīga visiem civiltiesību darījumiem. Mantojuma masas rīcībspēju realizēja iecelts aizgādnis (*curator bonorum*). *Florent. D. 46, 1, 22: ...hereditas personae vice fungitur sicuti municipium* «mantojums funkcionē personas vietā, tāpat kā pilsētas pašvaldība».

Impērijas periodā dažas privātas labdarības biedrības, kā bāriņu nami, slimnīcas u. c. (*pia corpora, piae causae*), tika atzītas par juridiskām personām.

Tā kā juridiskas personas bija tikai juridiski pieņēmumi, kas pastāv tiesībās, tad viņām bija gan tiesībspēja, galvenokārt mantiskā izpausmē, bet rīcībspēju viņu vārdā īstenoja pārstāvji. Tālāku attīstību juridiskās personas guva pandektu tiesībās un it sevišķi jaunlaiku civiltiesībās.

---

¹ *Gaius D. 3, 4, 1: ...concessa sunt... corpora* «tika atvēlētas korporācijas» un *permissum est corpus habere* «ir atļauts veidot korporāciju».

² Jaunākos laikos statūti paredz minimālo biedru skaitu, kad biedrībai jālikvidējas.

³ *fiscus* «grozs, naudas grozs»; sākumā princepa personiskā kase, vēlāk valsts kase.

ĢIMENES TIESĪBAS

PATRIARHĀLĀ JEB AGNĀTISKĀ ĢIMENE UN ASINSRADINIEKU JEB KOGNĀTISKĀ ĢIMENE

Romiešu sabiedrības pamatos jau no vissenākajiem laikiem bija patriarhālā ģimene (*familia* «saime, lielģimene»), kas ilgajā Romas valsts pastāvēšanas laikā sasniedza savas attīstības pilnveidojumu un juridisko noformējumu. Bet līdz ar ekonomisko attīstību tā pakāpeniski ir, dodot vietu asinsradinieku ģimenei. Impērijas periodā šī jaunā asinsradinieku ģimene arī ieguva romiešu tiesībās izveidotas juridiskas formas. Romas valsts pēdējā posmā, it sevišķi imperatora Justiniāna laikā, dominēja asinsradinieku ģimene, bet līdzās tai vēl pastāvēja spēcīgas patriarhālās ģimenes paliekas.

Patriarhālā ģimene, kas bijusi vairāk vai mazāk pazīstama visām senajām tautām, romiešiem sasniedza savas izpausmes pilnību. F. Engelss raksta: «... šās ģimenes formas pilnīgi pabeigts tips ir romiešu ģimene.»² *Familia* kā ražošanas vienība pastāvēja ilgu gadu simteņus naturālās saimniecības apstākļos, kur strādāja kopā brīvie un vergi patriarhālās ģimenes tēva vadībā. Līdzās vergiem senromiešu *familia*³ kā saimnieciska vienība ietvēra sevī arī visus tā laika ražošanas līdzekļus — zemi, ēkas, darba rīkus, jūga lopus (vēršus, zirgus, mūļus, ēzeļus), mājlopus u. c. *Ulp. D.* 50, 16, 195, 1: *Familiae appellatio ... varie accepta est: nam et in res et in personas deducitur* «Nosaukums *familia* ... ir dažādi uztverts: jo tas tiek attiecināts gan uz lietām, gan uz personām».

Senromiešu ģimene bija it kā noslēgts loks pret ār pasauli. Vienīgais ģimenes pārstāvis ārpusē un absolūtais kungs un saimnieks

¹ Sociālo procesu gaitā ģimenes galvas vara mazinājās, toties ģimenes locekļu personiskā un mantiskā pārstāvība palielinājās.

² Engelss F. Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās. — Grām.: Markss K. un Engelss F. Darbu izlase, 2 sēj., 2. sēj. R., 1950, 202.—203. lpp.

³ «*Famulus* nozīmē mājas vergu un *familia* ir vienam cilvēkam piederošo vergu kopums» (turpat, 203. lpp.).

iekšpusē ar absolūtu varu pār cilvēkiem un lietām, kas ietilpa ģimenē, bija *paterfamilias*.¹ Viņa absolūto varu apzīmēja ar vārdu *manus* «roka». Ar laiku, kad diferencējās dažādo ģimenes locekļu juridiskais stāvoklis, arī šī ģimenes galvas vara pakāpeniski diferencējās un ieguva dažādus nosaukumus: *manus mariti* — vīra vara pār sievu, *patria potestas* — tēva vara pār bērniem, *dominica potestas* — kunga vara pār vergiem. Bet visu šo varu kopums koncentrējās patriarhālās ģimenes tēva (*paterfamilias*) rokās, jo viņam vienīgajam bija patstāvīga un neierobežota tiesībspēja un rīcībspēja. Tikai viņš vienīgais bija *persona sui iuris* — patstāvīgs tiesību subjekts, kura varai bija pakļauti visi ģimenes locekļi — *personae alieni iuris*: viņa sieva (*materfamilias*), dēli (*filii*) un arī viņu sievas (*uxores*), mazbērni: mazdēls (*nepos*), mazmeita (*neptis*); iespējams arī mazdēls ar savu sievu un mazdēla dēls (*pronepos*) vai mazdēla meita (*proneptis*) utt., kā arī visas neizprecētās meitas². So tēva varai pakļauto personu rīcībspēja, kamēr pastāvēja tēva vara, bija ierobežota, t. i., atkarīga no *paterfamilias* piekrišanas. Bez pakļautajām personām patriarhālā ģimenē ietilpa arī vergi (*famuli, seroi*), proti, cilvēki, kuru juridiskais stāvoklis bija tāds pats kā tiesību objektiem jeb lietām (*res*).

✓ Sādas pēc patriarhālās neaprobežotās varas pakļautības principa dibinātas ģimenes raksturs noteica arī radniecības raksturu. Ģimenes vienību radīja nevis asinssaites, bet tēva varas princips, tāpēc ģimenes locekļi — *sui* «savējie» un radi — *adgnati* bija visi tie, kas atradās šajā varā, neņemot vērā, vai viņi ir vai nav saistīti ar asinssaitēm. Un visi tie, kas ienāca šajā varā, piemēram, sveši adoptēti bērni un vedeklas, kļuva par *sui* un *adgnati*, turpretim, visi, kas izgāja no šīs varas, juridiski kļuva sveši, piemēram, emancipēts (no tēva varas atbrīvots) dēls un izprecētās meitas sarāva juridiskās saites ar savu izcelsmes ģimeni (zaudēja mantošanas tiesības), jo bija pārgājušas sava vīra varā citā patriarhālā ģimenē. Tāda juridiska radniecība (pēc tēva varas principa) tika saukta par agnātisko radniecību (*agnatio* jeb *agnatio*), turpretim dabiskā radniecība (pēc asinsradnie-

¹ *Ulp. D. 50, 16, 195, 2: Paterfamilias appellatur, qui in domo dominum habet recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat: non enim solam personam eius, sed et ius demonstramus: denique et pupillum patrem familias appellamus* «Par ģimenes tēvu tiek saukts tas, kam mājā ir kunga vara, un pareizi viņš šajā vārdā tiek saukts, kaut arī dēla viņam nebūtu: jo mēs norādām ne tikai viņa personu, bet arī tiesības: vārdu sakot, arī nepilngadīgu (aizbilstamu) bāri mēs saucam par *paterfamilias*».

² Meitas, kuras apprecējās, pārgāja sava vīra varā citā patriarhālā ģimenē.

cības līnijām un pakāpēm) tika saukta par kognātisko radniecību (*cognatio*).¹

Ar *paterfamilias* nāvi tā patriarhālā ģimene izbeidzās, resp., izdalījās jaunās ģimenēs, jo pakļautās personas tagad kļuva patstāvīgas (*personae sui iuris*). *Ulp. D. 50. 16, 195, 2: ... cum pater familias moritur, quotquot capita ei subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere: singuli enim patrum familiarum nomen subeunt* «...kad ģimenes tēvs nomirst, tad, cik galvu viņam bijis pakļauts, katra no tām sāk savu ģimeni, proti, katrs atsevišķs dabū *pater familias* nosaukumu»². Šīs patstāvīgās personas (jaunie tiesību subjekti) atstātās lietas (ieskaitot vergus) sadalīja līdzīgās daļās kā mantojumu. Mazgadīgajiem un sievietēm iecēla aizbildņus un nepilngadīgajiem aizgādņus no pilngadīgo vīriešu (pēc iespējas tuvāko agnātu) vidus.

Asinsradnieku ģimenes sākums ir vīrs (*vir*), sieva (*uxor*) un viņu bērni (*liberi eorum*), kas turpmāk ar dzimšanu veido pakāpeniski asinsradniecības līnijas. Vienas personas izcelšanās no otras tieši ar dzimšanu rada pakāpi (*gradus*).³ un tādēļ ar katru jaunu dzimšanu rodas jauna pakāpe. Vairāku nepārtrauktu pakāpju sakaru sauc par līniju. Līnija var būt taisna (*linea recta*) un sāņu līnija (*linea lateralis*). Taisnu līniju rada to personu sakars, kuras cēlušās viena no otras ar dzimšanu un kuras sauc vai nu par lejupējiem (*descendentes*), vai augšupējiem (*ascendentes*), raugoties pēc tā, vai skaita no vecākiem uz bērniem vai otrādi. Pie pirmajiem pieder dēli, meitas, bērnu bērni, pēdējo bērni, utt., bet pie otriem — tēvs, māte, vectēvs, vecāmāte, vectēva un vecāsmātes vecāki utt. Ja līnija sastāv no tādiem radniekiem, kuru kopējais ciltstēvs ir trešā persona, tad līniju un radniecību sauc par sāņu līniju un sāņu radniecību (*laterales*). Pie tās pieder brāļi un māsas, to bērni, tēva un mātes brāļi un māsas ar viņu lejupējiem radniekiem, vectēva un vecāsmātes brāļi un māsas ar lejupējiem radniekiem utt. (*Paulus D. 38, 10, 10*). Pēc asinsradniecības principiem vīriešu dzimumam nebija

¹ Par agnātiem un kognātiem sk. *Gaius, inst, 1, 156*.

² Bet juridiskā saite starp viņiem nepārtrūka: viņus vēl vienoja tā kopīgā vara, kurā viņi bija līdz *paterfamilias* nāvei, viņi joprojām palika radi, t. i., tuvākie agnāti — *agnati proximi* (I radniecības pakāpe). Un šī agnātiskā saite turpinājās vēl tālāk (arī pēc viņu nāves) starp pēcnācējiem tik ilgi, kamēr saglabājās atmiņa par kopējo senci. Turklāt mirušajam tēvam varēja būt vēl dzīvi daži no viņa tuvākajiem agnātiem, ar kuriem viņš pirms daudziem gadiem bijis kopīgā tēva varā (tā bija II radniecības pakāpe).

³ I. 3, 6 *tit. De gradibus cognationis*. (Par asinsradniecības pakāpēm).

nekādu priekšrocību — dēls un meita bija vienādā radniecības tuvumā.

Sakarā ar asinsradnieku ģimeni romiešu tiesībās izveidojās arī svainības (*adfinitas-affinitas*) attiecības, jo vīram un sievai ģimenē katram ir savi asinsradnieki. Viena laulātā attiecības ar otra asinsradniekiem sauc par svainību. *Modest. D. 38, 10, 4, 3: adfines sunt viri et uxoris cognati... quod duae cognationes, quae diversae inter se sunt, per nuptias copulantur* «svainī ir vīra un sievas asinsradnieki... jo divas savstarpēji dažādas asinsradniecības ar laulību tiek sasaistītas». Saderināšanās vēl nenodibināja svainību. Pēc romiešu tiesībām svainība izbeidzās, kad laulība vairs nepastāvēja¹, bet atsevišķos gadījumos ar to vēl rēķinājās pēc laulības izbeigšanās, it sevišķi turpmākas laulības nodibināšanā (tā, piemēram, dēls nevarēja pēc tēva nāves precēt savu pamāti; pēc romiešu tiesībām svainībā bija arī sievas un vīra vecāki, znoti, vedeklas, pamātes, patēvi, pabērni — *Mod. D. 38, 10, 4, 4*). Svainība mantošanas attiecības nenodibināja.

34 LAULĪBAS TIESĪBAS

Viena no romiešu pilsoņu tiesībām bija — *ius connubii* — tiesība nodibināt likumisku laulību.² Vēsturiski dažām iedzīvotāju grupām un tautībām šī tiesība bija liegta. Tā, piemēram, vergu starpā dzimumu kopdzīvei vispār nebija nekādas tiesiskas formas — tā bija ārļaulības kopdzīve — *contubernium*³ līdzīgi kā dzīvniekiem. Brīvlaistajam (*libertinus*) gan bija tiesība nodibināt laulību, bet aristokrātu sabiedriskās domas ietekmē bija ierobežojumi. Tā, piemēram, ja libertīns apprecēja senatora meitu, tad tā bija tikai legalizēta kopdzīve — *concubinatus*⁴ (laulības surogāts), bet ne īstā, likumiskā romiešu laulība. Konkubinātu kā nepilnīgu laulības formu sāka atzīt princepu un imperatoru likumdošanas laikā (no Augusta līdz Justiniānam) tādos gadījumos, kad likumiskās laulības nodibināšanai bija kaut kādi šķēršļi. Sieviete kon-

¹ *Ulp. D. 3, 1, 3, 1: Adfinitates non eas accipere debemus, quae quondam fuerunt, sed praesentes* «Par svainībām mums vajag pieņemt ne tās, kas kādreiz bijušas, bet tās, kas ir pašreiz».

² *Gaius, inst. 1, 56; Ulp., epitome 5, 2: Connubium est uxoris iure ducendae facultas* «Laulība ir tiesīga iespēja vest sievu mājā».

³ *Paulus D. 23, 2, 14, 3; contubernium* — kopēja dzīve vienā teltī, ārļaulības kopdzīve.

⁴ *D. 25, 7 tit. De concubinis.*

kubinātā nebija juridiski sieva, bet tikai piēgulētāja (*concupina*) monogāmiskā nozīmē; bērni, lai gan nebija likumiski un nenonāca tēva varā, tomēr bija dabiskie bērni — *liberi naturales* un atšķīrās no gadījuma dzimušajiem ārļaulībā (*spurii, vulgo concepti*).¹ Konkubināta bērni Justiniāna laikā ieguva tiesības prasīt alimentus no saviem vecākiem.² Pēdējā laikā romiešu tiesībās bija tendence kaut cik tuvināt konkubinātu laulības formai, jo būtībā tā bija atklāta, ilgstoša monogāmiska vīrieša un sievietes kopdzīve.

Romiešu tiesības pazina arī saderināšanos — *sponsalia* — savstarpēju solījumu nākotnē nodibināt laulību, ko parasti līgavainis un līgava mēdza svinīgi izdarīt pirms kāzām. *Florent. D. 23, 1, 1: Sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum* «Saderināšanās ir nākamās laulības priekšlikums un savstarpējs apsolutējums». Šim aktam romiešu klasiskā laika tiesībās nekāda speciāla forma nebija paredzēta.³ Vēlāk kristīgās baznīcas ietekmē sāka ieviest dažas ceremoniālas tradīcijas. Ja viens no saderinātajiem atteicās nodibināt laulību, tad saderināšanos nevarēja tiesas ceļā piespiest, jo nebija paredzēta prasība (*actio*). Dāvanas, ko saderinātie viens otram bija devuši, varēja atprasīt, ja laulība nebija notikusi. Saderināšanās savstarpējais apsolutējums vēl juridiski nebija uzskatāms par laulības vienošanos (*consensus nuptialis*).

LIKUMISKA LAULĪBA — *IUSTUM⁴ MATRIMONIUM SIVE NUPTIAE⁵*
UN *VIRA VARA* — *MANUS MARITI*

Nodibināt romiešu ģimeni varēja tikai Romas pilsonis, ja viņš iestājās īstā, pilnīgā, likumiskā laulībā — *iustum matrimonium*. Savā laikā diezgan populāra bija Modestīna laulības definīcija, kas radās mūsu ēras sākumā, kad laulība bija jau kristiānisma ietekmē, bet pēc satura tā drīzāk der senromiešu laulībai nekā Modestīna laika laulībai.

Mod. D. 23, 2, 1: Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio «Laulība ir vīrieša un sievietes savienība, kopdzīve uz visu mūžu, dievišķo un cilvēcisko tiesību kopība».

¹ *spurius* jeb *vulgo conceptus* nezināma tēva ārļaulības bērns (*Gaius, inst. 1, 64; I. 1, 10, 12*).

² *N. 89, cap. 12, 6, cap. 13 un 15*.

³ *Sk. Ulp. D. 23, 1, 4; Paulus D. 23, 1, 7, pr.; C. 5, 1, 1 De sponsalibus*.

⁴ Uz *ius civile* pamatota.

⁵ Pamatnozīme — «kāzas».

Laulības nodibināšanas vēsturiskās formas

Pēc tradīcijas nostāstiem Romula laikos bijusi līgavu laupīšana. *Livius*, I, 9, 10—14: *signoque dato iuventus Romana ad rapiendas virgines discurrit... illas tamen in matrimonio... fore* «un pēc dotā signāla Romas jaunekļi skrien katrs uz savu pusi laupīt jaunavas... viņas tomēr likumiskā laulībā būšot». Tādējādi nolaupītā sieviete nonāca vīra varā (*in manu mariti*) un bija viņa likumiskā sieva — *materfamilias*.

Vēsturiski vēlāka laulības nodibināšanās forma bija līgavas pirkšana (*coemptio*), kas pirmsākumos notika īstenībā, reāli, bet vēlāk tikai simboliski, t. i., izskata pēc (*imaginaria venditio*). *Gaius*, *inst.* 1, 113: *Coemptione vero in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam venditionem: nam adhibitis non minus quam V testibus civibus Romanis puberibus, item libripende, emit vir mulierem, cuius in manum convenit* «Bet ar pirkumu sievas nonāk vīra varā ar mancipācijas akta palīdzību, tas ir, ar kādu šķietamu pārdevumu: jo, klātesot ne mazāk kā 5 lieciniekiem, pieaugušajiem Romas pilsoņiem, kā arī svaru turētājam, vīrs pārsk sievu, kura varā viņa nonāk». Šeit būtībā simbolisks agrākā reālā pirkuma atdarinājums.

Confarreatio bija sakrāls laulības nodibināšanas akts pirmskristiānisma laikmetā. Piedalījās priesteri (*pontifex maximus*, *flamen Dialis*) un 10 liecinieki. Ceremonija notika «ar noteiktiem un svinīgiem vārdiem» (*Gaius*, *inst.* 1, 112: *... certis et solemnibus verbis*). Galvenā daļa šajā rituālā — līgavainis un līgava ēda svētītu maizi (*panis farreus*), no kā ir radies šīs laulāšanas formas nosaukums. Ar *confarreatio* aktu sieva nonāk vīra varā.

Usus (noilgums) bija vēl viens laulības nodibināšanas veids: vīrs ieguva likumīgu sievu uz noilguma pamata, ja viņa nodzīvojusi pie viņa laulības kopdzīvē vienu gadu un nebija pārtraukusi laika tecējumu, 3 naktis promisesot.¹

Gaius, *inst.* 1, 111: *Usu in manum conveniebat, quae anno continuo nupta perseverabat...* «Ar noilgumu nāca vīra varā tā sieviete, kura visu gadu bez pārtraukuma bijusi pie viņa par sievu...». Šajā gadījumā lietu tiesību institūts — noilgums kā īpašuma iegūšanas veids² — piemērots laulības tiesībās; sieviete pielīdzināta kustamai lietai.

¹ Ja sieva negribēja nonākt vīra varā, viņa varēja katru gadu uz 3 naktīm aiziet no vīra mājas un atkal atgriezties, tad laulības dzīve turpinājās, bet sieva bija brīva no vīra varas, t. i., juridiski sveša vīram.

² Sk. 112. lpp.

Likumiskās laulības veidi (CUM MANU UN SINE MANU)

Likumiskās laulības veidi bija divi: *matrimonium cum manu mariti* un *matrimonium sine manu mariti*. Senromiešu tiesībās bija tikai viens likumiskās laulības veids — *matrimonium cum manu mariti*. Šādā laulībā sieva nonāca tiklab personiskā, kā mantiskā ziņā sava vīra varā, ja viņš bija *sui iuris*, vai *paterfamilias* varā, ja viņas vīrs bija *alieni iuris*. Sieva nonāca agnātiskā radniecībā ar visu sava vīra ģimeni un bija juridiski sveša savai izcelsmes ģimenei. Viņa bija *materfamilias*, bet tiesiski kā agnātiska meita (*filiae loco*) vīram un saviem bērniem agnātiskā māsa (*sororis loco*). Principāta periodā, kad patriarhālā ģimene bija gandrīz pilnīgi sairusi, senā reliģija zaudējusi savu lomu un kristīgā baznīca vēl nebija pārņēmusi laulības lietas savās rokās, līdzās laulībai, kur sieva pakļauta vīra varai — *matrimonium cum manu*, noformējās laulība bez pakļautības vīra varai — *matrimonium sine manu*, kur sieva juridiski bija sava tēva varā, bet praktiski savā ģimenē bija patstāvīga kā personiskās, tā mantiskās attiecībās. Šajā laika posmā sāka nodibināt laulību ar vienkāršu vienošanos — *consensus* — tāpat kā parastos civiltiesību līgumus, pat bez jebkādas publiskas reģistrācijas vai metrikas. *Ulp. D. 50, 17, 30: Nuptias non concubitus, sed consensus facit* «Laulību nodibina ne dzimumu kopdzīve, bet vienošanās». Šāda laulības formu pārmērīga vienkāršība radīja nestabilitāti laulāto attiecībās (vieglprātīgi šķiršanās gadījumi utt.). Visumā *sine manu* laulība, kas nodibināta ar vienkāršu vienošanos, kļuva dominējošā laulības forma pēdējos Romas valsts pastāvēšanas gadsimtos, līdz kamēr laulības lietas sāka pārņemt savā pārziņā katoļu baznīca.

Laulības nodibināšanas noteikumi

Klasiskā laika jurisprudence un pēc tam imperatoru likumdošana paredzēja galvenos noteikumus, stājoties laulībā: a) līgavaiņa un līgavas vienošanās — *consensus*; b) tēva varai pakļautām personām nepieciešama viņa piekrišana — *consensus parentis*;¹ *paterfamilias* nāves gadījumā tiesība dot piekrišanu pāriet uz aizbildni, māti vai tuvākajiem radniekiem; c) laulājamo minimālais vecums (C. 5, 4, 24 — *nuptiarum aetas*) — vīriešiem 14 g., sievietēm 12 g.; d) asinsradniecības tuvums kā šķērslis laulības noslēgšanai starp lejupeju un augšupeju līniju radniekiem, kā arī brāļiem ar māsām un viņu pēcnācējiem;² e) arī svainība varēja būt šķērslis laulībai — liegts precēt sievasmāti, vīratēvu, patēvu, pamāti.

¹ I. 1, 10 *tit. De nuptiis*.

² I. 1, 10, 6 u. c.; C. 5, 5, 5.

Laulāto personiskās attiecības

Laulībā *cum manu* sieva bija gan *materfamilias*, bet juridiski tai bija tāds pats stāvoklis ģimenē kā meitai (*Gaius, inst. 1,111: filiae locum optinet*). Patriarhālās ģimenes saimnieciskā loma izvirzīja vīru priekšgalā ne tikai ekonomiski, bet arī juridiski kā patstāvīgu tiesību subjektu ar pilnu tiesībspēju un rīcībspēju. Viņš bija sievas pārstāvis tiesā un visos juridiskos darījumos. Vīrs noteica dzīves vietu, un sievai bija viņam jāseko. Ja sieva uzturējās svešā mājā pie kādas citas personas, kas to aizturēja vai slēpa, vīram bija varas iestāžu (prētora) palīdzība — *interdictum de uxore exhibenda ac ducenda* (tiesība pieprasīt sievas uzrādīšanu un tiesība viņu vest mājā).

Laulībā *sine manu* sieva palika sava tēva varā un formāli bija agrākajā ģimenē, kas deva viņai iespēju nenokļūt vīra varā un praktiski saglabāt patstāvību. Gadījumā, ja sieva pirms laulībām bija *persona sui iuris* (atradās aizbildņa pārzinā), tad viņa savu patstāvību saglabāja arī pēc laulībām. Tomēr arī laulībā *sine manu* vīra priekšrocības pastāvēja. Sievai jādzīvo turpat, kur vīrs, vīrs var to piespiedu kārtā atprasīt no citiem utt. Laulātajiem pienākums cienīt vienam otru, viņu starpā nepiemēro negoda rakstura sūdzības (*actiones famosae*), piemēram, zādzības prasību (*actio furti*) u. c. Laulības pārkāpuma gadījumā otrs laulātais var prasīt laulības šķiršanu.

Laulāto mantiskās attiecības

Laulībā *cum manu* visa manta piederēja vienīgi vīram. Manta, ko sieva ienesa laulībā vai ieguva laulības laikā, kļuva par vīra īpašumu un saplūda ar viņa paša mantu. Pat gadījumos, kad laulība izbeidzās, šī sievas ienestā manta vairs netika izdalīta. Šajā laulības veidā sievai nebija aktīvas tiesībspējas, nedz rīcībspējas ar mantu.

Laulībā *sine manu* abu laulāto manta palika šķirta. Viss, kas sievai bijis pirms laulībām un ko tā ieguvusi laulības laikā, piederēja viņai pašai. Vīram pat nebija tiesības pārvaldīt sievas mantu, ja viņa to speciāli nebija uzdevusi. Tādējādi laulībā *sine manu* pastāvēja divas neatkarīgas mantu masas — vīra manta un sievas manta. Šādos apstākļos laulāto starpā viegli varēja rasties pārpratumi un strīdi par to, kas kuram pieder. Mantu piederības jautājums sevišķi sarežģījās gadījumos, kad laulātie savas savstarpējās laimes brīžos (*mutuo amore*) bija sadāvinājuši viens otram dažādas atsevišķas lietas. Vēlāk, kad viņi sanaidojās, kļuva nenovēršams strīds par to, kas kuram tagad pieder. Lai laulības

neizvērstos par «tirgotavu» (*Paulus D. 24, 1, 2: venalicia*), romiešu tiesības aizliedza laulāto starpā dāvinājumus. *Ulp. D. 24, 1, 1: Moribus apud nos receptum est, ne inter virum et uxorem donationes valerent* «Ar parašām pie mums ir pieņemts, ka dāvinājumi laulāto starpā nav spēkā». Vēlāk tiesu praksē gan sāka atzīt sīkus piemiņlietu (suvenīru) dāvinājumus.

Mantas strīdu gadījumos tiesā starp laulātiem pastāvēja t. s. **Mucija prezumpcija** — *praesumptio Muciana* (*Pomp. D. 24, 1, 51*), kas pieņēma, ka ikkatra lieta pieder vīram īpašumā, kamēr sieva nav pierādījusi, ka tā ir viņas lieta. Sis vīriešu dzimumam labvēlīgais pieņēmums tiesā uzlika sievai pierādījumu nastu (*onus probandi*) un stipri apgrūtināja tiesāšanos.

Laulībā *sine manu* radās pūrs (*dos*)¹ kā speciāls juridisks institūts. Par pūru sauca noteiktu mantas daudzumu, ko sieva, sīvastēvs vai kāda cita persona viņas vietā deva vīram sakarā ar laulību ģimenes dzīves «nastu atvieglināšanai» (*ad onera matrimonii sublevanda*). Ar pūra palīdzību vismaz daļa no sievas atsevišķās mantas tika iesaistīta kopīgās dzīves vajadzībām, lai vīram nebūtu vienam pašam jāsedz visi ģimenes izdevumi. Citādi tas bija laulībā *cum manu* — te pūrs kā juridisks institūts neeksistēja, jo visa sievas manta ieplūda vīra kopīgajā mantā bez kaut kādas īpašas tiesiskas formas.

Avotos minēti trīs pūra nodibināšanas veidi. *Ulp. reg. 6, 1: Dos aut datur aut dicitur aut promittitur* «Pūru vai nu dod, vai piešķir, vai apsola». Pirmajā gadījumā tas notika, reāli nododot pūra priekšmetus, vienalga, kurš to izdara — sieva, viņas tēvs vai radi. Otrajā gadījumā — neformāls pūra devēja piešķirums, nosakot (bet vēl nenododot) konkrētus priekšmetus, vienojoties ar vīru (divpusējs akts). Trešajā gadījumā — svinīgs pūra apsoliņš verbālkontrakta (*stipulatio*)² veidā.

Impērijas periodā ieviesās paraša, ka vīrs, kas saņēmis no sievas vai viņas radiem pūru, izdala no savas puses pretim tāda paša daudzuma mantas vienību sievai topošās ģimenes vajadzībām kā laulības dāvanu — *donatio propter nuptias*.³ Šajā gadījumā dāvinājuma forma bija iespējama, jo tas notika pirms laulībām (*ante nuptias*), nepārkāpjot dāvinājuma aizliegumu laulāto starpā.

Pūrs un laulības dāvana bija divas pēc apmēra līdzīgas mantas vienības, kas sastādīja sava veida ģimenes fondu kopīgo izdevumu segšanai. Bez tam laulības šķiršanas gadījumā vainīgais

¹ D. 23, 3 *tit. De iure dotium*.

² -Sk. 155. lpp.

³ C. 5, 3, *tit. De donationibus ante vel propter nuptias et sponsaliciis*.

laulātais zaudēja otram par labu: sieva zaudēja pūru, vīrs zaudēja laulības dāvanu (C. 5, 17, 8). Tā bija materiāla garantija, lai vieglprātīgi nešķirtos.

Sievas atsevišķa manta ārpus pūra sastāva ir avots nosaukta — *bona parapherna*. C. 5, 14, 8: ... *res quas extra dotem mulier habet, ... Graeci parapherna dicunt* «mantu, kas sievai pieder ārpus pūra, ... grieķi sauc «paraferna»». ¹

Laulības izbeigšanās

Dabiskais laulības izbeigšanās veids bija viena vai otra laulātā nāve (*mors*); arī brīvības zaudējums (*capitis deminutio maxima*) izbeidza likumisko laulību. Romiešu tiesības pazīst arī laulības šķiršanas veidus atbilstoši vēsturiskajām laulības formām. Šķirt laulību *cum manu* varēja vienīgi vīrs ar savu gribu, izdarot tikai pretējo aktu (*actus contrarius*) attiecīgai laulības noslēgšanas formai: laupīto sievu varēja vienkārši padzīt; *coemptio* laulības šķiršanā vajadzēja izdarīt simbolizētu atpakaļpirkšanas aktu — *remancipatio*; šķirot *confarreatio* laulību, bija jāizdara ceremoniāls pretakts — *diffarreatio*. Laulību *sine manu* varēja šķirt bez jebkādām formalitātēm, vai nu laulātajiem savstarpēji vienojoties (*divortium*), vai vienpusīgi — vīram vai sievai pieprasot (*repudium*). ²

* TĒVA VARA — PATRIA POTESTAS³

Vecāku un bērnu juridiskās attiecības romiešu tiesībās noteica tēva varas institūts, kas savu attīstības pilnveidojumu sasniedza patriarhālajā ģimenē un, tai sairstot, saglabājās palieku veidā arī asinsradnieku ģimenē. Tēva vara bija koncentrēta ģimenes galvas (*paterfamilias*) rokās, kurš varēja būt vai īstais tēvs vai vectēvs, vai pat vectēva tēvs, raugoties, cik plaša viņa lielģimene ilgos gados izvērtusies. Vienīgi *paterfamilias* juridiski bija pilntiesīgs un patstāvīgs tiesību subjekts (*persona sui iuris*). Tēva varai pakļautie (*personae alieni iuris*) — bērni (dēli un neizprecētās meitas), mazbērni, mazbērnu bērni utt., vedeklas u. c. līdz ģimenes tēva mūža galam bija atkarīgi civiltiesiskos darījumos no ģimenes tēva gribas. *Gaius. inst.* 1, 55: *quod ius proprium civium Romanorum est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus* «Šī ir īpaša romiešu

¹ Termins citās valodās nav tulkots, tikai aprakstoši paskaidrots.

² D. 24, 2 *tit. De divortiis et repudiis*; C. 5, 17 *tit.*

³ I. 1, 9 *tit. De patria potestate*. C. 8, 46/47.

pilsoņu tiesība: jo nav gandrīz nekādu citu cilvēku, kuriem būtu tāda vara pār saviem bērniem, kāda tā ir mums».

Pēc senajām romiešu tiesībām tēva vara bija tīras kundzības tiesības, kas kalpoja vienīgi *paterfamilias* interesēm, bez kaut kāda pienākuma elementa. Bet vēlākos romiešu tiesību attīstības posmos sāka rasties uzskats, ka tēva varai jāaizsargā bērni un jāaudzina tie (radās kaut kāds pienākuma aizsākums).¹

TEVA VARAS NODIBINĀSĀNĀS

Tēva vara nodibinājās: a) ar bērna dzimšanu, b) ar leģitimāciju, c) pieņemot bērna vietā kādu svešu personu.

a) dzimšana likumiskā laulībā. Justiniāna institūcijās teikts: «Mūsu varā atrodas mūsu bērni, kurus mēs esam radījuši tiesiskā laulībā» (I. 1. 9 pr.: *In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus*). Likumiska un tiesiska bija laulība *cum manu*, kā arī laulība *sine manu*, bet ne konkubināts vai ārļaulība (*contubernium*).

Par laulībā likumīgi dzimušu uzskatīja bērnu, kurš piedzimis ne agrāk kā 182. dienā pēc laulības nodibināšanas un ne vēlāk kā 10 mēnešus pēc laulības izbeigšanās (prezumpcija). *Ulp. D. 38, 16, 3, 11—12: qui centesimo octogensimo secundo die natus est, ... iusto tempore videri natum. ... Post decem menses mortis natus non admitteretur ad legitimam hereditatem* «kas piedzimis simtu astoņdesmit otrā dienā... atzīstams par likumīgā laikā dzimušu. ... Kas desmit mēnešus pēc tēva nāves piedzimis, netiek pieļauts pie likumiskā mantojuma». Tiek pieņemts, ka tas ir ārļaulības bērns.

Katrs bērns, ko dzemdējusi precēta sieva, bija viņas vīra likumīgs dēls vai meita. Romiešu tiesību prezumpcija: «Tēvs ir tas, uz kuru norāda laulība» — (*Paulus D. 2, 4, 5: Pater vero is est, quem nuptiae demonstrant*). Tiesas ceļā šo prezumpciju varēja apstrīdēt, ja bija pretpierādījumi (paternitātes strīds). Mātes persona parasti šaubas neradīja: *Paulus D. 2, 4, 5: Mater semper certa est* «Māte ir vienmēr zināma».²

b) leģitimācija (*legitimatio*) ir juridisks akts, ar kuru konkubinātā dzimušais bērns (*liber naturalis*) iegūst laulībā dzimuša bērna stāvokli, nonākot sava īstā tēva varā. Šis institūts attīstījās galvenokārt pēcklasiskā laikā. Raksturīgi ir divi veidi:

¹ Buržuāziskās civiltiesībās vēl sastopamas romiešu tēva varas paliekas; lieto apzīmējumus — «vecāku vara», «vecāku tiesības», bet ievēro vairāk vai mazāk bērnu intereses.

² Dažreiz arī māte nav zināma, piemēram, pamestiem bērniem jeb atraņiem.

legitimācija ar sekojošu vecāku laulību (*legitimatio per subsequens matrimonium*), kad īstais tēvs likumīgi salaulājas ar sava konkubināta (ārlaulības) bērna māti¹ un līdz ar laulības aktu bērns *ipso iure* nonāk sava īstā tēva varā; un legitimācija ar valdnieka priekšrakstu (*legitimatio per rescriptum principis*), kas bija kā žēlsirdības akts īstā tēva lūgumam.² Šis legitimācijas veids notika tad, kad īstajam tēvam un mātei bija šķēršļi likumiskās laulības nodibināšanai.

c) svešas personas pieņemšana bērna vietā bija juridisks akts, ar kuru kāds pilntiesīgs Romas pilsonis pieņēma savā ģimenē un tēva varā cita bērnu vai pieaugušu personu par savu likumīgo bērnu, ievērojot attiecīgās piekrišanas un citus noteikumus. Romiešu tiesībās pazīstamas šī akta divējādas formas: a) ja bērna vietā tika pieņemta *persona sui iuris*, tad vajadzēja viņas piekrišanu un speciālu ceremoniālu aktu — *adrogatio*³, kam vēsturiskā izcelšanās saistās ar senajām tautas sapulcēm (*adrogare* — lūgt sapulces piekrišanu, tāpat kā likumu pieņemot). Vēlāk, kad tautas sapulces vairs nedarbojās, arogācija notika ar princepa reskriptu. Ar šo aktu patstāvīga persona nokļuva pakļautas personas stāvoklī (*persona alieni iuris*) un turpmāk bija pieņemēja tēva (*pater arrogans*) varā⁴. Līdz ar pašu pieņemto personu pārgāja šajā varā arī viņa bērni un visa manta. Senatnē manta pārgāja pieņemēja tēva īpašumā, Justiniāna laikā — tikai lietošanā; b) ja pieņēma bērna vietā personu, kura atradās jau kāda tēva varā (*persona alieni iuris*), tad bija vajadzīgs cits juridisks akts — *adoptio*⁵, kas bija privāttiesisks darījums starp adoptētāju un adoptējamā bērna tēvu. Senatnē šis darījums notika sarežģīti — ar *mancipatio* un *in iure cessio* aktiem. Saskaņā ar XII tabulu likumiem adoptējamā bērna tēvs ar trīskārtēju šķietamu pārdevumu⁶ atbrīvoja to un adoptētājs ar procesuālu *in iure cessio* aktu atzina to par savā varā nonākušu. Justiniāna laikā vairs nebija šādas simboliskas formalitātes, adopcija notika, pusēm izklāstot savus nodomus tiesas priekšā. Ar adopcijas aktu adoptētājs ieguva *patria potestas* par pašu adoptējamo, bet ne pār viņa bērniem. Pēc asinsradniecības principa adoptētais varēja mantot no abiem tēviem — no īstā tēva un no adoptētāja.

¹ C. 5, 27; N. 74 *quibus modis naturales filii efficiuntur legitimi*; N. 89 *cap. 8*.

² N. 74 *pr. cap. 1 et 2*; N. 89 *cap. 9*.

³ *Gaius, inst. 1. 99*.

⁴ Šajā gadījumā — *capitis deminutio minima*.

⁵ D. 1, 7 *tit.*; I. 1, 11 *tit.*; C. 8, 47 *tit. De adoptionibus*.

⁶ Sk. 40. lpp.

Jāievēro bija adopcijas (arī arogācijas) noteikumi: 1) adoptētājam jābūt personai *sui iuris* un vīrieša dzimuma. Impērijas laikā sāka atļaut adoptēt izņēmuma veidā arī sievietēm;¹ 2) adoptētājam jābūt vismaz 18 gadus vecākam par adoptējamo (*decem et octo annis praecedere*). I. 1, 11, 4: *adoptio enim naturam imitatur, et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater* «jo adopcija atdarina dabu, un ir pret dabiski, ka dēls būtu vecāks nekā tēvs».

TĒVA VARAS TIESĪBAS PAR BĒRNIEM

Tēva varas tiesības senatnē izpaudās kā absolūtas kundzības tiesības par bērnu, savas ģimenes locekli, bet impērijas laikā jau pārvērtās vairāk vai mazāk par audzināšanas tiesībām.

Pirmsākumos *paterfamilias* drikstēja savu bērnu pat nonāvēt — *ius vitae ac necis*. Tikai imperatora Konstantīna laikā šo bargo tiesību atcēla, kvalificējot kā slepkavību (*parricidium* C. 9, 17, 1). Tāpat viņam bija tiesības pamest savu bērnu — *ius exponendi*,² ko arī aizliedza tajā pašā periodā (C. 9, 16, 7). Tiesība bija arī bērnu pārdot — *ius vendendi trans Tiberim* — pāri Tibiras upei verdzībā; klasiskās jurisprudences laikā vēl atļauts pārdot bērnu gan tikai galīgās bezizejas gadījumā (Konstantīna likumā (C. 4, 43, 2) teikts *propter nimiam paupertatem egestatemque* «lielas nabadzības un trūkuma dēļ»). Ģimenes tēvam piederēja arī disciplinārā vara — *ius coercendi* — tiesība piespiest paklausīt (mājas pārmācības līdzekļi); te klasiskā laika juristi ieteica ievērot žēlsirdību. Ja tēvs ļauni un bez žēlsirdības izturējās pret dēlu, tad valsts vara piespieda tēvu atbrīvot bērnu no savas varas (*Papin. D. 37, 12, 5: emancipare*). Bez minētajām varas tiesībām *paterfamilias* varēja ar valsts iestāžu (prētora u. c.) palīdzību savu bērnu atprasīt no ikkatra un vest mājā (*interdictum de liberis exhibendis ac ducendis*), ja tie noklīda vai kāds aizturēja.

TĒVA VARĀ PAKĻAUTO PERSONU MANTISKAIS STĀVOKLIS

Senatnē tēva varā pakļautām personām nekas nepiederēja un tām vispār nebija nekādas savas mantas.³ Viss, ko bērni ieguva, bija ģimenes tēva īpašums. Sasniedzot noteiktu vecumu, bērni varēja nolīgt līgumus, par kuriem atbildēja tēvs uz *actiones adiec-*

¹ I. 1, 11, 10.

² Pēc teikas nostāstiem kroplīgus izdzimumus senie romieši nometuši no klints.

³ *Gaius, inst. 2, 87: ... qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest* «tam, kas atrodas mūsu varā, nevar būt nekas savs».

*ticiae qualitatis*¹ pamata, tāpat arī, ja bērns nodarīja zaudējumus citai personai (kaut ko salauzis, iznīcinājis), tēvam bija jāsamaksā postījumi vai jāatdod pats bērns cietušajam uz *actiones noxales*² pamata. Ģimenes tēvs varēja izdalīt speciālu mantas vieniību (ganāmpulku, ierīkot darbnīcu utt.) — *peculium*³ un nodot to pieauguša, apmācīta dēla rīcībā. Visa manta, kas ietilpa šajā iekūlībā, piederēja tēvam īpašumā, ko viņš varēja atprasīt jebkurā brīdī.

Impērijas periodā tēva varai pakļautie bērni sāka iegūt sev īpašumā savu mantu, arī tiesībspēju un rīcībspēju ar to. Vispirms par dēla mantu sāka atzīt lietas, ko viņš ieguvis kara gaitās — *peculium castrense*⁴ (m. ē. I gs.), un mantu, ko dēls nopelnījis valsts dienestā — *peculium quasi castrense*⁵ (m. ē. IV gs.). Par šo mantu tēvam nebija nekādas teikšanas. Tad pēc imperatora Konstantīna likuma (C. 6, 60, 1) visa tā manta, ko bērni (ne tikai dēli) saņēmuši kā mantojumu no mātes — *bona materna*, bija viņu īpašums, tikai tēvam bija tiesības to pārvaldīt dzīves laikā. Visu to bērnu mantu, kuru pārvaldīja un lietoja tēvs, sauca *bona adventicia* (te neietilpa *peculium castrense* un *peculium quasi castrense*, kas parasti bija ārpus tēva pārvaldības). Justiņiāna likumdošanā (N. 117 cap. 1, 1) ir paredzēta vēl viena bērnu mantas kategorija, ko tēvs nevarēja nedz pārvaldīt, nedz lietot — *bona adventicia irregularia* (bērnu brīvā manta), ko viņiem piešķirušas (dāvinājušas) blaku personas ar noteikumu, ka tām jāpaliek bērnu pašu pārvaldišanā un lietošanā.

Redzams, ka sakarā ar patriarhālās ģimenes kā ekonomiski sabiedriskās vienībās sairumu tēva vara sāka zaudēt savu kundzības nozīmi un šai varai pakļautās personas pakāpeniski paplašināja savu personisko brīvību un mantisko patstāvību.

TEVA VARAS IZBEIGŠANĀS

Tēva vara izbeidzās: a) ar *paterfamilias* nāvi (*mors*); b) ar tiesību zaudējumu (*capitis deminutio*), ja *paterfamilias* krita kara gūstā vai arogācijas gadījumā pārgāja citā ģimenē dēla vietā;

¹ Sk. 69. lpp.

² *actiones noxales* ir prasības par zaudējumiem, ko nodarījuši vergi vai tēva varai pakļautie bērni vai četrkāju dzīvnieki (I. 4, 8 un 9).

³ *Ulp. D. 15, 1, 5, 3: Peculium dictum est quasi pusilla pecunia sive patrimonium pusillum* «Vārds *peculium* nozīmē kādu mazu naudas krājumu vai mazu tēva mantas daļu».

⁴ *D. 49, 17 tit. De castrensi peculio.*

⁵ *C. 3, 28, 37.*

tāpat tēva vara izbeidzās pār tiem bērniem, kurus adoptēja citā ģimenē, vai meita apprecējās un aizgāja vīra ģimenē; c) ar sodu (*crimen*) valsts vara varēja atņemt tēvam *patria potestas* par noziedzīgu apiešanos ar ģimenes locekli (asinsgrēks u. c.); d) *patria potestas* atkrita, ja kāds no bērniem sasniedza izcilu goda amatu (*flamen Dialis, virgo Vestalis*, kristīgajiem — bīskapa stāvokli); e) ar emancipācijas aktu (*emancipatio*) tēvs varēja atbrīvot savu ģimenes locekli no *patria potestas* pēc saviem ieskatiem. Imperatora Anastasija likums (C. 8, 48, 5) noteica, ka atbrīvot no tēva varas atļauts ar valdnieka reskriptu (*emancipatio Anastasiana*) un pēc Justiniāna likuma (C. 8, 48, 6) tēvs varēja atbrīvot bērnu, izsakot savu gribu tiesā (*emancipatio Iustiniana*).

AIZBILDNĪBA (*TUTELA*) UN AIZGĀDNĪBA (*CURA*)

Tikai patriarhālās ģimenes galva (*paterfamilias*) bija savā civiltiesiskā rīcībā pilnīgi patstāvīgs (*persona sui iuris*) — varēja līgt līgumus un brīvi rīkoties ar savu mantu. Turpretim visi tie brīvie ģimenes locekļi, kuri vēl atradās tēva varā (*personae alieni iuris*), bija savā rīcībā atkarīgi no ģimenes tēva piekrišanas. Pēc *paterfamilias* nāves visi tēva varai pakļautie ieguva patstāvīgas personas stāvokli, bet viņu starpā parasti bija mazi bērni vai garīgi slimi cilvēki, kuri paši nebija spējīgi pārvaldīt savu manto to daļu un civiltiesiski rīkoties, kā arī sievietes, kuras pēc romiešu uzskatiem vispār neesot spējīgas izprast tirgus lietas un tiesisko darījumu jēgu.¹ Tāpēc jau no seniem laikiem romieši organizēja aizbildnību (*tutela*) mazajiem bērniem un sievietēm, it kā mirušā tēva varas tālāku turpinājumu — tēva varas surogātu. Parasti aizbildņa (*tutor*) pienākumus uzņēmās kāds no tās bijušās kopīgās ģimenes pilngadīgajiem vīriešiem (*agnatus proximus*). Aizbildnība zēniem turpinājās līdz viņu dzimuma briedumam (*pubertas*) — 14 gadu vecumam, bet sievietes palika aizbildnībā visu mūžu, ja viņas neapprecējās un nenokļuva vīra varā. Turpretim pieaugušie vīrieši vecumā no 14 līdz 25 gadiem (līdz pilngadībai) atradās aizgādībā (*cura*) un bez aizgādņa (*curator*) piekrišanas nevarēja brīvi rīkoties ar savu mantu. Vēl tika organizēta aizgādība arī vājprātīgajiem, izšķēdētājiem u. c.

Senajā patriarhālajā ģimenē aizbildnība bija tuvākā agnāta tiesība it kā turpināt mirušā tēva varu un gādību par mazgadīgajiem un sievietēm, pie tam galvenais mērķis bija saglabāt

¹ Tās bija personas, kurām bija pilna tiesībspēja, bet rīcībspēja ierobežota.

mantu ģimenes interesēs un ne tik daudz aizbilstamo personiskās interesēs. Vēlākajos gadsimtos, kad patriarhālā ģimene savos pamatos jau bija sairusi un pastāvēja asinsradnieku ģimene, aizbildnību un aizgādību organizēja kā publisku klaušu (*munus publicum*), kas obligāti bija jāpilda ikvienam Romas pilsonim, kuram prētors vai kāds cits valsts varas pārstāvis to uzdeva (*tutela dativa*).¹ Tikai likumā paredzētos gadījumos varēja no šī pienākuma atteikties (ir jau aizbildnis trim bērniem, pašam pieci savi bērni, 70 gadu vecums, aizņemts valsts lietās, nabadzība u. c. apstākļi).² Aizbildnim un aizgādnim pēc pienākumu izpildīšanas bija jānodod tiesai sava aizbildnības vai aizgādības darba norēķins (C. 5, 69, 1: ... *ratio tutelae sive curae administratae reddita sit*). Bijušais aizbilstamais pēc norēķināšanās varēja iesniegt prasību — *actio tutelae*, aizbildnim bija arī pretprasība — *actio tutelae contraria*. Mantas izšķērdēšanas vai noblēdīšanas gadījumā pret aizbildni varēja vērst soda rakstura prasību — *actio rationibus distrahendis*³ (jāatmaksā divkārti — *in duplum*).

Aizbildnības un aizgādības institūti romiešu tiesībās guva juridiski praktisku noformējumu un kļuva par paraugiem jauna laiku civiltiesībām.

Aizbildnība par mazgadīgajiem (*tutela impuberum*) tika nodibināta bērniem no dzimšanas līdz 14 gadu vecumam. Romieši starp mazgadīgajiem izšķīra: a) mazos līdz 7 gadiem (*infantes*), kuri neko lāgā nevar pateikt (*qui fieri non possunt*); tiem nebija nekādas rīcībspējas, viņu vietā un vārdā rīkojās aizbildnis ar savu autoritatīvo līdzdalību (*auctoritatis interpositio*); b) paaugušos bērnus no 7 līdz 14 gadiem (*infantes maiores*), kuriem bija atļauts bez aizbildņa līgt līgumus, ja viņi sev kaut ko ieguva, bet bija vajadzīga visos juridiskos darījumos aizbildņa *auctoritatis interpositio*.

Aizbildnība par sievietēm — *tutela mulierum*. Romiešiem, tāpat kā citām senajām tautām, kur sabiedrības pamatos bijušas patriarhālās ģimenes, sievietēm juridisko rīcībspēju tikpat kā nebija. D. 50, 17, 2, pr.: *Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt et ideo nec iudices esse possunt nec magistratum gerere nec postulare nec pro alio intervenire nec procuratores existere* «sievietes ir atstumtas no visiem civiliem un publiskiem amatpienākumiem un tādēļ viņas nevar būt par tiesnešiem, nevar būt par maģistrātiem, nevar prasīt, nevar būt cita vietā, ne-

¹ Vēsturiski tuvākie agnāti bija likumiski aizbildņi (*tutela legitima*), arī tēva testamentā varēja būt izraudzīts aizbildnis (*tutela testamentaria*).

² I. 1, 25, 2 et 3; D. 27, 1, 6, 15 et 17; C. 5, 69, pr.

³ Prasība pret aizbildni par aizbilstamā mantas izšķērdēšanu. D. 27, 3, 2.

var kļūt par pilnvarotajiem». Pēc tēva nāves neprecētas sievietes varēja līgīt līgumus tikai ar aizbildņa (*tutor*) autoritatīvo līdzdalību. Tāpat viņas nevarēja patstāvīgi uzstāties tiesā, galvot par cita parādiem (*intercessio*)¹. Šos rīcībspējas ierobežojumus sievietēm romieši motivēja: «dzimuma vājuma dēļ un tirgus lietu nepārzināšanas dēļ». *Ulp. reg. 11,1: propter sexus infirmitatem et propter forensium rerum ignorantiam*. Sievietes pat varēja atsaukties uz «tiesību nezināšanu» (D. 22, 6, 9 pr.: *ignorantia iuris*). Aizbildnība par sievietēm, kad viņas neatradās tēva vai vīra varā, pakāpeniski zaudēja savu agrāko jēgu un Romas impērijas periodā tikpat kā netika vairs lietota. Šī tiesību institūta palieka — vīrieša kā padomdevēja jeb asistenta veidā — saglabājusies vēl pat dažās buržuāziskajās civiltiesībās.

Aizgādība par nepilngadīgajiem (*cura minorum*) tika nodibināta zēniem vecumā no 14 līdz 25 gadiem (I. 1, 22, pr.). Kādreiz sabiniešu novirziena tiesību skola ieteica ievērot nevis gadu skaitu, bet dzimuma briedumu. *Ulp. reg. 9, 28: qui habitu corporis pubes apparet, id est qui generare possit* «kurš pēc ķermeņa izskata pieaudzis, proti, spējīgs radīt bērnus». Justīniāna institūcijas prasīja formāli tikai gadu skaitu. Aizgādība (*cura*) atšķirībā no aizbildnības (*tutela*) ierobežoja tikai rīcību ar mantu, nejaucoties nepilngadīgo personiskajā dzīvē. Tā, piemēram, laulības nodibināšanai nevajadzēja aizgādņa piekrišanas (*consensus curatoris*), bet mantas atsavinājumos tā bija nepieciešama. Neprasīja arī aizgādņa autoritatīvu līdzdalību līgumos, pietika ar viņa piekrišanu, pie tam varēja šo piekrišanu dot pat pirms vai pēc līguma nolīgšanas.

Izņēmuma gadījumos un sevišķi svarīgu iemeslu dēļ ar imperatora priekšrakstu² varēja tikt piešķirta pilngadība ātrāk — *venia aetatis*³ pirms 25 gadu vecuma sasniegšanas. Šādai personai bija jābūt ar nevainojamu uzvedību, pilnīgi attīstītai, kura spēj patstāvīgi aizstāvēt savas tiesības un pildīt pienākumus, kā arī tai jābūt sasniegušai minimālo vecumu (vīriešiem — 20 gadus, sievietēm — 18 gadus). Par personu, kurai pilngadība piešķirta ātrāk, aizgādība izbeidzās, un tā varēja pilnīgi brīvi atsavināt un iegūt mantu. Tomēr imobilu atsavināšanas gadījumā vajadzēja vēl īpaša varas iestādes (tiesas) lēmuma (C. 2, 44, 3).

Aizgādība par garīgi slimo — *cura furiosi*.⁴ Romieši izšķīra īsteni garīgi slimos un aprobežotos: a) *furiosi* —

¹ *intercessio mulierum* sk. 157. lpp.

² Pandektu tiesībās — ar tiesas lēmumu.

³ C. 2, 44 (45). *De his qui veniam aetatis impetrauerunt*.

⁴ D. 27, 10, 7, pr. *De curatoribus furioso...*; C. 5, 70, 5 et 6.

trakie jeb *dementes* — ārprātīgie, vājprātīgie, kuriem pilnīgi nebija rīcībspējas. D. 50, 17, 5: ...*nam furiosus nullum negotium contrahere potest*... «... jo vājprātīgais nekādu līgumu nevar noligt...», izņemot retos gadījumos, t. s. gaišos starpbrīžos (*lucida intervalla*), kad uz laiku atgriezies prāts. Ja varēja pierādīt, ka līgums noligts šādā brīdī, tad to atzina par spēkā esošu. Šīs grupas garīgi slimajiem bija paredzēta aizgādība (*cura*); b) *fatui* vientieši, plānprātiņi jeb *mente capti* prātā aprobežotie — personas, kurām netrūkst vajadzīgās saprašanas vienkāršu lietu pārziņai rīcībā ar savu mantu, palika bez aizgādības.

Aizgādība par izšķērdētāju — *cura prodigi*.¹ Personu, kas bez mēra un mērķa šķieda savu mantu pavisam nesamērīgi ar ienākumiem, kā arī izputināja no vecākiem mantoto iedzīvi un draudēja novest sevi un visu ģimeni nabadzībā, pēc radnieku vai piederīgo lūguma valsts vara (prētors) varēja atzīt par izšķērdētāju un iecelt šai personai aizgādni (kuratoru). Līdz ar to izšķērdētājam bija ierobežota tiesība rīkoties ar savu mantu. Viņš drīkstēja gan piedalīties patstāvīgi tikai tādos civiltiesiskos līgumos, kuros kaut ko sev iegūst, bet visi viņa mantas atsavināšanas darījumi bija spēkā tikai tad, kad aizgādnis devis piekrišanu. Izteismīga ir prētora interdikta² formula izšķērdētājam — *Paulus, Sent. III, 4a, 7: Quando tibi bona paterna avitaque nequitia tua disperdis liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico* «Kad tu vieglprātīgi izšķied sava tēva mantu un savus bērnus noved nabadzībā, tādēļ es aizliedzu tev rīcību šajā lietā un mantiskos darījumos». Aizgādība par izšķērdētāju turpinājās līdz tam laikam, kamēr vairs nebija šaubu, ka viņš galīgi pārmainījis savu dabu un dzīves veidu.

Romiešu tiesībās pazīstami vēl daži aizgādības (*cura*) veidi. Lai palīdzētu tiesiskos darījumos personām ar fiziskiem trūkumiem (kurlmēmiem, akliem u. c.), kuri nespēja paši pienācīgi rūpēties par savu mantu, pēc viņu lūguma vai pēc prētora ieskatiem varēja nodibināt par viņiem aizgādību — *cura debiliūm* (D. 42, 5, 19, 1).

Gadījumos, kad radās vajadzība uz laiku saglabāt un pārvaldīt kādu mantas vienību, šim uzdevumam iecēla aizgādni — *curator bonorum*: tā, piemēram, bezvēsts pazudušā mantai — *curator absentis*, mantojuma masas pagaidu apsardzībai — *curator hereditatis iacentis* u. c.

¹ D. 27, 10, 1, pr.; D. 26, 5, 12, 2.

² Interdikts — aizliegums, prētora pagaidu rīkojums.

LIETU TIESĪBAS — IUS IN REM

Lietu tiesību raksturojums

Lietu tiesības (tiesības uz lietu) nodrošina tiesību subjektam varu jeb tiešu iespēju rīkoties ar noteiktu lietu. Šī vara var izpausties valdījuma, privātipašuma, servitūtu, ķīlu un citās formās. Sajā ziņā lietu tiesības atšķiras no saistību tiesībām,¹ kur nav tiešas iespējas rīcībai ar pašu lietu, bet tikai tiesība prasīt saskaņā ar līgumu no otra kontrahenta tādu izpildījumu, kā vienojušies. Lietu tiesībām ir **absolūts** raksturs — tās jārespektē visām personām (piemēram, īpašnieks var savu lietu atprasīt no ikkatrias personas, kas to aiztur), turpretim saistību tiesībām ir **relatīvs** raksturs — savas pretenzijas var vērst tikai pret līguma kontrahentu (piemēram, pircējs var prasīt tikai no pārdevēja, lai viņš nodod pārdoto lietu). Tādējādi lietu tiesībām ir vārda istā nozīmē **lietisks** raksturs, bet saistību tiesībām — **personisks** raksturs. Arī tiesas procesā izšķir divējādas prasības — lietiskas prasības (*actiones in rem*) un personiskas prasības (*actiones in personam*)².

Lieta (*res*) kā tiesību objekts romiešu tiesībās jāsaprot juridiskā nozīmē: gan visāda veida ķermeniski priekšmeti, pat vergi, gan bezķermeniskas lietas kā mantiskās tiesības u. c. Pār šiem objektiem var tikt nodibinātas dažādas lietu tiesības, kas piešķir personai juridisku kundzību pār lietu. Galvenie lietu tiesību veidi ir a) **īpašuma tiesības**, kas piešķir īpašniekam pilnu varu

¹ Sk. 127. lpp.

² *Ulp. D. 44, 7, 25: In rem actio est, per quam rem nostram, quae ab alio possidetur, petimus: et semper adversus eum est qui rem possidet. In personam actio est, qua cum eo agimus, qui obligatus est nobis ad faciendum aliquid vel dandum, et semper adversus eundem locum habet* «Ar lietas prasību mēs pieprasām savu lietu, kura ir cita valdījumā, un vienmēr šī prasība ir vēsta pret to personu, kas lietu valda. Personiska prasība ir tā, kad mēs tiesājamies ar to, kas ir saistīts ar pienākumu mums kaut ko izdarīt vai dot, un vienmēr tai ir istā vieta pret to pašu personu».

pār lietu, un b) tiesības uz cita lietu (*iura in re aliena*), kad tiesību subjektam ir nepilna vara pār lietu, jo pati lieta pieder citam (sveša lieta).

Lietu iedalījums

Apgrozības lietas (*res in commercio*) un no apgrozības izņemtās lietas (*res extra commercium*).¹ Pirmā iedalījuma lietas bija tādas, kuras varēja būt par lietu tiesību objektiem: tās varēja iegūt privātā īpašumā, atsavināt, pirkt, pārdot, mainīt utt. Turpretim no apgrozības izņemtās lietas neviens nevarēja ne iegūt, ne pirkt, ne mainīt utt. Tādas bija 1) dievišķo tiesību lietas (*res divini iuris*)², starp kurām izšķīra a) svētlietas (*res sacrae*), piemēram, tempļi, upurtrauki, dievnamī; b) dievu sargātās lietas (*res sanctae*), piemēram, senie Romas vārti un mūri, robežu zīmes; c) reliģiskas lietas (*res religiosae*), piemēram, kapa vieta, kur jau kāds apbedīts;³ 2) visiem kopīgās lietas (*res omnium communes*), ko ne valsts, bet pati daba devusi kopīgai lietošanai. I. 2, 1, 1: *Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aēr et aqua profluens et mare et per hoc litora maris* «Pēc dabiskām tiesībām visiem kopīgs ir gaiss, tekošs ūdens, jūra un jūras krasti»; 3) lietas valsts pārziņā (*res publicae*), lietas, kas pieder tautai resp. visiem pilsoņiem un nevar būt par privātīpašumu. *Pomp. D. 18, 1, 6: ... in publico usu habeantur, ut est campus Martius* «... atrodas publiskā lietošanā, kā, piemēram, Marta laukums». Šeit pieskaitāmi arī publiskie ceļi (*viae publicae*) atšķirībā no privātiem ceļiem zemes īpašuma robežās (*Ulp. D. 43, 8, 2, 22*); publiski ceļi bija t. s. konsulārie vai militārie ceļi (*viae consulares aut militares*). Valsts pārziņā bija arī publiskās upes (*flumina publica*) atšķirībā no privātām upēm, kas piederēja zemes īpašniekiem. Klasiskā laika juristi diskutēja par to, kas ir publiska upe un kas privāta upe. *Ulp. D. 43, 12, 1, 3: publicum flumen esse Cassius definit, quod perenne sit: haec sententia Cassii, quam et Celsus probat, videtur esse probabilis* «publiska upe, saka Kasijijs, ir tā, kas visu gadu tek; šis Kasija atzinums, ko arī Celzs ieteic, liekas ir pareizs». No šī viedokļa Tibra un citas lielās upes Romas valstī tika

¹ *commercium* — apgrozība visplašākā civiltiesiskā nozīmē, ne tikai tirdznieciskā apgrozība vien.

² *Gaius, inst. 2, 2.*

³ *Ulp. D. 11, 7, 4.*

uzskatītas par publiskām, un tās nevarēja iegūt privātā īpašumā.¹ Jaunajos laikos civillikumu pielikumā mēdz būt to upju saraksts, kuras pasludinātas par publiskām upēm.

Ķermeniskas lietas (*res corporales*) un bezķermeniskas lietas (*res incorporales*) atšķiras savā starpā ar to, vai tās ir uztveramas mūsu sajūtu orgāniem vai nav. I. 2, 2, 1 et 2: *Corporales eae sunt, quae sui natura tangi possunt: veluti fundus homo vestis aurum argentum et denique aliae res innumerabiles. Incorporales autem sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt: sicut hereditas, usus fructus, obligationes...* «Ķermeniskas ir tās, kuras pēc to dabas var skart, kā zeme, vergs, drēbes, zelts, sudrabs un beidzot nesaskaitāmas citas lietas. Bet bezķermeniskas ir tās, kuras nevar skart, kā, piemēram, tās, kuras pastāv tiesībās, kā mantojums, lietošanas un augļu ievākšanas tiesība, saistības...». Kā bezķermenisku lietu var minēt arī domājamo daļu kopīpašumā, ko var pirkt un pārdot bez pārējo kopīpašnieku ziņas un neatkarīgi no lietas pašas ķermeņa. Tā, piemēram, kāds zemes īpašums, kas pieder vairākiem kopīpašniekiem, ķermeniski netiek sadalīts, bet domās katram kopīpašniekam pieder daļa.²

Nekustamas lietas (*res immobiles*) un kustamas lietas (*res mobiles*) atšķiras ar to, vai tās var vai nevar pārvietot no vienas vietas uz otru, ārēji nebojājot. Tādējādi nekustamas lietas ir zeme, ēkas, koki (*Gaius, inst. 2, 53—54: res soli* — lietas, kas saistītas ar zemi). Viss, kas tiek zemei piestiprināts, ir tās sastāvdaļa un līdz ar to kļūst nekustama lieta. *Gaius D. 41, 1, 7, 10: omne quod inaedificatur solo cedit* «viss, kas tiek uzbūvēts uz zemes, pieder pie zemes». Romiešu tiesības izšķīra pilsētas un lauku zemes gabalus (*praedia urbana, praedia rustica*). Visas pārvietojamās lietas bija kustamas (*mobilia* — Ulp. D. 6, 1, 1, 1), dažas no tām pašas pārvietojās (*res se moventes*). Atšķirībai starp nekustamām un kustamām lietām bija praktiska nozīme, jo, piemēram, zādzība (*furtum*) iespējama tikai ar kustamām lietām. Tā kā lietu dalījums ir juridisks jēdziens, tad praktiskajā dzīvē bija iespējams nerēķināties ar atšķirībām dabā (kuģis romiešu tiesībās ir kustama lieta — *Paulus D. 43, 24, 20, 4*, bet jaunos laikos sakarā ar kuģu reģistrācijas grāmatām to uzskata par nekustamu lietu; tāds ir arī dzelzeļš u. c.).³

¹ No lietām publiskai lietošanai (*res publicae in publico usu*) jāatšķir valstij īpašumā piederošās lietas (*res fiscales*), kuras var iegūt arī privātpersonas savā īpašumā (šeit valsts funkcionē kā privāttiesisks subjekts).

² Sk. nedalāmas lietas 96. lpp.

³ Padomju Savienībā nekustamas lietas jeb imobīli ir nacionalizēti — tie ir visas tautas manta.

Sugas lietas (*genus*) un individuālas lietas (*species*)¹. Sugas lietas bojā ejas gadījumā var dot vietā citu tāda paša daudzuma un labuma lietu, ko parasti līgumos nosaka ar svaru, skaitu un mēru (*Paulus D. 12, 1, 2, 1: ... quae pondere numero mensura consistunt ...*). Saņemot un dodot atpakaļ tādas lietas, jāraugās, lai tās būtu nolīgtās šķirnes un kvalitātes. Sai lietu kategorijai ir sevišķa nozīme aizdevuma līgumā (*mutuum*). Te var minēt: graudus, augļus, medu utt., kā arī naudu (*pecunia*). Bet vienreizēja noteikta priekšmeta, t. i., individuālas lietas vietā, ja tā iet bojā, nevar dot citu (zirgs vārdā *Lucifers*, izcila glezna vai skulptūra u. c. nav aizstājami), un tāpēc persona, kurai pienākums dot, tiek atbrīvota un līgums izbeidzas.

Dalāmās lietas (*res quae divisionem recipiunt*) un nedalāmās lietas (*res quae divisionem non recipiunt*), kas jāsaprot juridiskā (ne fiziskā) nozīmē.² Par dalāmām lietām atzīstamas tikai tās, kuras var, neiznīcinot to būtību un nesamazinot vērtību,³ dalīt daļās, izveidojot pēc tādas dalīšanas no katras lietas daļas patstāvīgu lietu samazinātā apmērā (*partes pro diviso* — reālas daļas), piemēram, zeme. Lietas, ko tādā veidā nevar dalīt, uzskatāmas par nedalāmām, piemēram, zirgs vai vergs (*partes pro indiviso* — domājamas daļas). Nedalāma lieta var piederēt reizē vairākām personām juridiski domājamās daļās bez reālas sadalīšanas (*intellectu partes habet; pro partibus indivisis*).⁴ Ja nedalāma lieta pieder vairākām personām, kas nav sadalījušas to savā starpā, kā arī nav sadalījušas tās lietošanu, tad tiesības uz šo lietu pieder šīm personām kopīgi — kopīpašumā (*condominium*).⁵

Atsevišķas lietas (*res singulares*) un lietu kopības (*universitates rerum*) ir divējādi jēdzieni atkarībā no tā, vai tiesību objekts ir viena lieta (piemēram, zirgs, galds u. c.) vai daudzu lietu kopums (piemēram, ganāmpulks, kuģis u. c.). Runā par fiziski sasaistītām un nesasaistītām lietu kopībām, kaut gan juridiski tam nav nekādas nozīmes. *Pomp. D. 41, 3, 30: Tria au-*

¹ Ar šo lietu iedalījumu gandrīz sakrīt cits iedalījums: patērējamas lietas vai nelietojamas un nepatērējamas *res quae usu consumuntur, tolluntur vel minuuntur*). *Ulp. D. 9, 7, 5, 1; D. 13, 6, 3, 6.*

² *D. 6, 1, 8; D. 8, 4, 6, 1; D. 8, 1, 17.*

³ *sine damno dividi* — bez zaudējumiem dalīt.

⁴ *Ulp. D. 45, 3, 5: Servus communis sic omnium est non quasi singulorum totus, sed pro partibus utique indivisis, ut intellectu magis partes habeant quam corpore...* «Kopējs vergs visiem īpašniekiem pieder ne tā, ka katram viss vesels piederētu, bet noteikti nedalītās daļās tā, ka domās drīzāk viņiem ir daļa nekā ķermenī...».

⁵ Sk. 106. lpp.

- *tem genera sunt corporum, unum, quod continetur uno spiritu... ut homo tignum lapis et similia; alterum, quod ex contingentibus, hoc est pluribus inter se cohaerentibus constat... ut aedificium navis armarium; tertium, quod ex distantibus constat, ut corpora plura, non soluta, sed uni nomini subiecta, veluti... grex* «Ir trīs ķermeņu šķiras — viens ķermenis ir tāds, kas satur vienu esamību... kā vergs, baķis, akmens un tamlīdzīgi; otrs, kura sastāvā ir savstarpēji sasaistījumi, kā māja, kuģis, skapis; trešais, kura sastāvā ir atsevišķi savstarpēji nesaistīti ķermeņi, pakļauti vienam nosaukumam... piemēram, ganāmpulks.

Radās arī tiesību kopības (*universitas iuris*) jēdziens kā vienots mantisks objekts, kura sastāvā ietilpa kā lietas, tā arī parādi (aktīvs un pasīvs), piemēram, mantojuma masa.

Galvenās lietas (*res principales*) un blaku lietas (*res accessoriae*), kas atrodas savstarpējā juridiskā sakarībā pēc principa «blaku lieta seko galvenajai lietai» — *res accessoria sequitur rem principalem*. Par galvenajām lietām sauc tās, kas ir patstāvīgi tiesību objekti, bet tas viss, kas pastāv tikai ar galveno lietu vai pieder pie tās, vai kā citādi ar to saistīts, uzskatāms par blaku lietu (*accessio*). Kamēr blaku lieta nav atdalīta no galvenās, uz abām attiecas vieni un tie paši tiesību noteikumi. Atsavinot galveno lietu, katra pie tās piederīgā blaku lieta šaubu gadījumā atzīstama par atsavinātu kopā ar to (piemēram, zemesgabals ar ēku).

Viens no blaku lietu veidiem ir piederums (*res pertinet ad*), kas kalpo un seko galvenajai lietai, bet nav tās sastāvdaļa. Blaku lieta iegūst piederuma raksturu, ja tā atrodas «pastāvīgas lietošanas dēļ» (*perpetui usus causa*¹) pie galvenās lietas, bet ne kaut kādā īslaicīgā sakarā ar to. Fizisks savienojums, piestiprinājums šajā ziņā nav būtisks. Tā, piemēram, atslēgas, ziemas priekšlogi u. c. ir mājas piederumi, bura ir kuģa piederums.

Augļi (*fructus*)² ir viss tas, ko no lietas dabū vai nu kā tās dabiskos ražojumus, vai kā ienākumus, ko tā dod sakarā ar īpašiem juridiskiem noteikumiem; pirmajā gadījumā augļus sauc par dabiskiem (*fructus naturales*), piemēram, koku augļi, lopu mazuļi;³ otrā — par civiliem (*fructus civiles*), kā nomas un īres maksas, naudas summu procenti u. c. Kamēr dabiskie augļi vēl

¹ *Ulp. D. 19, 1, 17, 7; Ulp. D. 33, 7, 12, 25; Iavol. D. 50, 16, 242,4.*

² *Ulp. D. 8, 5, 4, 2; Gaius D. 22, 1, 19, 1; Iavol. D. 22, 1, 49.*

³ Klasiskā laika juristi neuzskatīja verdzenes bērņus par augļiem, tāpēc ka dzemdēt nav viņas tiešais uzdevums. *Ulp. D. 5, 3, 27; Gaius D. 22, 1, 28.*

nav atdalījušies no augļus nesošās lietas, tie vēl nav patstāvīgi tiesību objekti. *Gaius D. 6, 1, 44: Fructus pendentes pars fundi videntur* «Karājošies augļi tiek uzskatīti par zemes īpašuma daļu». Tādējādi āboli pie ābeles ir tās sastāvdaļa. Augļi kļūst patstāvīgi tiesību objekti tikai ar atdalīšanos (*separatio*); nomnieks var iegūt augļus savā īpašumā tikai ar pārņemšanu savā varā (*perceptio*).¹ Kamēr nomnieks nav uzlasījis nomas dārza augļus, tie pieder dārza īpašniekam.

Mancipējamas lietas (*res Mancipi*) un nemancipējamas lietas (*res nec Mancipi*) ir sens, vēsturisks iedalījums un attiecas uz patriarhālās ģimenes ziedu laikiem, kad *familia* pastāvēja kā saimnieciska vienība. Toreiz lietotie ražošanas rīki, kā zeme, jūga lopi, vergi u. c. tika saukti par *res Mancipi*,² jo to atsavināšanas gadījumā vajadzēja izdarīt ceremoniālu aktu — *Mancipatio*³ (5 liecinieku un svaru turētāja klātbūtnē runājot formulas) vai *in iure cessio*³ (prētora priekšā runājot formulas). Visas pārējās lietas, kuras nebija sakarā ar patriarhālo ģimeni, it sevišķi pēc patriarhālās ģimenes sairuma, tika sauktas par *res nec Mancipi*,⁴ jo tās varēja atsavināt bez ceremoniāla akta ar vienkāršu nodošanu — *traditio*.

Ulp. Reg. 19, 1: Omnes res aut Mancipi sunt aut nec Mancipi. Mancipi res sunt praedia in Italico solo, tam rustica, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus; item iura praediorum rusticorum velut via, iter actus aquaeductus; item servi et quadrupedes... velut boves equi, asini. Ceterae res nec Mancipi sunt: elefanti et cameli, bestiarum collo dorsove domantur, nec Mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt «Visas lietas ir vai nu mancipējamas vai nemancipējamas. Mancipējams ir zemes īpašums Itālijā, tiklab laukos kāds zemes gabals, kā pilsētās kāda māja; tāpat mancipējamas ir lauku zemes gabala tiesības, kā — ceļa tiesība, kājceļiņa tiesība, lopu pārdzīšanas tiesība, ūdens vešanas

¹ *Ulp. D. 7, 1, 12, 5.*

² *Gaius, inst. 2,22: Mancipi... res sunt, quae per Mancipationem ad alium transferuntur... quod autem valet Mancipatio, idem valet et in iure cessio* «Mancipējamas lietas ir tās, kuras ar mancipāciju tiek pārnestas cita īpašumā... un ko var mancipācija, to pašu var cesija pie prētora».

³ Sk. 177. un 198. lpp.

⁴ *Gaius, inst. 2, 18—19. Magna differentia est inter Mancipi res et nec Mancipi. Nam res nec Mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem* «Liela atšķirība ir starp mancipējāmām un nemancipējāmām lietām. Jo nemancipējamās lietas līdz ar pašu nodošanu ar pilnu tiesību top par cita īpašumu (tiek atsavinātas), ja tik tās ir ķermeniskas un tālab var tikt nodotas».

tiesība (servitūti); tāpat mancipējami ir vergi un četrkājainie, kā vērši, zirgi, ēzeļi. Pārējās lietas ir nemancipējamas: ziloņi un kameļi, lai gan tos vada ar kakla vai muguras saitēm, ir nemancipējami, jo atrodas zvēru skaitā».

VALDĪJUMS — POSSESSIO¹

*Valdījuma vēsturiskā izcelšanās²

Šī institūta pirmsākumi saistās ar zemes lietošanu valstij piederošos laukos (*ager publicus*), kur Romas pilsoņiem piešķīra pagaidu lietošanā zemes gabalus, un viņi tur apmetās uz dzīvi. *Paulus* D. 41, 2, 1, pr.: *Possessio appellata est, ut et Labeo ait, a sedibus quasi positio, quia naturaliter tenetur ab eo, qui ei insistit...* «*Possessio* (valdījums) ir dabūjis nosaukumu, kā arī *Labeons* saka, no *sedibus* (sēdeklis, dzīves vieta), it kā apmešanās uz dzīvi, jo dabā cilvēks patur to vietu, pie kuras viņš palicis...» Sāukumā šāda apmešanās uz publiskām zemēm bija domāta pagaidām, uz laiku, bet vēlāk tā varēja pārvērsties īstā īpašumā. Par šādu attīstības procesu raksta *F. Engelss*: «Aramzeme tiek piešķirta atsevišķām ģimenēm lietošanā, vispirms uz laiku, pēc tam uz visiem laikiem.»³ Tā tas notika ar romiešu piešķirto publisko zemju valdījumiem. Šādam valdījumam bija vajadzīgas divas pazīmes (elementi): 1) zemes gabala kā lietas jeb ķermeņa (*corpus*) faktiskā atrašanās valdītāja rokās (viņš to apstrādāja *naturaliter tenetur ab eo*); 2) zemes gabala valdītāja nodoms lietu paturēt sev (*animus rem sibi habendi*),⁴ kaut arī viņš pats vēl juridiski nebija īpašnieks. Ja šāda nodoma nebija, tad zemes lietojums nebija valdījums (*possessio*), bet tikai faktiskas lietas turējums (*detentio*). Tādējādi īstam valdījumam bija jāsaturs abi minētie elementi — tā bija būtiska atšķirība no turējuma.

¹ *Possessio* no *potis* «tāds, kas var» un *sedere* «sēdēt».

² Jāpiebilst, ka visās jomās romiešu civiltiesībās bija 2 slāņi: dziļi pamatos atradās seno kvirītu civiltiesību institūtu slānis, un pamazām virs tā izveidojās prētora tiesību institūtu slānis, neiznīcinot iepriekšējo. Ilgi kopā un līdzās pastāvēja un mijiedarbīgi attīstījās abu sistēmu institūti, un tikai klasiskajās tiesībās, kuras sauc arī par attīstītajām tiesībām, un pēcklasiskajās tiesībās notika apvienošanās un vienkāršošanās.

³ *Engelss F.* Ģimenes, privātipašuma un valsts izcelšanās. — Grām.: *Markss K. un Engelss F.* Darbu izlase 2 sēj., 2. sēj., 293. lpp.

⁴ Avotos ir *animus possidendi* D. 12, 1, 41, vai *a. possessoris* D. 41, 2, 18, 3 vai *a. possidentis* D. 41, 2, 1, 20.

Zemes gabala valdījums atšķirās arī no privāta īpašuma (*proprietas*), kas bija juridiski pilnīgi nostiprināts un pēc īpašnieka nāves pārgāja viņa mantiniekiem. *Ulp. D. 41, 2, 12, 1: Nihil commune habet proprietas cum possessione* «Īpašumam ar valdījumu nav nekā kopēja». Valdījuma institūts saglabāja savu specifiku kā *possessio* līdz pat Romas valsts pastāvēšanas beigām.

Attīstītās romiešu tiesībās valdījums tika attiecināts ne tikai uz zemes gabaliem, ēkām, bet arī uz visāda veida kustamām ķermeniskām lietām, saglabājot savu atšķirību no privātpašuma un turējuma. To raksturoja joprojām minētie divi elementi: *corpus* — faktiskā vara pār lietu un *animus rem sibi habendi* — nodoms lietu turēt sev. Turpretim, turējums sastāvēja no viena elementa — *corpus*, jo turētājs (*detentor*) tur lietu tikai faktiski dabā (*naturaliter tenet*), skaidri apzinādamies, ka tā pieder citam (piemēram, īrnieks, lietas glabātājs u. c.). Bez tam valdītāju aizsargāja administratīvā kārtā prētors ar interdiktiem, bet turētājam tādas aizsardzības nebija.

✧ **Valdījuma nodibināšanās un izbeigšanās.** Valdījums nodibinājās, kā romieši teica, *corpore et animo*, t. i., ja ieguva reizē ķermeni un ja bija nodoms to paturēt sev (*Paulus D. 41, 2, 3, 1*). Parasti tas notika lietas pārdošanas, maiņas un citos gadījumos, kam sekāja valdījuma nodošana (*traditio*). Kustamu lietu mēdza nodot no rokas rokā. Nododot latifundijas valdījumu, atsavinātājam un ieguvējam bija jāieiet vismaz zemes gabala daļā (*partem eius fundi introire*), norādot attiecīgās robežas. Dažreiz pietika arī, ja pārdevējs no mājas torņa parādīja savas zemes gabala robežas un apgalvoja, ka tas ir neaizņemts (*D. 41, 2, 18, 2*). Šādos gadījumos romiešu juristi runāja par valdījuma nodošanu ar garu roku (*longa manu traditio*). Turpretim, ja lieta jau iepriekš atradās ieguvēja rokās, kurš jau bija lietas turētājs, tad vajadzēja nodibināt tikai «nodomu to turēt sev» (*animus rem sibi habendi*), un valdījums tika atzīts par nodotu; piemēram, īrnieks nopērk īres māju, kurā viņš jau dzīvo. Šajā gadījumā bija valdījuma nodošana ar īsu roku (*brevi manu traditio*).

Valdījums izbeidzās gadījumos, kad zuda kaut viens no minētajiem diviem elementiem vai *corpus*, vai *animus rem sibi habendi*; piemēram, valdītājs nodod lietu citam turējumā (izīrē, nodod glabāšanā u. c.) vai pati lieta iet bojā (gredzens iekrīt jūrā), vai lieta tiek izņemta no apgrozības (kļūst par *res extra commercium*); tāpat valdījums izbeidzās, kad zuda «nodoms turēt to sev» (piemēram, pametot kustamu lietu, atstājot nevajadzīgu zemes gabalu). Arī valdītāja nāve izbeidza valdījuma stāvokli.

¹ D. 41, 2 *tit. De adquirenda vel amittenda possessione.*

✧ **Valdījuma aizsardzība.** Valdījumu nevarēja aizsargāt tiesas ceļā ar prasību (*actio*), bet tikai administratīvā kārtā ar maģistrāta (prētora) varas pagaidu aktu — *interdictum*. Šī prētoriskā aizsardzība valdījumam nebija iespējama tikai trijos gadījumos: ja aizsargājamais valdījums iegūts ar varu (*vi*), slepeni (*clam*) vai ar vēlāk atsaucamu atvēlējumu (*precario*)¹.

Bija divi interdikti pastāvoša valdījuma aizsardzībai (*interdicta retinendae possessionis*): a) nekustamas lietas valdījuma aizsardzībai *interdictum uti possidetis*. *Ulp. D. 43, 17, 1 pr.: Ait praetor: Uti eas aedes, quibus de agitur, nec vi nec clam nec precario alter ab altero possidetis, quo minus ita possideatis, vim fieri veto* «Prētors saka: Kā jūs šo ēku, par kuru tagad ir prāvošanās, valdāt, viens no otra ieguvuši ne ar varu, ne slepeni, ne kā atsaucamu atvēlējumu; tā valdiet joprojām, pretējā gadījumā es aizliedzu katru vardarbību». No formulas redzams, ka prētors aizsargā pastāvošo valdījumu, ja tikai pašreizējais valdītājs to nav ieguvis no īpašnieka ar varu vai slepeni, vai ar atsaucamu atvēlējumu, bet, ja ir ieguvis ar varu, slepeni vai ar atsaucamu atvēlējumu, tad valdījums jāatdod atpakaļ īpašniekam; b) kustamas lietas valdījuma aizsardzībai (*interdictum utrubi*) bija līdzīga formula, kurā prētors apsoliya aizsargāt to valdītāju (*utrubi* «kurā pusē»), kuram no diviem pretendentiem lieta bijusi valdījumā tā gada lielāko daļu (*maiore parte huiusce anni*), ievērojot tāpat minētos trīs izņēmuma gadījumus (*vi, clam, precario*), pret kuriem tad vērsās interdikts. Justiniāna laikā šis interdikts vairs netika piemērots, bet iepriekšējais — *interdictum uti possidetis* — tika attiecināts arī uz kustamu lietu valdījuma aizsardzību.

Zaudēta valdījuma atgūšanai (*interdicta recuperandae possessionis*) tika piemēroti šādi interdikti: a) *interdictum unde vi*, kas paredzēja zemes vai ēkas valdījuma atdošanu valdītājam, kas no tā ar vardarbību (*vi*) izdzīts. Cietušais saņēma atpakaļ savu nekustamo mantu ar piederumiem, augļiem un zaudējumu atlīdzību (*Paulus D. 43, 16, 6*); b) *interdictum de precario* — ar šo interdaktu varēja atprasīt citam pagaidu lietošanā atvēlētu lietu, kas atdodama tūlīt uz devēja pieprasījumu.

Valdījuma veidi. Izšķīra labticības valdījumu (*bonae fidei possessio*) un ļaunprātības valdījumu (*malae fidei possessio*) atkarībā no valdītāja apziņas un pārliecības. Par labticīgu valdītāju tika uzskatīts tas, kurš bija labā ticībā un pārliecināts, ka nevienam citam nav vairāk tiesību valdīt lietu kā viņam; bet par ļaunprātīgu atzina to, kas zināja, ka viņam nav tiesību lietu valdīt un citam šajā ziņā ir lielākas tiesības nekā viņam (piemēram, zaglis).

¹ *precarium* (kas, kādam izlūdzoties, atvēlēts lietot līdz atprasīšanai) «atsaucams atvēlējums».

No tiesiska valdījuma (*iusta possessio*), kas dibināts uz taisnīgiem pamatiem, šķirams prettiesisks valdījums (*iniusta aut vitiosa possessio*), kas nodibināts ar varu (*vi*), slepeni (*clam*) vai uz atsaucama atvēlējuma pamata (*precario*).

Avotos ir atrodams mēģinājums konstruēt valdījumu arī uz tiesībām kā bezkermeniskām lietām. *Iavol. D. 8, 1, 20* — tiesību valdījums (*iuris possessio, quasi possessio*). *Ulp. D. 43, 26, 2, 3; D. 8, 5, 6, 1.*

IPAŠUMA TIESĪBAS — PROPRIETAS JEB DOMINIUM¹

Romiešu privātīpašuma vēsturiskās īpatnības. Privātīpašuma tiesību institūts noformējās jau Romas valsts pirmajos laikos t. s. kvirītu tiesībās — *dominium ex iure Quiritium* — īpašums pēc kvirītu tiesībām. Privātīpašuma tiesības pakāpeniski attiecināja ne tikai uz zemi, bet arī uz kustamām lietām — karā iegūtām mantām (*spolia*) — ieročiem, bruņām utt., ko par varonības zīmi atstāja ieguvējam. Privātīpašums nodibinājās arī uz lopiem, vergiem un citām kustamām lietām. Ievērojamu juridisku nostiprinājumu romiešu privātīpašuma tiesības ieguva XII tabulu likumos. Turpmāk kvirītiskais īpašums tika uzturēts *ius civile* sistēmā un papildināts ar tautas sapulču likumiem un senāta lēmumiem. Formāli (nosaukums) «īpašums pēc kvirītu tiesībām» saglabājās līdz pat Justiniāna valdīšanas laikam.

Turpretim prētoru tiesību (*ius praetorium*) sistēmā sakarā ar Romas teritorijas paplašināšanos daudzi zemes valdījumi (*possessiones*) tika pielīdzināti kvirītiskam īpašumam, kaut gan formāli palika tikai valdījumi, un tā izveidojās t. s. bonitārais īpašums jeb prētoriskais īpašums (*in bonis esse* «atrasies labumos» līdzīgi istam īpašniekam). Tāpat arī iekarotajās provinču zemēs, kas juridiski piederēja Romas tautai vai valdniekam, daudzi¹ romiešu vergu īpašnieki ieguva valdījumā latīfundijas (provinces iedzīvotāju aplaupīšana), kas ar laiku tika

---

¹ Ipašuma vissenākais nosaukums ir *familia pecuniaque* — saime, arī visi vergi un visas lietas, manta, lopī (*res mancipi* un *nec mancipi*). Vēlāk *familia* apzīmēja visu īpašuma kopumu un *ius civile* sistēmā nostiprinājās īpašuma jēdziens kā *patrimonium* — tēva manta, bet prētoru tiesībās *bona paterna avitaeque* — tēvutēvu manta. Visai vecs ir īpašuma termins *dominium* — kundzība pār visu to, kas ir saimniecībā — mājā (*domi*), kas ir savs paša — *proprius*, no kā cēlās vārds *proprietas* — privātīpašums. Un vārds «privāts» arī ir latīņu izcelsmes: *privare* — nošķirt no kopējā, no valsts, atdalīt īpaši.

uzskatītas līdzīgi kā īpašumi.¹ Romas valstij pārvēršoties par milzīgu impēriju, augtin auga šāda veida bonitārie īpašumi (arī uz kustamām lietām).

Tādējādi romiešu privātīpašums formējās pa diviem paralēliem attīstības ceļiem: a) pa seno kviritu aizsākto likumdošanas ceļu un b) pa prētoru darbības ievadīto bonitārā īpašuma attīstības ceļu. *Gaius, inst. 1, 54: apud cives Romanos duplex sit dominium nam vel in bonis vel ex iure Quiritium* «... Romas pilsoņiem ir divējāds īpašums — vai nu bonitārais, vai kviritiskais īpašums». Starp šiem divējādiem īpašumiem nebija būtiskas atšķirības, bet tikai vēsturiski formāla atšķirība. Justiniāna valdīšanas laikā abi īpašuma veidi — *proprietas* un *in bonis esse* arī formāli saplūda vienotā romiešu privātīpašumā. Vēl gan tika minēti abi nosaukumi, bet nebija vairs saprotama to nozīme, it sevišķi izteiciens *ex iure Quiritium*, jo no tiem laikiem bija pagājis vairāk nekā tūkstoš gadu. Pēdējais Romas imperators Justiniāns ar likumu atcēla seno kviritiskā īpašuma nosaukumu,² motīvus norādot, ka tas esot «tukšs un lieks vārds» (*vacuum et superfluum verbum*), ar ko tiekot «iebaidīti prāti jaunekļiem, kuri pirmo reizi ierodas klausīties likumus» (*per quod animi iuvenum, qui ad primam veniunt legum audientiam, perterriti*). Tāpēc Justiniāna likums nosaka, ka turpmāk nedrīkst vairs pastāvēt tāda atšķirība starp īpašniekiem, ikkatrs no tiem ir *plenissimus et legitimus dominus* «vispilnīgākais un likumiskais īpašnieks».

✦ **Romiešu privātīpašuma jēdziens un saturs.** Juridisku jēdzienu definēšanā romiešu juristi bija ļoti uzmanīgi un atturīgi, it sevišķi īpašuma jēdziena formulēšanā, jo tā saturs aptvēra tik bezgala daudz atsevišķu iespēju, ka visas nebija iespējams nosaukt. Klasiskā laika juristu darbos ir norādītas galvenās un visraksturīgākās privātīpašuma iezīmes, atstājot iespēju katrā laikā papildināt tās ar vēl citām.

Romiešu īpašuma tiesības uz lietu iespējamas tikai vienai personai,³ kurai lieta pieder (*qui rem habet*), kura ir lietas īpašnieks (*qui rei dominus est*); īpašniekam ir ekskluzīvas tiesības (*ius excludendi*), t. i., tiesības atvairīt it visus citus īpašuma pretendētus uz viņa lietu; normālā gadījumā īpašnieks ir reizē arī valdītājs (*possessor*) un var izmantot visas valdītāja

¹ *Gaius, inst. 2, 7: ...in provinciali solo... dominium populi Romani est vel Caesaris, nos autem possessionem tantum... habere videmur* «... provinces zemē... ir Romas tautas vai valdnieka īpašums, bet mums ir tikai valdījums».

² C. 7, 25 *tit. de nudo ex iure Quiritium tollendo*.

³ Atšķirībā no feodālā zemes īpašuma, kur bija virsīpašnieks (seniors), apakšīpašnieks (vasalis); vasaļiem varēja būt savukārt apakšvasaļi utt.

priekšrocības, ieskaitot savas lietas valdījuma aizsardzību ar interdiktēm; tāpat īpašnieks ir savas lietas turētājs (*detentor*), ja tā atrodas viņa rokās; īpašniekam ir tiesības lietot (*ius utendi*) savu lietu it visādos veidos, kā arī tiesība ievākt augļus (*ius fruendi*), ja tā ir tāda rakstura lieta, kas ienes augļus; tāpat īpašniekam ir tiesība atsavināt (*ius alienandi*) savu lietu citam (pārdot, mainīt utt.), tiesība izvietot (*ius disponendi*) savu lietu dažādos pasākumos (ieķīlāt utt.);^{*} visegoistiskākā romiešu privātpašuma sastāvdaļa ir tiesība iznīcināt (*ius abutendi*)¹ savu lietu, nerēķinoties ar citām personām un sabiedriskām vajadzībām; īpašnieks var tiesas ceļā atprasīt (*rei vindicatio*) savu lietu no ikkatra, kas to aiztur, kaut arī tā būtu pārdota vienu vai vairākas reizes bez īpašnieka ziņas un piekrišanas. Romiešu īpašuma tiesību saturs iespējas ir gandrīz neierobežotas.

Jaunos laikos — pandektu doktrīna apmierinājās ar formālu romiešu īpašuma tiesību definīciju: «Īpašums ir vispilnīgākās varas tiesības pār lietu, ciktāl šī vara nav ierobežota ar likumdošanas aktiem vai nav sašaurināta ar paša īpašnieka privātās gribas tiesiskiem aktiem.»

➤ **Īpašuma ierobežojumi ar likumdošanas aktiem** sastopami tikai retos, nenozīmīgos gadījumos, galvenokārt kaimiņu interesēs: a) pilsētās vairākstāvu nama īpašniekiem bija jāpacieš no kaimiņa zemākās ēkas kūpoši dūmi, ja tie nepārsniedz parastos ikdienas lietošanas apmērus. Iebūves, kas rada pastiprinātus dūmus, kaimiņš varēja prasīt aizliegt. *Ulp. D. 8, 5, 8, 5: non ... ex taberna casiaria fumum in superiora aedificia iure immitti posse* «dūmi no siernīcas uz kaimiņa ēkas augšstāvu neesot tiesiski pieļaujami»; b) pilsētās kaimiņa nama sienas izliekums bija jāpacieš, ja tas nepārsniedza puspēdu. *Alfen. D. 8, 5, 17, pr.: Si ... paries ... ita ventrem faceret, ut in vicini domum semipedem aut amplius procumberet, agi oportet ius non esse illum parietem ita proiectum* «Ja ... siena ... rada tādu izdobumu, ka kaimiņa mājas daļā puspēdu vai vairāk ieliecas, tad vajag sūdzēt, ka nav nekādu tiesību uz šo sienu tā izdobtu». Ieinteresētais kaimiņš varēja prasīt sienu izlabot vai nojaukt; c) lauku zemes gabala īpašniekam bija jāļauj savam kaimiņam katru trešo dienu salasīt augļus (ābolus u. c.), kas pārkrituši pāri robežai uz viņa lauka. *Ulp. D. 43, 28: ... tertio quoque die legere auferre liceat ...* «... atļauts katru trešo dienu uzlasīt un aiznest...»; d) koku zari, kas karājas pāri uz kaimiņa zemi, bija jāapgriež, lai ēna nekaitētu kaimiņa zemei. *Ulp. D. 43, 27, 1, 8: ... lex duodecim tabularum*

¹ *Ulp. D. 5, 3, 25, 11.*

efficere voluit, ut quindecim pedes altius rami arboris circumciantur ... «... divpadsmit tabulu likumos bija noteikts, lai koka zari 15 pēdas augstu tiktu visapkārt apgriezti...». Var minēt vēl dažus nenozīmīgus, likumā noteiktus īpašuma ierobežojumus kaimiņu interesēs.

Divu kaimiņu, zemes īpašnieku, savstarpējās attiecības nosaka princips, kas formulēts juridiskā sakamvārdā: *Qui suo iure utitur, nemini laedit* «Kas savas tiesības izlieto, tas nevienam nekaitē». Īpašniekam nebija aizliegts rakt savā zemē akas un grāvjus, kaut arī ar tiem atņemtu kaimiņa īpašumam mitrumu un viņa zemes gabals kļūtu neauglīgs. Šo egoistisko principu atzina arī romiešu klasiskā jurisprudence. *Ulp. D. 39, 3, 1, 12: ... qui in suo fodiens vicini fontem avertit, nihil posse agi* ... «... no tā, kas, savā zemē rakdams, novirza kaimiņa ūdens avotu, neko tiesā nevar prasīt...», gan piebilstot, ja tikai racējs neizlieto savas tiesības ļaunprātīgi, bez kaut kādas vajadzības — *si non animo vicino nocendi* «ja ne ar nodomu kaitēt kaimiņam».

Reti privātīpašuma ierobežojumu gadījumi minēti arī vispārībās interesēs, gan tikai Romas valsts pēdējā laika tiesību avotos: a) zemes īpašniekiem gar publisko upju krastiem vajadzēja atļaut upes lietotājiem izmantot krastmalu. I. 2, 1, 4: *Riparum ... usus publicus est ... itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere cui libet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare* «Krastu lietošana ir publiska, ... un tā jebkuram ir brīv kuģi (laivu) pie tiem piebraukt, piesiet tauvu pie tur augošiem kokiem un izkraut uz tiem kravu, kā arī kuģot pa pašu upi»; b) impērijas laikā atļāva ierīkot privātas metālu izrakteņu ietaises uz citu īpašnieku attiecīgiem zemes gabaliem, nodrošinot no ieguvuma «vienu desmito daļu valstij, kā arī vienu desmito daļu īpašniekam» (C. 11, 7 (6), 3). Šeit redzama valsts ieinteresētība.

Jāsecina, ka romiešu privātīpašuma ierobežojumi ar likumdošanas aktiem kaimiņu vai vispārības interesēs bija tik nenozīmīgi, ka būtībā īpašums saglabāja pilnīgas varas tiesības pār lietu.

Īpašuma sašaurinājumi ar privātas gribas tiesiskiem aktiem (servitūti u. c.). Pašam īpašniekam bija ļauts sava īpašuma tiesību saturu sašaurināt ar privātas gribas tiesiskiem aktiem, izdodot uz laiku citiem atsevišķas tiesības, kas izriet no īpašuma satura (nodibinot servitūtu tiesības uz savu īpašumu par labu kaimiņa zemes gabalam vai ēkai vai nododot savu lietu kreditoram rokas ķīlā utt.). Tādējādi dažos gadījumos varēja tikt izsmelts viss īpašuma tiesiskais saturs un īpašniekam palika tikai formāls īpašums — *nudum ius proprietatis* «kailas īpašuma tiesības», tā, piemēram, nodibinot uz augļu dārzu kādai citai

personai lietošanas un augļu ievākšanas tiesības (*usus fructus*), īpašniekam gan bija formāli īpašuma tiesības, bet visu īpašuma saturu realizēja uzufuktuārijs. *Ulp. D. 7, 6, 5, pr.: Uti frui ius sibi esse solus potest intendere, qui habet usum fructum* «Lietošanas un augļu ievākšanas tiesību var uzskatīt par savu vienīgi tas, kam tā ir pašreiz». Īpašniekam paliek kailas (formālas) īpašuma tiesības līdz tam laikam, kamēr viņš dabū atpakaļ *usus fructus* tiesību (parasti pēc uzufuktuārija nāves). I. 2, 4, 4: *Cum autem finitus fuerit usus fructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem* «Bet, kad lietošanas un augļu ievākšanas tiesība ir izbeigusies, tad tā nāk atpakaļ, protams, pie īpašuma, un no tā laika kailā īpašuma īpašnieks atkal iegūst pilnu īpašuma varu». So pilnīgā īpašuma satura automātisku atjaunošanos vēlāk pandektu doktrīnā nosauca par īpašuma elasticitātes principu.

KOPIPAŠUMS (*CONDOMINIUM*)

Kopīpašums ir tādos gadījumos, kad īpašuma tiesība uz vienu un to pašu nedalītu lietu pieder vairākām personām nevis noteiktās ķermeniskās, bet tikai *domājama* daļās (*partes pro indiviso intellectu habet*)¹ tā, ka sadalīts vienīgi tiesību saturs, t. i., katram kopīpašniekam ir savā domājamā daļa no nesadalītas lietas. Nevar būt kopīpašums romiešu tiesību izpratnē vairākām personām uz tō pašu lietu visumā bez iedalījuma domājamās daļās (*duorum in solidum dominium... esse non potest*),² jo tas runā pretim īpašnieka ekskluzīvai tiesībai (*ius excludendi*) — būt tikai vienam īpašniekam. Ja lieta pieder vairākām personām tādā veidā, ka katrai no tām ir sava noteikta ķermeniska daļa, tad tas nav kopīpašums, jo šajā gadījumā katra daļa atzīstama par patstāvīgu veselu un tātad par katra atsevišķa dalībnieka patstāvīgu īpašuma tiesības priekšmetu. Nevienš atsevišķs kopīpašnieks nevar bez visu pārējo kopīpašnieku piekrišanas un ziņas rīkoties ar kopīpašuma priekšmetu kā visumā, tā arī noteiktās atsevišķās daļās. Visi kopīpašnieki samērīgi ar savu domājamo daļu saņem visus labumus, kādus kopējā lieta dod, un tādā pašā attiecībā nes zaudējumus, kādi lietai ceļas. Bet katra kopīpašnieka domājamā daļa kopējā priekšmetā pieder vienīgi viņam. Kopīpašnieks drīkst bez

¹ *Ulp. D. 45, 3, 5*; jaunlaiku civillikumos un literatūrā lieto arī izteicienu «ideālās daļas».

² *Ulp. D. 13, 6, 5, 15*.

pārējo piekrišanas savu domājamo daļu¹ atsavināt, iekļāt un visādā veidā rīkoties ar to. Kopīpašniekam ir arī tiesība prasīt izdališanos no kopīpašuma (*actio communi dividundo*)².

✦ **Īpašuma tiesību iegūšanas veidi.** Īpašuma tiesību iegūšanas veidi bija dažādi atkarībā no tā, vai lieta pirmo reizi nāca kāda ieguvēja īpašumā vai lieta tika atsavināta, t. i., nāca cita īpašnieka rokās.

Okupācija (*occupatio*) bija pirmatnēja īpašumā tiesību iegūšanas forma. Nevienam nepiederoša bezsaimnieka lieta (*res nullius*) piederēja tās pirmajam sagrābējam, ja viņš to darīja ar nodomu paturēt lietu sev īpašumā. *Gaius* D. 41, 1, 3, pr.: *Quod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur* «Jo tas, kas nepieder nevienam, uz dabiska pamata pienākas tam, kurš to sagrābj». Šis princips romiešu tiesībās kļuva par juridisku parunu — *Res nullius cedit primo occupanti* «Nevienam nepiederoša lieta pienākas pirmajam okupantam».

Vispirms par okupācijas priekšmetiem mināmas savvaļas lietas (dzīvnieki) dabā. I, 2, 1, 12: *Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia, quae in terra mari caelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt* «Tātd meža zvēri, putni un zivis, it visi dzīvnieki, kas dzimst virs zemes, jūrā un gaisā, tiklīdz tos kāds satver, pēc tautu tiesībām tūlīt kļūst par tā īpašumu». Okupācija nav uzskatāma par notikušu, ja dzīvnieku ievaino, bet nenotver un nesāņem savā varā. Ja noķerts savvaļas dzīvnieks no jauna izsprūk (*evaserit custodiam* — izbēg no apsargājuma), tad īpašumā tiesības uz to saglabājas tik ilgi, kamēr tas vēl redzams (*in conspectu*); kad dzīvnieks izzūd no acu skata (*oculos effugerit*) vai ir gan īpašniekam saredzams, bet tik lielā attālumā, ka nav iespējams to vairs atgūt, tad tas uzskatāms par atgriezušos dabas brīvībā (*in libertatem naturalem*) un kļūst par okupācijas priekšmetu ikkatram, kas to atkal sagrābj savā varā. Īpašuma tiesību iegūšana uz noķertu vai nogalinātu savvaļas dzīvnieku nav atkarīga no tā, vai tas izdarīts uz savas vai svešas zemes (*Gaius* D. 41, 1, 3, 1; I, 2, 1, 12).³ Svešs bišu spiets, kas nosēdies cita dārza kokā, vēl nepieder dārza īpašniekam, kamēr viņš nav iesprōstojis to grozā (*Gaius* D. 41, 1, 5, 2); tāpat arī putni, kas ligzdas taisa dārza kokos, nepieder zemes īpašniekam, kamēr nav iesprōstoti viņa būrī.

¹ Domājamā daļa uzskatāma kā bezķermeniska lieta (*res incorporalis*).

² *Gaius* D. 10, 3, 11; C. 4, 52, 2.

³ Uz svešas zemes satverts savvaļas dzīvnieks ir neapstrīdams notvērēja īpašums, kaut gan par patvarīgu uzturēšanos svešā zemes gabalā var tikt celtas nelikumīgas rīcības pretenzijas (*iniuria*).

Romiešu civiltiesības principā paredzēja privātīpašniekam iespēju ar okupāciju iegūt īpašuma tiesības uz nevienam nepiederošu zemi. *Gaius D. 41, 1, 7, 3: Insula quae in mari nascitur (quod raro accidit) occupantis fit: nullius esse creditur* «Jūrā radusies sala (kas notiek reti) kļūst okupanta īpašums: jo tiek uzskatīta par nevienam nepiederošu». Romas provincēs okupācija bieži bija laupījuma legalizācija, kur iekarotās zemes gabalus un mantu mēdza atstāt privātām personām īpašumā uz okupācijas pamata.

Arī pamestas lietas (*res derelictae*) varēja būt okupācijas priekšmets. Pamestu lietu būtiskā pazīme ir tā, ka agrākais īpašnieks no tām atteicies, izsakot pamešanas nodomu (*animus derelinquendi*) tieši vai ar kādu nepārprotamu darbību. Līdz ar to tās kļūst par bezsaimnieka lietām un pieder pirmajam to okupantam. Lietas, ko īpašnieks izlaiž no savas varas ārējo apstākļu spiests, nav uzskatāmas par pamestām lietām. Ja jūrā negaisa laikā izmet mantas, lai atvieglotu kuģi (*levandae navis causa*), tad tās nav uzskatāmas par pamestām lietām; īpašnieks tās var atprasīt no atradējiem krastmalā (*Gaius D. 41, 1, 9, 8*). Turpretim, ja aizsviež lietas, domātas dāvanām pūlī, (*iactat missilia*)¹, īpašnieks parāda lietas pamešanas nodomu (*Gaius D. 41, 1, 9, 7*), piemēram, ja bagātnieks izprieceas nolūkā met upē monētas, lai puikas tās satver, tās atprasīt nevar.

Par okupācijas priekšmetu nevarēja būt nozaudētas lietas (*res deperditae*), jo uz tām saglabājās nozaudētāja īpašuma tiesības. Lieta uzskatāma par nozaudētu, kad tās īpašnieks nezina, kur to meklēt vai no kā prasīt, vai vispār, kā to dabūt atpakaļ savā varā (*Pomp. D. 41, 2, 25, pr.*). Pastāvēja princips, ka nozaudētās lietas atdodamas atpakaļ īpašniekam, kaut gan tas bija sarežģīti un reizēm pat neiespējami.²

Apslēpta manta (*thensaurus*) tika uzskatīta par bezsaimnieka lietu (*res nullius*) un varēja tikt iegūta īpašumā ar okupācijas aktu. Par apslēptu mantu tika atzītas visas zemē ierakstas, sienā iemūrētas vai kā citādi noslēptas vērtīgas lietas, kuras tur bija nogulējušas tik ilgu laiku, ka to īpašnieks vairs nebija uzzināms. *Paulus D. 41, 1, 31, 1: Thensaurus est vetus quaedam depositio pecuniae, cuius non exstat memoria, ut iam dominum non habeat* «Apslēpta manta ir kāds sens naudas noglabājums, ko neviens vairs neatceras, it kā nebūtu vairs īpašnieka». Apslēptā manta, kas tika atrasta uz savas paša vai uz bezīpašnieka zemes,

¹ *missilia* «lietas, ko izsviež tautas pūlī kā dāvanas».

² Jaunākajos laikos parasti atradējam maksā atradēja algu, kas var būt publiski izsludināta, pēc vienošanās vai tiesas ieskata noteikta.

kļuva par atradēja īpašumu, bet cilvēks, kas uz cita zemes — privātpersonām vai valstij piederošas, nejauši bija atradis apslēptu mantu, ieguva pusi no tās, otra puse pienācās zemes īpašniekam (I. 2, 1, 39).

• Pieaugums (*accessio*) upju krastu īpašumiem varēja rasties, ja notika kādas ūdens tecējuma izmaiņas upē: a) sala, kas radusies upē (*insula in flumine nata*), kļuva par īpašumu tiem, kam piederēja piekrastes zeme², samērā ar to, cik tālu katra īpašnieka zeme stiepās gar upi; līnija, kas velkama gareniski pa upes vidu (*mediam partem fluminis tenet*)³, noteica, cik liels salas gabals pieder katram no pretējās piekrastes īpašniekiem; ja sala nestiepās šai līnijai pāri, tad viņa visa piederēja tuvākā krasta īpašniekiem; bet, ja līnija gāja pa salu, tad tā bija uzskatāma par robežu, kas noteica pretējās piekrastes īpašniekiem piederošās daļas; b) pamesta upes gultne (*alveus derelictus*)⁴, kas parasti rodas, upei mainot virzienu, pieder tiem, kam piekrīt zemes īpašums gar krastu, samērā ar to, cik tālu katra zeme stiepjas gar krastmalu un upes gultnes viduslīniju; c) pieskalojums krastam (*alluvio*)⁵, ko ūdens pamazām sanesis, pieder krasta īpašniekam; d) norauts zemes gabals (*avulsio*), kas ar straumes spēku pienests pie cita krasta, paliek vēl bijušā krasta īpašnieka īpašums, bet, kad atrautais zemes gabals ilgu laiku atrodas saskarē ar jauno krastu un pārsvietie koki sākuši saknes laist (*arbores radices egerint*), tad no tā laika norauto zemes gabalu ir ieguvis jaunā krasta īpašnieks.⁶

› Piesaistījums zemes virsmaj (*superficies*) — ēka, kaut kāda iebūve, ierakts stabs, koki, augi u. c. ar piesaistīšanas brīdi kļūst zemes īpašnieka īpašums. Šis īpašuma iegūšanas princips izteikts juridiskajā sakāmvārdā — *Superficies solo cedit* «Kas uzbūvēts uz zemes vai ierakts, vai iestādīts zemē, tas pieder pie šīs zemes». Bet, kad ārēju apstākļu dēļ (stihijas u. c. gadījumos) piesaistījums zemes virsmaj tiek no tās atrauts, tad uz atdalītajiem priekšmetiem atjaunojas agrākais īpašums.

Ēka, kas uzcelta uz cita zemes (*aedificatio*); kļūst ar to brīdi, kad tā piesaistīta zemes virsmaj, zemes īpašnieka

¹ Attiecas kā uz publiskām, tā privātām upēm.

² Īpašuma iegūšanas veids pēc principa *accessio cedit principali* «blaku lieta iet līdz galvenajai». *Ulp. D. 34, 2, 19, 13.*

³ *Gaius D. 41, 1, 7, 3.*

⁴ *Gaius D. 41, 1, 7, 5.*

⁵ *Gaius D. 41, 1, 7, 1.*

⁶ *Gaius D. 41, 1, 7, 2.*

īpašums tādēļ ka viss, kas uzbūvēts, pieder pie šīs zemes» (*Gaius D. 41, 1, 7, 10: ... quia omne quod inaedificatur solo cedit*) un «ja kāda cēloņa dēļ ēka tikusi sagrauta, materiāla īpašnieks varēs tagad to vindicēt (atprasīt kā savu īpašumu)» (*... si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus nunc eam vindicare*).

Sējumi un stādījumi uz cita zemes (*satio et plantatio*). Koki vai citi augi, kas pārstādīti svešā zemē, pieder šīs zemes īpašniekam no tā laika, kad tie laiduši šajā zemē saknes. *Paulus. D. 41, 1, 26, 1: Arbor radicitus eruta et in alio posita priusquam coaluerit, prioris domini est, ubi coaluit, agro cedit, et si rursus eruta sit, non ad priorem dominum revertitur* «Koks, izrauts ar saknēm un citā vietā pārstādīts, iekams nav iesakņojies, pieder agrākajam īpašniekam, tiklīdz ir iesakņojies, pieder pie lauka un, ja atkal ir izrauts, netiek vairs atdots agrākajam īpašniekam».

Kustamu lietu savienojumi tādos gadījumos, kad lietas pieder dažādiem īpašniekiem, rada jaunus īpašumtiesiskus stāvokļus.

Salējums (*confusio*) — šķidru vielu samaisījums, kurā katra no tām pieder dažādiem īpašniekiem, rezultātā rada jaunu lietu, kas pieder kopīpašumā domājamās daļās.¹ Nav svarīgi, vai salējums noticis ar dalībnieku gribu vai nejauši. *Gaius D. 41, 1, 7, 8: Voluntas duorum dominorum miscentium materias commune totum corpus efficit, sive eiusdem generis sint materiae, veluti vina miscuerunt vel argentum conflaverunt, sive diversae, veluti si alius vinum contulerit, alius mel, vel alius aurum alius argentum: quamvis et mulsi et electri novi corporis sit species* «Ja divi īpašnieki brīvprātīgi sajauc savas vielas, tad rodas viens ķermenis, kas viņiem kopīgi pieder, vai nu tās vielas būtu vienas un tās pašas šķirnes vielas, piemēram, vīnu salējuši vai sudrabu sakausējuši, vai tās vielas būtu dažādas, piemēram, ja viens vīnu, otrs medu pielējis, vai viens zeltu, otrs sudrabu, kaut arī tiklab medus vīna salējums, kā zelta sudraba sakausējums (elektrs²) ir jauna ķermeņa veids».

Sabērums (*commixtio*) ir graudu (dažādu labības šķirņu) vai citu cietu vielas daļiņu sajaukums, kas pieder dažādiem īpašniekiem; parasti tas notiek nejauši, bez dalībnieku ziņas un gribas vai arī kāda vainas dēļ (var celt prasību par zaudējumu). Tā kā graudus atdalīt grūti vai pat neiespējami, tad piemēro kopīpašuma noteikumus (I. 2, 1, 28).

× Sasaisījums (*adiunctio*) ir kādai kustamai lietai pievienota otram piederošas līdzīgas lietas atsevišķa daļa. Uz sasais-

¹ Sk. 106. lpp.

² *electrum* — elektrs, 4/5 zelta un 1/5 sudraba sakausējums.

tīto lietu iegūst īpašumu galvenās daļas īpašnieks ar pienākumu atlīdzināt detaļas vērtību. Par galveno lietu uzskatāma tā, kurai detaļa paredzēta un bez kuras detaļai nav sava uzdevuma nozīmes. *Paulus D. 6, 1, 23, 2: Si quis rei suae alienam rem ita adiecerit, ut pars eius fieret, veluti si quis statuae suae brachium aut pedem alienum adiecerit, aut scypho ansam vel fundum, vel candelabro sigillum, aut mensae pedem, dominum eius totius rei effici... plerique recte dicunt* «Ja kāds cita lietu piesaistījis savai lietai tā, ka piesaistītā lieta kļūst tās daļa, piemēram, savai statujai piesaistījis citu roku vai kāju vai kausam osu vai dibenu, vai lukturim figūriņu, vai galdam kāju, viņš top par visas lietas īpašnieku, ... kā ļoti daudzi pareizi apgalvo».

Apstrādājums (*specificatio*) ir cita īpašnieka materiāla pārveidojums, radot no tā jauna izskata lietu (*nova species*). Ja kāds meistars vai mākslinieks bez materiāla īpašnieka ziņas vai uzdevuma izgatavojis no tā jaunu lietu, kuru grib paturēt īpašumā kā pats apstrādātājs, tā arī materiāla īpašnieks, sedzot viens otram materiāla izdevumus vai atlīdzību par darbu, tad jautājumā — kuram no pretendentiem jaunā lieta atstājama īpašumā, meistaram vai materiāla īpašniekam, romiešu juristu domas dalījās. Prokuliešu skola mācīja, ka īpašums uz jauno lietu pienākas apstrādātājam (*qui fecerit*), jo viņš radījis lietu, kas agrāk nav bijusi. Sabiniešu skola bija pretējās domās — lieta atstājama īpašumā tam, kam piederējis materiāls (*qui materiae dominus fuerit*).¹ Vidējs uzskats (*media sententia*) radās vēlāk, un to pārņēma Justiniānā laika tiesībās — ja pēc dabas īpašībām jauno lietu var atgriezt materiāla vecajā stāvoklī (vāzi pārkausēt zelta gabalā), tad tā atdodama īpašumā tam, kam materiāls piederējis; ja atgriezt vecajā stāvoklī nevar (galdu atdabūt dēļos), tad jaunā lieta atstājama meistaram īpašumā. Arī jaunlaiku civiltiesībās šajā jautājumā nav vienprātības.

Kad īpašuma tiesības atsavināja vai kā citādi tās pārģāja no viena īpašnieka uz otru, tad nepietika ar atsavinātāja (pārdevēja) un ieguvēja (pircēja) gribas aktu vien. Senās kviritu tiesībās vajadzēja izdarīt svinīgus ceremoniālus aktus: *mancipatio*² (simboliska pirkšanas forma) vai *in iure cessio*³ (šķietama tiesas procesa forma). Attīstītās romiešu tiesībās, kad bija iestājusies liela saimnieciska rosība, minētie ceremoniālie īpašuma pārņemšanas akti tikai traucēja tirdzniecības apgrozību.

¹ *Gaius D. 41, 1, 7, 7.*

² *negotium per aes et libram* «darījums ar vara gabalu un svariem». *Gaius, inst. 1, 119–120; sk. 177. un 198. lpp.*

³ *Gaius, inst. 2, 24.*

Sākot ar mūsu ēras IV gs., tos vairs nelietoja. Īpašuma tiesību pāreja no atsavinātāja uz ieguvēju tad notika ar vienkāršu valdījuma nodošanu (*traditio* — sk. tālāk), un, ja lieta bija ilgi atradusies pie svešas personas, tad to varēja iegūt īpašumā uz noilguma (*usucapio, praescriptio temporis*) pamata. Imperators Diokletiāns noteica — C. 2, 3, 20: *Traditionibus et usucapionibus dominia rerum, non nudis pactis transferuntur* «Ar nodošanu un noilgumu tiek pārnesti lietu īpašumi, nevis ar kailiem līgumiem». Tādējādi pirkuma-pārdevuma gadījumā pircējs lietas īpašuma tiesības iegūst tikai pēc tam, kad pārdevējs nodevis pārdotās lietas valdījumu.

Ar nodošanu (*traditio*)¹ notika īpašuma tiesību pārņemšana no atsavinātāja uz ieguvēju bez kaut kādas speciālas formas; bija jāievēro tikai divi būtiski elementi: a) jābūt kaut kādam tiesiskam pamatam (*causa traditionis*), par ko atsavinātājs un ieguvējs iepriekš vienojušies (pirkuma-pārdevuma līgums u. c.), ar nolūku īpašumu pārnest un saņemt (*animus dominii transferendi et accipiendi*);² b) bija vajadzīga īsta darbība (*corpore et tactu*)³ — ar ķermeni un pieskaršanos), kas saistīta ar valdījuma pārņemšanu: sīku lietu nodod no rokas rokā, zirgu — pie pavadas, vīna pagrabu — nododot atslēgas, ēkas kolonnu — abiem pieskaroties, zemes gabalu — ieejot un norādot robežas utt.

Ar noilgumu (*usucapio, praescriptio temporis*)⁴ lietu ieguva par īpašumu, ja ieguvējs to kā savu bija valdījis likumā noteiktu laiku, ievērojot arī citus likumīgus noteikumus. *Mod. D. 41, 3, 3: Usucapio est adiectio dominii per continuationem possessionis temporis lege definiti* «Noilgums ir īpašuma iegūšana, ja valdījums turpinājies likumā noteiktu laiku».

Lai iegūtu īpašumu ar noilgumu, jāievēro pieci noteikumi: a) lietai jābūt tādai, ko var privātīpašumā iegūt (*res ha-*

¹ Šī institūta izcelsme — *ius gentium*.

² *Sal. Iavol. D. 44, 7, 55; I. 2, 1, 40.*

³ *Sal. Paulus D. 41, 2, 21.*

⁴ Noilguma vēsturiskie attīstības posmi: a) XII tabulu likumos (VI 3) bija noteikts *usucapio*, ar kuru ieguva kviritisko īpašumu Romas pilsoņi un Itālijas zemē, uz kustamām lietām — 1 gads, uz nekustamām lietām — 2 gadi; b) prētora tiesībās jau attiecībā uz peregriņiem un provincēs *longi temporis praescriptio* (kas sākumā bija kā nevaldītāja īpašnieka prasības noilgums, ar kuru lietas vai zemes ilggadējais valdītājs ierunas veidā paralizēja vecā īpašnieka īpašuma prasību, bet ar laiku kļuva par īpašuma iegūšanas veidu); laiks — nekustamām lietām 10 gadi *inter praesentes*, t. i., ja nevaldītājs īpašnieks un īpašuma ieguvējs dzīvoja vienā provincē, 20 gadi *inter absentes*, ja tie dzīvoja dažādās provincēs, kustamām lietām 3 gadi; c) Justiniāna laikā abus šos noilguma veidus apvienoja vienā institūtā.

bilis). Lietas, kas nevar būt par privāta īpašuma priekšmetu, nevar iegūt ar noilgumu. Tādas bija no apgrozības izņemtas lietas (*res extra commercium*), zagtas lietas (*res furtivae*), ar varu atņemtas (*res vi possessae*), valstij vai valdniekam piederošas (*res fiscales, res dominicae*) u. c.; b) bija vajadzīgs tiesisks pamats (*titulus iustus*), kas nosaka lietas atrašanos pie ieguvēja, piemēram, lieta bijusi domāta pirkšanai (*titulus pro emptore*), bet radušies sevišķi šķēršļi (pārdevējs nav bijis īpašnieks vai bijis garā slims utt.), lieta iedota dāvināšanas nolūkā (*titulus pro donato*), bet nav bijusi izteikta apdāvinātā pieņemšanas griba u. c. Vispār, lai ar noilgumu iegūtu lietu īpašumā, jābūt kaut kādam iepriekšējam tiesiskam pamatam, kas rāda, kāpēc lieta atradusies pie ieguvēja; c) lietas ieguvējam (ar noilgumu) jābūt labā ticībā (*bona fides*), ka viņš nezina šķēršļus, kas nepielaiž lietas iegūšanu īpašumā, vismaz laika tecējuma sākumā; ja vēlāk viņš uzzina, ka pastāv tādi šķēršļi, tas noilgumam nekaitē (*mala fides superveniens non nocet* — ļaunprātības vēlāka iestāšanās nekaitē); d) ar noilgumu iegūstamai lietai jāatrodas ieguvēja valdījumā (*possessio*)¹ visu tecējuma laiku; e) likumā noteiktais laika notecējums (*tempus*) — kustamām lietām 3 gadi, zemes gabaliem 10 gadi (*inter praesentes*), ja zemes īpašnieks un valdītājs ieguvējs dzīvo vienā provincē, 20 gadi (*inter absentes*), ja zeme un ieguvējs atrodas dažādās provincēs. Aprēķinot laika tecējumu, jāņem vērā varbūtējs laika pārtraukums (*tempus interrumpitur*), kad viss notecējušais laiks netiek ierēķināts un jāsāk skaitīt pilnīgi no sākuma (piemēram, vecais īpašnieks iesniedzis tiesā prasību, bet tiesāšanas nav uzsācis), vai laika apstāšanās (*tempus dormit*) — tad nav jāierēķina laika tecējumā apstāšanās posms (piemēram, ienaidnieka iebrukuma laiks, kad nedarbojās tiesas un vecajam īpašniekam nebija iespējams celt prasību).

Sos piecus noilguma noteikumus viduslaikos kāds nezināms autors formulējis dzejas heksametra pantā, lai tos vieglāk varētu iegaumēt:

«Rēs habilis, titulus, fides, possessio, tempus.»

▲ IPASUMA TIESĪBU AIZSARDZĪBA

Ar īpašuma prasību (*rei vindicatio*)² nevaldītājs īpašnieks var atprasīt savu lietu no ikkatrias personas, kuras rokās viņš to atrod. *Ubi rem meam invenio, ibi vindico* «Kur es savu lietu atrodu,

¹ Nepietiek ar turējumu (*detentio*) — īrnieks vai nomnieks, būdams turētājs, nevar iegūt īpašumā īres vai nomas objektu uz noilguma pamata.

² D. 6, 1 tit. un C. 3, 32 tit. *De rei vindicatione*; C. 8, 54, 1: ... *dominium pristinum restituitur* «lai agrākais īpašums tiek atdots atpakaļ».

tur to atprasu» (juridisks sakāmavārds). Šo īpašuma prasību var vērst pret lietas valdītāju (*possessor*), kā arī pret turētāju (*detentor*), bet pēdējam ir tiesība neieļauties prāvā kā atbildētājam, norādot to personu, kuras vārdā viņš lietu tur (*nominatio auctoris*) un kurai tad jāatbild; bez tam divos gadījumos *rei vindicatio* var vērst pret šķietamu valdītāju (*fictus possessor*) kā atbildētāju: a) kas, nebūdams lietas valdītājs, uzdodas par valdītāju un ielaižas prāvā — *qui se liti obtulit* (*Celsus* D. 5, 3, 45); b) kas ļaunprātīgi, lai izvairītos no atbildības, pirms prāvas valdījumu nodevis citam *qui dolo malo desierit possidere* (*Paulus* D. 50, 17, 131). Īpašniekam tiesā jāpierāda savas īpašuma tiesības uz atprasāmo lietu. Atbildētāja ieruna, ka viņš lietu nopircis, nezinādams, ka pārdevējs nav bijis īstais īpašnieks, netiek ņemta vērā. Lieta ir jāatdod īstajam īpašniekam ar visiem augļiem un piederumiem (*res cum omni causa*).

Ja atbildētājs ir labticīgs lietas valdītājs (*bonae fidei possessor*), tad viņš neatbild par lietas bojā eju vai bojājumiem līdz šīs prasības celšanas brīdim un arī pēc tam atbild tikai tad, ja kas notiek lietai viņa vainas dēļ. Labticīgs valdītājs neatbild arī par patērētiem lietas augļiem (*fructus consumpti*).

Atprasāmās lietas ļaunprātīgs valdītājs (*malae fidei possessor*) atbild par pašas lietas un tās piederumu nejaušu bojā eju vai bojāšanos, ja vien tas pats nebūtu noticis ar lietu arī tad, kad tā būtu nodota īpašniekam agrāk. Ļaunprātīgam valdītājam jāatlīdzina arī patērētie augļi kā pirms, tā pēc prasības celšanas.

Atbildētājam pret īpašuma prasības cēlāju var būt ieruna (*exceptio*) par izdevumiem lietas labā, kas viņam bijuši tajā laikā, kad atprasāmā lieta atradusies viņa rokās. Izšķir trejādus izdevumus: a) nepieciešamie izdevumi (*impensae necessariae*). *Paulus* D. 50, 16, 79, pr.: *Impensae necessariae sunt quae si factae non sint, res aut peritura aut deterior futura sit* «Nepieciešamie izdevumi ir tie, bez kuriem lieta būtu gājusi bojā vai kļuvusi sliktāka». Tā, piemēram, ēka būtu sabrukusi, ja tā nebūtu laikā remontēta (*Ulp.* D. 25, 1, 1, 3). Šie izdevumi bija jāatlīdzina; b) derīgie izdevumi (*impensae utiles*), kas lietai bija vēlamī, bet nebija nepieciešamī, piemēram, stādu aprūšināšana. *Paulus* D. 50, 16, 79. Labticīgais valdītājs varēja prasīt, lai viņam atlīdzina arī šos izdevumus; c) greznuma izdevumi (*impensae voluptariae*) — īpašniekam nebija pienākuma atlīdzināt tos lietas valdītājam. *Paulus* D. 50, 16, 79, 2: *Voluptariae sunt, quae speciem dumtaxat ornant... ut sunt viridia et aquae salientes, incrustationes, loricationes, picturae* «Greznuma izdevumi ir tie, kas tikai lietas izskatu grezno... kā zaļumi, strūklakas, izrotājumi, metālmargas, glez-

nas». Atprasāmās lietas valdītājam ir tiesība šos greznuma priekšmetus novākt (*ius tollendi*) un ņemt sev līdz.

Ar *actio Publiciana*¹, kas bija radusies prētora tiesībās bonitārā īpašuma (*in bonis esse*, būtībā — ieilguša valdījuma) aizsardzībai, prasītājs (uzukapients), kas sācis lietu valdīt noilguma ceļā, bet pirms iegūšanas īpašumā zaudējis valdījumu, varēja lietu atprasīt no personas, kas valdījusi mazāku laiku (*qui infirmiore iure possidet* «kas valda ar nestiprākām tiesībām»). *Ulp. D. 6, 2, 1, pr.: Ait praetor: Si quis id quod traditur ex iusta causa non a domino et nondum usucaptum petet, iudicium dabo* «Prētors saka: Ja kāds tiesā prasīs to, ko viņam uz tiesiska pamata neīpašnieks iedevis, un tas vēl nav ar noilgumu iegūts, es došu tiesas aizsardzību». Tikai pret formālo īpašnieku šī prasība nebija vēršama. *Nerat. D. 6, 2, 17: Publiciana actio non ideo comparata est, ut res domino auferatur* «Publicija prasība nav tādēļ radīta, lai īpašniekam atņemtu lietu». Ar šo prasību varēja lietu atprasīt tikai persona, kas valdījusi to ilgāk par citiem pretendentiem ar mazāku šīs lietas valdīšanas laiku.

Ar *actio negatoria* īpašnieks, kura rokās atradās lieta, aizsargājās no citu personu nelikumīgiem traucējumiem tās valdīšanā. Lai novērstu turpmāk sava īpašuma aizskārumu, cietušais tiesā prasīja aizliegt (*negare*) šādu nelikumīgu rīcību. Prasītājam jāpierāda, ka viņš ir lietas īpašnieks un ka atbildētājs aizskāris viņa tiesības. Pierādījumu smagums (*onus probandi*) tomēr gūlās uz atbildētāju (traucētāju). Ja viņš nevarēja pierādīt, ka pastāv kaut kādi minētā īpašuma juridiski ierobežojumi viņam par labu (servitūts u. c.), tad tiesa nosprieda, ka īpašuma aizskārumus ir pamatots, un aizliedza turpmāk atbildētājam to darīt. Tiesa varēja noteikt arī naudas summu kā garantiju, lai turpmāk netraucētu (*cautio de non amplius turbando*), dažos gadījumos tiesa varēja noteikt arī īpašniekam atlīdzību par zaudējumiem, ko traucētājs nodarījis ar savu nelikumīgo rīcību.

Beidzot, īpašnieks, būdams reizē arī lietas valdītājs, varēja izlietot visus administratīvos valdījuma aizsardzības līdzekļus (pósensora aizsardzība ar prētora interdiktiem).

3 TIESĪBAS UZ CITA LIETU — *IUS IN RE ALIENA*

SERVITŪTI

Servitūts (*servitus*) ir lietiska rakstura tiesība izlietot noteiktā veidā citam piederošu lietu jeb, kā romieši teica, — tiesība uz cita lietu (*ius in re aliena*). Ja servitūts ir nodibināts par labu kaimiņā

¹ Sk. I. 4, 6, 4; prētors Publicijs darbojies republikas perioda beigās.

zemes gabalam vai pilsētas kaimiņa ēkai, tad šo tiesību bauda katrreizējais zemes gabala vai ēkas īpašnieks neatkarīgi no pārdošanas vai mantošanas gadījumiem un to sauc par *reālservitūtu* jeb *prediālservitūtu*,¹ bet, ja servitūts ir nodibināts par labu kādai konkrētai personai, tad to sauc par *personālservitūtu*.² Servitūtu tiesības kā lietu tiesības ir absolūtas, un tās jārespektē ikkatram atšķirībā no saistību tiesību (līgumu) institūtiem, kas saista tikai noteiktās personas (līguma līdzējus).

Servitūtu tiesību izcelšanās sākumi meklējami laukos starp zemes īpašniekiem, it sevišķi nelielu objektu starpā, kur bija grūti iztikt bez kaimiņu zemes gabala šādas vai tādas izmantošanas (tā, piemēram, nebija pieejas ūdens avotam, trūka tieša kājceļiņa lopus pārdzīšanai utt.). Tāpat arī pilsētās, kur ēkas sablīvētas, radās nepieciešamība izmantot arī kaimiņa ēkas būvi (iebūvēt sienā siju galus, izbūvēt balkonu gaisa telpā uz kaimiņa gruntsgabala utt.). Šādas vajadzības kaimiņi varēja, savstarpēji vienojoties, nokārtot ar servitūtu tiesībām. Ar laiku izveidojās daudz dažāda veida lauku un pilsētas servitūtu. Radās arī personālservitūti, kur īpašnieks nodibināja uz savu lietu kādai citai personai par labu kādu tiesību (lietošanas tiesību u. c.).

REĀLSERVITŪTI JEB PREDIĀLSERVITŪTI (SERVITUTES RERUM AUT PRAEDIORUM)

Šīs grupas servitūti juridiski tika nodibināti starp diviem kaimiņu³ zemes gabaliem laukos vai starp divām kaimiņu ēkām pilsētās nolūkā, lai viena no šīm nekustamām lietām atrastos otras kalpībā neatkarīgi no īpašnieku maiņām. Tādējādi izšķīra valdošo zemes gabalu vai ēku (*praedium dominans*) un kalpojošo zemes gabalu vai ēku (*praedium serviens*). *Paulus D. 8, 4, 12: Cum fundo fundo servit, vendito quoque fundo servitutes sequuntur* «Kad zemes gabals kalpo zemes gabalam, tad arī pēc zemes pārdošanas servitūti iet līdzī». Tā kā servitūtu institūts ir lietu tiesības (pretēji saistību tiesībām), tas nerada nekādu pienākumu kalpojošā objekta īpašniekam kaut ko darīt,⁴ bet tikai paciest (*pati*) valdošā

¹ *Marcian. D. 8, 1 tit. De servitutibus.*

² *Marcian. D. 8, 1, 1.*

³ Juridisks sakāmvārds: *Praedia debent esse vicina* «Zemes gabaliem (jeb ēkām pilsētās) jābūt kaimiņos».

⁴ Juridisks sakāmvārds: *Servitus in faciendo consistere nequit* «Servitūts nevar pastāvēt darbībā».

objekta īpašnieka rīcību, kāda paredzēta servitūta saturā. Vienīgais izņēmums šajā ziņā ir pilsētas atbalsta servitūts (*servitus oneris ferendi*) kaimiņa ēkas sienā, ko kaimiņam pienākums uzturēt kārtībā. Kalpojošam īpašumam jānes labums valdošajam ne tikai nejauši, bet pastāvīgi pēc savām īpašībām.¹ Servitūts ir jāizlieto saudzīgi (*civilliter*),² neapgrūtinot lieki kaimiņa īpašumu. Ja gadās tā, ka vienā īpašnieka rokā nonāk tiklab valdošais, kā arī kalpojošais īpašums (mantojot vai kā citādi), tad servitūts izbeidzas. *Nemini res sua servit.* «Nevienam nevar būt servitūts uz sava paša lietu».

Atsevišķie lauku reālservitūti (*servitutes rerum rusticarum*)³

a) kājceļiņa servitūts (*iter*) ir tiesība cilvēkam iet un staigāt pāri kaimiņa laukam, bet nedrīkst braukt vai dzīt lopus. *Ulp. D. 8, 3, 1: iter est ius eundi ambulandi homini*; b) lopu dzīšanas servitūts (*actus*) ir tiesība dzīt lopus (*ius agendi*) pāri kaimiņa zemei; c) ceļa servitūts (*via*) ir tiesība lietot braucamo ceļu pāri kaimiņa laukam. Šis servitūts ietver sevī arī kājceļiņa un lopu dzīšanas tiesības (*et iter et actum in se via continet*); d) ūdensvada servitūts (*aqueductus*) — tiesība pievadīt sev ūdeni no kaimiņa avota vai no citiem svešiem ūdeņiem, vai pa cita zemi, vai arī tiesība novadīt ūdeni no savas zemes pa kaimiņa zemi; e) ūdens smelšanas servitūts (*aquae haustus*) — tiesība smelt ūdeni savam īpašumam no kaimiņa zemē esošā avota, upes, akas, strauta utt. Šis servitūts ietver sevī arī tiesību uz kājceļiņu (*iter*); f) lopu dzirdīšanas servitūts (*ius pecoris ad aquam adpulsus*) — tiesība dzirdināt savus lopus pie ūdens kaimiņa zemē. Līdz ar to šī tiesība ietver sevī arī lopu dzīšanas tiesību (*actus*); g) ganību servitūts (*ius pascendi*) — tiesība ganīt lopus uz kaimiņa zemes; h) kaļķu dedzināšanas servitūts (*ius calcis coquendae*) — tiesība izgatavot kaļķus savām vajadzībām kaimiņa zemē; i) smilšu rakšanas servitūts (*ius harenae fodiendae*) — tiesība rakt smiltis kaimiņa laukā.

Atsevišķie pilsētu reālservitūti (*servitutes rerum urbanarum*):

a) iebūves servitūts (*servitus tigni immittendi*) ir tiesība iestiprināt kaimiņa sienā vai mūrī atsevišķus baļķus, sijas. *Iavol. D. 50, 16, 242, 1: ... veluti tigna trabes quae inmitteretur* «piemēram, sijas baļķus, ko iestiprina»; b) atbalsta servitūts

¹ Juridisks sakāmvārds: *Servitutis causa debet esse perpetua* «Servitūta labumam jābūt ilgstošam».

² *Celsus D. 8, 1, 9: ... ire agere licebit, civiliter modo...* «...būs atļauts iet, dzīt lopus, tikai saudzīgi...».

³ *D. 8, 3 tit. De servitutibus praediorum rusticorum.*

(*servitus oneris ferendi*) ir tiesība atbalstīt savu ēku uz kaimiņam piederošas sienas. Šis ir izņēmuma servitūts — kalpojošās ēkas īpašniekam ir pienākums sienu vienmēr uzturēt kārtībā (*Ulp. D. 8, 5, 6, 2*); c) pārkaru būves servitūts (*servitus prociendi*) — tiesība piebūvēt savai ēkai balkonu, nojumi vai kādu citu izbūvi, kas gaisa telpā pārkaras virs kaimiņa zemes gabala (*Iavol. D. 50, 16, 242, 1*); d) notekas servitūts (*servitus stillicidii avertendi*) ir tiesība novadīt ūdeni no savas ēkas jumta uz kaimiņa zemi kā nopilējuma veidā, tā arī pa caurulēm; e) izlejas servitūts (*servitus cloacae*)¹ — tiesība novadīt netīros samazgu ūdeņus kaimiņa īpašuma robežās vai pa tām. *Ulp. D. 8, 1, 7: Ius cloacae mittendae servitus est* «Tiesība ierīkot izlejas ietaisi ir servitūts»; f) augstākas būves aizlieguma servitūts (*servitus altius non tollendi*) — tiesība aizliegt kaimiņam celt augstāku būvi, nekā citādi viņš varētu pēc būves noteikumiem. *Paulus D. 8, 2, 4: ... ne ius sit vicino invitis nobis altius aedificare* «... lai kaimiņam nebūtu tiesības bez mūsu grietas augstāk būvēt»; g) gaismas servitūts (*servitus ne luminibus officiator*) — tiesība aizliegt kaimiņam būvēt kādu ēku, kas samazina gaismu (*Paulus D. 8, 2, 4*); h) skata servitūts (*servitus ne prospectui officiator*) — tiesība aizliegt kaimiņam visu to, kas atņem valdošās ēkas logiem labu skatu, piemēram, aizsedz zaļumus (*Iavol. D. 8, 2, 12*).

PERSONĀLSERVITŪTI (*SERVITUTES PERSONARUM*)

Personālservitūti ir lietu tiesības, ko īpašnieks piešķir uz savu lietu kādai noteiktai personai par labu. Personālservitūti tiek nodibināti uz laiku, parasti uz labuma saņēmēja dzīves laiku. Romiešu tiesībās minēti četri personālservitūti: a) lietošanas un augļu iegūšanas servitūts (*usus fructus*) ir kādas personas tiesība iegūt labumu no cita lietas, to lietojot un dabūjot no tās augļus. *Paulus D. 7, 1, 1: Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia* «Usufrukts ir tiesība svešas lietas lietot, ņemt augļus, saglabājot lietas pirmamatu». Lietotājam (*usufructuarius*) ir tiesības uz visiem augļiem, ienākumiem un labumiem, kādus vien var dot viņam nodotā lieta, piemēram, augļu dārzs. Šo tiesību apmērs nav ierobežots tikai ar lietotāja vajadzībām — viņš var izmantot lietu sev par prieku un peļņai. Tādējādi usufrukta tiesība aptver visu lietas ekonomisko saturu. Īpašniekam paliek tikai kailas īpašuma tiesības (*nudum ius proprietatis*) šī servitūta pastāvēšanas laikā; b) lietošanas servitūts (*usus*) ir

¹ D. 43, 23 tit. *De cloacis*.

tiesība tikai lietot cita lietu, bet nevis iegūt augļus no tās. *Gaius* D. 7, 8, 1: *Constituitur etiam nudus usus, id est sine fructu* «Nodibina arī kailu lietošanu, tas ir, bez augļu iegūšanas». Šeit domāti galvenokārt tādi objekti, kas pēc dabas īpašībām nedod augļus; c)* dzīvokļa servitūts (*habitatio*) ir piešķirta lietiska rakstura tiesība¹ dzīvot svešā mājā, parasti līdz mūža galam. *Ulp.* D. 7, 8, 10, 2: *domus... habitandi causa* «māja... dzīvošanai»; d) vergu vai dzīvnieku darba servitūts (*operae servorum vel animalium*) ir kādam piešķirta tiesība izlietot cita vergu vai dzīvnieku darbaspēku (*Papin.* D. 33, 2, 2). Šis personālais servitūts bija raksturīgs tikai Romas apstākļiem.

Servitūtu nodibināšana. Senajās romiešu tiesībās (*ius civile*) servitūtus ieinteresētās personas, savstarpēji vienojoties, nodibināja ar *mancipatio* un *in iure cessio* aktiem². Turklāt īpašnieks, pārdodot daļu savas zemes (radot kaimiņos jaunu objektu), varēja aizturēt (*deductio*) savam īpašumam par labu kādu servitūtu (piemēram, *deductio itineris* — aizturot kājceļiņa servitūtu). Bez tam vēlākos vēstures periodos varēja servitūtus nodibināt arī uz noilguma (*usucapio*) pamata. Prētora tiesībās (*ius praetorium*), kā arī vēlāk klasiskā laika juristu darbības laikā servitūtus nodibināja ar neformālu līgumu (*pactum*) vai vārdisku formulu (*stipulatio*).³ Mantojumu dališanas prāvās servitūtu varēja nodibināt ar tiesas spriedumu (*adiudicatio*). Arī mantojuma atstājējs testamentā varēja nodibināt starp dalītiem objektiem servitūtu attiecības vai arī kādam mantiniekam noteikt personālservitūtu.

Servitūtu izbeigšanās. Servitūtu tiesības izbeidzās a) ar kalpojošās vai valdošās lietas bojā eju. I. 2, 4, 3: *si aedes incendio consumptae fuerint* «ja ēka gājusi bojā ugunsgrēkā»; b) ar sakritumu (*consolidatio, confusio*) — kad īpašuma tiesības uz valdošo un kalpojošo īpašumu sakrita vienā personā (piemēram, nopērkot kaimiņa īpašumu). *Gaius* D. 8, 6, 1: *Servitutes praediorum confunduntur, si idem utriusque praedii dominus esse coeperit* «Lietu servitūti sakrīt, ja viena un tā pati persona kļūst abu zemes gabalu īpašnieks»; c) ar atteikšanos no piederošā servitūta, kas varēja notikt vai nu ar līgumu, kur valdošā objekta īpašnieks atsacījās un izbeidza lietot kalpojošās lietas servitūtu, vai vienpusēji pamatot servitūta tiesību (*Pomp.* D. 7, 1, 65; *Paulus* 8, 6, 8); d) ar nelietošanu (*non usus*) servitūts izbeidzās uz noilguma pamata, ja tas, kam uz servitūtu bija tiesība, labprātīgi to nebija lietojis 10 gadus (*inter praesentes*) vai 20 gadus (*inter absen-*

¹ Atšķirībā no īrnieka, kam ir tikai saistību tiesība saskaņā ar īres līgumu.

² Sk. 177. un 198. lpp.

³ *Gaius, inst.* 2, 31, sk. 155. lpp.

tes);¹ e) ar nāvi izbeidzās tikai personālservitūti — tie nepārgāja uz mantiniekiem. I. 2, 4, 3: *Finitur autem usus fructus morte fructuarii...* «Bet lietošanas un augļu iegūšanas servitūts izbeidzas ar labumu ieguvēja nāvi...».

Servitūtu aizsardzība. Servitūtu lietošanas tiesību aizsargāja īpaša lietiska prasība — *actio confessoria ir rem*², ko servitūta lietotājs varēja vērst pret kalpojošās lietas īpašnieku un visām citām personām, kas traucēja izlietot servitūtu (*Ulp.* D. 8, 5, 2, pr.). Prasības mērķis bija servitūta tiesību atzīšana, zaudējumu atlīdzība, vajadzības gadījumā varēja pat prasīt mantisku tiesas nodrošinājumu (*cautio*) pret turpmākiem traucējumiem.

✓ MANTOJAMAS NOMAS TIESĪBA (EMPHYTEUSIS, IUS IN AGRO VECTIGALI)

Šo tiesību institūtu raksturo plaši izvērstas cita lietas izmantošanas tiesības, kas nodibinātas ar nomas līgumu, bet juridiski kvalificētas par lietu tiesībām ar absolūtu raksturu (īpašumam tuvas pazīmes).

Emphyteusis jeb *ius in agro vectigali* ir mantojama un atsaivināma lietu tiesība saimnieciski izlietot cita zemes gabalu un iegūt no tā augļus pret noteiktu ikgadēju nomas maksu (*canon vectigal*). Vēsturiski mantojamas nomas tiesība ir izveidojusies gandrīz vienlaikus centrālajos Romas valsts novados un austrumu provincēs, kļūstot par vienu tiesību institūtu. Uz to norāda arī divi nosaukumi — latīniskais un grieķiskais termins. Valsts iznomāja privātpersonām zemes gabalus (*agri vectigales*) uz nenoteiktu laiku — kamēr tās maksāja ikgadēju nomas maksu (*vectigal*). Līdzīgi attīstījās mantojamas nomas tiesība austrumu provincēs uz imperatoru personiskajām zemēm, lai radītu patstāvīgu zemniecību, kas iekoptu neapstrādātos laukus un maksātu ikgadēju nomas maksu (*canon*). Vēlāk šo nomas veidu pielietoja arī privātipašnieki savās zemēs. Justiniāna tiesībās *ius in agro vectigali* un *emphyteusis* traktēja kā vienu un to pašu tiesību institūtu,³ t. i., pastāvēja viens tiesību institūts ar diviem nosaukumiem. Jaunajos laikos parasti lieto terminu — *emphyteusis*.

¹ Sk. 112. lpp.

² Romas senatnē lietots nosaukums — *vindicatio servitutis*.

³ To liecina interpolācija jurista Makra tekstā D. 2, 8, 15, 1: *sed et qui vectigalem, <id est emphyteuticum> agrum possidet, possessor intellegitur* «bet arī tas, kurš vektigala <tas ir emfiteizes> lauku valda, tiek atzīts par valdītāju». Te <*id est emphyteuticum*> ir Justiniāna laika interpolācija, t. i., iestāpinājums, kas paskaidro *vectigalem agrum*; teksta autoram šo vārdu nebija, jo Makra laikā emfiteizes vēl nebija.

Zemes nomniekam (*emphyteuta*) bija pilnīgas lietošanas tiesības un iespējas rīkoties ar nomāto zemes gabalu līdzīgi kā īpašniekam. Lai aizsargātu savu tiesību, viņš varēja pielietot visas īpašnieka prasības (*rei vindicatio* u. c.) kā *actiones utiles* (īpašnieka vietā).¹ Bez tam *emphyteuta* bija zemes gabala valdītājs (*possessor*) un viņš varēja izmantot visus valdījuma administratīvos aizsardzības līdzekļus. *Emphyteuta* drikstēja arī pārdot savu nomas tiesību² citam. Šis nodoms bija gan iepriekš jāpaziņo īpašniekam, kuram ir pirmpirkšanas tiesība.

Mantojamas nomas tiesību nodibināja ar līgumu (*contractus emphyteuticarius*) starp zemes īpašnieku un nomnieku; šo tiesību varēja piešķirt arī ar testamentu mantojuma atstājejs. Tā kā *emphyteusis* tiesība nebija saistīta ar termiņu,³ tad principā viņa neizbeidzās — turpinājās nākamās nomnieka mantinieku paaudzēs. Izņēmuma gadījumos īpašniekam bija tiesība nomnieku izlikt (*privatio*): a) ja nomas maksa nebija maksāta 3 gadus; b) ja noplicināta zemes auglība — to nedrīkstēja padarīt sliktāku (*deteriorem facere non debet*); c) ja pārdošanas gadījumā nebija ziņots īpašniekam.

APBŪVES TIESĪBA (*SUPERFICIES*)

Apbūves tiesība bija mantojama un atsavināma lietu tiesība izlietot ēku, kas uzcelta uz cita zemes ar cēlāja paša materiāliem, ēkai kļūstot par zemes īpašnieka īpašumu pēc principa — «virsbūve pieder pie zemes» (*superficies solo cedit*), un ar ēkas lietošana pienākumu maksāt zemes īpašniekam ikgadēju maksu (*solarium*) par aizņemto zemes laukumu. *Gaius D.* 43, 18, 2: *Superficiarias aedes appellamus, quae in conducto solo positae sunt: quarum proprietates... eius est, cuius et solum* «Par apbūves ēkām mēs saucam tās, kuras uzceltas uz nomātas zemes: kuru īpašums... pieder tam, kam pieder arī zeme».

Vēsturiski apbūves tiesību institūts radies Romā, kur valsts piešķīra ieceļotājiem zemes gabalus apbūvei pret ikgadēju atli-

¹ Par *a. utiles* sauca tās prasības, kas pamatotas uz *ius praetorium* (*honorarium*), t. i., daudzkreiz prētors ar ediktu nodibināja pēc līdzības (analoģijas) kādai prasībai senajās tiesībās (*ius civile*) jaunu līdzīgos apstākļos lietderīgu prasību, kā šeit — īpašniekam piederīgas prasības prētors atļāva arī emfiteutam.

² *emphyteusis* tiesība kvalificējama kā bezķermeniska lieta (*res incorporalis*), ko var atsavināt.

³ *Paulus D.* 6, 3, 1, pr.: *agri qui in perpetuum locantur* «lauki, ko iznomā uz mūžīgiem laikiem».

dzību par aizņemto zemes laukumu. Uzceltā ēka kļuva valsts (kā zemes īpašnieka) īpašums. Ar laiku *superficiēs* tiesību sāka lietot arī privātipašnieki un tā izveidojās par lietu tiesību institūtu.

Apbūvētājs (*superficiarius*) varēja rīkoties ar ēku, kas uzcelta uz cita, proti, nomātas zemes, līdzīgi kā īpašnieks. *Ulp. D. 43, 17, 3, 7: quasi dominus* «it kā īpašnieks». Viņš varēja izlietot īpašnieka prasības it kā viņa vietā (*actiones utiles domini*). Apbūvētājs bija arī ēkas valdītājs (*possessor*) un varēja aizsargāties administratīvā ceļā ar interdiktiem. *Superficiarius* drīkstēja savu apbūves tiesību brīvi pārdot bez kādas iepriekšpieteikšanas īpašniekam, kā arī viņam nebija pienākums dot īpašniekam dažus procentus no saņemtās summas (atšķirībā no *emphyteuta*).

Apbūves tiesība varēja tikt nodibināta ar līgumu starp apbūvētāju un zemes īpašnieku, kā arī piešķirta ar testamentu vai tiesas spriedumu. *Superficiēs* bija mantojama tiesība, un tā nebija noteikta ar laika termiņiem. Tā izbeidzās: a) ja apbūvētājs un īpašnieks kļuva viena un tā pati persona; b) ja ēka sagrauva nepārvaramas varas (*vis maior*) apstākļos, piemēram, zemestrīcē; apbūvētājs tad dabūja atpakaļ īpašumtiesības uz materiāliem; c) ja apbūvētājs nemaksāja ikgadējo maksu (īpašnieks varēja prasīt viņu izlikt).

ĶĪLU TIESĪBAS

Ķīlu tiesības izveidojās kā lietisks jeb reāls nodrošinājums¹ kredītoram gadījumā, ja parādnieks nesamaksāja parādu vai neizpildīja kādu cita veida saistību. Izpildījumu garantēja ieķīlātā parādnieka lieta, kuru kreditors drīkstēja pārdot, lai iegūtu nesamaksāto parāda summu.

Ķīlu tiesības raksturo tas, ka ķīla ir parāda lietiskais nodrošinājums, un tas, ka ķīla ir atkarīga no parāda saistības izpildīšanas. Parāda saistības lietiskais nodrošinājums izpaužas kā īpatnēja tiesība uz cita lietu (*ius in re aliena*) — kredītoram (neīpašniekam) ir tiesība rīkoties ar parādnieka (īpašnieka) lietu, pat pārdot to, lai iegūtu vajadzīgo summu. Ieķīlāto lietu lietot un augļus ievākt kreditors drīkst tikai tad, ja ir speciāla vienošanās (*antichresis*) ar parādnieku. Ķīlu tiesībām kā lietu tiesībām ir absolūts raksturs, tās jārespektē visiem cilvēkiem, ne tikai kredītoram un parādniekam.

Ķīlu tiesības ir no parāda saistības atkarīgas (akcesoras)

¹ Atšķirībā no personiska nodrošinājuma ar galvnieku.

blaku tiesības. Ja parādu samaksā, tad ķīlu tiesības atkrīt. *Ulp. D. 46, 3, 43: In omnibus speciebus liberationum etiam accessiones liberantur, puta... hypothecae pignora...* «Visos saistību izpildīšanas gadījumos tiek atbrīvotas arī blaku saistības, kā, piemēram, ... hipotēka un rokas ķīla...».

Vēsturiskie ķīlu tiesību veidi.¹ *Fiducia cum creditore* bija senākais ķīlu tiesisko formu veidojums. Parādnieks, lai nodrošinātu sava parāda atmaksu, nodeva ķīlā kādu lietu kreditoram juridiski īpašumā ar vienu no svinīgi ceremoniāliem aktiem — *mancipatio* vai *in iure cessio*, uzticēdamies kreditoram (*fiducia*)², ka pēc parāda samaksas viņš atdos lietu un īpašumtiesības atpakaļ (ar tādiem pašiem svinīgiem aktiem). Tā bija tikai uzticības vienošanās (*pactum fiduciae*). Tiesā sūdzēt par neatdošanu nevarēja; ļaunprātīgam kreditoram draudēja tikai pilsoņa neslava (*infamia*) par uzticības laušanu. Vēlāk prētora tiesībās gan tika radīta speciāla prasība pret uzticības lauzēju kreditoru — *actio fiduciae*. No juridiskā viedokļa raugoties, *fiducia cum creditore* institūta ķīlu tiesiskās formas bija vāji izteiktas, kā arī praktiski neērtas un nepietiekamas.

Pignus — rokas ķīla izveidojās vēlāk un kļuva par īstu ķīlu tiesību institūtu sakarā ar saimnieciskās apgrozības attīstību un kredītdarījumu skaita pieaugumu. Šeit parādnieks, lai nodrošinātu parāda samaksu, nodeva kreditoram savu lietu tikai valdījumā un paturēja pats savas īpašumtiesības.³ **Pignus** gadījumā valdījuma nodošana notika bez ceremonijām, vienkārši ar roku rokā.⁴ Rokas ķīla nodibinājās reālkontrakta⁵ formā (*contractus*

¹ Kalniņš V. Romiešu ķīlu tiesību attīstība. R., 1939. (Atsevišķs novilkums no žurnāla «Jurists», 1939, No. 3/4.).

² *Isidorus, Orig. V, 25, 23: Fiducia est, cum res aliqua sumendae mutuae pecuniae gratia vel mancipatur vel in iure ceditur* «Uzticība ir tad, kad kāda lieta aizdevuma ņemšanas dēļ vai nu tiek mancīpēta, vai cedēta tiesā pie prētora».

³ *Florent. D. 13, 7, 35, 1: Pignus manente proprietate debitoris solam possessionem transfert ad creditorem* «Rokas ķīla pārnes uz kreditoru vienīgi valdījumu, bet īpašums paliek parādniekam».

⁴ Vārda *pignus* nozīme saistās ar vārda *pugnus* — «dūre» jēdzienu. *Gaius D. 50, 16, 238, 1: Pignus appellatum a pugno, quia res, quae pignori dantur, manu traduntur* «Rokas ķīlas nosaukums cēlies no vārda dūre, tādēļ ka lietas, ko dod ķīlā, tiek nodotas ar roku». Rokas vai dūres jēdziens arī citu valodu terminos: «ручной заклад», «Faustpfand» utt.

⁵ I. 3, 14, 4: *Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur* «Arī kreditoru, kurš saņēmis rokas ķīlu, saista reālkontrakts».

pigneraticius) ar juridiski saistošām sekām, pretēji *fiducia cum creditore* institūtām, kur pamatā bija tikai uzticības rakstura vienošanās. Parādnieks pēc parāda samaksas varēja atprasīt ieķīlāto lietu ar prasību — *actio pigneraticia*. Bet arī kreditoram piekrit uz *pignus* kontrakta pamata pretprasība — *actio pigneraticia contraria* par dažādiem izdevumiem, kas saistīti ar ķīlas priekšmetu.

Kreditora intereses ar *pignus* ķīlu bija pilnīgi nodrošinātas, jo ieķīlātā lieta atradās viņa rokās un rīcībā. Kā valdītājs viņš varēja izmantot visus administratīvos aizsardzības līdzekļus un parāda nesamaksas gadījumā pārdot lietu. Turpretim parādnieks bieži bija nostādīts saimnieciski neizdevīgā stāvoklī, ja ieķīlātā lieta bija nepieciešams ražošanas rīks (zirgs, arklis u. c.). Tādos gadījumos mēdza izlūgties kreditora atsaucamu atvēlējumu (*precarium*) uz laiciņu ieķīlātos darba rīkus iedot lietošanai.

Hypotheca — izveidojās klasiskās romiešu tiesībās kā trešais ķīlu tiesību veids. Termins norāda uz šī institūta grieķisko izcelsmi — Romas austrumu provincēs; bet hipotēkas pilnveidojumu deva romiešu juristi. Hipotēku varēja nodibināt ar vienkāršu vienošanos par lietas ieķīlāšanu (*nuda conventio, pactum hypothecae*) starp parādnieku un kreditoru bez lietas nodošanas. Lieta palika pa ķīlas pastāvēšanas laiku parādnieka rokās — īpašumā un valdījumā,¹ kas deva iespēju viņam to joprojām saimnieciski izmantot. *Gaius D. 20, 1, 4: Contrahitur hypotheca per pactum conventum... ut res eius propter aliquam obligationem sint hypothecae nomine obligatae* «Hipotēka tiek nodibināta ar līgumisku vienošanos... lai lietas tiktu hipotēkas vārdā ieķīlātas kādas saistības (nodrošināšanas) dēļ». Par hipotēkas priekšmetu varēja būt kā nekustamas, tā kustamas lietas; bet šī ķīlas forma kreditoram nedeva pilnīgas garantijas, ka parādnieks ļaunprātīgi neizbēdzinās ieķīlāto kustamo lietu. Tāpēc jaunlaiku civiltiesības par hipotēkas ķīlas priekšmetu atzīst tikai nekustamu mantu. Parāda nesamaksas gadījumā hipotēkas kreditoram bija lietiska prasība — *actio hypothecaria in rem*,² ar ko varēja atprasīt ķīlas priekšmetu ne tikai no parādnieka, bet arī no jebkuras personas, kas lietu aizturēja. Kreditors drīkstēja ieķīlāto lietu pārdot parāda samaksai.³

Ķīlu tiesību saturs. Attīstītās romiešu tiesībās pastāvēja princips, ka parāda nesamaksas gadījumā kreditoram bija tiesība

¹ *Ulp. D. 13, 7, 9, 2.*

² Avotos šo prasību sauc arī par *actio quasi Serviana* (I. 4, 6, 7).

³ Romas valsts pēdējos gadsimtos vērojama *pignus* un *hypotheca* institūtu tuvināšanās, pat daļēja saplūšana (*Marcian. D. 20, 1, 5, 1; 1. 4, 6, 7.*)

ieķīlāto lietu¹ pārdot (*ius distrahendi*),² bet viņš nedrīkstēja to paturēt sev īpašumā.³ Pirms pārdošanas vajadzēja gan trīs reizes atgādināt parādniekam, lai maksā (D. 13, 7, 4). Ja kreditors par pārdoto parādnieka lietu ieņēma vairāk nekā prasības summa pret to, tad pārpalikumu (*hyperocha, superfluum*) vajadzēja atdot parādniekam. Turpretim, ja no ieņemtās naudas nepietika parāda segšanai, tad iztrūkumu (*residuum*) varēja piedzīt no parādnieka pārējās mantas.

Ārkārtējos gadījumos, kad nebija neviena, kas lietu pērk, un to nekādi nevarēja pārdot, kreditors varēja lūgt tiesu (kādu laiku caur imperatora kanceleju), lai atstāj viņam ieķīlāto lietu īpašumā (*impetratio dominii*). Tiesa iepazīnās ar apstākļiem, novērtēja lietu un jautājumu izlēma. Justiniāna tiesības noteica, ka gadījumos, kad ieķīlāto lietu tiesa atstāj kreditora īpašumā, parādniekam paliek tiesība 2 gadu laikā to izpirkt.

Ieķīlāto lietu kreditors nedrīkstēja lietot un iegūt augļus no tās, ja nebija nodibināta ar parādnieku speciāla vienošanās par lietošanu (*antichresis*),⁴ vienošanās varēja būt dažāda veida, piemēram, augļu ņemšanu varēja uzskatīt par procentiem u. c.

Vienu un to pašu lietu, kas bija vērtīga, varēja ieķīlāt vairākiem kreditoriem (hipotēkas formā). Ķīlu tiesību izlietošanas ziņā priekšroka vienmēr bija pirmajam kreditoram laika secībā — *prior tempore potior iure* «pirmais laika ziņā ir stiprāks tiesībās». Pirmais kreditors, ja parāds nebija samaksāts, rīkoja lietas pārdošanu. Ja viņš to izdara pavisām, pārējiem kreditoriem varēja pietrūkt ieņemtās naudas savu prasību segšanai. Tāpēc rindas pēdējie kreditori bija ieinteresēti mainīt savu vietu ar pirmo, lai paši labāk izriktotu pārdošanu. Šāda kreditoru vietu apmaiņa rindā (*successio hypothecaria*) varēja notikt pēc savstarpējas vienošanās, kas bieži bija saistīta ar piemaksām virs prasības nominālās vērtības (spekulācijas iedīgļis). Valsts kases (*fiscus*) prasībām pret parādnieku bija privilēģēts stāvoklis, tās apmierināja ārpus kārtas pirms kreditoru rindas.

¹ Attiecas uz *pignus* un *hypotheca* ķīlu veidiem.

² *Ulp.* D. 3, 5, 1; *Ulp.* D. 4, 4, 9, pr., *Ulp.* D. 13, 4, 2, 8; C. 8, 27, tit. *De distractione pignorum*.

³ Sākumā *pignus* ķīlas kreditoram bija tiesība tikai lietu valdīt līdz parāda samaksai. Vēlāk ar blaku norunu varēja pīlēt tiesību lietu pārdot (*pactum de vendendo*) vai paturēt sev (*lex commissoria*). Imperators Konstantīns galīgi aizliedza ieķīlāto lietu paturēt īpašumā (C. 8, 34, 3). Beidzot Justiniāna tiesības atļāva kreditoram lietu pārdot pat tad, kad bija vienošanās par nepārdošanu (*pactum de non vendendo*).

⁴ *Marcian.* D. 20, 1, 11, 1.

Daži speciāli ķīlu tiesību veidi. Bez minētajiem ķīlu tiesību veidiem, kuru nodibināšanas pamatā bija parādnieka un kreditora gribas akti, pazīstamas arī a) likumiskās ķīlu tiesības (*pignus legale*), piemēram, nomnieka inventārs vai īrnieka mēbeles (*inducta* «viss, kas ievests», *illata* «viss, kas ienests») bija iekļātas uz likuma pamata nomas vai īres maksas nodrošināšanai; b) tiesas nodibinātās ķīlu tiesības (*pignus iudiciale*) bija kādas prāvnieka prasības nodrošināšanai. *Ulp. D. 13, 7, 26, 1: ... iussu magistratus pignus constituitur ...* «ar magistrāta pavēli tiek nodibināta ķīla ...».

SAISTĪBU TIESĪBAS — IUS IN PERSONAM

SAISTĪBAS JĒDZIENS UN SATURS

Saistība (*obligatio*) ir juridiska attiecība starp personām jeb, kā romieši teica, tiesību valgs vai važa, kas saista, piemēram, personas, līgumu līgstot, nonāk saistībā un no šīs saistības abi līguma līdzēji jeb kontrahenti var atraisīties, ja tiek izpildīts līguma saturs, saistība izbeidzas ar izpildījumu (*solutio*).¹

Ipatnēja ir Justiniāna laika legāļdefinīcija: I. 3, 13, pr. *obligatio est iuris vinculum*,² *quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura* «saistība ir tiesību važa, ar kuru gribot negribot tiekam iesaistīti pienākumā kaut ko izpildīt saskaņā ar mūsu valsts tiesībām».

Saistību saturā ir konkrēti nodibināts pienākums vienai personai kaut ko izdarīt otram par labu. *Paulus D. 44, 7, 3: Obligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitutem nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum* «Saistību būtība pastāv ne tajā nolūkā, lai kādu ķermeni vai servitūtu padarītu par mūsu, bet lai citu cilvēku iesaistītu pienākumā mums kaut ko dot vai darīt, vai sagādāt». Tādējādi saistību būtība pastāv darbībā, kas jāizdara, lai atbrīvotos no saistības. Uzņemtās saistības pienākums parasti pastāv aktīvā darbībā, bet dažreiz var izpausties arī pasīvā atturībā no kādas darbības (uzņemies saistību kaut ko n e d a r ī t) . *Ulp. D. 45, 1, 75, 7: ... in faciundo, veluti, fossam fodiri, domum aedificari ... , in non faciundo, veluti, te non fieri quo minus mihi per fundum tuum ire agere liceat ...*

¹ Sajā sakarā raksturīgie vārdi ir *ligare*, *obligare* siet, saistīt, *obligatio* saistība, *obligatus* saistīts ar pienākumu izdarīt to, ko līgumā uzņemies; *contrahere* savilkt kopā, nolīgt, *contractus* līgums; *solvere* atraisīt, atbrīvot, samaksāt, izpildīt saistības pienākumu, *solutio* atraisījums, samaksa, izpildījums, *solutus* atraisīts, atbrīvots no saistības.

² Senatnē parādniekam sēja smāgumus pie kājām (XII tab. lik.), sk. 39. lpp.

«... saistība pastāv izdarīšanā, piemēram, izrakt grāvi, uzcelt māju... neizdarīšanā, piemēram, tu netraucēsi mani, kad es iešu un lopus dzīšu pa tavu lauku...».

Katrā saistībā normāli ir divas puses: kreditors (*creditor*),¹ kam ir tiesība prasīt, un parādnieks (*debitor*),² kam ir pienākums izpildīt saistības saturu (t. i., kaut ko izdarīt vai nedarīt). Saistības saturam jābūt ar mantisku vērtību un izskaitļojamam naudā. *Ulp. D. 40, 7, 9, 2: ... quae pecunia lui praestarique possunt...* «...ko var naudā atlīdzināt un sagādāt...». Nenovērtējamas ir rētas vai kropļojumi brīva cilvēka miesā (*Gaius D. 9, 3, 7*). Saistību tiesību pārkāpējs var būt debitors, ja viņš neizpilda saistības pienākumu, un kreditoram tādā gadījumā ir iespēja ar tiesu piespiest izpildīt, t. i., kreditoram, lai aizsargātu savas tiesības, ir prasība pret debitoru (parādnieku). Juridiskā nozīmē saistība ir pilnīga tad, kad tai ir tiesas aizsardzība, t. i., pastāv *actio* — prasība tiesā.

Saistību tiesības atšķirībā no lietu tiesībām ir personiska rakstura, jo juridiskās attiecības saista tikai konkrētas personas (piemēram, līguma līdzējus). Arī tiesas procesā šī atšķirība izpaužas divējādu prasību veidā: lietu prasības (*actiones in rem*) var vērst pret visiem, kas neievēro lietu tiesību institūtus, bet personiskās prasības (*actiones in personam*)³ var vērst tikai pret saistību kontrahentiem, kas neizpilda uzņemtās saistības pienākumu. Saistību tiesības pēc savas dabas ir vienreizējas un uz laiku, dažreiz pat uz īsu laiku, un tām ir jāzbeidzas. Lietu tiesības turpretim ir ilgi pastāvošas un neizbeidzas, ja tās negroza.

Romas senatnē saistību tiesības sava personiskā rakstura dēļ nebija nedz citai personai tālāk dodamas (cedējamas), nedz mantojamas, jo

¹ *credere* — ticēt (kreditors tic, ka saņems saistības izpildījumu); *Gaius D. 50, 16, 11: creditorum appellatione non hi tantum accipiuntur, qui pecuniam crediderunt, sed omnes, quibus ex qualibet causa debetur* «par kreditoriem tiek saukti ne tikai tie, kas naudu uzticējuši, bet visi, kam ir parādā uz jebkura pamata».

² *Modest. D. 50, 16, 108: debitor intellegitur is, a quo invito exigī pecunia potest* «par parādnieku saprotams tas, no kura var piedzīt naudu, ja arī viņš negrib maksāt».

³ *Sal. 93. lpp.; Gaius, inst. 4, 2: In personam actio est, qua agimus, quotiens litigamus cum aliquo, qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus dare facere praestare oportere* «Pret personu ir prasība, kuru mēs ceļam tiesā katru reizi, kad prāvojamies ar kādu, kurš mums ir ar pienākumu saistīts vai pēc līguma, vai pēc tiesību pārkāpuma, tas ir, kad mēs uzstājam, ka vajag dot, darīt, sagādāt».

izbeidzās līdz ar saistības dalībnieka nāvi. Tomēr ar laiku ekonomiskās apgrozības interesēs izveidojās prasības (*actio*) tālākošana jeb cesija (sk. 131. lpp.), kā arī prasības pāreja uz mantiniekiem (sk. 174. lpp.). Raksturīgi, ka šajos gadījumos formāli pārgāja nevis pati saistības tiesība (*ius obligationis*), bet tikai no tās izrietošā prasība — *actio* (saistības realizēšanas iespēja).¹ Redzams, kā ekonomiskās apgrozības intereses pakāpeniski pārgrozīja vecās juridiskās formas.²

Romiešu tiesībās bija izveidojušās arī tādas juridiskas saistības,³ kurām nebija tiesas aizsardzības, t. s. dabiskās saistības (*obligationes naturales*), kuras ar tiesu nevarēja piespiest izpildīt, jo tām trūka prasības tiesā (*actio*), bet, ja parādnieks labprātīgi tādu saistību bija izpildījis, atpakaļ prasīt to vairs nevarēja (viņš bija rīkojies likumīgi). Tā, piemēram, kreditora aizdevums nepilngadīgam jauneklim nebija ar tiesu atprasāms arī pēc parādnieka pilngadības⁴ — palika tikai dabiska saistība; tāpat arī saistība, kas procesuāli noilgusi (zaudējusi *actio*), nebija vairs tiesā izsūdzama un turpmāk pastāvēja kā *obligatio naturalis* u.c.

RAKSTURĪGĀKIE SAISTĪBU VEIDI

Vienpusējas un divpusējas saistības. Katrā saistībā ir nepieciešams, lai būtu divi tiesību subjekti — kreditors un parādnieks. Atkarībā no tā, kā saistībā izvietotas viņu tiesības prasīt un pienākums izpildīt, izšķir vienpusējas un divpusējas saistības.

Vienpusēja saistība (*obligatio unilateralis*) ir tad, kad vienai pusei (kreditoram) ir tikai tiesība prasīt, bez kaut kādiem pienākumiem pret parādnieku, un otrai pusei (parādniekam) ir tikai pienākums izpildīt saistību. Tā, piemēram, aizdevuma līgums (*mutuum*), kur kreditoram tiesība prasīt parāda samaksu, bet parādniekam ir tikai pienākums samaksāt to.

¹ Modest D. 46, 3, 76; Gaius, inst. 4, 112.

² Arī saistību tiesībās bija divi vēsturiski slāņi: senais *ius civile* un vēlāko laiku sistēma. Abi slāņi nav hronoloģiski atdalāmi viens no otra, jo jaunā aizsākumi savijas ar vecā paliekām.

³ Te iekļaujas galvenokārt tādi juridiski darījumi, ko bija veicis vergs vai ģimenes pakļauta persona — kreditoram prasības nav (*cum servo nulla actio est*), bet parāds (*debitum*) paliek. *Ulp. D. 44, 7, 14: Servi... ex contractibus civiliter quidem non obligantur, sed naturaliter et obligantur et obligant* «Vergi... līgumus līgstot, pēc Romas pilsoņu tiesībām gan nekļūst saistīti, bet pēc dabiskām tiesībām viņi gan uzņemas, gan uzliek saistības».

⁴ D. 14, 6 tit. De senatus consulto Macedoniano.

Divpusēja saistība (*obligatio bilateralis*) ir tad, kad abām pusēm ir kā tiesības, tā arī pienākumi vienai pret otru. Tā, piemēram, pirkuma-pārdevuma līgums (*emptio-venditio*) — pircēja pienākums ir maksāt norunāto cenu un tiesība prasīt pirktu lietu; pārdevēja pienākums ir nodot pārdoto lietu un tiesība prasīt nolīgto cenu. Šajā gadījumā ir savstarpēja jeb sinalagmatiska (grieķu *synallagma*) vienlīdzīga divpusēja saistība (*obligatio bilateralis aequalis*). Iespējama arī nevienlīdzīga divpusēja saistība (*obligatio bilateralis inaequalis*) — kur vienai pusei ir tiesība prasīt saistības izpildījumu un otrai pienākums izpildīt, tomēr zināmos apstākļos var rasties arī pienākumu subjektam pretprasība. Tā, piemēram, uzdevuma līgums (*mandatum*) paredz vienai pusei izpildīt kādu pienākumu par labu otrai pusei bez atlīdzības. Bet parasti var rasties pretprasība par izdevumiem sakarā ar mandāta līguma izpildījumu (*actio mandati contraria*).

Koreālas un solidāras saistības. Katrā saistībā vienu pusi reprezentē kreditors, otru — parādnieks. Iespējamās arī tādas saistības, kur vienā pusē vai nu vairāki kreditori (*correi¹ credendi*) un viens parādnieks otrā pusē vai vairāki parādnieki (*correi debendi*) un viens kreditors, vai arī tā, ka vienā pusē vairāki kreditori, otrā — vairāki parādnieki. Parasti tādos gadījumos, ja saistības priekšmets dalāms, piemēram, nauda, katrs kreditors ir tiesīgs prasīt tikai savu pienācīgo daļu un katram parādniekam jāsamaksā tikai sava attiecīgā daļa. Bet, ja saistības priekšmets ir nedalāms, piemēram, dzīvnieks, tad likums vai līguma kontrahenti paši nosaka nedalītu saistību un tad rodas vai nu koreālas² vai solidāras saistības. Koreālā saistībā, ja vairāki kreditori un viens parādnieks, katrs no kreditoriem ir tiesīgs prasīt no parādnieka visas saistības izpildījumu (*in solidum*), un parādniekam tas ir izdevīgi, jo, nokārtojot darījumu ar vienu no kreditoriem, viņš atbrīvojas arī no pārējiem, un saistība ir izbeigta. Tāpat arī, ja saistībā ir vairāki parādnieki un viens kreditors, katrs no parādniekiem var nokārtot visu darījumu (*in solidum*), bet kreditors drīkst parādu prasīt tikai vienu reizi. Tas kreditoram ir izdevīgi, jo viņš var prasīt no katra parādnieka visas saistības izpildījumu un tā izvēlēties to, kurš spējīgāks maksāt.

Solidārā saistība (*obligatio plurium in solidum*) izveidojās uz delikta pamata, kad vairākas personas bija kopīgi noda-

¹ *correus* jeb *conreus* — līdzatbildīgais; sal. D. 2, 14, 8; D. 34, 3, 3, 3.

² Koreālo saistību izcelšanās forma bija verbālkontrakti jeb stipulācijas; sk. 155. lpp., vēlāk tās varēja nodibināt arī konsensuālkontraktu veidā, sk. 139. lpp.

rījušas kādam zaudējumus. Solidārā saistība būtībā neatšķirās no koreālās, kaut gan pēc vēsturiskās izcelšanās bija cits tiesību institūts.

Alternatīva jeb izvēles saistība ir tad, kad parādnieks var izvēlēties vienu no diviem (vai vairākiem) saistības izpildījuma priekšmetiem, piemēram, dot kreditoram vai nu vergu Stihu, vai Pamfilu (*Stichum aut Pamphilum — Iulian. D. 30, 84, 9*). Abi vergi, kaut arī alternatīvi, ir saistībā (*in obligatione*) tās priekšmeti, bet izpildījumā (*in solutione*) tikai viens no viņiem pēc izvēles ir saistības priekšmets.

Fakultatīva saistība ir tad, kad tikai viens noteikts priekšmets ir saistībā (*in obligatione*), bet parādniekam ir dota iespēja izpildījumā (*in solutione*) dzēst saistību, dodot kādu citu priekšmetu tā vietā. Bet, ja fakultatīvas saistības priekšmets ir tāds, kas var iet bojā nepārvaramas varas apstākļos, tad parādnieks tiek atbrīvots no saistības, un kreditors nevar prasīt fakultatīvo priekšmetu.

* PERSONU MAIŅA SAISTĪBĀ

Personu maiņa saistībā senajos laikos nebija iespējama, jo saistību tiesības radās un pastāvēja starp noteiktām personām (starp kreditoru un debitoru), un tādējādi tās bija ar stingri personisku raksturu. Tomēr saimniecisko apgrozības interešu ietekmē radās tādi tiesību institūti, kas pieļāva personu maiņu saistībā.

Cesija (*cessio actionis* — saistības prasības tālākdošana) ir kreditoru maiņa saistībā bez parādnieka piekrišanas. Ar laiku nodibinājās iespēja kreditoram (cedentam) savas saistības prasību (*actio*) nodot tālāk jaunam kreditoram (cesionāram) saistības izpildījuma piedzišanai no parādnieka.¹ Ar cesijas vienošanos² starp cedentu un cesionāru parādnieka intereses necieta, jo, samaksājot jaunajam kreditoram, viņš atbrīvojās no saistības. Lai parādnieks laikus zinātu, kas tagad ir viņa kreditors, cesionārs parasti mēdza paziņot (*denuntiatio*), ka viņš ir kreditors. Pirms paziņojuma, kad parādnieks vēl nezināja, ka notikusi cesija, viņš varēja izpildīt saistību vecajam kreditoram, bet pēc tam — tikai cesionāram. Parādnieka stāvoklis ar cesiju nedrīkstēja pasliktināties. Kreditora tiesības pārgāja uz jauno kreditoru tādas pašas kādas bija vecajam kreditoram, ar visām priekšrocībām (piemēram, nodrošinātas ar ķīlu vai galvojumu utt.). Vecā

¹ *Gaius, inst. 2, 38; C. 4, 35, 22, 1; D. 46, 3, 76.*

² Cesijas akts neprasa kaut kādu noteiktu formu.

kreditora atbildība jaunajam par saistības izpildījumu bija divējāda: a) cedents atbild cesionāram par cedētā prasījuma pareizumu (*nomen verum*), ka saistībai nav nekādu juridisku vai faktisku trūkumu; b) bet negarantē un neatbild par to, vai īstenībā jaunais kreditors saņems saistībā paredzētos mantiskos labumus (*nomen bonum*),¹ jo vecais kreditors nekļūst par jaunā kreditora galvnieku. *Lex Anastasiana* 508. gadā m. ē. noteica, ka cesionārs, kas kreditora tiesības pircis par noteiktu summu (zemāku par nominālo), nedrīkst prasīt no parādnieka vairāk, nekā pats samaksājis, pieskaitot gan parastos procentus (C. 4, 35, 22, 1).²

Delegācija. Delegācija (*delegatio*) ir parādnieka maiņa saistībā, kas var notikt tikai ar kreditora piekrišanu, pārjaunojot (*novatio*)³ saistības juridisko formu. *Ulp. D. 46, 2, 11: Delegare est vice sua alium reum dare creditori...* «Deleģēt nozīmē dot kreditoram citu parādnieku savā vietā...».

Būtībā tas nozīmē, ka visa saistība tiek pārformēta. Kreditoram nav vienalga, kas ir viņa parādnieks.

SAISTĪBU IZCEĻŠANĀS PAMATI

Saistību izceļšanās pamati pēc romiešu juristu sakārtojuma ir iedalīti divās galvenajās grupās — *Gaius, inst. 3,88... obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto*⁴ «saistība izceļas vai nu no kontrakta (līguma), vai no delikta (tiesību pārkāpuma)». Bet līdzās saistībām no līgumiem un deliktiem pastāvēja vēl tādas saistības, kas radās līdzīgi līgumiem vai kādā sakarā ar tiesību pārkāpumiem. Tāpēc Justiniāna institūcijās ir četri saistību izceļšanās pamati: I. 3,13, 2: *obligationes... aut ex contractu sunt aut quasi*⁵ *ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio* «saistības ir vai nu no līguma, vai it kā no līguma, vai no ļaundarības, vai it kā no ļaundarības».

Obligationes ex contractu savukārt ir iedalītas četrās grupās⁶, konsensuālkontrakti, sk. 139. lpp., reālkontrakti, sk. 148. lpp., verbālkontrakti, sk. 155. lpp., literālkontrakti, sk. 158. lpp.

¹ Var gadīties, ka parādnieks ir maksāt nespējīgs, cedents par to cesionāram neatbild.

² Pēc principa *nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet. Ulp. D. 50, 17, 54.*

³ Sk. 167. lpp.

⁴ Dažos tekstos *ex maleficio* no ļaundarības, neatļautas darbības.

⁵ Vārds *quasi* izpauž pielīdzinājumu, analogiju — it kā jeb līdzīgi kā,

⁶ *Gaius, inst. 3, 89.*

LĪGUMI — KONTRAKTI UN PAKTI (*CONTRACTUS, PACTUM*)

Galvenais saistību izcelšanās pamats ir līgumi. Romiešu tiesībās bija vēsturiski izveidoti un juridiski noformēti līgumi, kurus sauca par kontraktiem (*contractus*).¹ Tie visi bija nodrošināti ar tiesas aizsardzību — attiecīgu prasību (*actio*) tiesā. Ar laiku, attīstoties ekonomiskai apgrozībai, pastāvošais kontraktu skaits bija par mazu. Radās jaunas, nenoformētas dažāda veida vienošanās (līgumu evolūcija). Šos jaunus neformālos līgumus sauca par paktiem (*pacta*), un tiem sākumā nebija tiesas aizsardzības (*actio*), tāpēc tos sauca par kailiem — *pacta nuda*. Ar laiku dažus paktus sāka aizsargāt prētora tiesības, piešķirot tiem prasību tiesā, tādus paktus sauca par ietērtiem — *pacta vestita*, kas būtībā bija kļuvuši par līgumiem. Tādējādi romiešu līgumu sistēma savā attīstītā vēstures posmā sastāvēja no kontraktiem un prētora aizsargātajiem paktiem.

LĪGUMU NOLĪGSANA SASKAŅOTAS GRIBAS IZTEIKUMS

Līgumu nolīgšanas formas romiešu tiesībās bija dažādas. Senatnē pastāvēja ceremoniālakti (*nexum* un *mancipatio*), vēlāk tos nomainīja dažādie kontraktu veidi un pakti. Tomēr visos gadījumos galvenais bija līgumlīdzēju jeb kontrahentu saskaņotas gribas izteikums. Līgums bija galīgi nolīgts tad, kad vairs nebija šaubu par kontrahentu vienotu gribu, kas varēja izpausties vienā kādā formā — mutvārdos, rakstveidā, nepārprotamos žestos, pat dažos gadījumos klusējot.² Vienpusējs gribas izteikums nekādu saistību nenodibināja³ privāto personu starpā.

Oferents⁴ savu priekšlikumu (*propositio*) parasti centās nofor-

¹ Tiesībās atzīti tipiski līgumi.

² *ubi loqui potuit ac debuit, non locutus est* «kur runāt varēja un vajadzēja, nerunāja» — klusēšana nozīmē piekrišanu. Tā, piemēram, saimnieks ar savu gada īrnieku satiekas vecgada vakarā un tērzē par visādām lietām, bet par īres līguma atjaunošanu nerunā. Tiek pieņemts, ka īres līgums klusējot atjaunots uz iepriekšējiem noteikumiem (*relocatio tacita* «īres līguma atjaunošana klusējot»).

³ Izņēmumi: a) *votum* solījums dievam (*Ulp. D. 50, 12, 2, pr. voto obligatur* «ar zvērestu saistīts»); b) *pollicitatio* apsoliījums valstij (*rei publicae pollicentur. Ulp. D. 50, 12, 1, 5*).

⁴ Oferents — līguma ierosinātājs, piedāvātājs; akceptants — tas, kam piedāvāts līgumu noligt, pieņēmējs.

mulēt tā, lai akceptantam atliktu teikt tikai «jā» vārdu; bet, kad viņš no savas puses kaut ko piebilda, tad notika pārrunas (*tractatus*) un līgumu līgšana turpinājās. Rakstveida līgumos mēdza uzvest atsevišķus līguma punktus (*punctatio*), par kuriem vairs domstarpību nebija, līdz beidzot bija panākta vienošanās (*consensus*) visos punktos. Bet vēlreiz visi punkti bija kopā jāapstiprina kontrahentiem. Reālkontraktu nolīgšanā bija nepieciešama arī reizē lietas nodošana — *traditio*.

Līgšanas procesā varēja rasties priekšlīgums (*pacum de contrahendo*), kas būtībā ir īsts līgums, kurš paredz starp kontrahentiem saistību noligt nākotnē līgumu ar iepriekš noteiktu saturu. Tā, piemēram, ar priekšlīgumu tirgotājs saistījies nopirkt par noteiktu cenu visu viņa dārza ražu gada laikā, kas bija jāņem vērā arī dārza saimniekam. Priekšlīgumus ietēpa pakta formā, un tie ieguva tiesā izsūdzamu raksturu.

Iespējama arī līgumu nolīgšana starp klāt neesošiem (*inter absentes*) ar vēstuli vai ar starpnieku, ja attiecīgā līgumu forma to atļāva. *Gaius, inst. 3, 136: ...inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam aut per internuntium, cum alioquin verborum obligatio inter absentes fieri non possit* «... starp promesošiem arī tiek nodibināti tādi darījumi, piemēram, ar vēstuli vai ar starpnieku, kad citādi verbālsaistība nevar notikt starp promesošiem». Pandektu doktrīnā un buržuāziskajās civiltiesībās šis līgumu nolīgšanas veids ievērojami tālāk attīstīts.¹

Pārstāvība līgumu nolīgšanā romiešu tiesībās nebija izveidota. Valdīja uzskats, ka līgumi līgstami personiski, bet ne ar citas personas gribas starpniecību. Ģimenei pakļauto personu līgtie līgumi vai ar vergu līdzdalību nodibinātie darījumi nebija pārstāvības līgumi, jo tie izpildīja tikai ģimenes galvas gribu, tiem bija savdabīga tiesas aizsardzība.²

---

¹ Līgumu nolīgšana starp klāt neesošiem jaunākajos laikos var notikt ar vēstulēm, telegrammām, radio un televīzijas starpniecību. Pandektu doktrīnā ir trīs dažādi uzskati par to, kurā momentā vienošanās uzskatāma par notikušu, līgstot līgumu ar vēstulēm: 1) ar momentu, kad akceptants uzrakstījis atbildes vēstuli (*Aeusserungstheorie*), 2) ar momentu, kad oferents saņēmis akceptanta piekrišanas vēstuli (*Empfangstheorie*), 3) ar momentu, kad oferents pilnīgi iepazīties ar atbildes vēstulē izteikto piekrišanu (*Vernehmungstheorie*).

² *actiones adiecticiae qualitatis (actio quod iussu* — dota atļauja trešai personai līgt līgumu ar kādu cita varai pakļauto ģimenes locekli vai vergu u. c.), sk. 69. lpp.

GRIBAS TRŪKUMI LĪGUMU NOLIGSANĀ

Lai līgums būtu spēkā, nepietika ar to vien, ka kontrahenti izsacīja savu gribu, bet bija vēl vajadzīgs, lai šī griba būtu īstena — bez maldības, bez viltus vai spaidiem. Gribas izteikumam līgumā bija pilnīgi jāaskan ar līgumlīdzēju īsteno gribu.

Maldība (*error*) varēja rasties, kad kādam no līgumlīdzējiem nebija pareizs priekšstats par faktiskajiem apstākļiem — vai nu viņš nepārzināja tos, vai nepareizi saprata.¹ Ja šī maldība līgumā bija būtiska (*error essentialis*), tad līgums nebija spēkā, jo īstā griba nesaskanēja ar gribas izteikumu. *Pomp. D. 39, 3, 20: ... nulla enim voluntas errantis est* «... jo tam, kas maldās, nav nekādas gribas». Iespējami šādi būtiski maldības veidi: a) maldība līguma priekšmetā vai saturā (*error in corpore* vai *in substantia*). *Ulp. D. 18, 1, 9, 2: ... si in ipso corpore non erratur, sed in substantia error sit, ut puta si acetum pro vino veneat, aes pro auro vel plumbum pro argento ...* «... ja par ķermenī pašu nemaldās, bet par tā saturu ir notikusi maldība, piemēram, etiķi pārdod vīna vietā, zelta vietā varu vai sudraba vietā svinu...»; b) maldība kontrahenta personā (*error in persona*), piemēram, Ticijs domā, ka viņš līgst līgumu ar Aulu, bet izrādās, ka nolīdzis ar Semproniju; c) maldība par pašu darījumu (*error in negotio*) — vienam kontrahentam liekas, ka notiek aizdevuma līgums, otram — glabājuma līgums. Visos šajos gadījumos ir būtiska maldība, kas iznīcina darījuma spēku (*nullum negotium*).

Maldība līgumlīdzēju motīvos (*causa*) nav uzskatāma par būtisku maldību, un darījums paliek spēkā. *Falsa causa non nocet* «Maldīgs motīvs nekaitē līgumam»², piemēram, ēkas būvei vajadzēja sijas, bet saimnieks nopircis dēļus. Pirkums nav apstrīdams.

Viltus (*dolus*)³ ir otras personas apzināti prettiesisks maldinājums, lai viņu piedabūtu nolīgt savām interesēm pretēju darījumu. *Ulp. D. 4, 3, 1, 2: Dolum malum Servius quidem ita definiit machinationem quandam alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur et aliud agitur. Labeo autem ... definiit dolum malum esse omnem calliditatem fallaciam machinationem ad circum-*

¹ *Paulus D. 22, 6, 9, pr.* «jaunākiem par 25 gadiem ir atļauts tiesības nezināt». Arī sievietes drīkstēja atsaukties uz tiesību nezināšanu. Pēc vispārīgā principa tiesības jāzina visiem.

² Juridisks sakāmavārds.

³ Šeit domāts viltus ļaunā nozīmē — *dolus malus*; var būt viltus arī labā nozīmē — *dolus bonus* (*Ulp. D. 4, 3, 1, 3*) kā izveicība senatnē, kad kas tika sarīkots pret ienaidnieku vai laupītāju.

veniendum fallendum decipiendum alterum adhibitam «Ļaunu viltu ir definējis Servijs kā kaut kādu mahināciju otra krāpšanas nolūkā, kad izliekas vienu darām, bet dara citu. Turpretim La-beons... ir definējis, ka par ļaunu viltu atzīstams katrs mēģinājums otru pievilt un veikli apkrāpt». Kontrahents, kas ar viltu piedabūts nolīgt līgumu, var prasīt tiesā, lai to atceļ. Prētora tiesībās pastāvēja speciāla prasība — *actio doli*.¹

Spaidi un draudi (*vis ac metus*)². Līgums, kas nolīgts fizisku vai psihisku draudu ietekmē, nav uzskatāms par līgumlīdzēju īstu gribas izpaudumu un tiesā apstrīdams. *Paulus* D. 4, 2, 21, 5: ... *noluissem, tamen coactus volui* «... es nebūtu gribējis, tomēr piespiests gribēju». *Ulp.* D. 4, 2, 1: *Ait praetor: Quod metus causa gestum erit, ratum non habebo* «Prētors saka: Kas būs izdarīts ar draudiem, to es neatzīšu». Tādos gadījumos prētors parasti atjaunoja agrāko stāvokli (*restitutio in integrum*).

Lai atceltu līgumu uz spaidu vai draudu ietekmes pamata, bija jāievēro šādi noteikumi: a) bailēm bija jābūt ievērojami lielām — *metus maioris malitatis* (liela ļaunuma draudi), piemēram, draudot ar nāvi (sal. *Gaius*, D. 4, 2, 6); b) draudiem bija jābūt nenovēršamiem līguma ligšanas brīdī (*Ulp.* D. 4, 2, 9, pr.). Kas atsaucās uz spaidiem līguma nolīgšanā, tam tie bija tiesā jāpierāda.

Gribas izteikums pa jokam (*iocus*). Līgumu līgstot, gribas izteikumam ir jābūt nopietnam; kas izteikts pa jokam, tam nav nekādu tiesisku seku, jo griba nesaskan ar gribas izteikumu. *Paulus* D. 44, 7, 3, 2: *nec enim si per iocum... ego tibi dixerō «sponde?» et tu responderis «spondeo», nascetur obligatio* «un patiesi neizcelsies saistība, ja pa jokam... es tev būšu teicis «vai tu apsoli?» un tu man būsi atbildējis «apsolu»».

Simulēts darījums (*negotium simulatum*) ir tad, ja līgums, ko nolīgt bijis nopietni gribēts, apslēpts aiz kaut kāda cita līguma; tā, piemēram, dāvinājums ietērpts pirkuma-pārdevuma līguma formā.³ Simulētais līgums nav spēkā, bet apslēptais darījums atzīstams par spēkā esošu, ja vien pie tā nav bijis nolūka pievilt kādu trešo personu vai vispār izdarīt kaut ko prettiesisku. Protams, jāraugās, vai apslēptais darījums pats atbilst savām būtiskām prasībām. (C. 4, 22, *tit.: Plus valere quod agitur, quam quod simulate concipitur* «Vairāk spēkā paliek tas, kas tiek darīts, nekā tas, kas tiek sacerēts izliekoties».)

¹ *Ulp.* D. 4, 3, 1, 1.

² Līguma spēku ietekmē tikai prettiesiski spaidi no kontrahenta puses, bet ne legāla maģistrāta rīcība atsevišķos gadījumos. *Ulp.* D. 4, 2, 3, 1.

³ *Hermogenianus* D. 41, 6, 6.

Darījums izskata pēc (*negotium fictivum*) ir tad, kad kas izdarīts tikai izskata pēc, nolūkā maldināt trešās personas, ka noticis jauns tiesisks darījums, bet patiesībā nav gribēts nedz nodibināt, nedz pārgrozīt, nedz izbeigt līdzšinējās tiesiskās attiecības, tā, piemēram, lai izbēdzinātu mantu no kreditoru piedziņas, parādnieks noraksta to radniekiem vai uzticības personām izskata pēc, nolūkā faktiski to lietot kā savu. Darījumam izskata pēc nav nekādu juridisku sekas. Ieinteresētās personas to var apstrīdēt tiesā (*Paulus D. 18, 1, 55; Modest. D. 44, 7, 54; C. 2, 4, 21*).

LĪGUMA SASTĀVDAĻAS

Katrā līguma tipā izšķir a) būtiskas sastāvdaļas (*essentialia negotii*), bez kurām attiecīgais līgums neeksistē (piemēram, pirkuma-pārdevuma līgumā — vienošanās par precī un cenu). Kontrahenti nevar atnest pēc savas gribas nevienu no līguma būtiskajām sastāvdaļām; b) dabiskās sastāvdaļas (*naturalia negotii*) parasti mēdz būt līgumos prezumējamas, ka pastāv bez sevišķas norunas (piemēram, procenti aizdevuma līgumā), un tās var atcelt vai grozīt kontrahenti ar savstarpēju vienošanos, kura jāpierāda tam, kas uz to atsaucas; c) nejaušās jeb blaku sastāvdaļas (*accidentalia negotii*) ievēd līgumā paši kontrahenti pēc savas patikas un vēlēšanās. Te pieder nosacījumi, termiņi un uzlikumi.

Nosacījums (*condicio*) ir tāds līgumlīdzēju labprātīgi pievienots blaku noteikums līgumā, kas šī tiesiskā darījuma sekas dara atkarīgas no kāda notikuma nezināmas iestāšanās vai neiestāšanās nākotnē. Tā, piemēram, *Si Titius consul factus erit* «Ja Ticijs tiks ievēlēts par konsulu».¹ Izšķir neīstus, objektīvi neiespējamus un īstus nosacījumus.

Par neīstiem nosacījumiem tika atzīti tādi, kas attiecas uz pagātnes notikumiem (*Si Titius consul fuit* «Ja Ticijs ir bijis konsuls»), kā arī uz tagadnes notikumiem (*Si Maevius vivit* «Ja Mēvijs pašreiz dzīvo»). Ja nosacījums kādā līgumā bija saistīts ar pagātni vai tagadni, tad darījums palika spēkā tikai tad, kad minētais notikums bija eksistējis vai eksistēja; pretējā gadījumā līgums vispār nebija spēkā. Ja līgumā bija ieviests objektīvi neiespējams nosacījums (*Si digito coelum attigero*². «Ja es ar pirkstu skaršu debesis»), tad tas atkrita, it

¹ *Sal. Gaius D. 19, 2, 25, pr.; C. 4, 37, 6; Julian. D. 18, 1, 41.*

² *I. 3, 19, 11.*

kā nebūtu vispār rakstīts (*pro non scripto habetur*), un līgums tika uzskatīts kā līgums bez nosacījuma.

Dažreiz līguma saturā jau bija nosacījuma pazīmes izteiktas un saprotamas pašas par sevi,¹ tad nosacījumu īpaši formulēt bija lieki. Tā, piemēram, līgavas tēva apsoliņums dot pūru ar nosacījumu, ja meita iestāsies laulībā. Pūra došana vienmēr saistīta ar iestāšanos laulībā. Tāpat arī nepastāv īsts nosacījums, kad iepriekš droši zināms, ka nākotnē gaidāmais nosacījums iestāsies² (būtībā tas ir termiņš).

Īstie nosacījumi var būt vai nu atliekoši, vai atceļoši, atkarībā no tā, vai tiem nosacīts līguma spēka sākums vai beigas.

Atliekošais nosacījums (*condicio suspensiva*) paredz, ka līgums vēl nestājas spēkā, kamēr nav zināms par paredzētā notikuma iestāšanos (*pendente condicione* «nosacījumam karājoties»); vienam kontrahentam pastāv tikai cerība (*spes*), kuru tomēr otram kontrahentam nav tiesību atņemt. Nosacījumam neiestājoties (*deficiente condicione*), zūd minētā cerība ar visām līguma juridiskajām sekām. Turpretim, nosacījumam iestājoties (*existente condicione*),³ līgums stājas spēkā un tiek izpildīts.

Atceļošais nosacījums (*condicio resolutive*) paredz, ka līgums pēc noslēgšanas ir tūlīt pilnīgi spēkā tik ilgi, kamēr vēl nav zināms, vai nosacījums iestāsies vai ne, bet pastāv iespēja, ka ar nosacījuma neiestāšanos līgums tiks atcelts (*quod condicione resolvitur*).⁴ Ja nosacījums neiestājas, tad līgums atzīstams, cik tas vispār iespējams, it kā par nemaz nepastāvējušu. Abām pusēm tad jādod atpakaļ viss, ko tās uz līguma pamata viena no otras saņēmušas. Ja nosacījums iestājas, tad līgums paliek spēkā, un uz tā pamata iegūtais īpašums kļūst neatceļjams.

Vienu un to pašu nosacījumu var formulēt līgumā gan kā atliekošu (*suspensivu*), gan kā atceļošu (*rezolutivu*) nosacījumu. Tā, piemēram, tēvs savam dēlam ar dāvinājuma līgumu piešķir vasarnīcu Pompeju kūrortā ar nosacījumu, ka viņš iemācīsies grieķu valodu. Atliekošā nosacījuma gadījumā dēls iegūs īpašumu uz vasarnīcu pēc valodas iemācīšanās (pēc pārbaudījuma); ar atceļošu nosacījumu viņš kļūst gan lietas īpašnieks tūlīt, bet pēc valodas neiemācīšanās (pārbaudījuma neizturēšanas) minētais objekts tiek atprasīts.

¹ *condicio, quae tacite inest* — klusais nosacījums (nosacījums, kas klusībā jau ir līguma būtībā izteikts).

² *Papin.* D. 35, 1, 79, pr.

³ *Pompon.* D. 12, 6, 16.

⁴ *Sal. Paulus* D. 41, 4, 2, 4.

Termiņš (*dies*) ir tāds labprātīgi pievienots blaku noteikums līgumā, kas šī tiesiskā darījuma sekas dara atkarīgas no zināma laika momenta nākotnē, par kura iestāšanos nav šaubu. Izšķir sākuma termiņu (*dies a quo*) un beigu termiņu (*dies ad quem*). Saka arī *ex die, ad diem*. Parasti saistības izpildījums noteikts ar kādu kalendāra dienu nākotnē. *Paulus* D. 44, 7, 44, 1: *kalendis¹ Martiis dare spondes?* «vai apsoli dot pirmajā martā?».

Dažreiz, pēc vārdiskiem izteicieniem spriežot, var maldities, sajaukt termiņu ar nosacījumu. Atšķirīgā pazīme ir tā, ka termiņš vienmēr ir zināms notikums nākotnē (*dies certus* «zināma diena»), kaut arī dažreiz nav zināms (*incertum quando*), kad tas notiks, tā, piemēram, izteiciens «Ticija nāves dienā» ir termiņš, jo katrā ziņā Ticijs mirs, bet nav zināms, kad viņš mirs; turpretim izteiciens «Ticija kāzu dienā» ir nosacījums, jo nav zināms, vai minētās kāzas vispār notiks.

Uzlikums (*modus*) ir tāds blaku noteikums bezatlīdzības darījumā (piemēram, dāvinājuma līgumā), kur labumu saņēmējam uzlikts kaut kāds pienākums² (tā, piemēram, mākslinieks uzdāvina kādai personai savu gleznu ar uzlikumu — pielaist publiku apskatīt to). Uzlikums atšķiras no nosacījuma (*condicio*) un termiņa (*dies*) ar to, ka nestāda līguma spēku atkarībā no uzliktā pienākuma izpildes, bet paredz īpašu prasību (*actio*) tiesā, lai pilda līgumā noteikto uzlikumu.

KONSENSUĀLKONTRAKTI

Konsensuālkontrakti (*consensu contrahitur obligatio* «vienojoties tiek nodibināta saistība») ir tādi līgumi, kurus nolīgstot pietiek ar vienošanos (*consensus*) vien, bez lietas tūlītējas nodošanas. Līgums stājas spēkā ar vienošanās brīdi, un izpildījums (lietas nodošana) seko pēc tam.

PIRKUMS-PĀRDEVUMS (EMPTIO-VENDITIO)

Pirkums-pārdevums ir tāds līgums, ar ko pārdevējs (*venditor*) uzņemas saistību pievienot pircēja (*emptor*) mantai kādu lietu par norunātas naudas summas samaksu, ko pircējs no savas puses apsola izdarīt.

¹ *Kalendae* — katra mēneša pirmā diena, piemēram, *kalendis Ianuariis* pirmajā janvārī.

² *Scaevola* D. 35, 1, 80; sal. *Gaius* D. 35, 1, 17, 4.

Pirkuma-pārdevuma līgums uzskatāms par nolīgtu, kad notikusi abu pušu vienošanās (*consensus*) par pirkuma priekšmetu — lietu (*res*) un par cenu (*pretium*). Šie trīs elementi — vienošanās, lieta, cena pirkuma-pārdevuma līgumā ir būtiski.

Vienošanās (*consensus*) attīstītās romiešu tiesībās varēja notikt visdažādākajās formās — mutvārdos, rakstveidā, ar vēstulēm, vēstnešiem, žestiem, pat klusējot.¹ Lai vienošanās faktu varētu vieglāk pierādīt, līguma forma varēja būt pēc kontrahentu vēlēšanās vai rakstveidā, vai kā citādi izteikta, piemēram, roku dodot. Arī rokas naudas (*arra*) došana un pieņemšana bija pierādījums, ka vienošanās ir notikusi. *Gaius, inst. 3, 139: nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptiois et venditionis contractae* «jo tas, kas dots kā rokas nauda, ir pierādījums, ka pirkums-pārdevums nodibināts».²

Par pirkuma priekšmetu var būt viss tas, ko atļauts un iespējams atsavināt — ķermeniskas un bezķermeniskas lietas (tiesības), gan atsevišķas lietas, gan arī lietu kopības. *Paulus D. 18, 1, 34, 1—2: Omnium rerum, quas quis habere vel possidere vel persequi potest, venditio recte fit... Liberum hominem scientes emere non possumus... futuras res emi posse...* «Visus priekšmetus, kas kādam pieder (īpašumā), ko valda vai ko iegūst ar prasību tiesā, var tiesīgi pārdot... Brīvu cilvēku, zinādami, ka viņš ir brīvs cilvēks, pirkt nevaram... lietas, kas radīsies nākotnē, var pirkt (cerību pirkums) ...» «Pirkuma-pārdevuma līguma priekšmetam jābūt kontrahentiem pilnīgi zināmam un precīzi noteiktam, lai par to nevarētu rasties nekādas dibinātas šaubas; pretējā gadījumā pirkuma-pārdevuma līgums uzskatāms par nenodibinātu.

Pirkuma maksai — cenai jābūt izteiktai naudā (*pecunia numerata*), kas šajā līgumā ir būtiska pazīme. Bez tam cenai jāatbilst trim prasībām: a) jābūt precīzi noteiktai (*certum*), t. i., par cik lielu summu (*Gaius, inst. 3, 140*). Dažreiz pietiek ar uzticamu personu novērtējumu (*boni viri arbitrato*) vai ar caurmēra tirgus cenu. Cena tika uzskatīta par noteiktu arī tādā gadī-

¹ *Gaius D. 44, 7, 2, pr.; I. 3, 23, pr.; Gaius, inst. 3, 139.*

² Rokas nauda (*arra*) ir ne vien līguma nolīgšanas arguments, bet arī saistības izpildījuma nodrošinājums; ja līguma neizpildīšanā vainīgs rokas naudas saņēmējs, tad tā viņam jāatdod rokas naudas devējam divkārtšā apmērā; bet, ja neizpildīšanā vainīgs rokas naudas devējs, tad viņš zaudē tiesību to prasīt atpakaļ (*I. 3, 23, pr.*). Vainīgajam bez tam arī jāatlīdzina otram kontrahentam visi zaudējumi.

jumā, kad naudas summa atradās kādā noslēgtā traukā vai kastītē un tās daudzumu varēja uzzināt vēlāk pēc līguma nolīgšanas. *Ulp. D. 18, 1, 7, 1: Huius modi emptio ... «quantum pretii in arca habeo», valet «Tāda veida pirkums... «cik daudz (naudas) man kastītē», ir spēkā; b) cenai jābūt patiesai (*pretium verum*), kas kaut cik atbilst lietas vērtībai, bet nevis izskata pēc, tā, piemēram, ja par lielu objektu maksā vienu sīku naudas vienību (*nummus unus*), tad tā cena nav patiesa un līgums nav uzskatāms par pirkumu-pārdevumu, bet būtībā par dāvinājumu.¹ Nav vajadzīgs, lai pirkuma cena tieši atbilstu pirkuma priekšmeta vērtībai, līgums paliek spēkā, kaut arī lieta būtu pārdota zem tās īstās vērtības (tā saucamais draudzības pirkums) vai virs tās; c) taisnīgai cenai (*pretium iustum*) pēc vispārīgā principa nav jābūt,² izņemot tikai pārmērīga pametuma (*laesio enormis*) gadījumu. Pārmērīgs pametums ir tad, kad pirkuma cena nesasniedz pat ne pusi no lietas īstās vērtības, tad pārdevējs var prasīt, lai līgumu atceļ; tāpat arī pircējam savukārt ir tiesības prasīt, lai atceļ līgumu, ja viņa samaksātā pirkuma cena vairāk nekā divkārt pārsniedz lietas īsto vērtību (C. 4, 44, 2).*

Pircēja tiesības un pienākumi. Pirkuma-pārdevuma līgums pats par sevi vēl nepārnes īpašuma tiesības pircējam, bet tikai dod tiesības prasīt, lai pārdevējs nodod viņam pirktu lietu īpašumā. Parasti īpašuma iegūšana notiek ar *traditio* aktu, ir vajadzīgs tikai «nodoms lietu nodot un pieņemt» (*animus tradendi et accipiendi*) un «ar lietu un pieskārienu» (*corpore et tactu*). Dažreiz no pirkuma-pārdevuma līguma nolīgšanas brīža līdz lietas nodošanai pāriet ilgs laiks. Pirktā lieta šajā starplaikā var aiziet bojā bez pārdevēja vainas (nepārvaramas varas apstākļos³), tad pircējs cieš zaudējumus. Juridisks sakāmvārds: *periculum est emptoris* «risku nes pircējs» (I. 3, 23, 3). Pircējam jāmaksā pirkuma maksa parasti tūlīt, kad lietu nodod viņam, ja samaksai nav norunāti sevišķi termiņi. Pircējam no tā brīža, kad viņš pirktu lietu saņēmis, bet nav samaksājis, jāmaksā pārdevējam arī procenti par pirkuma maksu (*Ulp. D. 19, 1, 13, 20*).

Pārdevēja tiesības un pienākumi. Pārdevējam ir tiesības prasīt no pircēja pirkuma maksas samaksu saskaņā ar līgumu (uz *actio*

¹ *Ulp. D. 18, 1, 38: venditio donationis causa facta est* «izdarīts pirkums dāvināšanas nolūkā».

² *Paulus D. 19, 2, 22, 3: in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluri sit minoris emere, quod minoris sit pluri vendere* «pirkšanā un pārdošanā ir dabiski atļauts nopirkt lētāk to, kas ir vairāk vērts, pārdot dārgāk to, kas ir mazāk vērts».

³ Sk. 170. lpp.

venditi pamata) un pienākums nodot pirkto lietu. *Ulp. D. 19, 1, 11, 2: Et in primis ipsam rem praestare venditorem oportet, id est tradere* «Un pārdevējam vajag vispirms pašu lietu stādīt priekšā, tas ir, nodot». Lieta jānodod istā laikā un istā vietā, kā arī ar visiem tās piederumiem (*omnis causa*). Pārdevējam ir pienākums ne vien lietu nodot, bet arī sagādāt pircējam netraucētu rīcību ar lietu (*rem habere licere* «ļaut lietu paturēt netraucēti»). *African. D. 19, 1, 30, 1: ... venditorem hactenus teneri, ut rem emptori habere liceat...* «...pārdevējs ir tiktāl atbildīgs, lai pircējam būtu iespējams paturēt netraucētu rīcību ar lietu».

Pārdevējs atbild pircējam par attiesājumu (*evictio*), t. i., par visiem zaudējumiem, kas radušies pircējam, kad nopirkto lietu kāda trešā persona (īstais īpašnieks) tiesā atņem, ja pārdevējs nav bijis tās īpašnieks. *Ulp. D. 21, 2, 1: Sive tota res evincatur sive pars, habet regressum emptor in venditorem* «Vai nu visa lieta tiek attiesāta, vai daļa, pircējam ir regresa prasība pret pārdevēju».¹

Pārdevējs atbild pircējam par pārdotās lietas tieši apsolītām īpašībām (*dicta, promissa* «par teikto, apsolīto»), ja atklājas, ka tādu īpašību nemaz nav; piemēram, pārdevējs apgalvojis, ka zirgs ir apmācīts cirka izrādēm, bet īstenībā tas ir parasts darba zirgs. Pārdevējam jāatlīdzina zaudējumi pircējam, kas radušies no nepareiza apgalvojuma. *Ulp. D. 21, 1, 19, 3: Ea autem sola dicta sive promissa admittenda sunt, quaecumque sic dicuntur, ut praestentur* «Bet tikai tādi teicieni vai apsolījumi ir pieļaujami, kas tiek teikti tā, ka tiktu izpildīts». Šeit nav parastā lietas slavēšana, bet speciāls pārdevēja apgalvojums par lietas īpašībām.

Pārdevējam, kas darbojies ļaunā nolūkā, piemēram, ar nodomu noklusējis vai apslēpis viņam zināmos lietas trūkumus, jāatlīdzina pircējam visi zaudējumi. *Ulp. D. 19, 1, 13, pr.: qui pecus morbosum aut tignum vitiosum vendidit... sciens reticuit et emptorem decepit, omnia detrimenta, quae ex ea emptione emptor traxerit, praestaturum ei; sive igitur aedes vitio tigni corruerunt, aedium aestimationem, sive pecora contagione morbosae pecoris perierunt, quod interfuit idonea venisse erit praestandum* «kas pārdevis slimu lopu vai ielauztu siju... zinādams noklusējis un pircēju piekrāpis, tad viņam būs jāatbild par visiem zaudējumiem, ko pircējs no šī pirkuma būs cietis; vai nu, ja tad ēka sijas ielūzuma dēļ sabrukusi, (jāatlīdzina) ēkas vērtība, vai nu, ja (pircēja) lopi saslimuši no slimā lopa un gājuši bojā, tad būs jāatlīdzina tā starpība, kas vajadzīga veselu lopu pirkšanai (pilna interese)».

Par lietas trūkumiem, kas pārdevējam nav bijuši zināmi (*igno-*

¹ Atbildība par attiesājumu piemērojama arī maiņas un citos līgumos.

rans vendidit «nezinādams pārdevis»), pircējam ir tikai tiesības prasīt pēc paša izvēles vai nu līguma atcelšanu un lietas atdošanu atpakaļ (*actio redhibitoria*), vai lietas cenas samazināšanu (*actio aestimatoria seu quanti minoris*)¹; tā, piemēram, par bojāto siju maksāt tikai malkas cenu. Līguma atcelšanas prasības mērķis ir, lai pārdevējs ņem lietu atpakaļ un atdod vai nu saņemto maksu par to, vai dod derīgu priekšmetu bojātā vietā.

LIETAS ĪRE (NOMA)² (LOCATIO-CONDUCTIO REI)

Lietas īre ir līgums, ar ko viena puse (izīrētājs *locator*) uzņemas saistību piešķirt otrai pusei (īrniekam *conductor*) uz laiku kādas lietas lietošanu,³ bet īrnieks savukārt uzņemas saistību maksāt norunāto maksu (*merces*) un, lietošanai beidzoties, atdot izīrētājam nebojātu īres lietu.

Īres līgums pieder pie konsensuāliem līgumiem. *Paulus* D. 19, 2, 1: *Locatio et conductio... consensu contrahitur, sicut emptio et venditio* «Īres (līgums) tiek nolīgts vienojoties, tāpat kā pirkums-pārdevums». *Gaius* D. 19, 2, 2: *locatio et conductio contrahi intellegitur, si de mercede convenerit* «īres līgums atzīstams par nolīgtu, tiklīdz vienojušies par īres maksu». Īres (nomas) līgumu var par jaunu nolīgt arī klusējot (*relocatio tacita*), tā, piemēram, gada beigās saimnieks un īrnieks satikušies tērzē, bet nerunā par īres līguma atjaunošanu. Līgums skaitās atjaunots uz nākamo gadu ar iepriekšējiem noteikumiem.

Par īres (nomas) līguma priekšmetu varēja būt kā visas ķermeniskas lietas (*fundus* «zemes gabals»; *domus* «māja»; *navis* «kuģis»; *quadrupedes* «jūga lopi»; utt.), tā arī bezķermeniskas lietas — dažādas tiesības (*ususfructus* «lietošanas un augļu ievākšanas tiesības» u. c.)⁴. Lietas, ko nevar lietot citādi kā patērējot, nav izīrējamās.

Īrniekam (nomniekam) jāmaksā īres maksa (*merces*) — parasti naudā (*pecunia numerata*). Izņēmuma kārtā nomniekam šī maksa var būt nolīgta arī kā iegūto augļu daļa. Lai nodrošinātu īres jeb nomas maksas saņemšanu, izīrētājam vai iznomā-

¹ *aestimare* «novērtēt»; *quanti minoris* «par mazāku cenu».

² Latviešu valodā: *noma* — termins zemes objektiem, *īre* — telpām, dzīvokļiem, atsevišķai lietai; romiešu tiesībās viens salikts termins *locatio-conductio rei*.

³ Nomas gadījumā arī augļu ievākšanu.

⁴ *Ulp.* D. 19, 2, 9, pr.; *Gaius, inst.* 4, 28; *Gaius* D. 19, 2, 25, 1.

tājam pieder likumiskas ķīlu tiesības aizturēt īrnieka (nomnieka) paša lietas, ko viņš ienesis, ievēdis objektā (*illata, invecta*); piemēram, īrnieka mēbeles, nomnieka inventārs un citas lietas.

Izīrētāja vai iznomātāja pienākums uz *actio conducti* pamata ir piešķirt attiecīgo objektu īrniekam vai nomniekam un uzturēt to lietošanas stāvoklī visu īres laiku. Īrnieks vai nomnieks savukārt atbild saimniekam uz *actio locati* pamata par katru vainu (*omnis culpa*)¹, ko viņš pielaidis, lietojot lietu, kas bojājusies vai citādi pasliktinājusies. Īres mājas pārdošanas gadījumā jaunais saimnieks sava priekšgājēja īres līgumu drīkstēja neņemt vērā, jo «pirkums lauž īri».² Šajā gadījumā īrnieku drīkstēja izlikt, kaut gan viņam piekrita prasība pret veco saimnieku par līguma neizpildīšanu un zaudējumiem. Vispār *locatio-conductio rei* vairāk sargā saimnieku un pauž ekspluatācijas raksturu.

DARBA LĪGUMS JEB DARBU ĪRE (LOCATIO-CONDUCTIO OPERARUM)

Šis līgums ir sena darba līguma pirmforma, kur uz īrēšanas pamatiem regulētas saimnieka un strādnieka juridiskās attiecības. Romas valstī verdzība bija galvenā ražošanas forma un fizisko darbu darīja vergi. Brīvajiem pilsoņiem tas likās necienīgi un nevajadzīgi. Ar laiku tomēr vergu darba nepietika, un trūcīgie brīvie arī sāka strādāt darba devējiem par atlīdzību. Līguma, kas regulētu darba attiecības, romiešu tiesībās vēl nebija. Mēģināja izlīdzēties ar īres līguma formu (*locatio-conductio*). Izīrētājs (*locator*) pēc šīs konstrukcijas bija strādnieks, kas piedāvāja savu darbu, bet saimnieks bija īrnieka (*conductor*) lomā, jo viņš īrēja piedāvāto darbu par atlīdzību. Tādējādi izveidojās īpašs līgums — darbu īre (*locatio-conductio operarum*).

Darbu īre ir līgums, kur viena puse (strādnieks *locator*) uzņemas saistību strādāt otrai pusei (saimniekam *conductor*) kā savu darbu (*operae*) izīrētājs par maksu (*merces*), ko savukārt apsola maksāt saimnieks kā īrnieks.³

Paulus sent. 2, 18, 1: Homo liber... operas suas diurnas nocturnasque locat «Brīvs cilvēks... izīrē savus dienas un nakts dar-

¹ Sk. 169. lpp.

² Izteiciens pandektu tiesībās: «Kauf bricht Miete» «Pirkums lauž īri». Jaunlaiku buržuāziskās civiltiesībās (Vācijas BGB): «Kauf bricht nicht Miete» «Pirkums īri nelauž».

³ Krievu valodā ir vēsturiski izteiksmīgs apzīmējums «договор личного найма».

bus (darbaspēku dienā un naktī)». *Paulus D. 19, 2, 38, pr.: Qui operas suas locavit, totius temporis mercedem accipere debet* «Kas izīrējis savus darbus, tam jāsaņem maksa par visu laiku». Saprotams, ka algas lielumu praktiski noteica saimnieks. Nekādu darba aizsardzību romiešu tiesības nepazīna. Darbu īres līgums attiecās tikai uz melno, fizisko darbu, ko parasti darīja vergi vai vēlāk trūcīgie brīvie (*operae illiberales* «nebrīviem piemēroti darbi») atšķirībā no garīgā baltroču darba (*operae liberales* «brīviem piemēroti darbi»)¹.

DARBUŅĒMUMS (*LOCATIO-CONDUCTIO OPERIS*)

Darbuņēmums ir tāds līgums, ar ko viena puse (uzņēmējs *conductor*) uzņemas pienākumu izpildīt otrai pusei (pasūtītājam *locator*) kādu darbu (*opus*) par noteiktu maksu (*merces*) no pasūtītāja materiāla. Piemēri: *Iavol. D. 19, 2, 59: Marcius domum faciendam a Flacco conduxerat* «Marcijs bija uzņēmies uzbūvēt Flakam māju»; *Alfen. D. 19, 2, 31: cum argentum pusulatum fabro daretur, ut vasa fierent, aut aurum, ut anuli* «kad zeltkalim tiek dots sasmalcināts sudrabs, lai vāzes tiktu izgatavotas, vai zelts, lai gredzeni tiktu pagatavoti»; *Lab. D. 19, 2, 62: rivum... faciendum* «grāvis... jāizrok».²

Darbuņēmuma līgumā materiālu dod pasūtītājs, pretējā gadījumā tas uzskatāms par pirkuma-pārdevuma līgumu. *Pompon. D. 18, 1, 20: ... ut nihil aliud quam pecuniam daremus, emptio-nem videri...* «... kad neko citu nedodam kā tikai naudu, (līgums) uzskatāms par pirkumu...».

Uzņēmējam jāizpilda pasūtījums saskaņā ar līgumu un izgatavotā lieta jānodod pasūtītājam, kam jāsamaksā par darbu norunātā maksa (*merces*). Ja pasūtījums paliek vai nu pavisam neizpildīts, vai nepabeigts, vai ir izpildīts slikti un ne pēc pasūtītāja norādījuma, tad uzņēmējam jāatlīdzina pasūtītājam nodarītie zaudējumi. Viņš atbild par visām vainām (*omnis culpa*) līdz kāzusam.³ Nav jāatlīdzina zaudējumi, kas cēlušies nepārvaramas varas (*vis maior*) apstākļos, piemēram, zemestrīces gadījumā. *Iavol. D. 19, 2, 59: ...terrae motu concussum erat aedificium* «...zemestrīcē ēka sabrukusi», t. i., par lietas bojā eju nenovēršamos apstākļos uzņēmējs neatbild.

¹ Brīvo profesiju (ārsta, zemes mērnieka, advokāta u. c.) darbus regulēja uzdevuma līgums (*mandatum*).

² Romiešu tiesībās *locatio-conductio operis* piemēroja arī pārvadājumu (transporta) gadījumos, jo speciālā pārvadājumu līguma nebija.

³ Sk. 170. lpp.

UZDEVUMS (MANDATUM)

Uzdevums ir līgums, ar ko viena puse (uzdevuma devējs *mandans*) uzdod izdarīt kādu darbību, ko otra puse (uzticības persona *mandatarius*) uzņemas izpildīt bez atlīdzības. Pēc sava rakstura uzdevuma līgums bija konsensuāls kontrakts, kas stājās spēkā ar kontrahentu vienošanās brīdī un neprasija nekādu speciālu formu. Šī līguma priekšmets varēja būt tikai tādi darbi, ko parasti darīja brīvie Romas pilsoņi (*operae liberales*),¹ kā, piemēram, ārsta (*medicus*), zemes mērnieka (*agrimensor*), tiesību aizstāvja (*advocatus*) u. c. pakalpojumi,² kā arī dažādas tiesiskas darīšanas. *Gaius* D. 17, 1, 2, 1: ... *veluti si tibi mandem, ut negotia mea geras...* «... piemēram, ja tev uzdodu, lai tu kārto manas darīšanas...».

Īpatnēja mandāta līguma pazīme ir mandāta bezatlīdzības raksturs (draudzīgs pakalpojums). Tomēr kā pateicību uzdevuma devējs mēdza dot uzdevuma izpildītājam t. s. honorāru (*honor* «gods», *honorarium* «goda balva»), kas nebija nedz apmēros noteikts, nedz izsūdzams tiesā. *Paulus* D. 17, 1, 1, 4: *Mandatum nisi gratuitum nullum est: nam originem ex officio atque amicitia trahit... interveniente enim pecunia res ad locationem et conductionem potius respicit* «Nav uzdevuma līguma citādi kā bez atlīdzības: jo tas izceļas uz pakalpiņas un draudzības pamata... proti, ja nauda parādās, darījums pārvēršas darbu īrē».

Mandatārijam saskaņā ar līgumu ir jāizpilda uzņemtā saistība un jānodod mandantam viss, ko viņš tam ieguvis. Mandatārijs atbild par visām vainas pakāpēm (*omnis culpa*) līdz kāzumam uz *actio mandati directa* pamata. No otras puses, uzdevuma devējam jeb mandantam ir jāatlīdzina mandatārijam visi izdevumi, kas radušies sakarā ar uzdevuma izpildišanu, un arī mandants atbild par visām vainām (*omnis culpa*) uz *actio mandati contraria* pamata.³

Uzdevuma līgums izbeidzas a) ar izpildījumu, b) ar termiņa iestāšanos, ja tāds paredzēts, c) ar viena vai otra dalībnieka nāvi, d) ar atceļošu vienošanos.

¹ Atšķirībā no fiziskiem, melniem darbiem *operae illiberales*, ko darīja sākumā tikai vergi, vēlāk arī trūcīgie brīvie uz darbu īres līguma (*locatio-conductio*) pamata.

² D. 50, 13, 1, pr.

³ Tiešā prasība (*actio directa*) ir prasītājam pret atbildētāju, pretprasība (*actio contraria*) ir atbildētājam pret prasītāju. Īpatnējs mandāta līguma gadījums ir mandanta uzdevums mandatārijam aizdot naudu kādai trešajai personai (*mandatum pecuniae credendae, mandatum qualificatum*). Nesamaksas gadījumā uzdevuma devējs nonāk galvnieka lomā mandatārijam.

SABIEDRĪBAS LĪGUMS (*SOCIETAS*)

Sabiedrības līgums ir tāds līgums, ar kuru divas vai vairākas personas (*socīi*) apvienojas kopīga saimnieciska mērķa sasniegšanai ar kopīgiem līdzekļiem un spēkiem.

Vēsturiski sabiedrības līguma izcelšanās saistās ar brāļu savstarpēju vienošanos pēc tēva nāves turpināt viņa saimniecību. Tāpēc šim līgumam ir tādas intīmas brālības rakstura iezīmes. *Ulp. D. 17, 2, 63, pr.*: *societas ius quodammodo fraternitatis in se habeat* «sabiedrība ietver sevī kaut kā brālības tiesību raksturu». Šī līguma biedri parasti ir labi pazīstamas uzticības personas, jo par sabiedrības saimnieciskajiem pasākumiem atbild visumā ikviens biedrs. Savstarpējos norēķinos par nolaidību (vainu) katram biedram ir konkrēta atbildība (*culpa levis in concreto*) — no viņa var prasīt tikai, lai viņš rūpējas par sabiedrības mantu, tāpat kā viņš rūpējas pats par savām lietām (*diligentia quam suis rebus adhibere solet*). Maksāt nespējas gadījumā, kad nākas izpārdot biedra mantu, viņam tomēr atstāj vismaz eksistences minimumu (*beneficium competentiae*).

Sabiedrības līgumā paredzētā mērķa sasniegšanai biedri var ieguldīt visu savu mantu (*societas omnium bonorum*) vai tikai domājamās daļas no tās, vai atsevišķus priekšmetus (noteiktu naudas summu), kā arī savu fizisko vai garīgo darbu (*Ulp. D. 17, 2, 5, 1*). Nav vajadzīgs, lai biedru ieguldījumi būtu visi vienāda lieluma. Tāpat atļauts vienam biedram piedalīties tikai ar mantiskiem priekšmetiem, bet otram tikai ar savu darbu. Raugoties pēc sabiedrības mērķiem, izšķir vēl peļņas sabiedrību (*societas totorum bonorum*), — ja nodibina tirdzniecības vai rūpniecības uzņēmumu, vai *societas unius alicuius negotiationis*, ja dibina sabiedrību tikai viena kopīga pasākuma īstenošanai — I. 3, 25, pr.

Sabiedrības biedriem jāpiedalās kā zaudējumos, tā peļņā proporcionāli saviem ieguldījumiem mantas vai darbu veidā. Atļauts peļņas sadalījumu līgumā paredzēt citādās attiecībās, bet nedrīkst noteikt tā, ka kāds no biedriem piedalīsies tikai peļņā, bet otrs — tikai zaudējumos; tādu līgumu romiešu juristi sauca par «lauvas sabiedrību» (*societas leonina* — *Ulp. D. 17, 2, 29, 2*), un tā nebija spēkā.

Societas — nav juridiska persona, bet tikai līgums starp biedriem; tas pieskaitāms konsensuālo kontraktu grupai. Vienošanās (*consensus*) var izpausties vienalga kādā formā — rakstveidā, mutes vārdiem, dažos gadījumos pat klusu ciešot; jākonstatē tikai šīs vienošanās būtiskais elements — sabiedrības nodibināšanas nodoma izpausme (*animus contrahendae societatis*). Bez šī

elementa nav sabiedrības (*societas*), bet ir tikai nejauša mantiska kopība (*communio incidens*).

Sabiedrības līgums izbeidzās a) ar visu biedru kopīgu lēmumu (*dissensus*) par sabiedrības izbeigšanu. *Paulus D. 17, 2, 65, 3: dissensu solvi societatem... si omnes dissentiunt* «sabiedrību izbeidz vienošanās par izbeigšanu... ja visi vienojušies izbeigt»; b) ar kāda biedra izstāšanos no sabiedrības. *Modestin. D. 17, 2, 4, 1: Dissociamur renuntiatione* «Izbeidzas mums sabiedrība ar uzteikšanu»; c) ar kāda biedra nāvi sabiedrība izbeidzas (*dissociamur morte*); d) ar laika notecējumu, ja sabiedrība slēgta uz laiku. *Paulus D. 17, 2, 1, pr.: Societas coiri potest vel in perpetuum, id est dum vivunt, vel ad tempus...* «Sabiedrību var nodibināt vai nu uz nenoteiktu laiku, tas ir, kamēr dzīvo, vai uz laiku...».

REĀLKONTRAKTI

Reālkontrakti (*re contrahitur obligatio* «lietu nododot, tiek nodibināta saistība») ir tādi līgumi, kurus nolīgstot jānodod reizē arī lieta (saistības priekšmets); tā, piemēram, aizdevuma līgums (*mutuum*) ir nodibināts tikai tad, ja aizdevuma priekšmets nodots; kaut kāda vienošanās par aizdevuma došanu ir tikai priekšlīgums, bet ne pats aizdevuma līgums. Tāpat arī glabājuma līgumu (*depositum*) var nolīgt ar lietas (glabājuma priekšmeta) nodošanu glabājuma ņēmējam u. c. Lietas nodošana reālkontraktu gadījumos notika bez ceremoniāla ar parašto (*traditio*) aktu.

REĀLKONTRAKTI AR NOSAUKUMU (*CONTRACTUS NOMINATI*)

Aizdevums (*mutuum*)¹ ir līgums, ar kuru viena persona (aizdevuma devējs *mutuo dans*) nodod otrai personai (aizdevuma ņēmējam *mutuo accipiens*) īpašumā noteiktu daudzumu sugas lietu² ar pienākumu atdot tādā pašā daudzumā, tādās pašas šķirnes un labuma lietas. Šis līgums ir reālkontrakts, jo ar kontrahentu vienošanos vien nepietiek, lai tas stātos spēkā — nepieciešama reizē arī aizdevuma priekšmeta nodošana. Vienošanās vien par aizdevumu, bez nodošanas, ir tikai aizdevumu priekšlīgums (*pactum de mutuo dando*), bet ne pats līgums.

¹ *Paulus D. 12, 1, 2, 2: Appellata est autem mutui datio ab eo, quod de meo tuum fit* «Aizdevuma došana dabūjusi nosaukumu no tā, ka lieta no mana īpašuma kļūst tava»; aizdotā lieta pāriet aizdevuma ņēmēja īpašumā.

² Sk. 96. lpp.

Aizdevuma priekšmets var būt tikai patērējamas sugas lietas, ko var svērt, skaitīt un mērīt, kas pāriet aizdevuma ņēmēja īpašumā, ar pienākumu atdot tāda paša daudzuma un labuma lietas. *Gaius D. 44, 7, 1, 2: Re contrahitur obligatio mutui datione, mutui autem datio consistit in his rebus, quae pondere numero mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata, quas res in hoc damus, ut fiant accipientis, postea alias recepturi eiusdem generis et qualitatis* «Ar lietas nodošanu tiek nodibināta aizdevuma saistība, bet aizdevuma došana pastāv tādos priekšmetos, ko var svērt, skaitīt un mērīt, piemēram, vīns, eļļa, labība, naudas summa; šīs lietas dodam ar nolūku, lai tās kļūtu ņēmēja (īpašums) tā, ka vēlāk saņemsim citas lietas tādas pašas šķirnes un labuma».

Pēc sava rakstura *mutuum* ir vienpusīgs līgums (*obligatio unilateralis*), jo pēc tā nolīgšanas kreditors iegūst tiesību prasīt aizdoto summu, bet parādniekam pienākums maksāt (vienam tiesības, otram pienākumi).

Procenti aizdevuma līgumā nav būtiski — maksājami tikai tad, ja tie bijuši tieši norunāti vai ja parādnieks pielaidis nokavējumu (*mora*)¹.

Arī termiņš (*dies*) nav aizdevumā būtiska sastāvdaļa; ja tas nav norunāts, parādu var atprasīt katrā laikā.

Aizdevuma samaksa ir jāpierāda parādniekam, tāpēc viņš, izpildot saistību, var prasīt kvīti (*apocha*).²

Nepilngadīgiem (līdz 25 g.), kas atradās tēva varā, dot aizdevumu saskaņā ar *senatus consultum Macedonianum*³ vairs nebija juridiska pamata. Ja kāds to darija, tad ar tiesu atprasīt doto nevarēja arī pēc parādnieka pilngadības. Tomēr saglabājās *obligatio naturalis*, ko labprātīgi parādnieks varēja izpildīt.

Patapinājums (*commodatum*). Patapinājums ir līgums, ar kuru viena puse (patapinājuma devējs *commodans*) nodod otrai pusei (patapinājuma ņēmējam *commodatarius*) kādu lietu noteiktai lietošanai bez atlīdzības ar noteikumu atdot pēc lietošanas veselu un nebojātu to pašu lietu. Patapinājums kā reālkontrakts stājas spēkā ar lietas nodošanas brīdi. I. 3, 14, 2: *Item is cui res aliqua utenda datur, id est commodatur, re obligatur et tenetur commodati actione* «Tāpat arī tas, kam kāda lieta dota lietošanai, tas ir, patapināta, ar lietas nodošanu kļūst saistīts un atbild pēc patapinājuma prasības tiesā».

¹ Sk. 170. lpp.

² *Ulp. D. 46, 4, 19, 1: apocha... si pecunia soluta sit* «kvīts... ja nauda ir samaksāta».

³ Sk. 44. lpp.

Par patapinājuma priekšmetu var būt kā kustamas, tā nekustamas lietas (*Ulp. D. 13, 6, 1, 1*). Patērējamās lietas var patapināt vienīgi parādīšanai. *Ulp. D. 13, 6, 3, 6: Non potest commodari id quod usu consumitur, nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat* «Nevar būt par patapinājumu tas, kas ar lietošanu tiek patērēts, izņemot gadījumu, ja kāds patapina (patērējamu lietu) apskatīšanai vai parādīšanai».

Patapinājums ir bez atlīdzības līgums. I. 3, 14, 2: *alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur: gratuitum enim debet esse commodatum* «ja maksa paredzēta, tad lietas lietošana uzskatāma kā izīrējums tev: jo patapinājumam jābūt bez atlīdzības». Patapinājums atšķiras no atsaucama atvēlējuma (*precarium*)¹ ar to, ka patapinājuma devējs var atprasīt lietu tikai pēc norunātās lietošanas izbeigšanās, bet ne kaut kurā brīdī kā atvēlējuma gadījumā.

Patapinājumaņēmējs var lietot patapināto lietu tikai saskaņā ar norunu līgumā, bet, ja nav tādas norunas, tad atbilstoši lietas raksturam un apstākļiem. Patapinājumaņēmējam jā rūpējas par patapinātās lietas uzturēšanu un uzglabāšanu, un viņš atbild par katru vainas pakāpi (*omnis culpa*) līdz gadījumam (*casus*) — *actio commodati directa*.

Patapinājuma devējs atbild tikai par ļaunu nolūku (*dolus*) un par rupju neuzmanību (*culpa lata*), ja viņa dēļ lieta pasliktinās vai iet bojā (piemēram, nodevis lietošanā slimu braucamo lopu, ko skaidri zinājis) — *actio commodati contraria*. Tāpat arī patapinājuma devējam jāatlīdzina patapinājumaņēmējam izdevumi, ko viņš taisījis lietas labā, ciktāl tie bijuši nepieciešami.

Glabājums (*depositum*). Glabājums ir līgums (reāls kontrakts), ar ko viena persona (glabājuma devējs *depositor*)² nodod kādu kustamu lietu uzglabāt otram personai (glabātājam *depositorius*) bez atlīdzības ar pienākumu to atdot noteiktā termiņā vai jebkurā laikā pēc pieprasījuma nebojātā stāvoklī. *Ulp. D. 16, 3, 1, pr.: Depositum est, quod custodiendum alicui datum est...* «Glabājums ir tas, kas kādam dots uzglabāšanai...».

Glabātājs ir tikai lietas turētājs (*detentor*), bet ne tās valdītājs, un tāpēc viņš nevar izlietot valdījuma aizsardzību; glabājuma devējs paliek visu līguma pastāvēšanas laiku īpašnieks un

¹ Atsaucams atvēlējums (*precarium*) būtībā nav līgums, bet vienpusīgs akts. *Ulp. D. 43, 26, 1, pr.: Precarium est, quod precibus petendū utendum conceditur tamdiu, quamdiu is qui concessit patitur* «Atvēlējums ir tas, kas ar iepriekšēju izlūgšanos atļauts lietošanai tik ilgi, kamēr pacieš tas, kas atļāvis».

² *Ulp. D. 16, 3, 36—37; depositor=qui deposuit* — glabājuma devējs; *depositorius=qui depositum susceperit* — glabātājs.

valdītājs. Šī līguma galvenais mērķis ir lietas uzglabāšana, un glabātājam nav tiesības to lietot. Pēc sava rakstura glabājums ir draudzīga izpalīdzība un tāpēc bez kaut kādas atlīdzības, pretējā gadījumā šis līgums iegūst īres īpašības. (*Ulp. D. 16, 3, 1, 8*).

Glabātājs atbild glabājuma devējam tikai par savu ļaunprātību (*dolus*) vai par rupju neuzmanību (*culpa lata*), bet ne par vieglu neuzmanību (*culpa levis*), jo šis līgums pastāv glabājuma devēja interesēs (*actio depositi directa*).

Glabājuma devējam jāatlīdzina glabātājam nepieciešamie izdevumi lietas labā un zaudējumi, kas tam radušies glabājuma dēļ (*actio depositi contraria*).

Speciālie glabājuma veidi: a) neīstais glabājums (*depositum irregulare*) ir tad, kad nodod glabāšanā sugas lietas (piemēram, naudu), kas pāriet glabātāja īpašumā, un atpakaļ tiek atdotas tāda paša daudzuma un labuma citas lietas. *Papinian. D. 16, 3, 25, 1: Qui pecuniam apud se non obsignatam, ut tantumdem redderet, depositam ad usus proprios convertit...* «Kas neiezīmētu naudu, viņam nodotu glabājumā, lai tikpat daudz atdotu atpakaļ, pārvērš istā lietojumā...». Tādējādi glabājums tiek pārvērsts aizdevumā; b) sekvestrācija (*sequestratio*) ir kāda strīda priekšmeta (par kuru ceļ prasības tiesā divas vai vairākas personas) nodošana neitrālas personas glabāšanā. *Modestin. D. 50, 16, 110: «Sequester» dicitur, apud quem plures eandem rem, de qua controversia est, deposuerunt* «Par sekvestri sauc to personu, pie kuras vairāki vienu un to pašu lietu, par ko ir strīds, nodevuši glabāšanā». Lietas glabātājs (sekvestris) ir lietas valdītājs (*possessor*), atšķirībā no parastā glabājuma, kur valdījuma nav, bet ir tikai turējums (*detentio*); c) viesnīcnieku, kuģu saimnieku un iebraucamo vietu turētāju glabājums (*receptum¹ cauponum, nautarum, stabulariorum*) ir ar paaugstinātu atbildību par lietu pazušanu vai bojāšanos (*Ulp. D. 4, 9, 1, pr.*). Viņi atbild par visām vainām un kāzusu līdz *vis maior*.

ROKAS ĶĪLAS LĪGUMS (*PIGNUS, CONTRACTUS PIGNERATICIUS*)

Rokas ķīlas līgums tiek nodibināts ar nodošanas līgumu (reālkontraktu), kur viena puse (ķīlas devējs *debitor*) nodod lietu otrai pusei (ķīlas ņēmējam *creditor*), ar noteikumu, lai nodrošinātu kādas citas saistības izpildījumu un pēc tam atdotu ieķīlāto lietu

¹ *Receptum* «pieņemtais», te manta, ko ceļotāji nodod uzglabāt viesnīcā, vai uz kuģa, vai iebraucamā vietā, t. i., manta pieņemta glabāšanā.

atpakaļ tās devējam. *Gaius D. 50, 16, 238, 1: ...res, quae pignori dantur, manu traduntur* «...lietas, ko rokas ķīlā dod, tiek nodotas ar roku»; I. 3, 14, 4: *Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur* «Arī kreditors, kas ir saņēmis rokas ķīlu, ar lietas nodošanu tiek saistīts».

Rokas ķīlas līgums rada lietu tiesisku nodrošinājumu, un kreditors uz laiku kļūst lietas valditājs (*possessor*) ar tiesībām parāda nesamaksas gadījumā pārdot iekļāto lietu.

Uz rokas ķīlas līguma (*contractus pigneraticius*) pamata pastāv arī saistību tiesību attiecības starp kontrahentiem. Ķīlasņēmējs (kreditors) atbild ķīlas devējam (debitoram) par nolaidību lietas uzturēšanā ar visām vainas pakāpēm (*omnis culpa*) — *actio pigneraticia directa*. Ķīlas devējs atbild ķīlasņēmējam par izdevumiem lietas labā (*actio pigneraticia contraria*).

REĀLKONTRAKTI BEZ NOSAUKUMA (*CONTRACTUS INNOMINATI*)

Līdzās četriem noformētiem reālkontraktiem (*mutuum, commodatum, depositum, pignus*), kas bija dabūjuši katrs savu nosaukumu (*nomen*) un tiesas aizsardzību (*actio*), veidojās saimnieciskās apgrozības attīstības ietekmē arī citas reāllīgumu formas, sākumā kā formulas bez vārdiskiem apzīmējumiem. Tā kā šiem līgumiem vēl nebija tiesas aizsardzības, t. i., nebija attiecīgas prasības tiesā (*actio*), tie tika aizsargāti ar īpašu prasību *actio praescriptis verbis*¹, turoties pie principa — ja kāds otram ir kaut ko devis vai izdarījis viņa labā, tad saskaņā ar vienošanos viņam ir tiesība prasīt pretizpildījumu.

*Paulus D. 19, 5, 5, pr.: ... aut enim do tibi ut des, aut do ut facias, aut facio ut des, aut facio ut facias: in quibus quaeritur, quae obligatio nascatur*² «jo vai nu es tev dodu, lai tu dod, vai nu dodu, lai dari, vai daru, lai tu dod, vai daru, lai dari: visos šajos gadījumos tiek jautāts, kas par saistību izceļas».

Kā redzams, Romas valsts pēdējos gadsimtos pastāvējušas četras kategorijas šādu beznosaukuma līgumu — t. i., formulu, kurās ielika saistības konkrēto saturu. Visumā šie līgumi rāda reālkontraktu pazīmes. No šiem beznosaukuma līgumiem attīstības gaitā izveidojušies maiņas līgums un komisijas līgums.

¹ Prasības pieteikumā (*intentio* sk. 203. lpp.) bija priekšraksts (*praescripta verbis*), uz kāda pamata prasība dibināta.

² Visus šos izteicienus Paula tekstā uzskata par Justiniāna laika pierakstījumu.

Maiņa (*do ut des, permutatio*). Senatnē maiņa bija galvenā lietu apgrozības līgumiskā forma. Tā pastāvēja jau pirms pirkuma-pārdevuma līguma. Maiņa notika pēc beznosaukuma formulas: «es dodu, lai tu dod», un tai bija stingri izteikts reālkontrakta raksturs — lietas nodošana notika «no rokas rokā». Praktiski senajām tautām maiņas līguma nolīgšana un izpildīšana notika reizē vienā laikā.

Attīstītas saimnieciskās apgrozības apstākļos (ap mūsu ēras sākumu) pirkuma-pārdevuma līgums izkonkurēja maiņas līgumu un ieņēma pirmo vietu. Ar laiku maiņa ieguva citu raksturu — zaudējot reālkontrakta īpašības un iegūstot konsensuāllīguma pazīmes. Citiem vārdiem, maiņai tika piemēroti konsensuālā pirkuma-pārdevuma līguma noteikumi, kas praktiski bija ļoti izdevīgi; piemēram, atbildība par attiesājumu (*evictio*), par lietas fiziskiem trūkumiem u. c.¹ Maiņas līgums kā bezvārdu kontrakts ieguva arī nosaukumu — *permutatio*.

Maiņas līguma pārvēršanās gaīta no reālkontrakta par konsensuālu līgumu skaidri redzama avotu tekstos, kur domu pretišķības izpaužas gan atsevišķos juristu, gan divējādo juristu skolu — prokuliešu un sabiniešu — uzskatos.

Paulus D. 19, 5, 1: sin autem rem do, ut rem accipiam, quia non placet permutationem rerum emptionem esse, dubium non est nasci civilem obligationem «bet, ja es dodu lietu, lai iegūtu lietu, tad tādēļ, ka maiņu neatzīst par pirkumu, šaubu nav, ka izceļas (īpaša) civiltiesiska saistība».

Ulp. D. 42, 4, 15: Is, qui rem permutatam accepit emptori similis est «Tas, kas pieņēmis mainītu lietu, ir līdzīgs pircējam».

I. 3, 23, 2: Sabinus et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere... per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse «Sabins un Kasijs domā, ka cena var pastāvēt arī kādā citā lietā... ka pirkums un pārdevums var tikt nolīgts lietu maiņas veidā un ka šāda veida pirkums un pārdevums ir vissenākais».²

I. 3, 23, 2: Sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam merito praevaluit «Bet Prokula uzskats, kurš apgalvoja, ka maiņa ir īpašs, no pirkuma atšķirīgs kontrakta veids, palika pelnīti valdošais uzskats».

¹ Pandektu doktrīna un buržuāziskās civiltiesības maiņas līgumu aiz praktiskiem apsvērumiem traktē kā pirkuma-pārdevuma līguma paveidu.

² Par pamatojumu tiek minētas dažas rindas no Homēra «Iliādas» (VII 472—475), kur ahaji maksājuši ar dzelzi, varu, ādām, vēršiem u. c., lai iegūtu vīnu mielastam.

Redzam, ka romiešu juristu uzskati dalījās jautājumā par maiņas līguma juridisko dabu sakarā ar šī tiesību institūta vēsturisko pārveidošanos.

Komisijas līgums (*contractus aestimatorius*). Ar komisijas līgumu viena puse uztic otrai kādu kustamu lietu pārdošanai par norunātu cenu, ar noteikumu, ka saņēmējs vēlāk lietas īpašniekam vai nu samaksās minēto cenu, vai atdos atpakaļ pašu lietu. *Ulp. D. 19, 3, pr. et 1: cum res aestimata vendenda datur... aut igitur ipsam rem debebit incorruptam reddere aut aestimationem de qua convenit* «kad lieta tiek dota pārdošanai par noteiktu cenu... tad būs jāatdod vai nu pati lieta nebojāta, vai tās novērtējums, par kuru vienojušies».

Ipašumtiesības uz lietu, arī pēc tās nodošanas saņēmējam pārdošanai, paliek tās devējam, uz kuru tad krīt arī risks par nozaudējumu (*Ulp. D. 13, 6, 5, 3*). Lietas saņēmējam ir tiesība pēc sava ieskata vai nu samaksāt īpašniekam norunāto cenu, vai atdot pašu lietu nebojātu, bet, kamēr vēl lieta nav pārdota, īpašnieks katrā laikā var to prasīt atpakaļ.

Komisijas līgumam ir ļoti sarežģīta juridiskā daba, ko konstatēja jau romiešu juristi. Tam ir gan pirkuma-pārdevuma, gan uzdevuma, gan darbu īres līguma, gan pilnīgi īpatnējas pazīmes (*D. 19, 3 tit. de aestimatoria*). Komisijas līgumi radās kā parastās romiešu kontraktu sistēmas vēlāks papildinājums. Izveidojās arī īpaša prasība — *aestimatoria praescriptis verbis actio*.

DĀVINĀJUMS (*DONATIO, PACTUM DONATIONIS*)

Dāvinājums ir līgums (*pactum*), ar ko viena puse (dāvinātājs *donator*), aiz devības pamazinoš savu mantu, piešķir otrai pusei (apdāvinātajam *donatarius*) bez atlīdzības kādu mantisku vērtību.

Dāvinājuma līgums var izpausties a) ar dāvinājuma priekšmeta tiešu nodošanu apdāvinātajam un viņa pateicīgo pieņemšanu; b) ar dāvinātāja apsolījumu maksāt naudas summu vai ko sagādāt apdāvinātajam, un apdāvinātais šo apsolījumu pieņēmis; c) ar kādas speciālas darbības izdarīšanu apdāvinātā labā, ko viņš pieņēmis; d) ar servitūta nodibināšanu kaimiņa labā, kas tam piekritis; e) ar parāda atlaišanu parādniekam, kas to atzinis. Izsakot piekrišanu dāvinātajam, apdāvinātais iegūst prasību (*actio*) tiesā (prasīt dāvanas izpildījumu).

Dāvinājuma līguma būtiskā pazīme ir tā, ka dāvinājums notiek aiz devības labdarības nolūkā (*animus donandi*),¹ samazinoš savu

¹ *Paulus D. 39, 5, 34.*

un pavairojot apdāvinātā mantību. *Ulp. D. 24, 1, 5, 8: ... quae et donantem pauperiorem et accipientem faciet locupletiozem...* «...un kas kā dāvinātāju padaris nabadzīgāku, tā saņēmēju bagātāku...».

Vēsturiski dāvinājums romiešu tiesībās ir ticis ierobežots. *Lex Cincia* (204. gadā pirms m. ē.) aizliedza dāvinājumus vispār virs kādas summas (mums nezināmas), bet šis aizliegums neattiecās uz tuviniekiem (*personae exceptae*). Bet *Cincia* likums neparedzēja sekas, kad šī likuma noteikumus neizpilda (*lex imperfecta*); vēlāk gan pretors tādu dāvinājumu aizsargāja ar saviem piespiedu līdzekļiem. Impērijas laikā ieviesta *lex Cincia* vietā registrācija tiesā (*insinuatio*)¹ visiem dāvinājuma aktiem. Justiniāns noteica, ka tāds ieraksts prasāms tikai dāvinājumiem virs 500 solidiem (t.i., zelta monētām), bet visi dāvinājumi zem šīs summas varēja notikt vienalga kādā formā.² Tādējādi *pactum donationis* ieguva istu prasību tiesā (*actio*).

Par dāvinājuma aizliegumu laulāto starpā sk. Ģimenes tiesībās.

VERBĀLKONTRAKTI (MUTVĀRDU FORMULAS — *STIPULATIONES*)

Verbālkontrakti (*verbis contrahitur obligatio* «ar mutvārdiem tiek nodibināta saistība») ir mutvārdu formulas, kas pastāv no jautājuma un atbildes. Līguma līdzēji vārdiskā formulā ielika konkrētu saturu (apsolīja dot lietu vai naudas summu u. c.) un, izrunājot šo formulu, nodibināja līgumisku saistību — kontraktu, kas ar attiecīgu prasību bija izsūdzams tiesā.

Gaius, inst. 3, 92: Verbis obligatio fit ex interrogatione et responsione, velut dari spondes? spondeo, dabis? dabo, promittis? promitto, fidepromittis? fidepromitto, fideiubes? fideiubeo, facies? faciam. 93. Sed haec quidem verborum obligatio — dari spondes? spondeo — propria civium Romanorum est; ceterae vero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, sive cives Romanos sive peregrinos, valent; et quamvis ad Graecam vocem expressae fuerint... etiam hae tamen inter cives Romanos valent, si modo Graeci sermonis intellectum habeant «Ar mutvārdiem saistība rodas no jautājuma un atbildes, piemēram, vai tu svinīgi apsoli dot? es svinīgi apsolu, vai tu dosi? es došu, vai tu apsoli? es apsolu, vai tu uzticami apsoli? es uzticami apsolu, vai tu uzticami pavēli? es uzticami pavēlu, vai tu izdarīsi? es izdarišu». 93. «Bet gan šī verbālsaistība — vai tu svinīgi apsoli dot? es svinīgi apsolu — ir

¹ C. 5, 3, 20, pr.

² I. 2, 7, 2.

īpatnēja romiešu pilsoņiem, bet pārējie veidi ir no tautu tiesībām un tādēļ ir spēkā starp visām personām, kā romiešu pilsoņiem, tā peregrīniem (svešzemniekiem), tie ir spēkā arī, kaut izteikti grieķu valodā... tāpat tie ir spēkā starp romiešiem, ja tikai viņi prot grieķu valodu».

Sajā Gaja aprakstā redzamas vārdiskās formulas, kādas lietas gan starp Romas pilsoņiem, gan peregrīniem, lai nodibinātu verbālkontraktus.

Minētajās formulās ielika konkrētu saturu: *Centum mihi dari spondes?* «Vai tu svinīgi apsoli man simtu dot?» *Centum tibi dari spondeo.* «Svinīgi apsolu tev dot simtu».

Verbālsaistību sauca arī par stipulāciju (*stipulatio*)¹. *Pompon. D. 45, 1, 5, 1: Stipulatio autem est verborum conceptio, quibus is qui interrogatur daturum facturumve se quod interrogatus est responderit* «Bet stipulācija ir tāds vārdu sakārtojums, ar kādiem tas, kam tiek jautāts, ir atbildējis, ka viņš dos vai darīs to, kas viņam jautāts».

Par verbālkontraktu vēsturisko rašanos ir izteiktas literatūrā daudzas hipotēzes, bet īstas skaidrības nav. Neraugoties uz verbālkontraktu (stipulāciju) samērā plašo pielietojumu Romas valsts apstākļos, jaunākos laikos tos vairs civiltiesībās kā līguma veidu nepazīst.

Romā uz verbālkontraktu pamatiem bija izveidojušies speciāli līguma veidi; piemēram, galvojums u. c.

✓ **Galvojums.** Galvojumam ir trīs dažādi izcelšanās pamati un tādēļ arī trīs nosaukumi kā trim institūtiem: *fideiussio, mandatum qualificatum, constitutum debiti alieni*. Galvojums ir līgums, ar kuru trešā persona (galvnieks *adpromissor*) uzņemas saistību atbildēt par otras personas (parādnieka *debitor*) parādu gadījumā, ja viņš neizpildīs kreditoram savu parāda saistību.

Galvojums ir personisks saistības izpildījuma nodrošinājums atšķirībā no ķīlas kā lietiska nodrošinājuma. Līdzās parādniekam tiek juridiski nodibināta vēl viena atbildīga persona, lai garantētu samaksu izpildījumu.

Fideiussio ir tāds galvojuma veids, kas radies verbālkontrakta (stipulācijas) formā ar īpašu vārdisku formulu (*Gaius, inst. 3, 115—117; Ulp. D. 45, 1, 75, 6*). Kreditors, kas vispirms uzstāda attiecīgu jautājumu parādniekam un, dabūjis no tā stipulācijas veida apstiprinošu atbildi par parādu, griežas ar jautājumu pie galvnieka: *idem dari spondes? idem spondeo* «vai to pašu svinīgi

¹ Vārda *stipulatio* izcelšanās nav noskaidrota.

apsoli? to pašu es svinīgi apsolu dot». Tādējādi ar stipulācijas formulām nodibinājās galvnieka atbildības stāvoklis.

Uz šāda verbālkontrakta pamata galvnieks bija līdzīgā juridiskā stāvoklī ar parādnieku — kreditors varēja vērst piedziņu, pēc sava ieskata, vai pret parādnieku vai galvnieku, kaut gan galvojums ir domāts kā papildu (akcesora) garantija parāda nemaksāšanas gadījumā.

Imperatora Justiniāna laika likums (535. g.) paredzēja galvniekam atvieglojumu — prasīt, lai kreditors ievēro piedziņas kārtību (*beneficium excussionis sive ordinis*) — vispirms lai viņš griežas pie parādnieka un tikai parādnieka nemaksāšanas gadījumā — pie galvnieka.

Galvnieks, kas samaksājis parādnieka vietā viņa parādu, ieguva regresa tiesību no kreditora prasīt kā atvieglojumu, lai cedē tagad viņam šo kreditora prasību pret parādnieku (*beneficium cedendarum actionum*). Ar to prasība (*actio*), kuras izpildījuma nodrošināšanai galvnieks bija galvojis un samaksājis, tagad pāriet viņa rokās.

Romiešu tiesībās sievietēm bija liegts uzņemties cita saistībā galvnieces lomu. *Senatus consultum Velleianum* (m. ē. 46. g.) noteica, ka nav spēkā nekāda sievietes piedalīšanās (*intercessio*) citu personu saistībās, t. i., sieviete nevar uzņemties atbildību par cita parādu. *Paulus D. 16, 1, 1: ... ne pro ullo feminae intercederent* «... lai sievietes neuzņemtos (galvotāja) atbildību ne par vienu parādnieku». Sis pasākums bija domāts, lai pasargātu sievietes no iespējamās kļūdišanās un zaudējumiem, ko viņas, pēc romiešu uzskatiem, pašas neesot spējīgas apsvērt sava «dzimuma nevarīguma dēļ» (*propter sexus inbecillitatem*).¹

Mandatum qualificatum pecuniae credendae ir uzdevums dot aizdevumu trešajai personai. Sis kvalificētais uzdevuma līgums ir būtībā galvojuma veids.² Persona, kas dod šo uzdevumu (*mandans*), nonāk galvnieka lomā par to, ka uzdevuma izpildītājs (*mandatarius*) saņems atpakaļ aizdoto naudu no trešās personas. Juridiskās attiecības apspriežamas pēc galvojuma līguma noteikumiem.

Constitutum debiti alieni ir sveša parāda atzišana. Tas ir īpašs galvojuma veids,³ ko nodibināja ar neformālu vienošanos (*pactum*). Arī šeit turpmāk sāka piemērot galvojuma noteikumus.

¹ *Ulp. D. 16, 1, 2, 2.*

² *Iulian. D. 17, 1, 32.*

³ *I. 4, 6, 9.*

LITERĀLKONTRAKTI
(*LITTERIS CONTRAHITUR OBLIGATIO*)

V Par literālkontraktiem sauca līgumus, kas nodibinājās uz īpašu ierakstu (*litteris*) pamata Romas pilsoņu ienākumu un izdevumu grāmatās (*codices accepti et expensi*¹), uzturot savstarpējus saimnieciskos sakarus. *Gaius, inst. 3, 128—130: Litteris obligatio fit veluti in nominibus transscripticiis; fit autem nomen transscripticium duplici modo, vel a re in personam vel a persona in personam. A re in personam transscriptio fit, veluti si id, quod tu ex emptiois causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, id expensum tibi tulero. A persona in personam transscriptio fit, veluti si id, quod mihi Titius debet, tibi id expensum tulero, id est si Titius te pro se delegaverit mihi* «Ieraksta veidā top saistība, piemēram, prasību pārskaitījumu ierakstos; bet pārskaitījumu ieraksti notiek divējādos veidos: vai nu no darījuma uz personu, vai no personas uz personu. Pārskaitījuma ieraksts no darījuma uz personu notiek, piemēram, ja to, ko tu man no pirkuma vai no īres, vai no sabiedrības līguma esi parādā, es ierakstīšu tev izdevumos. Pārskaitījuma ieraksts no personas uz personu notiek, piemēram, ja to, ko man Ticijs ir parādā, es ierakstīšu tev izdevumos, tas ir, ja Ticijs tevi savā vietā būs man deleģējis (pilnvarojis)».

No šī Gaja teksta redzams, kā grāmatvedības ierakstu veidā nodibinājās starp atsevišķiem romiešu pilsoņiem līgumiskas saistības, kas tika sauktas par literālkontraktiem un bija nodrošinātas ar tiesas aizsardzību (*actio*). Saimniecības jeb kases grāmatu atsevišķās lappusēs (*pagina accepti et pagina expensi* «ieņēmumu lappuse un izdevumu lappuse») tikuši izdarīti minētie ieraksti.

Klasiskā laika romiešu tiesībās seno literālkontraktu nozīme mazinājās, jo radās citas, daudz ērtākas līgumu nodibināšanas formas.

Praksē aizvien vairāk sāka lietot (grieķu tiesību ietekmē) rakstveida parāda dokumentus: *syngrapha* (*Gaius, inst. 3, 134*) — parāda raksts, kur ar lieciniekiem apliecināts, ka kāda persona ir parādā citai personai kādu naudas summu vai priekšmetu; *chirographum* (*Scaevola D. 2, 14, 47, 1; C. 8, 42, 14*) — parāda dokuments, kurā parādnieks pats rakstījis, ka viņš ir parādā kādam noteiktu naudas summu.

---

¹ Tā laika saimniecības jeb kases grāmatas.

KVAZIKONTRAKTI KĀ SAISTĪBU IZCELSĀNĀS PAMATS

Romiešu tiesībās bija arī kontraktiem līdzīgi saistību izcelšanās pamati — it kā kontrakti. Neizpildīšanas gadījumā varēja sūdzēt tiesā. Tā, piemēram, bezuzdevuma lietvedība (*negotiorum gestio*) — kad kāds neaicināts uzņemas kārtot citas personas darīšanas: kaimiņa prombūtnes laikā izdara nepieciešamu remontu viņa mājā saskaņā ar lietas patiesām interesēm un tādos apstākļos, kuros varētu pieņemt, ka šis kaimiņš, ja viņam būtu izdevība izteikt savu gribu, būtu pilnīgi apmierināts ar šādu vietniecību, tad nodibinās līgumam līdzīga saistība (*obligatio ex quasi contractu*) — it kā būtu bijis uzdevuma līgums (*mandatum*). Kvazikontrakti ir uzskatāmi kā kontraktu papildinājumi, ko izvirzīja dzīves vajadzības.

Bezuzdevuma lietvedība (*negotiorum gestio*) ir tāda saistība, kas izcēlusies, kad kāda persona (lietvedis *negotiorum gestor*) kārtot citas personas (darījuma saimnieka *dominus negotii*) darīšanas bez kaut kāda pienākuma to darīt un neaicināts. Nodibinās uzdevuma līgumam (*mandatum*) līdzīgas attiecības (*Gaius D. 3, 5, 2; I. 3, 27, 1*).

Lietvedis atbild uz prasības — *actio negotiorum gestorum directa* pamata par lietu rūpīgu kārtošanu (*omnis culpa*). Un, ja viņš mantkārības dzīts (*sui lucri causa*) rīkojies, tad atbild arī par *casus*, bet, ja darbojies, domādams, ka kārtot pats savas darīšanas, tad atbild tikai iedzīvošanās apmērā.

Darījuma saimnieks atbild (*actio negotiorum gestorum contraria*) par izdevumiem, kas bija nepieciešami lietas uzturēšanai (par nepieciešamajiem materiāliem un citiem izdevumiem).

Saistības no nepamatotas iedzīvošanās. Šeit domāti gadījumi, kad kāda manta atrodas pie citas personas bez kaut kāda juridiska pamata; tā, piemēram, lieta jau nodota domātam aizdevumam, bet aizdevuma līgums nav noticis. Lietas, kas atrodas pie cita bez jebkāda pamata, var atprasīt ar īpašām prasībām (*condictiones*):¹

bezpamata samaksātā atprasījums (*condictio indebiti*²), ko kļūdišanās dēļ samaksājis. *Ulp. D. 12, 7, 1, pr.: ... si solverit quis indebitum* «... ja kāds samaksājis neesošu parādu», ko nevajadzēja maksāt;

kāda mērķa dēļ dotā atprasījums, ja mērķis nav iestājies

¹ Par kondikcijām sauca tādas personiskas prasības tiesā, kuru veidus izšķīra pēc prasījumu priekšmetiem, bet ne pēc to pamatiem.

² *D. 12, 6 tit. un C. 4, 5 De condictione indebiti.*

(*condictio causa data non secuta*), piemēram, līgavainim iedots pūrs, bet laulības nav notikušas; *Paulus* D. 12, 5, 1; D. 12, 4 *tit.*; **zagtas lietas atprasījums** (*condictio furtiva*), kas atrodas bez pamata pie zādzībā vainojamās personas (D. 13, 1, *tit.*; C. 4, 8) neatkarīgi no soda, ko viņš saņēmis par zādzību;

visa tā atprasījums, kas bez pamata atrodas pie otra (*condictio sine causa*¹) — šo prasību lieto gadījumos, kad nepamatota iedzīvošanās nav tuvāk nosakāma. *Iulian.* D. 12, 7, 3: *qui sine causa obligantur* «kas bez pamata atrodas saistībā».

DELIKTI (NEATĻAUTAS DARBĪBAS) KĀ SAISTĪBU IZCELŠANĀS PAMATS

Romiešu tiesības izšķīra divējādus tiesību pārkāpumus: *crimina* (kriminālnozieģumi), kad vainīgo sodīja publiskā valsts vara, un *delicta* (neatļautas darbības), kas radīja tikai privāttiesisku jeb civiltiesisku atbildību (atlīdzināt zaudējumus).

Neatļauta prettiesiska darbība (*delictum*) civiltiesībās nodibināja saistību — *obligatio ex delicto*², kas deva personai, kam tā kaitējusi, tiesību prasīt atlīdzinājumu no aizskārēja (delinkventa), ciktāl šo darbību varēja pieskaitīt viņam par vainu. Vaina var būt tīša, ar ļaunu nolūku (*dolus*) vai aiz neuzmanības (*culpa*), kas savukārt var būt rupja (*culpa lata*) vai viegla (*culpa levis*)³.

Deliktu saistībā, tāpat kā līgumu saistībā, ir kreditors (zaudējumu cietējs) un debitors, zaudējumu nodarītājs (delinkvents), kam pienākums tos atlīdzināt. Vispārīgā deliktu prasība tiesā bija *actio legis Aquiliae*.⁴

Saistības no deliktiem (*obligationes ex delicto* jeb *ex maleficio*) ir šādas.

Prettiesiska darbība iniuria (netaisnība, pārestība, kāda tiesību aizskaršana)⁵ ir visāda veida tiesību pārkāpumi, kas nodara citai personai kādu mantisku zaudējumu (radusies saistība). *Ulp.* D. 47, 10, 1: *interdum iniuriae appellatione damnatum culpa datum significatur* «dažkārt nosaukums tiesību pārkāpumi nozīmē prettiesīgā veidā nodarītu zaudējumu». Jau XII tabulu likumos (sk. 40. lpp.) bija fiksēti personas aizskārumi: locekļu bojājumi (*membrum ruptum*), kaulu laužumi (*os fractum*) u. c., kas atlīdzināmi ar likumā noteiktu naudas summu.

¹ D. 12, 7 *tit. De condictione sine causa.*

² Citkārt saka *ex maleficio* «no ļaundarības».

³ Sk. 169. lpp.

⁴ D. 9, 2 *tit. Ad legem Aquiliam.*

⁵ I. 4, 4 *tit. De iniuriis.*

Vēlāk prētora tiesībās *iniuria* jēdziens paplašinājās. Agrāko likumā noteikto atlīdzības summu vietā nāca atlīdzinājums pēc tiesas ieskata uz *actio iniuriarum aestimatoria* pamata.

Zādzība (*furtum*) romiešu tiesībās ir visai plašs jēdziens.¹ Tas ietvēra sevī visāda veida piesavināšanos un izšķērdešanu, kā arī cita lietas izlietošanu (*furtum usus*). *Paulus D. 47, 2, 1, 3: Furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve* «Zādzība ir viltīga lietas piesavināšana mantkārīgā nolūkā, kad piesavina vai nu pašu lietu, vai tās lietojumu vai valdījumu».² Romiešu izpratnē zādzība bija privāts delikts, kaut gan impērijas laikā pastiprinājās publiski kriminālās pazīmes. Prasība tiesā uz zādzības pamata (*actio furti* — *Gaius, inst. 3, 203*) piekrita tai personai, kas bija cietusi no šī delikta. Šī prasība bija ne tikai ar atlīdzinājuma, bet arī ar soda raksturu (*actio poenalis*). Vēsturiski pazīstami vairāki zādzību veidi, kur soda elements izpaudās dažādi: a) zādzība, kād zaglis notverts nozieguma brīdī — jāmaksā četrkārtēja lietas vērtība³ (*furtum manifestum — in quadruplum, Gaius, inst. 3, 184 et 189*); b) zādzība, kad zaglis nav notverts nozieguma brīdī — jāmaksā divkārtēja lietas vērtība (*furtum nec manifestum — in duplum, Gaius, inst. 3, 185, 190*); c) zādzība, kad, izdarot krautīšanu, atrasta zagta lieta — jāmaksā trīskārtēja lietas vērtība (*furtum conceptum — in triplum, Gaius inst. 3, 186 et 191*); d) kad atbildētājs pats nav zadzis, bet viņa mājā atrasta zagta lieta — jāmaksā trīskārtēja lietas vērtība, ko viņš gan var savukārt piedzīt no īstā zagļa (*furtum oblatum — in triplum, Gaius, inst. 3, 187 et 191*).

Lai atprasītu pašu zagto lietu, bija speciāla prasība — *condictio furtiva*.⁴

Lietas tišs bojājums (*damnum iniuria datum*) un Akvilija likums.

Atbildība par cita lietas iznīcināšanu vai bojāšanu bija no jauna noteikta ar Akvilija likumu — *Lex Aquilia de damno iniuria dato* — 286. gadā pirms m. ē., kas agrāko likumu vietā radīja vispārīnātu jēdzienu par deliktu atbildību. *Ulp. D. 9, 2, 1: Lex Aquilia omnibus legibus, quae ante se de damno iniuria locutae sunt, derogavit, sive duodecim tabulis, sive alia quae fuit; quas*

¹ Klasiskajā laikmetā *furtum* jēdziens sašaurinājās; prētora edikts paredzēja īpašu deliktu — laupīšanu (*rapina*).

² *Gaius, inst. 3, 195 et 200, et 202.*

³ XII tab. likumi atļāva zagli nonāvēt (VIII, 12; *Gaius, inst. 3, 189*), ja viņu naktī notvēra, un dienā tikai tad, ja zaglis ar ieroci aizsargājās.

⁴ D. 13, 1 un C. 4, 8 *De conditione furtiva.*

leges nunc referre non est necesse. Quae lex Aquilia plebiscitum est, cum eam Aquilius tribunus plebis a plebe rogaverit «Akvilija likums atcēla visus agrākos likumus, kas paredzēja zaudējumus no prettiesīgiem nodarījumiem, tiklab divpadsmit tabulas, kā arī citus, kādi bija: tādēļ šos likumus uzskaitīt tagad nav nepieciešams. Akvilija likums ir plebiscīts (pieņemts plebeju sapulcē), kad plebeju tribūns Akvilijš to bija priekšā cēlis plebejiem».

Šim likumam ir trīs nodaļas, bet par atbildību sakarā ar lietas bojājumiem minēts tikai pirmajā un trešajā nodaļā.¹

Pirmā nodaļa paredz atbildību par cita verga vai mājlopa nogalināšanu. *Gaius D. 9, 2, 2: Lege Aquilia capite primo cavetur: ut qui servum servamve alienum alienamve quadrupedem vel pecudem iniuria occiderit, quanti id in eo anno plurimi fuit, tantum aes dare domino damnas esto* «Akvilija likuma pirmajā nodaļā noteikts: kas prettiesīgi nogalinājis cita vergu vai verdzeni, cetrkājaini vai citu mājlopu, tad tas lai maksā īpašniekam zaudējumu naudā tik daudz, cik augstākā cena bijusi tā gada laikā vergam vai dzīvniekam».

Trešā nodaļa paredz dažādu citu lietu prettiesīgus bojājumus. *Ulp. D. 9, 2, 27, 5: Tertio autem capite ait eadem lex Aquilia: Ceterarum rerum praeter hominem et pecudem occisos si quis alteri damnum faxit, quod usserit fregerit ruperit iniuria, quanti ea res erit in diebus triginta proximis, tantum aes domino dare damnas esto.* «Bet trešajā nodaļā tas pats Akvilija likums saka: Ja kāds otram būs nodarījis zaudējumus citās lietās, izņemot vergu un lopu nonāvēšanu, kaut ko prettiesīgi būs sadedzinājis, salauzis, sabojājis, tad lai viņš maksā īpašniekam tik daudz zaudējuma naudas, cik tā lieta maksās tuvākajās trīsdesmit dienās».

Kā redzams, Akvilija likums visumā aptver sevī iespējamus gadījumus, kad otras personas kaut kāda lieta tiktu iznīcināta vai sabojāta. Arī delinkventa vainojamības pakāpe sniedz līdz kāzusam, ieskaitot pat visvieglāko neuzmanības pakāpi. *Ulp. D. 9, 2, 44, In lege Aquilia et levissima culpa venit* «Akvilija likumā arī vismazākā vaina nāk priekšā». Atlīdzību par nodarītajiem zaudējumiem var prasīt ar *actio legis Aquiliae*. Sākumā šo prasību varēja celt tiesā tikai tajā gadījumā, kad zaudējums bija nodarīts tieši (*damnum corpore corpori datum* «ar ķermeni ķermenim nodarīts zaudējums»). Tā, piemēram, kad pārgriež saiti, ar kuru laiva piesieta pie krasta, un tā aizpeld pa straumi, tad,

---

¹ Akvilija likuma otrā nodaļa neattiecas uz prettiesīgiem lietas bojājumiem. I. 4, 3, 12: *Caput secundum legis Aquiliae in usu non est* «Akvilija likuma otrā nodaļa nav lietošanā»; *Ulp. D. 9, 2, 27, 4: ... in desuetudinem abiit* «... aizgājusi aizmirstībā».

turoties pie likuma burta, jāmaksā tikai par sagriezto saiti, bet ne par pašu laivu. Arī citi piemēri — verga nonāvēšana ar indi, lopu nomērdēšana badā utt. palika ārpus Akvilija likuma iedarbības, jo likumā burts burtā teikts *occiderit* (nonāvējis), bet ne *mortis causam praestiterit* (sagādājis nāves cēloni).¹ Vēlāk romiešu juristi sāka iztulkot Akvilija likumu plašāk, un tā radās *actio legis Aquiliae utilis*, kā arī prētoriskā prasība — *actio in factum*², lai panāktu delinkventa atbildību par zaudējumiem, kas nodarīti netiešās rīcības gadījumos. Justiniāna valdīšanas laikā katra veida zaudējumus, kuriem bija kaut kāds cēlonisks sakars ar delinkventu, pakļāva šim likumam.

Tādējādi, katra prettiesiska darbība dod tam, kam tā kaitējusi, tiesību prasīt zaudējumu atlīdzību no aizskārēja, ciktāl šo darbību var pieskaitīt viņam par vainu (*Ulp. D. 9, 4, 2*). Šī darbība tiek saprasta plašā nozīmē, ietverot savā jēdzienā arī nedarīšanu (*Paulus D. 45, 1, 91*).

Ja saistības abas puses darbojušās ļaunā nolūkā (*dolo malo*), vienā un tajā pašā virzienā un attiecībā uz to pašu priekšmetu, tad viena puse nevar celt pret otru uz prettiesīgas darbības pamata nekādu prasību tiesā. *Marcian. D. 4, 3, 36: Si duo dolo malo fecerint, invicem de dolo non agent* «Ja divi (viens pret otru) rīkojušies ļaunprātīgi, tad nevarēs viens pret otru celt prasību tiesā par ļaunprātību».

KVAZIDELIKTI KĀ SAISTĪBU IZCELSNĀS PAMATS

Dažos gadījumos saistības izceļas līdzīgi kā no deliktiem (*obligationes ex quasi delicto*), kaut gan atbildētājs nav tieši izdarījis prettiesīgu, neatļautu darbību ar mantiska zaudējuma sekām, tomēr zināma sakarība ar to pastāv. Tā, piemēram, atbildība par zaudējumu, kas nodarīts ar izmešanu vai izliešanu no kādas ēkas uz ielu vai citu vietu, kur ļaudis staigā, tad zaudējumu cietējs var prasīt atlīdzību no mājas saimnieka (*actio de effusis et deiectis*), kaut arī saimnieks pats nav neko izmetis vai izlējis. Kvazidelikti ir uzskatāmi par deliktu saistību papildinājumiem, ko izvirzījusi dzīves nepieciešamība. Jaunlaiku civiltiesībās nelieto šādu «kvazi» apzīmējumu, bet runā par saistībām, kas izceļas uz likuma pamata.

¹ *Ulp. D. 9, 2, 7, 6; Gaius, inst. 3, 219.*

² *actio in factum* ir prasība, kuras juridiskais pamats ir kāds prētora edikts, t. i., tā ir dibināta uz fakta, ko prētors atzinis par taisnīgu un aizsargājamu (sk. 203. lpp.).

Atbildība par zaudējumu, kas nodarīts ar izmešanu vai izliesšanu (*actio de effusis et delectis*). Ulp. D. 9, 3, 1, pr.: *Praetor ait de his, qui deiecerint vel effuderint: Unde in eum locum, quo vulgo iter fiet vel in quo consistetur, deiectum vel effusum quid erit, quantum ex ea re damnum datum factumve erit, in eum, qui ibi habitaverit, in duplum iudicium dabo* «Prētors saka par tiem, kas būs izmetuši vai izlējuši: No kurienes kaut kas būs izmests vai izliets tādā vietā, kur parasti būs kāju celiņš vai sastāsies (ļaudis), cik no tā būs radušies vai nodarīti zaudējumi, pret to, kurš tur dzīvojis, es došu tiesas prasību divkārsā (vērtības) apmērā». Šis prasības pamats raksturojams kā kvazidelikts.

Atbildība par zaudējumu, kas nodarīts ar izlikšanu vai izkāršanu (*actio de positis et suspensis*) parasti rodas tad, kad uz nojumes nepienācīgā kārtā nostiprināti priekšmeti nokrīt uz ielas, kur cilvēki staigā un pulcējas. Ulp. D. 9, 3, 5, 6: *Praetor ait: ne quis... id positum habeat, cuius casus nocere cui possit* «Prētors saka, lai neviens... netur neko tādu izliktu, kas krītot varētu kādam kaitēt». Zaudējumu cietējs var prasīt atlīdzību.

Atbildība par zaudējumiem, ko kāda īpašnieka vergi vai lopi nodarījuši citai personai (*actiones noxales*) arī radīja saistību it kā no delikta. Īpašniekam vajadzēja atlīdzināt cietušajam zaudējumus (*noxiam sarcire*), bet viņš varēja no šīs atbildības atbrīvoties, atdodot vainīgo vergu vai dzīvnieku cietušajam (*noxae dedere*). Ulp. D. 9, 1, 1, pr.: *Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur, actio ex lege duodecim tabularum descendit: quae lex voluit aut dari id quod nocuit, id est id animal quod noxiam commisit, aut aestimationem noxiae offerre* «Ja teiks, ka četrkājainais ir nodarījis zaudējumus, tad rodas prasība pēc divpadsmit tabulu likuma: šis likums gribēja, vai nu lai atdod (cietušajam) to, kas kaitējis, tas ir to dzīvnieku, kurš nodarījis zaudējumu, vai lai atlīdzina kaitējuma vērtību».

SAISTĪBU IZPILDĪSANA UN IZBEIGŠANĀS

Izpildījums (*solutio*) ir saistības izbeigšanas veids. Izpildīt nozīmē parādniekam izdarīt tādu darbību, kas paredzēta saistībā par labu kreditoram. Ulp. D. 50, 16, 176: *Solvere dicimus eum, qui fecit quod facere promisit* «Mēs sakām, ka izpilda tas, kurš izdarījis to, ko apsolījis darīt». Ar izpildījumu saistība izbeidzās. I. 3, 29, pr.: *Tollitur autem omnis obligatio solutione eius quod debetur* «Bet visa saistība izbeidzas ar tā izpildījumu, kas pienākas izdarīt».

Saistību izpildīšanā jāizšķir divi momenti: a) faktiskais mantiska rakstura izpildījums (*solutio*), piemēram, parāda summas samaksa; b) parādnieka personas atbrīvojums (*liberatio*) no saistības ar juridiski formālu pretaktu (*actus contrarius*) atbilstoši līguma nolīgšanas veidam, piemēram, parāda dokumentācijas formāla izbeigšana. *Paulus D. 50, 17, 153: Fere quibuscumque modis obligamur, isdem in contrarium actis liberamur* «Lai vai kādos veidos tiekam iesaistīti saistībā, gandrīz tādos pašos veidos ar pretējo aktu kļūstam atbrīvoti». *Pompon. D. 46, 3, 80, pr.: Prout quidque contractum est, ita et solvi debet: ut, cum re contraxerimus, re solvi debet... et cum verbis aliquid contraxerimus... verbis obligatio solvi debet* «Kā kāds kontrakts ticis nodibināts, tā arī tas jāizpilda: kad ar lietas nodošanu esam nodibinājuši kontraktu, ar lietas nodošanu tas jāizbeidz... un kad ar mutvārdiem esam ko nolīguši... ar mutvārdiem saistība jāizbeidz». ¹ *I. 3, 29, 4: ... eae obligationes, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur* «... tās saistības, kas nodibinātas ar vienošanos, izbeidzas ar pretējas gribas vienošanos». Tāpat arī grāmatvedības parāds jeb literālkontrakts (*quod litteris contrahitur*) izbeidzas ar pretēju ierakstu (*acceptum* «saņemts») attiecīgā lappuses ailē.

Šīs formālās prasības, kas izpaudās pretēja juridiska akta veidā (*actus contrarius*), saglabājās kā agrāko laiku vēsturiskas paliekas. Romiešu tiesību pēdējā posmā sakarā ar sakrāli formāla elementa samazināšanos pietika ar saistības faktiski mantisko izpildījumu vien. Par pierādījumu, ka samaksa notikusi, sāka praktizēt kvīti (*apocha*). *Ulp. D. 46, 4, 19, 1: Inter acceptilationem et apocham hoc interest, quod acceptilatione omni modo liberatio contingit, licet pecunia soluta non sit, apocha non alias, quam si pecunia soluta sit* «Starp izteikumu par parāda saņemšanu un kvīti ir tāda atšķirība, ka izteikums par parāda saņemšanu visādā ziņā ietver sevī (parādnieka) atbrīvošanu, kaut arī nauda nav samaksāta, kvīts nenozīmē neko citu, tikai to, ka nauda ir samaksāta».

Izpildījuma subjekti. Senākās romiešu tiesībās varēja saistību izpildīt tikai paši kontrahenti. *Pompon. D. 46, 3, 17: ... si cui pecuniam dedi, ut eam creditori meo solveret, si suo nomine dederit, neutrum liberari, me, quia non meo nomine data sit, illum, quia alienam dederit* «... ja es kādam naudu iedevu, lai viņš to

¹ *Gaius, inst. 3, 169: per acceptilationem tollitur obligatio, acceptilatio autem est veluti imaginaria solutio* «ar parāda samaksas atzišanas aktu saistība izbeidzas, parāda samaksas atzišanas akts ir kā šķietams izpildījums». t. i., kad kreditors pasaka, ka saņēmis apsolīto.

samaksātu manam kreditoram, neviens no mums abiem netiek atbrīvots no saistības, ja viņš to iedevis savā vārdā, es netieku atbrīvots tāpēc, ka nauda nav dota manā vārdā, viņš netiek atbrīvots tāpēc, ka cita naudu iedevis». Vēlākajos vēstures posmos, mazino ties formālismam saistību izpildīšanā, parādu varēja saņemt gan kreditors pats, gan viņa likumīgais pārstāvis. *Ulp. D. 46, 3, 12, pr.: Vero procuratori recte solvitur, verum autem accipere debemus eum, cui mandatum est* «Īstenam lietvedim tiek pareizi maksāts, bet par īstenu mums jāpieņem tas, kam ir uzdots saņemt izpildījumu».

Arī tādos gadījumos, kad saistību izpilda nepilnvarotai personai, bet izpildījums nonāk kreditora rokās un ieplūst viņa mantībā, saistību uzskata par izpildītu. Parasti izpildījums ir jāizdara pašam parādniekam, bet tādās saistībās, kur parādnieka personai nav nozīmes, to var izdarīt arī kāds cits viņa vietā, un saistība izbeidzas. *Gaius D. 3, 5, 38 (39): Solvendo quisque pro alio licet invito et ignorante liberat eum* «Kātrs, kas izpilda saistību otra vietā, kaut arī viņam nezinot un negribot, atbrīvo viņu no saistības».

Izpildījuma laiks. Kad saistības izpildīšanai nav noteikts termiņš (*dies*), tad kreditors var prasīt izpildījumu kaut vai tūlīt pēc līguma nolīgšanas. *Quod sine die debetur, statim debetur* «Parāds bez termiņa katrā laikā izpildāms» (juridisks sakām-vārds). Bet, kad ir noteikts termiņš, kreditors ātrāk prasīt nevar; tāpat arī parādniekam nav pienākums ātrāk maksāt (I. 3, 16, 2).

Izpildījuma vieta. Izpildījuma vieta var būt noteikta līgumā ar sevišķu norunu vai pēc saistības priekšmeta īpašībām (*Ulp. D. 5, 1, 65; Pompon. D. 16, 3, 12, 1*). Ja prasa izpildījumu citā vietā, parādniekam tiesības uz zaudējumu atlīdzību. Prētora tiesībās bija speciāla prasība — *actio de eo quod certo loco dari oportet* «prasība par to, kas jānod noteiktā vietā».¹

Izpildījuma aizstāšana (*datio in solutum*). Izpildījumu var aizstāt tikai tad, ja kreditors pieņem kā izpildījumu saistībā paredzētā priekšmeta vietā kādu citu priekšmetu. *Gaius, inst. 3, 168: ... consentiente creditore aliud pro alio solverit...* «...ar kreditora piekrišanu nomaksājis citu (priekšmetu) paredzētā (priekšmeta) vietā...». Ar *datio in solutum* saistība izbeidzas. Bet, ja vēlāk izrādās, ka aizstājamais priekšmets nav piederējis parādniekam, tad parāda saistība paliek spēkā (*Marcian. D. 46, 3, 46, pr.*). Naudas saistībās, kad parādniekam nebija naudas, bet viņš piedāvāja savu vērtīgāku nekustamo īpašumu kreditoram samaksas vietā, pēdējam bija jāpiekrīt izpildījuma aizstāšanai

¹ D. 13, 4 *tit.*

(C. 8, 44, 4) — *beneficium dationis in solutum* «atvieglinājums izpildījuma aizstāšanā».

Pārjaunojums (*novatio*). Ar kontrahentu jaunu līgumu var pastāvošo saistību atcelt, pārvēršot to jaunā saistībā (pārjaunojuma līgums). *Ulp. D. 46, 2, 1, pr.: Novatio est prioris debiti in aliam obligationem... transfusio atque translatio hoc est cum ex praecedenti causa ita nova constituitur, ut prior perematur* «Novācija ir agrākā parāda... pārveidojums un pārnese... citā saistībā, tas notiek, kad uz iepriekšējās saistības pamata tiek izveidota jauna tā, lai iepriekšējā izbeigtos». Pārjaunojuma līgumā būtisks elements ir pārjaunošanas nodoms (*animus novandi*).¹

Pārjaunojuma līgumu var izdarīt vai nu tā, ka arī jaunajā saistībā abas puses (kreditors un parādnieks) paliek tās pašas, kādas bijušas atceltajā saistībā, pārgrozot tikai saistības juridisko pamatu un būtiskos nosacījumus (*novatio inter easdem personas*), vai arī tā, ka pārgrozījums skar arī personu maiņu — ka agrākā kreditoravai agrākā parādnieka vietā stājas jauns (*novatio inter alias personas*).² Pārjaunojuma sekas — agrākā saistība ar visām pie tās piederīgajām blaku tiesībām (ķīlu, galvojumu, procentiem u. c.) izbeidzas, it kā tā būtu izpildīta, un tās vietā nodibinās jauna saistība. Ja gadījumā šī jaunā saistība kaut kādu iemeslu dēļ nav spēkā (gribas trūkums u. c.),³ tad vecā saistība atgūst spēku.

Ieskaitis (*compensatio*) ir prasījuma dzēšana ar pretprasījumu.⁴ *Modestin. D. 16, 2, 1: Compensatio est debiti et crediti inter se contributio* «Ieskaitis ir parāda un prasījuma savstarpēja dzēšana». Parādnieks var pret kreditora gribu izlietot savu pretprasījumu: a) ja abu prasījumu priekšmeti ir vienādas šķirnes lietas (naudu pret naudu, labību pret labību utt.) (*Gaius, inst. 4, 66*); b) ja abiem prasījumiem jau iestājies termiņš (C. 4, 31, 4) un tie ir juridiski spēkā. Savstarpēja prasījuma summu nevienādība nav par šķērslī to ieskaitam; lielāka summa dzēš mazāko līdz tās pilnam apmēram.

Sakritums (*confusio*). Saistība izbeidzas ar sakritumu, kad kreditors un parādnieks kļūst juridiski viena un tā pati persona. *Papin. D. 46, 3, 95, 2: ...veluti si creditor debitoris vel contra debitor creditoris adierit hereditatem...* «...piemēram, kad kreditors pārņēmis parādnieka, vai otrādi, parādnieks kreditora

¹ Sal. *Ulp. D. 46, 2, 8, 5*:

² *Ulp. D. 46, 2, 11: jñt autem delegatio* «notiek parādnieku maiņa».

³ Sal. *Pomp. D. 45, 1, 25*.

⁴ C. 4, 31, *lit. De compensationibus*.

mantojumu...». Kad apstākļi, kura dēļ tiesība sakritusi ar parādu, beidz pastāvēt, tad arī ar sakritumu dzēstais prasījums stājas no jauna spēkā.

Noilgums (*praescriptio temporis*). Ja tiesīgā persona nerealizē saistību likumā noteiktā laikā, tad viņa zaudē prasību (*actio*) un nevar vairs tiesā prasīt izpildījumu. Pēc noilguma iestāšanās saglabājas tikai dabiskā saistība (*obligatio naturalis*). Kad parādnieks samaksā noilgušu parādu, tad atpakaļ prasīt to vairs nevar.

Senajās romiešu tiesībās prasības noilgums nebija pazīstams. Vairums prasību pēc *ius civile* nebija ierobežotas laika ziņā (*actiones perpetuae*). Vēlāk dažas prasības pēc *ius civile* un lielu vairumu prasību pēc *ius praetorium* sāka piešķirt uz noteiktu laiku (*actiones temporales*). Istu prasību noilgumu noteica imperatori Honoriji un Teodosijs II m. ē. 424. gadā visāda veida prasībām, paredzot 30 gadu, dažos gadījumos (baznīcām un labdarības iestādēm) pat 40 gadu ilgu laika posmu (C. 7, 39, 7, 4: *praescriptiones triginta aut quadraginta annorum*). Atsevišķām prasībām bija arī īsāks noilguma laiks. Noilguma laiku aprēķinot, ņēma vērā iespējamu laika apstāšanos (*praescriptio dormit*), kā arī laika pārtraukumu (*praescriptio interruptitur*).

Atbildētājam tiesā bija tiesība paralizēt sūdzētāja prasību ar noilguma ierunu (*exceptio temporis*).

Saistības izpildījuma neiespējamība. Par saistības izpildījuma neiespējamību Celzs rakstījis: «Neiespējamais nav saistības priekšmets» *Celsus D. 50, 17, 185: Impossibile nulla obligatio est*. Saistība izbeidzas, ja tās izpildījums kļūst objektīvi neiespējams, tā, piemēram, individuāla lieta (*species*) iet bojā cilvēka nepārvaramas varas (*vis maior*) apstākļos (piemēram, zemestrīcē sadrūp skulptūra, pērķons nosper slaveno zirgu Lūciferu u. c.). Tā kā šeit parādniekam pie lietas bojā ejas nav konstatējama vaina, nedz kaut kāda iespēja novērst šo notikumu, tad saistības izpildījums atkrīt. Turpretim, ja saistības priekšmets ir sugas lieta (*genus*), tad ar lietas bojā eju saistība neizbeidzas, jo iespējams tās vietā dot citu tādas pašas šķirnes lietu (*genus perire non censetur* «sugas bojā eja nav domājama» — juridisks sakām-vārds). Tā, piemēram, aizdevuma līguma (*mutuum*) parādnieks atdod nevis to pašu lietu, ko saņēmis, bet gan tādas pašas šķirnes, labuma un daudzuma lietas (*Paulus D. 12, 1, 2, 1*).

Parādnieka subjektīva neiespējamība izpildīt saistību (maksāt nespēja) nav ņemama vērā. Viņš atbild par saistības izpildījumu tiesā — sākas piespiedu piedziņa, kas var turpināties visu parādnieka mūžu.

Parādnieka personiskā un mantiskā atbildība. Senajās romiešu tiesībās saistības neizpildīšanas gadījumā piedziņa tika vērsta galvenokārt pret parādnieka personu, jo ar seno saistības formu (*nexum*) viņš bija iekīlājis sevi pašu, ja nesamaksās parādu. Maksāt nespējas gadījumā kreditors uzlika parādniekam roku (*manus*), veda sev līdz, sēja 15 mārciņas smagas važas pie kājām (*compedibus XV pondo*). Parādniekam draudēja verdzība, bieži saistīta ar pārdošanu pāri Tibras upei svešumā (*trans Tiberim peregre*).

Attīstītās romiešu tiesībās sakarā ar ekonomiskās apgrozības un naudas saimniecības attīstību mainījās parādnieka atbildības veids. Kreditori sāka piedziņu vērst tikai pret parādnieka mantu, pārdodot izsolē it visu, kas viņam piederēja, kā arī to, ko viņš nākotnē iegūs. Parādniekam tika gan atstāts iztikas minimums (*beneficium competentiae*), bet pēc saviem apmēriem tas bija nožēlojami niecīgs. Parādnieka vajāšana varēja turpināties visu viņa mūžu, ja neizdevās piedzīt parāda summu. Romiešu tiesībās ir izstrādātas parādnieka mantiskās atbildības visdažādākās pakāpes un juridiskās formas.

Civiltiesiskā vaina un tās pakāpes. Parādnieka atbildība par saistības neizpildīšanu vai nekārtīgu izpildīšanu ir atkarīga no viņa vainas pakāpes. Romiešu tiesībās izstrādāta vesela civiltiesiskās vainas pakāpju sistēma.

Vissmagākā vainas pakāpe bija tīšs kaitējums, kas nodarīts ar ļaunu nolūku (*dolus*).¹ Vieglāka vainas pakāpe bija rupja neuzmanība (*culpa lata*), kad parādnieks darbojās augstākā mērā vieglprātīgi un nevērīgi vai arī uzsāka tādu darbību, kuras kaitīgums un bīstamība nevarēja un nedrīkstēja palikt viņam pašam nezināmi. *Ulp. D. 50, 16, 213: Lata culpa est nimia negligentia, id est non intellegere, quod omnes intellegunt* «Rupja neuzmanība ir pārmērīga nevērība, tas ir nezināt to, ko visi zina». Nākamā vainas pakāpe bija viegla neuzmanība (*culpa levis*), kas savukārt izpaudās divos veidos: a) abstraktā (*culpa levis in abstracto*), kad parādnieks nebija ievērojis tādu rūpību, kādu parasti ievēro ikkatrs rūpīgs caurmēra romiešu mājastēvs (*bonus paterfamilias*);² b) konkrētā (*culpa levis in concreto*) — ja parādnieks mazāk rūpējies par viņam uzticētām svešām lietām (piemēram, par glabājumā pieņemtu priekšmetu) nekā par savām

¹ *Ulp. D. 47, 8, 2, 8.*

² *Pompon. D. 7, 1, 65, pr.: ... quod diligens paterfamilias in sua domo facit* «ko čakls namatēvs dara savās mājās».

paša lietām (*quam suis rebus diligentiam praestabit*).¹ Romiešu tiesības pazīst vēl vismazāko vainas jēdzienu (*culpa levis-sima*), kas būtībā ir tikai prezumējama vainā (ar pretpierādījumiem apstrīdama).²

Gadījums (*casus*), kur vairs nekādas vainas nav — lieta gājusi bojā vai pasliktinājusies nejauša gadījuma apstākļos un atbildīgā persona nav vainojama. Pēc vispārīgā principa par nejaušu gadījumu jeb kāzusu neviens neatbild, izņemot trīs paaugstinātas atbildības gadījumus — viesnīcniekiem, kuģu saimniekiem un iebraucamo vietu turētājiem (*receptum cauponum, nautarum, stabulariorum*)³; viņiem jāatbild arī par viesu, pasažieru un iebraucēju mantām, kas nodotas viņu glabāšanā, ja tās nozūd vai bojājas nejauša gadījuma apstākļos (atbildība par kāzusu). Tomēr katra veida atbildība atkrīt, ja glabājumā nodotā lieta pazūd vai bojājas nepārvaramas varas (*vis maior*) apstākļos. Te domāta kaut kāda stihija, kuru cilvēks ar saviem spēkiem nevar pārvarēt, — zemestrīce, ūdensplūdi, ugunsgrēks u. c. *Ulp. D. 50, 17, 23: rapinae, tumultus, incendia, aquarum magnitudines, impetus praedonum a nullo praestantur* «laupīšanas, sacelšanās, ugunsgrēka, ūdensplūdu, bandītu uzbrukuma postījumi ne no viena nevar tikt piedzīti». Redzam, ka arī paaugstinātai atbildībai par kāzusu ir robežas — līdz nepārvaramai varai, kur civiltiesiskā atbildība izbeidzas.

Atsevišķos līgumos parasti mēdz būt noteikts, līdz kādai vainas pakāpei sniedzas kontrahentu atbildība, bet līgumu līdzēji ar savu vienošanos var paredzēt līgumā atbildību ar citu vainas pakāpi.

Atbildība par nokavējumu (*mora*). Nokavējums ir saistības izpildīšanas vai pieņemšanas prettiesīgs novilcinājums; pirmajā gadījumā ir parādnieka, bet otrajā — kreditora nokavējums.

Parādnieka nokavējums (*mora debitoris*). Parādnieks nonāk nokavējumā, ja viņš laikā neizpilda saistību atbilstoši līgumā paredzētajām prasībām bez dibināta iemesla.⁴ Nokavējumā parādnieka juridiskais stāvoklis kļūst ievērojami sliktāks. Romiešu tiesībās parādnieka nokavējums iestājās tikai pēc kreditora atgā-

¹ *Celsus D. 16, 3, 32.* Celzs pieskaita šo gadījumu pie rupjas neuzmanības.

² *Ulp. D. 9, 2, 44, pr.: In lege Aquilia et levissima culpa venit* «Akvilija likumā paredzēta arī visvieglākā vaina».

³ *D. 4, 9 tit.*

⁴ Dibināts iemesls bija: *si rei publicae causa abesse coactus* «ja spiests atrāsties prombūtnē valsts darīšanās». *Ulp. D. 22, 1, 23, pr.*

dinājuma (*interpellatio*),¹ ar termiņā paredzētā laika momenta iestāšanos vien vēl nepietika. Pandektu doktrīnā parādnieka nokavējumu uzskatīja par iestājušos, kad viņš palaidis garām termiņu. «*Dies interpellat pro homine*» «Termiņš atgādina cilvēka vietā». Sprotams, ka beztermiņa darījumos ir nepieciešams atgādinājums.

Parādnieka nokavējuma juridiskas sekas: a) nokavējumā parādniekam ne vien viņa saistība joprojām paliek spēkā (*obligatio perpetuatur*), bet tai pievienojas vēl pienākums atbildēt par visām vainas pakāpēm un saistības priekšmeta nejaušu bojā eju gadījuma (*casus*) apstākļos; b) parādniekam pienākums atlīdzināt augstākā vērtējumā² kreditoram visus zaudējumus (*id quod interest*), kas radušies sakarā ar viņa nokavējumu, un atdot saistībā paredzēto lietu ar augļiem vai citiem pieaugumiem, kas pa to laiku radušies; c) pienākums samaksāt par nokavējuma laiku procentus (procenti skaitāmi arī bezprocentu darījumiem).

Var novērst arī nokavējuma sekas (*purgatio morae*), ja parādnieks apsolās kreditoram pienācīgi izpildīt saistību, kas pēc līguma pienākas, kā arī izteic gatavību atlīdzināt zaudējumus un citus maksājumus, un kreditors piekrit nokavējuma seku novēršanai (*Celsus D. 45, 1, 91, 3*). Būtībā šeit notiek parāda pagarinājums, un iestājas atkal normālas kreditora un parādnieka attiecības.

Kreditora nokavējums (*mora creditoris*). Arī kreditors var nonākt nokavējumā, ja viņš bez dibinātiem iemesliem nepieņem saistības izpildījumu, ko parādnieks piedāvā viņam līgumā paredzētajā kārtā, īstā laikā un īstā vietā. *Marcel. D. 46, 3, 72, pr.: ... sine iusta causa ea accipere recusavit ... creditor accipiendo moram fecit* «... bez tiesiska pamata to pieņemt liedzies... kreditors pieņemšanā nokavējumu pielaidis». Kreditors ir nokavējumā, ja viņš nav ieradies izpildījuma pieņemšanai noliktajā vietā tajā laikā, kad parādnieks tur atradies un bijis gatavs izpildīt līguma saistību.

Kreditora nokavējuma sekas: a) parādnieks vairs neatbild par lietas nejaušu bojā eju, bet viņam paliek atbildība tikai par *dolus* un *culpa lata*; b) kreditoram jāatlīdzina parādniekam visi ar nokavējumu nodarītie zaudējumi un bez tam jācieš visi no tā cēlušies ļaunumi. *Ulp. D. 18, 6, 1, 3: Licet autem venditori vel effundere*

¹ *Marcian. D. 22, 1, 32, pr.: Mora fieri intellegitur... si interpellatus oportuno loco non solverit* «Nokavējums iestājas... ja parādnieks piemērotā vietā pēc atgādinājuma nav samaksājis».

² *Pompon. D. 19, 1, 3, 3: ... utro tempore pluris... fuit* «par tā laika cenu, kad lietai bijusi augstākā cena».

*vinum, si diem ad metiendum praestituit nec intra diem ad-
mensum est... si tamen, cum posset effundere, non effudit, lau-
dandus est potius* «Pārdevējam atļauts pat izliet vīnu, ja viņš
termiņā to piegādājis atmērīšanai un laikā tā nav notikusi (pir-
cēja nokavējuma dēļ) ... ja tomēr, kad viņš varēja izliet, nav izlē-
jis, tad viņš ir drīzāk slavējams». Vēlāk rīkojās arī tā, ka kredi-
tora nokavējuma gadījumā izpildījuma priekšmetu nodeva glabā-
šanā uz kreditora rēķina.

Kreditora nokavējuma stāvokli var izbeigt, ar parādnieku vie-
nojoties turpmāk par izpildījuma pieņemšanu — paredzot jaunus
noteikumus (*purgatio morae accipiendi*).

Zaudējumu (*damnum*) atlīdzība. Visplašākajā nozīmē zaudē-
jumu saprata kā cietušās personas pilnas intereses prasījumu (*id
quod interest*), t.i., to starpību viņas mantas stāvokli, kas radusies pēc zaudējuma izraisošā notikuma iestāšanās, salīdzinot ar agrāko mantas stāvokli. Šo mantiski novērtējamo pametumu cietu-
šais var prasīt no personas, kuras vainas dēļ šīs sekas iestājušās.
*Ulp. D. 19, 1, 1, pr.:... in id quod interest agitur... «... prasa šī
mantiskā pametuma atlīdzību...».*

Zaudējums var būt pozitīvs (*damnum emergens*), kad sa-
mazināta cietušajam piederošā manta. *Paul. D. 46, 8, 13, pr.: ... id
est quantum mihi abest... «tas ir, cik liels ir man pametums».*
Zaudējums var izpausties arī peļņas atrāvumā (*lucrum
cessans*), kad citas personas vainas dēļ nav radies sagaidāmais
mantas pieaugums.¹ Parasti šos abus zaudējumu veidus kopā, at-
tiecībā uz atlīdzību par tiem, apzīmē kā pilnu interesi.

Par zaudējumiem, kas radušies kā nepārvaramas varas (*vis
maior*) sekas, nevienam nav jāatlīdzina.²

¹ *Paulus D. 19, 1, 21, 3; Ulp. D. 9, 2, 29, 3; I. 4, 10.*

² *Ulp. D. 50, 17, 23: quae sine culpa accidunt... a nullo praestantur «bez
vainas atgadījumi ne no viena nav piedzenami».*

MANTOŠANAS TIESĪBAS

MANTOŠANAS JEDZIENS UN IPATNĪBAS ROMIEŠU TIESĪBĀS

Nomirēja (*defunctus*) mantas pāreju uz mantiniekiem sauc par mantošanu, kas vēsturiski cieši saistās ar privātīpašuma atīstību. Nododot sakrātās bagātības nākamajām paaudzēm, romiešu vergu īpašnieki saglabāja savu šķiru. Gadu simteņos izveidojās romiešu mantošanas institūts kā juridiskās meistarības paraugs bagātnieku pēcnāves mantisko interešu sardzē.

Romiešu mantošanas tiesību pamatos ir tā dēvētā universālā sukcesija (*successio in universum ius defuncti*), kas nozīmē mantinieka (vai mantinieku) iestāšanos nomirēja tiesību un pienākumu kopumā kā vienā veselā vienībā, it kā turpinot nomirēja personu.¹ *Iulian. D. 50, 17, 62: Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius, quod defunctus habuerit* «Mantojums nav nekas cits, kā iestāšanās to tiesību kopumā, kas piederejis mirušajam». Tādējādi mantinieks, pieņemot mantojumu, iegūst ar vienu aktu visu nomirēja mantu, viņa tiesības, dažādus prasījumus, kā arī nesamaksātos parādus, kas kā mantojuma pasīvā daļa var dažreiz pat pārsniegt aktīvo daļu (pasīvs mantojums ir tas, kur vairāk parādu nekā mantas). Ar mantojuma pieņemšanas gribas izteikumu² uz mantinieku pārgāja arī tādas lietas (tiesības vai parādi), par kuru esamību viņš pat nebija zinājis un nevarēja zināt.³

Universālās sukcesijas vēsturiskā izcelšanās saistās ar romiešu patriarhālo ģimeni (*familia*),⁴ kas pastāvēja ilgus gadu simteņus

¹ N. 48. praef. ... *unam quodammodo esse personam heredis et qui in eum transmittet hereditatem* ... «... kaut kā viena un tā pati ir mantinieka persona un tā, kas mantojumu viņam atstās...».

² Sk. 191. lpp.

³ Praktiski uz mantinieku pārgāja tikai mantiska rakstura tiesības un juridiskās attiecības, bet ne tīri personiskie stāvokļi, kā publiskie amati, laulība, aizbildnība, aizgādība, tēva vara u. c.

⁴ *Engelss F.* Ģimenes, privātīpašuma un valsts izcelšanās. — Grām.: *Markss K. un Engelss F.* Darbu izlase 2 sēj., 2. sēj. R., 1950, 202.—203.; 256.—257. lpp.

kā saimnieciska vienība ražošanas procesā. Šīs ekonomiskās vienības jeb universālās kopības jēdziens saglabājās mantojuma kompleksa struktūrā arī vēlāk, pēc patriarhālās ģimenes sairuma.

Līdzās universālai mantas pārejai jeb mantošanai istā nozīmē romiešu tiesības pazīst arī singulāro sukcesiju: atsevišķu lietu novēlējumus dažām personām ārpus vispārīgās mantošanas kārtības (legātu un fideikomissu piešķirumi).

Vēsturiski mantojuma institūta attīstība, tāpat kā īpašuma institūta attīstība, bija atšķirīga senajās kvirītu tiesībās (*ius civile*) un vēlākajās prētora tiesībās (*ius praetorium*), uz ko norāda arī divējādi mantojuma nosaukumi — *hereditas* un *bonorum possessio*.¹ Prētori savā tiesību koriģēšanas un papildināšanas darbā pielīdzināja daudzus valdījumus (nenoformētos īpašumus) mantisko labumu ziņā (*in bonis esse*) īstiem kvirītiskiem īpašumiem.

Tādējādi, pastāvot līdzās vairākus gadsimtus divējādiem, būtībā maz atšķirīgiem īpašumiem, izveidojās arī divējādi mantojuma veidi — *hereditas* un *bonorum possessio*. Ar laiku abi mantojuma veidi saplūda vienā mantojuma jēdzienā. *Paulus D. 50, 16, 138: «Hereditatis» appellatione bonorum quoque possessio continetur* ««Hereditatis» nosaukumā ir ietverts arī mantu valdījums». Justiniāna laika tiesībās vairs nebija atšķirības starp minētajiem mantojuma veidiem, jo nebija arī vairs atšķirības starp divējādiem īpašuma veidiem (*proprietas* «pēc kvirītu tiesībām»; *in bonis esse* «pēc prētora tiesībām»).

Arī mantinieki bija divējādi: tādi, kuri pēc *ius civile* principiem kļuva par nomirēja universālsukcesoriem, un tādi, kuri mantoja pēc prētora tiesībām. *Gaius, inst. 3, 32: Quos autem praetor vocat ad hereditatem, hi heredes ipso quidem iure non fiunt* «Bet tie, kurus prētors sauc pie mantojuma, uz pašu tiesību pamata gan netop mantinieki». Viņi būtībā bija tikai pielīdzināti mantiniekiem, jo nomirējs pats nebija īsts īpašnieks, bet formāli mantu valdītājs (*bonorum possessor*), tāpēc arī viņa pēcnācēji stingri juridiski nebija mantinieki (*heredes*), bet tikai mantinieku vietnieki (*vice heredum*); *Gaius, inst. 3, 32: ... loco heredum constituantur* «...mantinieku vietā tiek iecelti».

Saistību mantošana.² Ar universālo sukcesiju izvirzījās arī saistību mantošanas jautājums. Romas senatnē saistības kā personiskas tiesības izbeidzās līdz ar kreditora vai parādnieka nāvi un nepārgāja uz mantiniekiem. Tomēr saimnieciskās apgrozības interesēs romiešu juristi sāka meklēt saistību mantošanas iespējas.

¹ *hereditas* «mantojums», *bonorum possessio* «mantu valdījums».

² *Kalniņš V.* Saistību mantošanas jautājums romiešu tiesībās. R., 1940. (Novilkums no žurnāla «Jurists», 1940, Nr. 1.)

Uz mantiniekiem sāka pāriet saistību prasības tiesā (*actiones*), bet ne pašas saistības (*obligationes*). Juridiski tā ir formāla atšķirība, jo *obligatio* nozīmē pašu saistības tiesību (*ius*), bet *actio* — tās procesuālo realizēšanas iespēju. *Ulp. D. 36, 1, 1, 9.*

Tādējādi saistību mantošana praktiski īstenojās ar prasībām tiesā.¹ *Sal. Ulp. D. 16, 1, 10.* Prasību pāreja varēja būt divējāda: a) kad mantinieks prasību tiesā iegūst pret kādu citu personu, t. i., pret nomirēja parādnieku sev par labu; b) kad mantiniekam jāmaksā nomirēja parāds kādam citam par labu. Redzams, ka prasības var ietilpt mantojumā gan kā mantas aktīvā daļa, gan kā tās pasīvā daļa.

Tomēr visas prasības nebija mantojamas pēc vienādiem principiem (mantošanas attīstības nevienmērība). *Gaius, inst. 4, 112.* Šajā ziņā atšķiras prasības no deliktu saistībām un prasības no kontraktu saistībām.

Deliktu saistību prasības (*actiones*) par labu mantiniekiem pārgāja uz mantinieku, bet mantiniekam nebija jāatbild par nomirēja prettiesīgiem nodarījumiem. *Ulp. D. 9, 2, 23, 8: Hanc actionem² et heredi ... dari constat; sed in heredem ... haec actio non dabitur* «Zināms, ka šo prasību dod arī mantiniekam, bet pret mantinieku... šī prasība netiks dota».³

Kontraktu saistību prasības (*actiones*) pāriet uz mantiniekiem gan kā prasījumi, gan kā parādi. Citiem vārdiem sakot, mantinieks ieguva iespēju ar tiesu piedzīt nomirējam kā kreditoram nesamaksātos parādus, kā arī uzņēmās pienākumu samaksāt paša nomirēja parādus.

MANTOŠANAS PAMATI — TESTAMENTS VAI LIKUMS

Mantošana saistīta ar kādas personas — mantojuma atstājēja (*defunctus*) nāvi (*mors*) vai dažreiz ar nāves prezumpciju (pieņēmumu), piemēram, kad Romas pilsonis kritis gūstā. Kamēr persona ir dzīva, nekāda mantošana nevar notikt (*Hereditas viventis non datur*).

¹ Raksturīgi, ka arī cesijas gadījumā, kad saistībā mainās kreditori, avotos minētas tikai prasības, bet ne pašas saistības tālākdošana. *Modest. D. 46, 3, 76: actiones ... cessae sint* «prasības ir cedētas».

² Domāta *actio legis Aquiliae*.

³ Tāds pats princips izteikts *Gaius, inst. 4, 112; Ulp. D. 47, 1, 1, pr. u. c.* Raksturīgi, ka tiesas procesā pēc *litiscontestatio akta* (sk. 201. lpp.) visas saistību prasības kļuva mantojamas. *Paulus D. 50, 17, 87: ... denique post litem contestatam ... heres tenetur ex omnibus causis* «...beidzot, tiesā pēc strīda apliecinājuma... mantinieks atbild uz visiem pamātiem».

Mantošana romiešu tiesībās iespējama uz diviem pamatiem: a) uz testamenta pamata (*ex testamento*), kad nomirējs, vēl dzīvs būdams, atstājis savas nāves gadījumam vienpusīgu savas gribas izteikuma aktu, kurā iecelts mantinieks; b) uz likuma pamata (*ab intestato*¹ «bez testamenta»), kad mirušajam vispār nav bijis testamenta vai atstātais testaments atzīts tiesā par nederīgu, vai arī ja testamentārais mantinieks atkrīt kādu iemeslu dēļ (atsakās mantojumu pieņemt, atzīts par necienīgu).

Vēsturiski mantošana uz likuma pamata ir vissenākā, kā tas vērojams pie visām senajām tautām. Bet Romā samērā agri parādījās testamentārie novēlējumi; drīz testaments kļuva par galveno mantošanas pamatu romiešu tiesībās, atstājot otrā vietā mantošanu uz likuma pamata, kas izskaidrojams ar stipri attīstīta romiešu privātpašuma ietekmi.

Romiešu tiesību īpatnība bija tā, ka abi minētie mantošanas pamati nebija savienojami reizē vienā mantojumā. Nevarēja daļēji mantot pēc testamenta, daļēji pēc likuma.² I. 2, 14, 5: *neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest* «jo viena un tā pati persona nevar mirt, daļēji savu mantu novēlējusi ar testamentu, daļēji bez testamenta». Testamentārā un likumiskā mantošana kopā nebija iespējama. Priekšroka tika dota testamentārai mantošanai, ja testamenta nebija vai tas atkrita, tad iestājās mantošana uz likuma pamata.

MANTOŠANA UZ TESTAMENTA PAMATA

Testamenta jēdziens (*heredis institutio*). Romiešu tiesībās par testamentu sauca tikai tādu pēdējās gribas izteikumu, kurā mantojuma atstājējs tieši iecēla vienu vai vairākus mantiniekus. Bet tādu pēdējās gribas izteikumu, kurā nebija tieša mantinieka iecēluma, bet atradās citi rīkojumi nāves gadījumam, sauca par kodicilu (*codicillus*).³

¹ Šis termins vēsturisks — *Leges XII tab.* V, 4: *Si intestato moritur* «Ja nomirst bez testamenta».

² Buržuāziskās civiltiesības šajā ziņā ir atkāpušās no romiešu principa — atļauts savienot reizē mantošanu uz testamenta un likuma pamata (Francijas — *Code civil*, Vācijas — *BGB* u. c.).

³ Kopš Romas senatnes pazīstami testamenti, bet kodicili tikai no Augusta laika. Kodicils parastā nozīmē ir testamenta papildinājums, bet kodicils iespējams arī likumiskās mantošanas gadījumā — kā norādījums mantiniekam. Sk. D. 29, 7 *tit. De iure codicillorum*. Pastāv paruna: *Codicillis hereditas neque dari, neque adimi potest* «Ar kodiciliem mantojums nevar nedz tikt dots, nedz atņemts».

Būtiska sastāvdaļa romiešu testamentā bija mantinieka iecēlums (*heredis institutio*). Kaut kādi citi uzdevumi pēdējās gribas izteikumā varēja būt vai vispār nebūt. *Gaius, inst. 2, 229: et ob id velut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio* «Un tāpēc mantinieka iecēlums tiek uzskatīts par visa testamenta galvu un pamatu». Šis ieceltais mantinieks kļuva par universālsukcesoru, īstenojot testamentu, un stājās likumisko mantinieku vietā.

Vēsturiskie romiešu testamentu veidi. Romas senatnē testators savu novēlējumu nāves gadījumam izteica tautas sapulcē — *testamentum calatis comitiis*¹, kur galvenais uzdevums bija iecelt mantinieku. Visas sapulces dalībnieku priekšā pārrunāja vajadzību pēc mantinieka, kā arī testatora ieteiktās personas raksturu un noderīgumu; tāpat arī kādus citus pēdējās gribas vēlējumus. Testators izteica lūgumu sapulcei pēc formulas: *ita do ita lego ita testor itaque vos, Quirites, testimonium mihi perhibetote* «tā dodu, tā pavēlu, tā testēju, un tā jūs, kvirīti, (šo) liecinājumu man izpildiet». Pēc tam tautas sapulce izteica piekrišanu balsojot, līdzīgi kā likumu pieņemot. Mantinieka iecēluma formula bija izteikta pavēles formā: *Titius heres mihi esto!* «Titijam būs man par mantinieku būt!».

Testamentu varēja taisīt arī karaspēka ierindas priekšā pārgājienu laikā² — *testamentum in procinctu* (*procinctus* «apbruņots karaspēks», gatavs kaujai). Būtībā arī šeit bija tautas sapulce, tikai ārpus Romas.

Šie abi testamentu veidi veciem (veterāniem), kas tautas sapulcēs un kara gaitās vairs nepiedalījās, nebija pieejami.

Attīstījās cits testamentu veids uz mancipācijas akta struktūras pamatiem — *testamentum per mancipationem* jeb *per aes et libram* «ar vara gabalu un svariem» (*Gaius, inst. 2, 102 u. sek.*). Klātesot 5 lieciniekiem (*testes*), svaru turētājam (*libripens*) un uzticības personai — it kā mantojuma pircējam (*familiae emptor*), kuru testators bija izvēlējis, notika šķietama pārdošana, simboliski ar vara gabalu pieskaroties svariem. Šķietamais pircējs simboliski ar formulu apstiprināja, ka mantojums ir nopirkts, piesita ar vara gabalu pie svariem un nodeva to testatoram it kā maksas vietā. Testators kā šķietamais pārdevējs tad tāpat kā tautas

¹ *Gaius, inst. 2, 101; calata comitia* bija tās kvirītu kūrīju sapulces, kuras tika sasauktas katra mēneša pirmajā dienā (kalendās), lai pasludinātu jauno mēnesi, t. i., kalendāru, un divreiz gadā 24. martā un 24. maijā, lai taisītu testamentus.

² I. 2, 10, 1: ... *cum in proelium exituri essent* «...kad viņi gatavojas izejt uz kauju».

sapulcē ar to pašu formulu izteica savu testamentāro novēlējumu. Šis svinīgais izteikums mancipācijas aktā (*nuncupatio*)¹ bija testamenta konkrētais saturs, jo saturēja mantinieka iecēlumu un citus testamentāros rīkojumus. Lai labāk atcerētos minēto vārdu saturu, ar laiku tos mēdza uzrakstīt (*tabulae testamenti*). Parasti šīs tabulas jau izgatavoja iepriekš un mancipācijas aktā tikai formulā uz tām atsaucās. Sākumā rakstīja uz koka dēļiņiem, vēlāk uz pergamenta. Ja raksts aptvēra vairākus dēļiņus, tad tos sasēja kopā. Pie tiem pievienoja savu parakstu un zīmogu (*scriptio et obsignatio*) visas personas, kas piedalījās mancipācijas aktā — testators un 7 liecinieki (*quinque testes, libripens, familiae emptor*). Ar laiku mancipācija zaudēja savu pamatnozīmi, bet nunkupācija kļuva par testamenta pamatsaturu, t. i., ar laiku atkrita liekās formalitātes un personas, kas piedalījās mancipācijas aktā, kļuva par lieciniekiem — pavisam bija 7 liecinieki (5 mancipācijas liecinieki, svaru turētājs un šķietamais pircējs). Prētors savā tiesību sistēmā (*ius praetorium*) sāka dot aizsardzību dēļiņos uzrakstītajam saturam, kaut arī mancipācija vispār nebija notikusi (*bonorum possessio secundum tabulas testamenti*); raudzījās tikai, lai būtu mantinieka iecēlums, kā arī minētie paraksti un apzīmējumi. Tādējādi nostiprinājās pamati rakstveida testamentam.

Domināta laikā izveidojās testamenti, kas taisīti ar valsts iestāžu līdzdalību (jaunajos laikos tos sauc par publiskiem testamentiem): a) *testamentum apud acta conditum* «testatora pēdējās gribas izteikums tiesas priekšā», kas ierakstīts protokolā. Šī testamenta forma bija aizsākums jaunlaiku notariālajiem testamentiem. Valsts iestādes līdzdalība testamentu sastādīšanā dod lielāku garantiju, ka tas pēc nāves tiks izpildīts. Tiesai varēja arī iesniegt glabāšanā iepriekš uzrakstītu testamentu atklātā vai slēgtā veidā (aploksnē). Ierakstot šo testamentu tiesas protokolā, bija jāievēro tikai vispārējie testamentu noteikumi, bet aploksnē iesniegtā testamentu saturs varēja palikt nezināms līdz testatora nāves brīdim (aizsākums jaunlaiku slepeniem testamentiem); b) *testamentum principii oblatum* (C. 6, 23, 19) «valdniekam glabāšanā iesniegtais testaments». Tas bija praktiski īstenojams tikai sabiedrības virsslāņiem.

Justiniāna laikā testamentu varēja taisīt mutvārdiem vai rakstveidā. Mutvārdu testaments — pēdējās gribas pilnīgs un saprotams izteikums, visiem lieciniekiem dzirdot, tika saukts par *testa-*

¹ *Gaius, inst. 2, 104: nuncupare est palam nominare* «pasludināt nozīmē atklāti saukt vārdā». Nunkupācijas juridiskais spēks jau bija noteikts ar XII tabulu likumu (VI 1).

mentum nuncupativum. Testatora pašrocīgi uzrakstītie testamenti tika saukti par *t. holographa*; bet citu personu uzrakstītie — *t. allographa*.

Spēja taisīt testamentu (*testamenti factio*).¹ Personas tiesību ar testamentu noteikt savas mantas likteni pēc savas nāves klasiskā laika juristi uzskatīja par īpašu tiesībspēju (*testamenti factio activa*), kas var būt vienīgi pilntiesīgam Romas pilsonim, ja vien viņam šī tiesība nav atņemta vai ierobežota sakarā ar sodu par kādu noziegumu.² Bez tam testatoram bija jābūt personai *sui iuris*. Tēva varai pakļautās personas varēja taisīt testamentu tikai par savu atsevišķo mantu (*peculium castrense* «kara gaitās iegūta manta»). Pēc vispārīgā principa taisīt testamentu nebija iespējams mantojuma atstājējam ar ierobežotu rīcībspēju: nepieaugušam (*impubes*), garīgi slimam (*demens, furiosus*), izšķērdētājam (*prodigus*), kā arī personām, kuras kādu fizisku trūkumu dēļ traucētas izteikt savu gribu, piemēram, kurlmēmam (*surdus et mutus*).³ Arī mantniekam ir jābūt tiesībspējā neierobežotam, lai testators viņu varētu iecelt par savu mantnieku (*testamenti factio passiva*).⁴

Testamenta saturs un forma. Romiešu juristi bija novērojuši, ka parasti izceļas lieli strīdi starp testamenta mantiniekiem un likumiskajiem mantiniekiem. Pirmie ar juridiskiem argumentiem cenšas uzturēt testamentu spēkā, bet otrie to mēģina apstrīdēt un atcelt. Te ir divu ieinteresēto mantinieku grupu cīņa par mantojumu. Lai nevarētu testamentu apstrīdēt un testatoram būtu garantija, ka viņa pēdējās gribas izteikums tiks izpildīts, testamentu sastādot, bija jāievēro vairāki speciāli satura un formas elementi.

Galvenais testamentā bija mantnieka iecēlums (*heredis institutio*),⁵ ko vajadzēja izdarīt pavēles veidā ar īpašu formulu: *Tilius heres mihi esto!* «Ticijam būs man par mantnieku būt!» Šie pavēles vārdi bija kā palieka no laikiem, kad testamentus taisīja tautas sapulcē. Klasiskā laikā pieļāva arī mazliet pārveidotu formulu: *Titium heredem esse iubeo* (*Gaius, inst. 2, 116—117*) «Pavēlu Ticijam par manu mantnieku būt». Ar citiem aprakstošiem vārdiem izteikts mantnieka iecēlums bija apstrīdams, un

¹ *Gaius* D. 28, 1, 4; *Papin.* D. 28, 1, 3.

² *Gaius* D. 28, 1, 8.

³ C. 6, 22, 10.

⁴ Augusta laikā *Lex Iulia et Papia Poppaea* aizliedza neprecētiem (*coelibes*) vispār mantot uz testamenta pamata, bet bezbērnu precētie (*orbi*) varēja mantot tikai pusi.

⁵ I. 20, 34: *testamenta vim ex institutione heredum accipiunt...* «testamenti iegūst spēku no mantnieku iecēluma».

tā sekas varēja būt testamenta nederīgums. Mūsu ēras 339. gadā tika atceltas šīs svinīgās formulas, un mantinieku varēja iecelt «vienalga kādiem vārdiem» (C. 6, 23, 15: *quibuscumque verbis*). Turpmāk tikai prasīja, lai mantinieks būtu noteikta, konkrēta persona, kam ir tiesībspēja mantot uz testamenta pamata. *Ulp. reg. 22,4: Incerta persona heres institui non potest, velut hoc modo: <quisquis primus ad funus meum venerit, heres esto!>* «Nenoteikta persona nevar tikt iecelta par mantinieku, piemēram, šādā veidā: <Kurš pirmais ieradīsies manās bērēs, lai ir par mantinieku!>». Vispār nebija atļauts iecelt par mantiniekiem personas, kuras testators nevarēja nosaukt vārdā, tāds testaments tika uzskatīts par noslēpumainu (*testamentum mysticum*). Tomēr dažreiz izņēmumu pieļāva, ja mantinieks nosaukts kodicilā, tad testaments palika spēkā (*Papin. D. 28, 5, 77/78*). Redzams, ka mantinieka iecēlumam vēlākajos gadsimtos vairs neprasīja svinīgo vārdu formulu, iecēlumam varēja izteikt vienalga ar kādiem vārdiem, ja tikai bija skaidrība par konkrētā mantinieka personas īstumu. Ja iecēla vairākus mantiniekus, tad katrs no tiem bija jāieceļ mantojuma attiecīgajā daļā, bet nevis atsevišķiem priekšmetiem (jo tāds iecēlums runā pretī universālās sukcesijas principam).

Līdzās mantinieka iecēlumam testamentā bija atļauts iecelt papildus arī kādu citu personu tam gadījumam, kad ieceltais mantinieks kādu iemeslu dēļ atkristu (piemēram, nomirtu ātrāk par testatoru). Šādu rezerves mantinieka iecēlumam sauca par substitūciju (*substitutio*). Pazīstami trīs substitūcijas veidi: a) parastā substitūcija (*substitutio vulgaris*)¹, kas notika ar šādiem vārdiem: *Titius heres esto; si Titius heres non erit, Seius heres esto* «Ticijs lai ir man par mantinieku; ja Ticijs nebūs par mantinieku, Sejs lai ir par mantinieku». Redzams, ka substitūcija būtībā arī ir mantinieka iecēlums, bet tikai rezerves gadījumam; b) pupilārsubstitūcija (*substitutio pupillaris*) — mazgadīgajam, kas atradās tēva varā, tēvs, ieceļot viņu par savu mantinieku, iecēla arī aizstājēju tam gadījumam, kad bērns gan pārdzīvotu savu tēvu, bet mirtu nesasniedzis pieauguša (*pubertas*) vecumu. Šeit savdabīga juridiska īpatnība bija tā, ka tēvs iecēla mantinieku (substitūtu) nevis sev, bet savam mazgadīgajam bērnam. Tomēr šī substitūcija tika uzskatīta kā tēva testamenta saturs. I. 2, 16, pr.: *Titius filius meus heres mihi esto: si filius meus heres mihi non erit, sive heres erit et prius moriatur, quam in suam tutelam venerit (id est pubes factus sit), tunc Seius heres esto* «mans dēls Ticijs lai ir man par mantinieku: ja mans dēls

¹ I. 2, 15 *tit. De vulgari substitutione*.

nebūs man par mantinieku vai par mantinieku būs un nomirs, pirms būs nonācis savā aizbildnībā (tas ir, kļūs pieaudzis), tad Sejs lai ir par mantinieku». Pupilārsubstitūcija atkrita, kad bērns sasniedza pieaugušā vecumu (*pubertas* nozīmē 14. dzīves gadu); c) substitūcija garīgi slimajiem (*substitutio quasi pupillaris*) — augšupējais radnieks var iecelt mantinieku savām garīgi slimajam lejupējam radniekam tam gadījumam, ja viņš mirtu, neizveseļojies no šīs slimības (C. 6, 26, 9). To varēja darīt tikai tad, ja augšupējais radnieks (testators) atstāja viņam mantas novēlējumu vismaz neatņemamās mantinieka daļas apmērā (*portio debita*). Šī substitūcija zaudēja spēku, ja garīgi slimais izveseļojas un ja viņam paliek likumiski mantinieki.

Testamentu, kur vienā kopīgā aktā divas vai vairākas personas iecēla viena otru sev par mantinieku, sauc par savstarpēju testamentu (*testamentum reciprocum*)¹. Bet, ja šādā testamentā vienas personas iecēlums par mantinieku noticis ar nosacījumu, ka jāpastāv un jābūt spēkā otras personas iecēlumam, tā ka viens iecēlums var būt vai nebūt spēkā tikai ar otru iecēlumu, tad šādu testamentu sauc par korespektīvu testamentu (*testamentum correspectivum*).²

Lai testatoram būtu lielāka paļāvība, ka viņa testamentu pēc nāves nevarēs apstrīdēt ne likumiskie mantinieki, ne kāda cita ieinteresēta persona, romiešu juristi ir izstrādājuši vairākus būtiskus testamenta formas elementus, kas jāievēro kā rakstveida, tā arī mutvārdu testamentos: testamenta taisīšanā nepieciešama 7 liecinieku klātbūtne (šis skaits radies vēsturiski kā palieka no agrākā mancipācijas akta); visiem šiem lieciniekiem jābūt derīgiem (*idonei*), t. i., tādiem, kam nav atņemtas liecināšanas spējas (*intestabiles* «liecības došanai nederīgi»);³ jābūt speciāli ielūgtiem (*rogati*) nākt par lieciniekiem pie testamenta, bet nevis kaut kā nejauši tur pieklīdušiem; jābūt nākušiem no brīvas gribas (*voluntarii*), bez kaut kādas atkarības no testatora (tā, piemēram, parādnieks nevar būt savam kreditoram par liecinieku).

¹ Ulp. D. 28, 6, 4, 1.

² Šis testaments savu noformējumu guva pandektu tiesībās.

³ I. 2, 10, 6: *neque mulier, neque impubes, neque servus, neque mutus, neque surdus, neque furiosus nec cui bonis interdictum est nec is quem leges iubent improbum intestabilemque esse, possunt in numero testium adhiberi* «nevar būt pieaicināti liecinieki skaitā ne sieviete, ne mazgadīgais, ne vergs, ne mēms, ne kurls, ne garīgi slimais, ne tas, kam liegta ricība ar mantu, ne tas, kuru likumi nosaka par nelieti un liecību došanai nederīgu».

Testamenta sastādīšanai jānotiek vienā paņēmienā (*unitas actus*)¹ — no sākuma līdz beigām bez kaut kādiem starpbrīžiem un pārtraukumiem. Pārtraukumi testamenta taisīšanā rada aizdomas par testatora nenoteiktību, svārstīšanos.

Šāda testamenta saturs un formas elementu ievērošana bija pietiekama garantija pēdējās gribas izteikuma saglabāšanai (testamenta neapstrīdamībai).

Izņēmuma testamentu formas. Dažreiz varēja būt tādi ārkārtēji apstākļi testatora nāves priekšvakarā, kad pēc labākās gribas nebija iespējams ievērot testamentu saturs un formas būtiskās prasības, tad izņēmuma veidā atļāva ārkārtējas atvieglinātas testamentu formas: a) militārais testaments (*testamentum militare*)², kas tika taisīts pārgājienā, parasti pirms kaujas; šajā gadījumā nebija jāievēro nekādas formalitātes, tikai jānodibina testatora pēdējās gribas īstums, ko vēlāk pārbaudīja tiesa. Ja karavīrs atgriezās no kaujas dzīvs un ar godu, tad šis testaments palika spēkā 1 gadu, bet, ja pārnāca ar negodu, tad tas vispār nebija spēkā; b) epidēmiju laika testaments (*testamentum pestis tempore conditum* — C. 6, 23, 8) tika taisīts lipīgas slimības apstākļos, kad nebija iespējams nedz pieaicināt lieciniekus, nedz ievērot pārējās testamentu prasības, tad bija atļauti atvieglinājumi (tā, piemēram, lieciniekiem nebija jābūt kopā vienā laikā, bet tie varēja sazināties katrs atsevišķi ar slimo testatoru un dot liecības par viņa pēdējo gribu); c) testaments, taisīts uz laukiem (*testamentum ruri conditum*), paredzēja formas atvieglinājumus vienkāršiem lauku ļaudīm (C. 6, 23, 31); likums šajā gadījumā prasīja tikai 5 lieciniekus, kā arī nāca pretī rakstīt un lasīt nepratējiem; d) vecāku testaments saviem bērniem (*testamentum parentum inter liberos*) bija tāds testaments, kurā vecāki sadalīja mantojumu bērnu starpā pēc saviem ieskatiem neatkarīgi no bērnu kā likumisko mantinieku paredzētajām daļām. Šajā gadījumā pietika, ja testators pašrocīgi uzrakstīja testamentu saturu, pat viņa paraksts varēja nebūt; arī liecinieki šeit nebija nepieciešami (C. 6, 23, 21, 3; *Nov. 107, cap. 1*).

Kvalificētu pēdējās gribas izteikumiem. Testatorus, kam redzes nebija (*caecus*), speciāli izjautāja visi septiņi liecinieki, un testatora izteicieni bija jāuzraksta, pieaicinot šim nolūkam īpašu rakstvedi (*tabularius*) vai astoto liecinieku (C. 6, 22, 8).

¹ *Ulp. D. 28, 1, 21, 3: Uno contextu actus testari oportet «Vienā nepārtrauktā paņēmienā vajag testēt».*

² *D. 29, 1 tit. De testamento militis; I. 2, 11 tit. De militari testamento; Cod. 6, 21.*

Rakstveida testamenta sastādīšanā, kad testators bija analfabēts un neprata parakstīties (*si litteras testator ignoret vel subscribere nequeat* — C. 6, 23, 21, 1), bija jāaicina speciāls astotais paraksta liecinieks (*octavus subscriptor*), kas parakstījās mantojuma atstājēja vietā, ierakstot par to īpašu atzīmi testamentā.

Testamenta atcelšana. Testators līdz savam nāves brīdim varēja savu pēdējās gribas izteikumu grozīt, kā arī atcelt pavisam. Tikai pēc viņa nāves testaments stājās spēkā un nebija vairs pārgrozāms. Ar īpašu atcelšanas aktu testators varēja atsaukt testamentu, paziņojot par to trīs liecinieku klātbūtnē vai tiesas priekšā ar ierakstu protokolā (C. 6, 23, 27). Ar jauna testamenta sastādīšanu vecais tika atcelts (C. 6, 23, 21, 5). Tādējādi katrs vēlākais testaments automātiski atceļ iepriekšējo. Šeit izšķirīgais testamenta elements ir datums. Ar testamenta dokumenta iznīcināšanu testaments varēja zaudēt spēku, ja to nevarēja restaurēt (*Gaius, inst. 2, 151*).

TUVIE RADINIEKI UN VIŅU OBLIGATĀ DAĻA (*PORTIO DEBITA*)

Ar testamentu varēja iecelt mantiniekus, kas nebija ģimenes piederīgie, bet parasti svešas personas, un tādējādi varēja apiet (*praeterire*) savus radniekus, kuri kā likumiskie mantinieki vairs nesaņēma neko. Testamenta mantinieki kļuva universālsukcesori un ieguva visu mantojumu. Šeit sadūrās divi nesavienojami principi, kurus romiešu juristi mēģināja saskaņot kompromisa veidā. No vienas puses, nevarēja liegt mantojuma atstājējam kā īpašniekam rīkoties ar savu mantu kā viņš pats grib (privātīpašnieka tiesība), bet, no otras puses, nevarēja ļaut irt valdošās šķiras sastāvam, pametot daļu tās locekļu trūkumā (bieži testatora pārsteidzīgu untumu dēļ), tas vergu īpašnieku slānim likās netaisni. Radās doma par apieto nomirēja tuvinieku vismaz daļēju nodrošināšanu.

Formālā radnieku aizsardzība (*instituere aut exheredare*). Romas valsts pirmsākumos, it sevišķi, kad testamentu taisīja tautas sapulcē, kur pārrunāja mantnieka iecēlumu, kā arī likumiskā mantnieka nederīgumu, tuvinieku apiešanas jautājums nebija tik aktuāls; tautas sapulce izlēma, vai likumiskais mantinieks atzīstams par nederīgu, un deva piekrišanu atstumt to no mantojuma (*exhereditio*), kā arī iecelt jaunu mantnieku (*heredis institutio*). Vēlākajos gadsimtos, kad parādījās citi testamentu veidi, kur vairs nebija tautas sapulces kontroles, likumiskā mantnieka atstumšana un jauna iecelšana tā vietā pārvērtās par tīru formalitāti. Šī formālā radnieku aizsardzība izpaudās tādējādi, ka mantojuma atstājējam vajadzēja savus tiešos mantniekus

(*sui heredes*) vai nu iecelt (*instituere*), vai atstumt (*exheredare*), bet nedrīkstēja tos klusu ciešot apiet (*praeterire*). Atstumjot savu dēlu no mantojuma, tas bija jānosauc vārdā (*nominatim*): *Titius filius meus exheres esto* «Mans dēls Ticijs lai ir atstumts no mantojuma!». Pārējos patriarhālās ģimenes locekļus varēja atstumt ar kopēju formulu: *Ceteri omnes exheredes sunt!* «Pārējie visi lai ir atstumti no mantojuma!»¹ Ja šīs formalitātes neizpildīja, tad bija notikusi tuvo radnieku apiešana (*praeteritio*) un testaments nebija spēkā vai nu pilnīgi, vai daļēji. Ja bija apiets testatora dēls (*filius*), tad testaments pilnīgi atkrita, bet, ja apieti citi *sui heredes* (meitas, mazdēli utt.), tad tie varēja mantot savas likumiskās daļas kopā ar testamentu mantiniekiem. Šāda eksheredācija vai institūcija bez kaut kādas kontroles (agrāk tautas sapulces kontrole) kļuva par tīro formalitāti, kas neizslēdza pārestības. Labākajā gadījumā minētās formalitātes bija tikai mazs kavēklis testatoram, lika viņam emocionāli vēlreiz pārdomāt savu rīcību, bet praktiski neierobežoja testēšanas brīvību.

Arī prētora tiesībās vēl turpinājās šī formālā pieeja jautājumam par likumiskā mantnieka atstumšanu vai iecelšanu par mantnieku. Bet tagad likumiskie mantnieki bija citi — *sui heredes* vietā bija bērni (*liberi*), ieskaitot arī emancipētos. Vīriešu dzimumu atstumjot, vajadzēja minēt konkrēti atstumtā vārdu (*nominatim*), bet, atstumjot sievieti, — pietika minēt to starp citiem (*exhereditatio inter ceteros*).²

Materiālā radnieku aizsardzība. Ar formālu mantnieka iecelšanu vai atstumšanu vien nebija nekādas materiālās garantijas pret testatora kaprīzēm un patvaļu. Jau republikas beigu posmā un principāta sākumā radās daudz neapmierināto, kas žēlojās maģistrātiem par to, ka testators esot it kā zaudējis prātu, novēlējams visu savu mantu pilnīgi svešiem, un atstājis savus radniekus trūkumā. *Marcian. D. 5, 2, 2: quasi non sanae mentis fuerunt, ut testamentum ordinarent* «it kā (testatori) nav bijuši veseli prātā, kad sastādīja testamentu». Apieto mantnieku žēlošanās un raudāšana kļuva aizvien biežāka; radās īpaša sūdzība pret tādiem cietsirdīgiem testatoriem — *querella inofficiosi testamenti*.³ Tiesu praksē nodibinājās uzskats, ka testatora apietie radnieki ir jāaizsargā, jo nav ievērots tuvāko mīlestības pienākums (*officium pietatis*). Par tuviem radniekiem uzskatīja lejup-

¹ *Gaius, inst. 2, 127—128.*

² *D. 37, 4 tit. De bonorum possessione contra tabulas; C. 6, 12 tit. De bonorum possessione contra tabulas, quam praetor liberis pollicetur.*

³ *D. 5, 2 tit. De inofficioso testamento* par testamentu, kurā nav ievērotas tuvāko radu intereses.

ējos (*descendentes*) un augšupējos (*ascendentes*), bet brāļus un māsas tikai tajā gadījumā, kad testamentā ieceltais mantinieks bija sabiedrības acīs nicināms cilvēks (*persona turpis*). Nodibinājās arī mantojuma obligātā daļa (*portio debita*), kas katrā ziņā bija jāatstāj minētajiem radiniekiem kā neatraidāmiem mantiniekiem. Sākumā obligātās daļas apmēru noteica tiesa pēc sava ieskata; vēlāk tika paredzētas dažāda lieluma daļas no tās likumiskā mantinieka daļas apmēra, ko viņš būtu saņēmis, ja nebūtu iecelts testamentā cits mantinieks. Justiniāna laikā tika noteikta šāda obligātā daļa: kad ir četri neatraidāmie mantinieki vai mazāk — viena trešdaļa, bet, kad to ir pieci vai vairāk, — puse no tās daļas, kādu viņi mantotu pēc likuma (*Nov. 18, cap. 1*). Līdz ar to bija nodibinājusies radnieku materiāla aizsardzība pret iespējamu cietsirdīgā testatora patvaļu.

Beidzot, Justiniāns pievienoja šai materiālai radnieku aizsardzībai vēl formālu prasību, nosakot,¹ ka lejupejiem un augšupējiem radiniekiem ir tiesības ne vien uz *portio debita* faktiski saņemšanu kaut kādā veidā, bet tiesība prasīt, lai arī viņi tiktu iecelti par mantiniekiem vismaz obligātās daļas apmērā (*honor institutionis* «iecelšanas gods»). Tomēr šāda iecelšana bija vairāk nekā goda parādīšana; gadījumā, ja kāds no citiem ieceltajiem mantiniekiem atkrita, neatraidāmajam mantiniekam kā formāli ieceltam mantiniekam bija tiesības uz obligātās daļas pieaugumu (*ius accrescendi*).

Atstumšana no mantojuma Justiniāna laikā (*exhereditio*). Dažreiz atgadījās tādi likumiskie mantinieki, kas pēc sava dzīves veida un izdarībām nebija cienīgi, lai testators viņus minētu savā testamentā, atstājot tiem *portio debita*, kā arī iecelot par mantiniekiem tajā daļā. Šādos gadījumos tika atļauta atstumšana no mantojuma (*exhereditio*), kas deva testatoram tiesības pilnīgi brīvi rīkoties ar savu mantu nāves gadījumam. Justiniāna likumdošanā (*Nov. 115, cap. 3 et 4*) tika noteikti konkrēti gadījumi, kādos augšupējie savus lejupejos un lejupejie savus augšupējos radniekus varēja atstumt no mantojuma. Iemesli, kuru dēļ vecāki var atstumt no mantojuma savus bērnus vai citus lejupejos radniekus, ir šādi: a) «ja kāds saviem vecākiem uzbrucis (apvainojis ar darbiem)» (*si quis parentibus suis manus intulerit*); b) «ja smagu un negodīgu aizvainojumu tiem sagādājis» (*si gravem et inhonestam iniuriam eis ingesserit*); c) «ja apsūdzējis vecākus par kriminālnozieģumiem, izņemot nozieģumus pret valdnieku vai valsti» (*si eos in criminalibus causis accusaverit, quae non sunt adversus principem seu rempublicam*); d) «ja ar negēļiem kā

¹ *Nov. 115 cap. 3 pr.; 4; 5.*

negēlis bijis sakaros» (*si cum maleficis ut maleficus versatur*); e) «vai mēģinājis savus vecākus nonāvēt ar indi vai citādā veidā» (*vel vitae parentum suorum per venum aut alio modo insidiari temptaverit*); f) «ja dēls ar savu pamāti vai ar tēva konkubīni uzturējis dzimumsakarus» (*si novercae suae aut concubinae patris filius sese miscuerit*); g) «ja dēls ir nepatiesi apsūdzējis savus vecākus un ar šādu rīcību tiem smagi materiāli kaitējis» (*si delator contra parentes filius extiterit et per suam delationem gravia eos dispendia fecerit sustinere*); h) «ja dēls atteicies uz tēva lūgumu dot galvojumu viņa atsvabināšanai no apcietinājuma un nav gribējis uzņemties galvojumu»; i) ja kāds no bērniem «kavējis savus vecākus sastādīt testamentu» (*prohibuit parentes suos condere testamentum*); k) «ja dēls pret vecāku gribu biedrojas ar akrobātiem vai aktieriem,¹ un arī šajā arodā palicis» (*si praeter voluntatem parentum inter arenarios aut mimos sese filius sociaverit et in hac professione permanserit*); l) «ja kāda no meitām vai mazmeitām izvēlējusies netikles dzīves veidu» (*luxuriosam degere vitam elegerit*); m) «ja kāds no minētajiem vecākiem kļuvis vājprātīgs un viņa bērni... nav nekādu iespējamo gādību snieguši» (*si quis de praedictis parentibus furiosus fuerit, et eius liberi... curam competentem non praebuerint*); n) «ja viens no minētajiem vecākiem ticis aizturēts gūstā un viņa bērni... nav steigušies viņu izpirkt» (*si unum de praedictis parentibus in captivitate detineri contigerit et eius liberi... non festinaverint eum redimere*); o) «ja kāds no minētajiem vecākiem... pamanījis, ka viņa dēls vai bērni nav katoļu ticības (atkrituši no kristīgās ticības)» (*si quis de praedictis parentibus... senserit suum filium vel liberos non esse catholicae fidei*).

Arī lejupejie (bērni) varēja atstumt no mantojuma savus augšupējos (vecākus) šādos gadījumos: a) «ja vecāki savus bērnus nodevuši tiesai par kriminālnozieģumu, kur iespējams nāves sods, izņemot tomēr valsts nozieģuma gadījumus» (*si parentes ad interitum vitae liberos suos tradiderint, circa causam tamen quae ad maiestatem pertinere cognoscitur*); b) «ja būs pierādīts, ka vecāki ar nozāļošanu, ļaundarību vai citādā veidā mēģinājuši bērniem dzīvību ņemt» (*si venenis aut maleficiis aut alio modo parentes filiorum vitae insidiati probabuntur*); c) «ja tēvs stājies dzimuma sakaros ar savu vedeklu vai dēla konkubīni» (*si pater nurui suae aut concubinae filii sui sese miscuerit*); d) «ja vecāki kavējuši saviem bērniem sastādīt testamentu attiecībā uz lietām, par kurām

¹ *harenarios* «cīkstonis spēļu laukumā, akrobāts»; *mimos* «sejas vaibstu tēlotājs, pantomīmas aktieris». Šīs profesijas romiešu sabiedrība uzskatīja par nicināmām (*turpes*).

viņiem ir testēšanas iespēja» (*si parentes filios suos testamentum condere prohibuerint in rebus in quibus habent testandi licentiam*; e) ja kāds no augšupējiem (vīrs vai sieva) mēģinājis nozālot savu laulāto vai bojāt tam saprašānu, vai kā citādi apdraudēt viņa dzīvību, ir sodāms pēc likuma, tad «bērniem ir atļauts savā testamentā neko neatstāt no savas mantas tai personai, kura, kā nācis zināms, tādu noziegumu ir izdarījusi» (*liberis autem esse licentiam nihil in suis testamentis de facultatibus suis illi personae relinquere quae tale scelus noscitur commisisse*); f) ja vecāki atstājuši neapgādātu savu garīgi saslimušo (vājprātīgo) bērnu (*in furore constituto*); g) ja vecāki nav centušies izpirkt savus bērnus no ienaidnieka gūsta (*per parentum contemptum vel negligentiam non redemptos*) «vecāku nevērības vai nolaidības dēļ palikuši neizpirkti»; h) ja kāds no vecākiem ir atkritis no kristīgās ticības (*non esse catholicae fidei*).

Visi minētie iemesli atstumšanai no mantojuma ir raksturīgi romiešu sabiedriskās iekārtas īpatnībām, it sevišķi Romas valsts pēdējā posmā. Jaunlaiku buržuāziskās civiltiesības gan pieturas pie minētajiem atstumšanas gadījumiem, tomēr lielā mērā tos pārveido atbilstoši sava laika sabiedrības prasībām.

LIKUMISKĀ MANTOŠANA (AB INTESTATO)

Mantojums pāriet uz mantinieku pēc likuma, ja mantojuma atstājējs nav atstājis testamentu, vai, ja viņa testaments atzīts par neesošu vai spēku zaudējušu. Romiešu apzīmējumā tā bija mantošanas kārtība bez testamenta (*ab intestato*).

Mantošanas tiesību vēsturiskajā attīstības gaitā izveidojās trīs likumisko mantinieku sistēmas: senā agnātisko radinieku (tēva varai pakļauto personu) mantošana; jauktā kognātisko un agnātisko (asinsradinieku un tēva varai pakļauto) radinieku mantošana prētora tiesībās; asinsradinieku (kognātu) mantošanas sistēma Justiniāna likumdošanā.

a) **senā agnātisko mantinieku sistēma** pastāvēja sākotnējās romiešu tiesībās (*ius Quiritium, ius civile*) un tika izteikta Divpadsmit tabulu likumos (*Tab. V, 4 et 5*)¹.

Pēc šīs sistēmas tika aicināti mantot; pirmkārt — *sui heredes*² — personas, kas nomirēja nāves brīdī atradās viņa varā (*in patria potestate*), t. i., radinieki pēc varas pakļautības principa. Te varēja būt sieva (*materfamilias*), dēli (*filii*), kā arī viņu

¹ Sk. 38. lpp.

² *Gaius, inst.* 3, 1—2 un 2, 157.

sievas (*uxores*), neizprecētās meitas (*filiae*), mazbērni (*nepotes*, *neptes*), mazbērnu bērni (*pronepotes*, *proneptes*) u. c. Šie *sui heredes* tika uzskatīti par «nepieciešamiem» mantiniekiem (*necessarii heredes*)¹, un viņi saņēma mantojumu neatkarīgi no savas gribas izteikuma par mantojuma pieņemšanu. Ja minētajā mantinieku sastāvā (*sui heredes*) bija tikai dēli un meitas, tad mantojumu sadalīja uz galvām (*in capita*), bet, ja bija arī mazbērni vai arī viņu bērni, tad mantojumu dalīja uz paaudzēm (*in stirpes*). Sievietēm gan piekrita līdzīga daļa ar vīriešiem, bet par viņām tika nodibināta aizbildnība (*tutela*) vai, tām apprecoties, — vīra vara (*manus*). Otrkārt, kad nebija šo *sui heredes*, tad tika aicināti mantot *agnati proximi* «tuvākie agnāti», t. i., personas, ar kurām nomirējis kādreiz bijis kopā zem kopīgas tēva varas. Vienādas pakāpes agnāti mantoja kopā un dalīja mantojumu uz galvām (*in capita*). Bija ierobežojumi sievietēm² — māsa vēl mantoja no brāļa, bet tālākas radniecības sievietes (piemēram, brāļa meita) šajā grupā nemantoja. Treškārt, ja tuvāko agnātu nebija, tad mantojumu saņēma *gentiles* — attālāki dzimtas piederīgie, kam piekrita mantojums kā bezsaimnieka manta. Senajai agnātiskajai mantinieku sistēmai raksturīgs tas, ka gadījumā, ja kādā no minētajām grupām bija mantinieki nomirēja nāves brīdī, bet pēc tam kādu iemeslu dēļ atkrita (nomira), nesaņēmuši mantojumu, tad mantojums vairs tālāk nepārgāja uz nākamo mantinieku grupu un bija bezsaimnieka manta (*bonum vacans*)³. Citiem vārdiem, likumisko mantinieku grupu starpā nenotika nekāda tālāka mantojuma pāreja (*successio hereditatis*) uz nākamo mantinieku grupu.

Jauktā kognātisko un agnātisko mantinieku sistēma (pēc prētora tiesībām) izveidojās vēlākā laikā prētora tiesībās, kad patriarhālā ģimene jau bija daļēji sairusi. Prētors sāka dot priekšroku mantošanā asinsradiniekiem, bet daļēji vēl saglabāja arī agnātiskos radniekus (jaukta sistēma). Izveidojās pēc prētora tiesībām četras grupas mantinieku. Pirmkārt, *unde liberi*⁴ — bērni, nomirēja tuvākie asinsradinieki, ieskaitot arī emancipētos (kognācijas princips), tika aicināti saņemt prētorskā mantojumu (*bonorum possessio*). Otrkārt, ja bērnu nebija, tika aicināti *unde legitimi*⁵ — agnātiskie radinieki, kurus paredzēja XII tabulu

¹ *Gaius, inst. 2, 156.*

² *Gaius, inst. 3, 14.*

³ Sk. 190. lpp.

⁴ D. 38, 6 *tit. un C. 6, 14 tit. unde liberi.*

⁵ D. 38, 7 *tit. un C. 6, 15 tit. unde legitimi.*

likumi (agnācijas princips), — *sui, adgnati proximi, gentiles*. Treškārt, ja nebija šādu likumisko mantinieku, tad tika aicināti *unde cognati*¹ — tālākie asinsradinieki, līdz 6. radniecības pakāpei ieskaitot (no 7. pakāpes tika aicināti tikai *sobrinus et sobrina* — brālēna un māšicas bērni).² Ceturtkārt, ja nebija arī minēto asinsradinieku, tad tika aicināti mantot *vir et uxor*³ — vīrs vai sieva kā pārdzīvojušais laulātais. Šī kognātisko un agnātisko mantinieku jauktā sistēma paredzēja arī minēto mantinieku starpā pāreju uz tālākām pakāpēm un grupām (*successio graduum et ordinum*), ja aicinātie mantinieki kaut kādu iemeslu dēļ atkrita.

Asinsradinieku (kognātu) mantošanas sistēma savu pilnveidojumu guva Justiniāna likumdošanā,⁴ kad patriarhālā ģimene bija galīgi sairusi (palikušas tikai tās paliekas). Imperatora likums (N. 118) noteica asinsradiniekiem (*cognati*) četras mantinieku grupas (*ordines*) bez virieša vai sievietes dzimuma izšķirības pēc linijām un pakāpju tuvuma.

Pirmajā grupā aicināja mantot lejupējos (*descendentes*) — dēlus un meitas, mazdēlus un mazmeitas, mazbērnu bērnus utt. pēc pakāpju tuvuma. Gadījumos, ja kāds no aicinātās pakāpes lejupējiem bija miris pirms mantojuma atstājēja, bet viņam palikuši bērni, tad pēdējie kopīgi pārstāvēja savu mirušo tēvu viņa mantojuma daļā (*ius repraesentationis*) un kopā dabūja to daļu, kuru būtu dabūjis viņu mirušais tēvs vai māte, ja tie būtu vēl dzīvi mantojuma aicinājuma laikā.

Otrajā grupā, ja nebija neviena no lejupējiem, aicināja mantot augšupējos (*ascendentes*) pēc pakāpju tuvuma pusmantojuma apmērā, kā arī īstos brāļus un māšas (*germani et germanae*) otras mantojuma puses apmērā; ja kāds no brāļiem vai māšām bija miris pirms mantojuma atstājēja, tad viņa bērniem piekrita pārstāvības tiesība (*ius repraesentationis*).

Trešajā grupā, ja nebija nedz augšupējo, nedz īsto brāļu un īsto māšu, aicināja mantot pusbrāļus un pusbērnus (*consanguinei* — kam kopīgs tēvs un dažādas mātes; *uterini* — kam kopīga māte un dažādi tēvi); pieļaujama arī pārstāvības tiesība (*ius repraesentationis*) to pusbrāļu un pusbērnus bērniem, kuri miruši pirms mantojuma atstājēja.

¹ D. 38, 8 tit. un C. 6, 15 tit. *unde cognati*.

² *Ulp.* D. 38, 8, 1, 3.

³ D. 38, 11 tit. C. 6, 18 *unde vir et uxor*.

⁴ N. 118. (*Constitutio quae iura adgnatorum tollit et successiones ab intestato definit*. «Konstitūcija, kas agnātu tiesības atceļ un noteic likumisko mantošanas kārtību») un N. 127.

Ceturtajā grupā, ja nebija nedz pusbrāļu, nedz pusbēru, tad aicināja mantot tālākos asinsradniekus (*ceteri cognati*) sānu līnijā pēc pakāpju tuvuma līdz neierobežotam tēlumam (*ad infinitum*), kamēr vien varēja savu radniecību pierādīt. Dažreiz mantojumu ieguva pārāk tāli radnieki, kas nomirēja dzīves laikā bija viņam pilnīgi svešas personas. Radās tā saucamie «prieģie mantinieki» (*heredes gaudentes*), par kuriem pazobojās dzejnieks Horācijs.

Šo Justiniāna mantošanas sistēmu raksturo asinsradniecības principa pilnīga atzīšana, paredzot vīrieša un sievietes dzimumu vienlīdzību, kā arī pieļaujot mantinieku starpā tālāku mantojuma pāreju attiecīgās pakāpēs un grupās, ja atkrīt tuvākie radnieki (*successio graduum et ordinum*).

Justiniāna likums (118. novella) nepiemin pārdzīvojušo laulāto (*vir et uxor*), jo tas nav asinsradnieks, kaut gan ir tuvs cilvēks. Tikai gadījumos, kad nebija neviena asinsradnieka, varēja piemērot noteikumus par pārdzīvojušo laulāto, kas minēti agrākā prētoru tiesību sistēmā (*bonorum possessio — unde vir et uxor*). Justiniāns gan 533. gadā¹ izdeva atsevišķu likumu, pēc kura trūcīga atraitne (*uxor indotata* «atraitne bez pūra»), kam nebija ne pūra, ne savas īpašas mantas (*bona parapherna*), varēja saņemt ceturto daļu no vīra atstātā mantojuma, bet ne vairāk par 100 mārciņām zelta (*centum libras auri*); ja viņa konkurēja ar vairāk nekā 3 bērniem, tad šai atraitnes daļai bija jābūt līdzīgai atsevišķām bērnu daļām.

Jāsecina, ka pārdzīvojušā laulātā mantošana romiešu tiesībās palika nepilnīga, tikai daļēji atrisināta.

Bezmantinieku manta (*bonum vacans*)². Gadījumā, ja mantojuma atstājējam nebija nekādu mantinieku, kam būtu tiesības saņemt mantojumu vai nu uz testamenta, vai uz likuma pamata, mantojums kļuva par bezmantinieku mantu. Romas senajos posmos to uzskatīja par bezsaimnieka mantu, kas nevienam nepieder (*res nullius*), un tā piekrita pirmajam okupantam, kurš tad kā valdītājs to varēja iegūt īpašumā arī uz noilguma pamata gada laikā (*usucapio pro herede*), iegūstot mantiniekam līdzīgu stāvokli. Augusta valdīšanas laikā *lex Papia Poppaea* noteica, ka tā piekrit valsts kasei (*fiscus*); vēlāk uz bezmantinieku mantu sāka pretendēt baznīca un dažādas labdarības iestādes.

---

¹ C. 5, 17, 11

² *Gaius, inst.* 2, 150; C. 10, 10 *tit. De bonis vacantibus*.

MANTOJUMA ATKLĀŠANĀS UN PIENĒMŠANA

Ar nomirēja nāves brīdī¹ atklājās mantojums mantiniekiem (*defertur* «tiek celts priekšā»). So momentu sauca par mantojuma atklāšanos (*delatio hereditatis*), kas parasti nesakrita ar mantojuma iegūšanas (*acquisitio hereditatis*) momentu. Attīstītajās romiešu tiesībās tika prasīts mantnieka gribas izteikums, t. i., mantojuma pieņemšana (*aditio hereditatis*).

Seno kvirītu tiesībās mantojuma atklāšanās un tā iegūšanas momenti vienlaikus sakrita, jo *sui heredes* (*necessarii*) it kā turpināja nomirēja personu un bija ieguvuši mantojumu neatkarīgi no kaut kāda gribas izteikuma. Vēlāk prētora tiesībās, kad jau mantojuma saturā mēdza būt lieli parādi, paredzēja mantiniekiem atturēšanās iespēju (*beneficium abstinendi*) — tiesību atturēties no mantojuma pieņemšanas, vienkārši neiejaucoties mantošanā (*non immiscere*). Visiem citiem mantiniekiem, kas neietilpa *sui heredes* sastāvā (piemēram, testamenta mantiniekiem), jau no seniem laikiem vajadzēja izteikt mantojuma pieņemšanas gribu. Sākumā tas notika ar ceremoniāli svinīgu aktu, bet vēlāk bez kaut kādas noteiktas formas; pietika pat ar mantnieka tādu izturēšanos, kas liecināja par pieņemšanas gribu (*pro herede gestio* rīkojās jau kā mantnieks). Jāpiebilst, ka prētoriskais mantojums (*bonorum possessio*) varēja pāriet uz mantnieku (*bonorum possessor*) vienīgi ar pieņemšanas gribas izteikumu. Ar laiku izveidojās tāds stāvoklis, ka visos mantošanas gadījumos bija nepieciešams mantniekam kaut kādā veidā izteikt, ka viņš mantojumu pieņem (*aditio hereditatis*). Gadījumos, ja mantnieks nomira, nepaguvis izteikt mantojuma pieņemšanas gribu, šī pieņemšanas tiesība pārgāja uz mantnieka mantnieku, ko sauca par *transmissiu* (*transmissio*).²

Starplaiks no mantojuma atklāšanās līdz tā pieņemšanai varēja ieilgt, dažreiz pat vairākus gadus, it sevišķi, kad tiesājās likumiskie mantnieki ar testamentā mantiniekiem, tad mantojuma masa (*hereditas iacens*) varēja tikt noformēta kā juridiska persona, ko pārvalda mantas aizgādnieks (*curator bonorum*), lai saglabātu mantojuma vienību un pagaidām aizsargātu to. *Florent. D.*

¹ Līdzās dabiskai nāvei, izņēmuma veidā, pieļāva arī nāves pieņēmumus jeb prezumpcijas, piemēram, Romas pilsoņa gūstā krišana tika pielīdzināta nāvei. Tāpat nāves momentu noteica prezumpcija par mirušiem kopīgās briesmās (*commorientes*).

² *transmissio delationis* — mantošanas aicinājuma pāreja — prētors dod mirušā aicinātā mantnieka mantniekam iespēju izteikt mantnieka vietā mantojuma pieņemšanu.

46, 1, 22: ... *hereditas personae vice fungitur* «... mantojums funkcionē personas vietā».

Līdz ar mantojuma pieņemšanu uz mantinieku pārgāja pēc universālās sukcesijas nomirēja mantiskās tiesības un pienākumi. Ja mantojums bija pasīvs — parādu vairāk nekā mantas, tad mantiniekam tie jāatlīdzina no savas mantas (*ultra vires hereditatis* «pāri mantojuma iespējai»). Šādas izredzes biedēja mantiniekus, un tie vilcinājās vai pat pilnīgi atturējās pieņemt mantojumu, it sevišķi tas sakāms par Romas valsts pēdējo posmu, kad bieži gadījās pasīvi mantojumi. Lai ieinteresētu mantiniekus, Justiniāna laikā — m. ē. 531. gadā atļāva mantojumu pieņemt pēc iepriekšēji sastādīta mantas un parādu saraksta — tika dota iespēja pieņemt mantojumu pēc inventāra saraksta (*beneficium inventarii*).¹ Šajā gadījumā mantinieks atbildēja kreditoriem tikai pēc saraksta pieņemtā mantojuma apmērā (*intra vires hereditatis* «mantojuma iespēju robežās»). Būtībā tas nozīmēja universālās sukcesijas principa neievērošanu.

Lai neciestu mantojuma kreditoru intereses tajā gadījumā, kad mantojums bija gan aktīvs (vairāk mantas nekā parādu), bet mantinieks bija maksāt nespējīgs (atradās vienos parādos), nevārēja pagaidām ļaut saplūst mantojuma masai ar mantinieka mantu. Mantojuma kreditoriem bija paredzēta priekšrocība saņemt pirmajiem pilnu apmierinājumu no mantojuma masas pirms tās apvienošanas ar mantinieka mantu; to paredzēja īpašs prētora tiesību institūts *beneficium separationis bonorum*², mantas šķiršanas priekšrocība, t. i., kreditori varēja prētoram prasīt atdalīt mantojuma masu no mantinieka personiskās mantas.

Gadījumā, ja bija vairāki mantinieki, kas reizē aicināti vai pēc likuma vai pēc testamenta saņemt mantojumu, daži no tiem varēja atkrist (atsakās, nomirst, tiek kvalificēti kā necienīgi), tad palikušo mantinieku mantojuma daļas attiecīgi palielinājās saskaņā ar universālās sukcesijas principu; to sauca par pieauguma tiesību (*ius accrescendi*).³

Noteicot vairāku līdzmantinieku mantojamās daļas apmēru, kādam mantiniekam tika ieskaitīta viņa daļā arī tā manta, ko viņš jau bija saņēmis agrāk no mantojuma atstāja (tā, piemēram, meitai tiek ieskaitīts tēva dotais pūrs). Šo jautājumu regu-

¹ C. 6, 30, 22, 14; I. 2, 19, 6.

² D. 42, 6 tit. *De separationibus*; *Gaius, inst.* 2, 154—155.

³ *Ulp. D.* 7, 2, 1, 3 et 6, 1.

lēja īpašs tiesību institūts — iepriekšsaņemtā pievienojums (*collatio*).¹

Mantojumu varēja liegt saņemt mantnieka necienības (*indignitas*)² dēļ, varēja pat atņemt mantojumu tādām mantniekam, kas to jau pieņēmis, bet izrādījies necienīgs mantot (*heres indignus*). Viņa daļa atstājama pārējiem mantniekiem vai valsts kasei (*fiscus*), kas uzņemas izpildīt šī mantnieka pienākumus (*heredis loco* «mantnieka vietā»). Mantnieka necienības iemesli varēja būt dažādi, kā galvenie minami: a) nogalinājis mantojuma atstājēju vai kaut kā vainojams viņa nāvē; b) ar varu vai viltu kavējis mantojuma atstājēju taisīt testamentu vai arī otrādi, piespiedis viņu to darīt; c) ļaunprātīgi iznīcinājis mantojuma atstājēja testamentu; d) mantojuma atstājējam vēl dzīvam esot, bez viņa ziņas un piekrišanas, nolīdzis ar kādu personu līgumu attiecībā uz savu nākamo mantojumu; e) ja kāds apstrīd tiesā testamentu un uzsāktu prāvu zaudē, tad viņš zaudē visu, kas viņam bijis piešķirts šajā testamentā, utt.

MANTNIEKU TIESISKĀ AIZSARDZĪBA

Mantojuma prasība tiesā (*hereditatis petitio*)³ piekrīt mantniekam ne tikai, lai saņemtu mantu ar visiem piederumiem (*cum omni causa*), bet arī lai pārņemtu tiesības, t. i., prasījumus un parādus, kas saistās ar mantojuma saturu. Mantojuma prasību var celt pret ikkatru personu, kura aiztur mantojuma lietas, un šai prasībai ir līdzība ar īpašuma prasību (*rei vindicatio*). *Ulp. D. 5, 3, 18, 2: ... et placuit universas res hereditarias in hoc iudicium venire, sive iura sive corpora sint* «un noteikts, ka šajā tiesāšanā nāk visas mantojuma lietas, vai nu tās būtu tiesības, vai ķermenis lietas».

Prētoriskais mantnieks (*bonorum possessor*) pēc prētora tiesībām nevarēja izmantot *hereditatis petitio*, bet tās vietā tikai administratīvu aktu — interdiktu (*interdictum quorum bonorum*), kas ar laiku tika pielīdzināts īstai mantojuma prasībai (*hereditatis petitio possessoria*).

Mantojuma dalīšanas prasība (*actio familiae erciscundae*)⁴

¹ D. 37, 6 tit. *De collatione bonorum*; D. 37, 7 tit. *De dotis collatione*; C. 6, 20 tit. *De collationibus*.

² D. 34, 9 tit. *De his, quae ut indignis auferuntur*; C. 6, 35 tit. *De his quibus ut indignis auferuntur*.

³ D. 5, 3 tit. *De hereditatis petitione*.

⁴ D. 10, 2 tit. *familiae erciscundae*; *Gaius, inst. 2, 219*.

par mantojuma sadalīšanu un savas daļas iegūšanu piekrīt līdzmantiniekam. Jau no XII tabulu likumu¹ laikiem pastāvēja noteikums, ka līdzmantinieks var prasīt savas mantojuma daļas izdalīšanu.

LEGĀTI UN FIDEIKOMISI

Legāts (*legatum*) ir īpašs blaku novēlējums testamentā, kur testators uzliek ieceltajam mantiniekam pienākumu izdot no mantojuma kādu atsevišķu lietu vai vairākas lietas, noteiktu tiesību vai naudas summu par labu kādai personai — legatārijam (*legatarius*). Legāta saturs ir konkrēti priekšmeti (singulārsukcesija) un nevar būt daļa no visa mantojuma (universālsukcesija). Šajā ziņā legatārijs ir tikai labumu saņēmējs un juridiski atšķiras no mantinieka (*heres*), jo neatbild par mantojuma atstājēja parādiem, kā arī viņa stāvokli neskar mantojuma pieaugums vai samazinājums. *Florent. D. 30, 116, pr.: Legatum est delibatio hereditatis, qua testator ex eo, quod universum heredis foret, alicui quid collatum velit* «Legāts ir mantojuma samazinājums, ar kuru testators no tā, kas universālpārejā būtu jāiegūst mantiniekam, kaut ko grib piešķirt kādam citam». Legāta piešķirums testamentā notiek pavēles formā, līdzīgi kā ar likumu. *Ulp. sing. reg. 24, 1: ... legis modo id est imperative* «likuma veidā, tas ir, pavēloši». Testamenta mantiniekam obligāti jāpilda šis testatora «likums» — novēlējums jāizdod legatārijam. Romiešu bagātie vergu īpašnieki ar legāta novēlējumiem mēdza atcerēties savus draugus dzīves laikā, bieži pat pārslogojot mantojuma saturu. Bija gadījumi, kad legātu pārmērīga daudzuma dēļ mantiniekam nepalika vairs mantas (aktīva), un viņš atturējās mantojumu pieņemt. Bet tādā gadījumā legatārijs netika klāt novēlētajai mantai, jo legātu varēja saņemt tikai no mantinieka rokām pēc mantojuma pieņemšanas, kad *dies legati venit* «iestājās legāta iegūšanas diena». Lai ieinteresētu mantiniekus neatteikties, bet pieņemt mantojumu, *lex Falcidia* (40. g. pirms m. ē.) paredzēja, ka testamentā ieceltajam mantiniekam jāatstāj brīva no legātiem vismaz ceturtdaļa mantojuma (*quarta Falcidia*); ja ir piešķirts legātu vairāk par šo normu, tad mantiniekam ir tiesības tos samērīgi samazināt atbilstoši savai kvartai. *Paulus D. 35, 2, 1, pr.: ne minus quam partem quartam hereditatis eo testamento heredes capiant* «ne mazāk kā ceturto daļu mantojuma lai saņem mantinieki ar šo testamentu».

¹ *Tab. V. 9—10.*

Izšķir legātu veidus¹ atkarībā no tā, kā testamentā formulēts novēlējums: a) *Lucio Titio hominem*² *Stichum do lego* «Dodu, novēlu vergu Stihu Lūcijam Tīcijam». Tiklīdz mantinieks pieņem mantojumu, legatārijs tūlīt kļūst novēlētās lietas īpašnieks un var to vindicēt, t. i., atprasīt no ikkatra ar īpašuma prasību (*legatum per vindicationem*); b) *heres meus Lucio Titio centum dare damnas esto* «mans mantinieks lai ir Lūcijam Tīcijam parādnieks par simtu». Šajā gadījumā legāts formulēts parāda pienākuma jeb saistības veidā (*legatum per damnationem*).

Pirmais legāta formulējums piešķir legatārijam lietu rakstura prasību — *rei vindicatio*, bet otrais formulējums — saistību prasību tiesā — *actio ex testamento*.

Fideikomiss (*fideicommissum*) radās principāta laikā kā otrs novēlējuma veids līdzās legātiem. Tas bija vienkāršs neformāls mantojuma atstājēja lūgums savam mantiniekam (parasti īsi pirms nāves) izdot kādu lietu norādītajai personai, ko viņš vēl atcerējās. Atšķirībā no legāta fideikomisu varēja uzdot izpildīt kā testamenta mantiniekam, tā arī likumiskam mantiniekam; tas notika lūdzoši (*rogative*), bet ne pavēloši kā pie legātiem, un juridiski balstījās vienīgi uz uzticību (*fides*), uz mantnieka godīgumu.³ *Ulp. reg. 24, 1: quae precativo modo relinquuntur, fideicommissa vocantur* «(novēlējumi), kas atstāti lūguma veidā, tiek saukti par fideikomisiem». Tiesā nevarēja fideikomiskus izsūdzēt un piespiest izdot.

Princips Augusts pavēlēja maģistrātiem rūpēties, lai šādi godīgi novēlējumi tiktu izpildīti. Izveidojās arī fideikomisu tiesas aizsardzība ārkārtas izmeklēšanas procesa veidā (*extraordinaria cognitio*⁴), piešķirot prasību tiesā (*actio*) labumu saņēmējam. Līdz ar to fideikomisi bija lielā mērā tuvināti legātiem.

Imperators Justiniāns ar 529. un 531. gada likumiem saliedēja legātu un fideikomisu institūtus (C. 6, 43, 1—2) un turpmāk tos vairs nešķiroja. Būtībā šeit abos gadījumos bija atsevišķu novēlēto priekšmetu pāreja (singulārsukcesija).

Romiešu tiesības pazīst arī visa mantojuma fideikomisu (*fideicommissum hereditatis*) jeb universālfideikomisu (*f. universale*), kur mantojuma atstājējs uzdod savam uzticības mantiniekam (*heres fiduciarius*) izdot tālāk mantojumu visā apmērā

¹ *Gaius, inst. 2, 192—202.*

² *homo te servus* «vergs».

³ Dažreiz fideikomisa novēlējums bija vēstules veidā uzrakstīts un adresēts mantiniekam (*codicillus*).

⁴ Sk. 204. lpp.

kādam trešajai personai (*fideicommissarius*) par labu (universālsukcesija). *Ulp. D. 28, 2, 18*.

Raksturīga universālfideikomisa formula minēta *Gaius, inst. 2, 250*: *Lucius Titius heres esto. Rogo te, Luci Titi, petoque a te, ut, cum primum possis hereditatem meam adire, Gaio Seio reddas restituas* «Lūcijam Ticijam būs par mantinieku būt. Lūdzu tevi, Lūcij Ticij, un prasu no tevis, līdz ko tu manu mantojumu vari pieņemt, nodod, atdod to Gajam Sejam». Šeit līdzās mantinieka iecēlumam testators paredzējis universālfideikomisu. Iemesli varēja būt dažādi, tā, piemēram, formālu šķēršļu dēļ kāds tuvinieks nevar būt par mantinieku, bet ar uzticības mantinieka starpniecību viņš varēja iegūt mantojuma labumus.

Lai ieinteresētu mantinieku uzņemties šādu starpnieka lomu, Nērona valdīšanas laikā tika izdots *Senatus consultum Trebellianum*, kas paredzēja, ka uz labumu saņēmēju (fideikomisāriju) pāriet mantojuma manta līdz ar parādiem (*Ulp. D. 36, 1, 1, 1—2*) jau no nodošanas brīža un turpmāk viņš atbild mantinieka vietā (*heredis loco*). Bez tam *Senatus consultum Pegasianum* (m. ē. 75. g.) noteica, ka mantiniekam arī fideikomisa gadījumos ir tiesības uz Falcidija likumā paredzēto ceturto daļu mantojuma (*Quarta Falcidia*), ko viņš pēc mantojuma pieņemšanas drīkst aizturēt sev un tikai pārējo daļu izdot tālāk labumu saņēmējam (*Gaius, inst. 2, 254; Ulp. reg. 25, 14—16*).

ROMIEŠU TIESAS UN PROCESA ĪPATNĪBAS CIVILTIESISKO STRĪDU IZSPRIEŠANĀ

PAŠAIZSARDZĪBA. TIESAS ORGANIZĀCIJA UN AIZSARDZĪBA

Romas senatnē, kamēr vēl nebija izveidota tiesa kā valsts varas orgāns, romiešiem, tāpat kā citām senajām tautām, pastāvēja paš aizsardzība. Pilsoņiem pašiem bija jānosargā savi privātpašumi un citas privāttiesības pēc principa — «spēku atļauts atvairīt ar spēku» (*Ulp. D. 43, 16, 1, 27: vim vi repellere licet*).

Līdz ar valsts izveidošanos un nostiprināšanos pakāpeniski nodibinājās civiltiesiskos strīdos tiesas aizsardzība.¹

Jau XII tabulu likumos skaidri redzama pāreja no pilsoņu paš aizsardzības uz organizētu tiesas aizsardzību (Tab. I, 1—10). Tiesa kļuva par piespiešanas līdzekli tiesisko strīdu izšķiršanā valdošās vergu īpašnieku šķiras interesēs. Pakāpeniski civiltiesisko strīdu iztiesāšana (*delicta privata*), kur ieinteresētas tikai atsevišķas privātpersonas, norobežojās no krimināllietu izspriešanas, kur tieši ieinteresēta pati valsts (*crimina publica*).

Romas valsts pastāvēšanas laikā nebija savrupu tiesas orgānu sistēmas, kas būtu stingri norobežota no citiem valsts varas orgāniem, bet bija maģistrāti ar jurisdikcijas (*ius dicere*) tiesībām: konsuli, prētori, kurūlie edili. Un nebija priekšstata, ka valstij jāaizsargā katra cietušā tiesības, ja cietušais prasa, nebija priekšstata, ka tiesas aizsardzība saistīta ar tiesību pastāvēšanu. Romas valstī tiesības tika aizsargātas tikai tad, kad maģistrāti noteica jeb konstatēja iespēju celt prasību tiesā vienā vai otrā strīda lietā. Ja nebija ar likumu noteiktas prasības (sūdzības), tad nebija arī tiesību, kas būtu aizsargājamas. Romiešu tiesībās ir ļoti daudz dažādu prasību (*actiones*) atkarībā no dažādo privāttiesisko institūtu juridiskām īpatnībām un procesa rakstura. Katrai

¹ Tikai retos gadījumos izņēmuma veidā vēl drikstēja cietušais pats aizstāvēties (*Ulp. D. 42, 8, 10, 16; C. 8, 4, 1*).

prasībai ir savs īpašs nosaukums, piemēram, prasība par pārdoto (*actio venditi*), prasība par uzticības laušanu (*actio fideiuciae*) utt. Šajā mācību grāmatā tika pieminētas dažas prasības, kad bija runa par attiecīgā institūta tiesisko aizsardzību.

Prasība jeb sūdzība tiesā (*actio*) nozīmē procesuālu darbību ar nolūku ierosināt privāttiesiska strīda izspriešanu tiesā, lai panāktu savas tiesības atzīšanu un īstenotu savu tiesību. I. 4, 6: *actio nihil aliud est quam ius persequendi iudicio quod sibi debetur* «*actio* nav nekas cits kā tiesība ar tiesu panākt to, kas viņam pienākas». Sūdzētājs (*actor*) jeb prasītājs (*petitor*) prasa tiesas aizsardzību pret noteiktu pretinieku (*adversarius*) — apsūdzēto jeb atbildētāju (*reus*). Prasības ierosināšana bija vēsturiski cieši saistīta ar romiešu tiesas un procesa attīstības īpatnībām.

Senā un republikas, kā arī principāta laika civilstrīdu iztiesāšanas kārtība (*ordo iudiciorum privatorum*), t. i., civilprocess notika divās stingri atšķirīgās stadijās: *in iure*¹ un *in iudicio*. Procesā pirmās stadijas gaitā *in iure* pie maģistrāta resp. pie prētora, kur bija jāierodas abiem pārvniekiem, kā sūdzētājam (prasītājam), tā arī atbildētājam², sūdzētājs, izklāstījis faktus un apstākļus, izteica savu prasību, atbildētājs paskaidroja savus iebildumus, un prētors, pārliecinājies, ka strīds pastāv, izlēma, vai sūdzētāja celtā prasība atbilst likumā noteiktajam veidam, t. i., vai ir juridisks pamats lietu ievadīt tiesā (*in iudicio*). Ja prētors atzina sūdzētāja prasību par dibinātu, tad pēc strīda apliecināšanas ar lieciniekiem (*litiscontestatio*) viņš nodeva lietu izspriešanai otrā stadijā (*in iudicio*) pie tiesneša. Bet, ja izrādījās, ka sūdzētājam nav juridiska pamata prasībai, tad prētors atraidīja, t. i., liedza prasību³ un tiesu. Un, ja atbildētājs pēc sūdzētāja prasības izteikšanas nerunāja pretī un piekrita, tad ar to arī beidzās process jau pirmajā stadijā — *in iure* pie prētora. *Paulus D. 42, 2, 1: confessus pro iudicato est* «kas atzinies, ir uzskatāms par notiesātu».

Otrā stadijā (*in iudicio*) tiesneša priekšā tika pārbaudīti fakti un pierādījumi un lieta tika izspriesta. Process beidzās ar tiesneša spriedumu (*sententia*). Lietu izlēma un spriedumu izteica vai nu viens tiesnesis (*iudex unus*), kas bija kāds no līdzpilsoņiem

¹ Te nozīmē maģistrāta (valsts pārstāvja) darbību tiesību noteikšanā un lietu, kur maģistrāts dara savu pienākumu — *ius dicit*.

² Tā kā valsts vara neizsauca uz tiesu, tad pašam sūdzētājam bija jāgādā par to, lai atbildētājs ierastos; sk. 37. lpp.

³ *denegare actionem*, piemēram, *Gaius D. 4, 4, 27, 1: denegare iudicium, Paulus D. 47, 10, 6*.

(*iudex privatus*¹), kuru prētors bija noteicis, vai arī šķīrējtiesnesis (*arbiter*²), kuru paši prāvnieki vienojoties bija izvēlējušies (*ut sententiam dicat*). Ja viens no prāvniekiem nebija ieradies pie tiesneša, tad lietu izsprieda par labu klātesošajam.

Vēlākajos laika posmos Romas valstī izveidojās arī koleģiālās tiesas: a) desmitvīru tiesa (*decemviri litibus iudicandis*, *Pomp. D. 1, 2, 2, 29*) pastāvēja republikas periodā, bet principāta periodā beidza darboties; galvenā kompetence šai tiesai bija izšķirt strīda jautājumu — vai cilvēks ir brīvais vai vergs; b) simtvīru tiesa (*centumviri*, *Gaius, inst. 4, 16*), kuras sastāvā bija sākumā 105 locekļi — no katras tribas pa 3, kurus izvēlēja tribu sapulcēs; impērijas laikā šīs tiesas sastāvs palielinājās līdz 180 locekļiem. Simtvīru tiesa izsprieda bagāto vergu īpašnieku vissvarīgākos jautājumus — strīdus par īpašumiem un mantošanu.

Romas valsts pastāvēšanas laikā nomainījās trīs privāttiesisko strīdu iztiesāšanas veidi: visvecākais legisakciju³ process, kurš pastāvēja līdz republikas beigām, formulārais principāta laikā un ekstraordinārais domināta laikā. Svarīgākās ziņas par legisakciju procesu dod mūsu ēras II gs. jurists Gajs (*inst. 4, 11—29*), kur viņš nosauc piecus legisakciju veidus un tos apraksta, bet, tā kā teksts ir vietām gājis bojā, tad tomēr paliek daudz nezināma un daudz neskaidribu.

LEGISAKCIJU PROCESS (*LEGISACTIONES*)

Legis actio sacramento — legisakcija ar sakramentu ir vispārīgais procesa veids. Nosaukums rāda, ka šī procesa īpaša atšķirība no pārējiem četriem procesa veidiem ir *sacramentum* (zvērests) naudas summa, kuru abas strīdīgās puses svēti apsolīja maksāt kā savas taisnības nodrošinājumu (dievu tiesas ideja⁴). Gajs diezgan sīki apraksta šo legisakciju. *Si in rem agebatur* «ja tiesājās par lietu», tad ne tikai abiem prāvniekiem vajadzēja

¹ Par tiesnesi visos strīdos varēja būt katrs pieaudzis Romas pilsonis.

² D. 4, 8 *tit.*; C. 2, 55 *tit.* Dažreiz arī prētors varēja noteikt šķīrējtiesnesi kā lietpratēju kāda sarežģīta jautājuma izspriešanai, piemēram, mantas dalīšanas prāvās (*Alf. Varus D. 10, 3, 26*).

³ *legis actio* prasība tiesā jeb prāvošanās likuma vārdā; *lege agere* tiesāties tā, kā likums noteicis, sūdzēties saskaņā ar likumu, atturoties no patvaļīgas paš aizsardzības. *Pomp. D. 1, 2, 2, 6 ... legis actiones id est legitimae actiones*.

⁴ *cuius sacramentum iustum esset* «kura prāvnieka iemaksa izrādīsies taisnīga» — to izšķīra vēlāk tiesā (*in iudicio* — procesa otrajā stadijā).

būt klāt, bet arī strīda lietai obligāti vajadzēja atrasties prētora priekšā. Ja tas bija neērts un liels priekšmets, tad vajadzēja atnest vai atvest vismaz tā daļu vai gabaliņu, piemēram, «no zemes īpašuma — velēnu» (*ex fundo gleba*), «no ēkas — ķieģeli» (*ex aedibus tegula*), «no ganāmpulka — vai nu vienu aitu, vai kazu» (*ex grege vel una ovis sive capra*), vai matu, spalvu utt.¹ Vispirms sūdzētājs (prasītājs) tvēra pašu lietu un sacīja tā: *hanc ego rem² ex iure Quiritium meam esse aio...; sicut dixi, ecce tibi, vindictam³ imposui* «es šo lietu pēc kviritu tiesībām apgalvoju par savu...; tā kā esmu teicis, tu redzi, zizli esmu uzlicis», un tūdaļ savu nūju (šķēpu) lika tai lietai virsū, tā apliecinādams, ka lieta pieder viņam. Otrs prāvnieks (atbildētājs) līdzīgā veidā to pašu teica un darīja, apliecinādams, ka lieta pieder viņam. Prētors, redzēdams, ka abi prāvnieki līdzīgi apliecina savas īpašuma tiesības uz vienu un to pašu lietu, konstatēja, ka pastāv strīds par šo lietu (*vindicatio et contravindicatio* — abām pusēm īpašuma prasības)⁴. Tad prētors teica: «laidiet abi lietu vaļā» (*mittite ambo rem*). Prāvnieki noņēma savas nūjas no strīda priekšmeta. Tad sūdzētājs teica atbildētājam: *Postulo, anne dicas, qua ex causa vindicaveris?* «Prasu, lai tu pasaki, uz kādu tiesību pamata tu esi vindicējis (īpašuma prasību pieteicis)?». Kad atbildētājs bija atbildējis, ka viņš īstenojis savas tiesības, jo zizli uzlicis, tad prasītājs teica: *Quando tu iniuria vindicavisti, quingentis assibus sacramento te provoco* «Tā kā tu prettiesīgi esi vindicējis, tad es tevi izaicinu dot iemaksas naudu 500 asu⁵ apmērā. Atbildētājs tad teica: *et ego te* «un es tevi». Pēc *sacramentum* abpusējas iemaksas ar strīda priekšmetu rīkojās prētors pa procesa laiku, vai nu nododot to pagaidām sūdzētāja vai atbildētāja, vai kādas citas personas pārziņā, prasot no saņēmēja garantiju atdot lietu ar visiem piederumiem tam, kam tiesa vēlāk to piespriedīs. Tātad ar vindikāciju un kontravindikāciju, kā arī ar sakramenta iemaksu strīds par lietu palika spēkā, ko vajadzēja vēl lieciniekiem aplie-

¹ *Gaius, inst. 4, 17.*

² Gaja tekstā ir *hominem*, jo Gajs ņem par piemēru vergu kā strīda priekšmetu.

³ Pieskaršanās ar riksti vai ar nūju, zizli (senatnē ar šķēpu), kuru jurīdiskā nozīmē sauca par *vindicta*, bija īpašuma piederības un prasības zīme, arī verga brīvlaišanas zīme.

⁴ Vindikācija — īpašuma prasība un kontravindikācija — tāda pati pretprasība; *vindicare*—*vim dicere* parādīt varu, pieteikt tiesības uz..., celt īpašuma prasību, v i n d i c ē t.

⁵ Ja strīda priekšmets bija dārgāks par 1000 asiem, tad sakramentam bija jānodod 500 asi, ja lētāks, tad 50 asi. *Gaius, inst. 4, 14.*

cināt (*litiscontestatio*). Prāvnieki uzaicināja klātesošos pilsoņus būt par notikuma lieciniekiem (*testes estote* «esiet liecinieki»). Ar *litiscontestatio* aktu beidzās civilprocesa pirmā stadija (*in iure*). Turpmāk sūdzētājs prasību (*actio*) šajā prāvā vairs nevarēja grozīt. Tad prētors nodeva prāvu izspriest tiesā (*in iudicio*), parasti vienam tiesnesim (*iudex unus*), kuru izvēlējās prāvnieki vai noteica prētors pats kādu no līdzpilsoņu vidus. Tiesnesis pārbaudīja faktus un pierādījumus un izteica spriedumu. Tas, kurš bija zaudējis prāvu, par sodu zaudēja sakramenta summu. Senatnē šī summa pārgāja priesteru rīcībā, vēlāk valsts kasē. Tas, kurš bija prāvā uzvarējis, dabūja savu iemaksu atpakaļ. Tiesneša spriedums (*sententia iudicis*) bija nepārsūdzams un galīgs.

Raksturīgi, ka šajā civilprocesa veidā sadarbojās prētors kā valsts varas pārstāvis (maģistrāts) kopīgi ar pilsoņiem kā privātpersonām strīda lietu iztiesāšanā. Redzams, ka pilsoņu paš aizsardzība jau daļēji ieguvusi valsts aizsardzību. Par pārējām legisakcijām ziņas ir trūcīgas un nepilnīgas.

Legis actio per iudicis postulationem (*Gaius, inst. 4, 17a*). Šis process, kā nosaukums liecina, ir prāvnieku lūgums prētoram *in iure* noteikt viņam tiesnesi vai šķīrējtiesnesi. Domājams, ka šo legisakciju piemēroja, dalot ģimenes mantu, sadalot kopīpašumu, vai arī kad vajadzēja novērtēt kādu priekšmetu.

Legis actio per conditionem (*Gaius, inst. 4, 17b—19*) — legisakcija ar paziņojumu, kurā sūdzētājs saka: *Aio te mihi sestertiorum¹ X milia dare oportere: id postulo, aias aut neges* «Apgalvoju, ka tev pienākas man dot 10 tūkstoš sesterciju: prasu, vai tu saki jā vai nē». Kad atbildētājs teica, ka nepienākas, sūdzētājs paziņoja parādniekam, ka pēc 30 dienām viņam jāierodas pieņemt tiesnesi. Ja parādnieks pārliecinājās, ka prasība pret viņu ir pamatota, viņš varēja minēto 30 dienu laikā savu parādu samaksāt.

Legis actio per manus iniunctionem (*Gaius, inst. 4, 21*) — legisakcija ar rokas uzlikšanu parādniekam (kreditora varas tiesība) sakarā ar parāda saistības nepildīšanu. Dziļā senatnē kreditora rīcība ar parādnieku izpaudās kā pašpalīdzības veids, bet vēlāk tā notika prētora priekšā saskaņā ar Divpadsmit tabulu likumiem². Kreditors, atvedis parādnieku pie prētora, svinīgi izsacīja formulu: *quod tu mihi damnatus es sestertium X milia, quandoc non solvisti, ob eam rem ego tibi... manum inicio* «ka tu esi parādā 10 tūkstoš sesterciju un neesi maksājis, tādēļ es tev uzlieku roku (ņem savu varā)». Pats parādnieks nevarēja apstrīdēt savu

¹ *sestertius* (*nummus*) «sestercijs» — republikas laikā sudraba sīknauda 2 1/2 asu vērtībā.

² Sk. 39. lpp.

parādu (nogrūst uzlikto roku), to varēja darīt kāds cits, kurš uzņēmās būt par glābēju (*vindex*). Tad sākās kreditora un glābēja tiesāšanās, un, ja kreditors uzvarēja, glābējam bija jāmaksā divkārt (*in duplum*). Ja neviens par glābēju nepieteicās, kreditors veda parādnieku sev līdzī un turēja 60 dienas, izvedot trīs tirgus dienās parādnieku uz laukuma, lai kāds viņu varētu izpirkt (*vindex*). Ja tāds izpircējs negadījās, tad kreditors drīkstēja parādnieku nogalināt vai pārdot verdzībā pāri Tibras upei svešumā.

Legis actio per pignoris capionem (*Gaius, inst.* 4, 26). Šis process ar ķīlas ņemšanu pēc Gaja liecības varēja notikt arī neejot pie prētora, jo kreditors drīkstēja kādu parādnieku lietu paņemt ķīlā un paturēt līdz parāda samaksai, piemēram, ja kāds bija uz parāda nopircis upurdzīvnieku un nebija samaksājis vai karavīrs nebija saņēmis algu no kara mantziņa un tāpēc drīkstēja paņemt kādu lietu ķīlā.

Visas šīs minētās legisakcijas vēsturiski bija sākotnēji tiesību paš aizsardzības veidi, kas pakāpeniski tika ar likumu legalizēti, kā arī papildināti ar prētora kā valsts varas pārstāvja līdzdalību tiesas procesa izkārtošanā, bet te prētoriem visai plaša darbības lauka nebija, jo puses pašas formulēja¹ savas prasības un tiesnesis izsprieda lietu.

FORMULĀRAIS PROCESS (*PER FORMULAS*)

Dzīve ar katru gadu izvirzīja jaunas tiesisko attiecību formas, kādas nebija pazīstamas XII tabulu likumu laikā un nevarēja būt iekļautas legisakciju rāmjos. Tika izdots likums² un noteikta Romā jauna procesa kārtība *ordo per formulas*, t. s. formulārais process. Legisakcijas cita pēc citas izgāja no prakses, un ievērojami palielinājās prēturu loma tiesas lietās. Prētori procesa pirmajā stadijā (*in iure*) sāka paši sastādīt prasības formulu (*formula*), kurā bija konkrēti izteikta sūdzētāja prasība un atbildētāja ierunas, kā arī norādījumi tiesnesim, kā spriest (apmierināt prasību vai noraidīt), ja izrādīsies tādi vai citādi apstākļi. Šajos norādījumos tiesnesim prētori parasti ielika jaunas tiesību normas, papildinot un iedzīvinot agrākos likumus; šādā ceļā arī sekmīgi veidojās prēturu tiesību (*ius praetorium*) sistēma. Formulārais process atbrīvoja prāvniekus no svinīgo formulu

¹ *aio hanc rem meam esse ex iure Quiritium* vai *aio te mihi decem milia dare oportere*.

² *lex Aebutia et duae Iuliae* (149.—126. g. pirms m. ē.); *Gaius, inst.* 4, 30.

skaitīšanas, kas bieži vien varēja vārdos misēties un procesu izjaukt. Tagad prāvnieki varēja brīvi ar saviem vārdiem izteikt prētoram visas pretenzijas un ierunas. Un no šiem prāvnieku izteikumiem prētoram vajadzēja uzrakstīt formulu; *litiscontestatio* akts tika nodibināts ar to, ka prāvnieki vienojušies pieņēma formulu¹, līdz ar to beidzās procesa pirmā stadija (*in iure*). Formula bija procesa mērķis prāvniekiem *in iure* un juridisks pamats *in iudicio*.

Formula bija sava veida instrukcija tiesnesim (*iudex unus*), pie kuras viņam bija jāturas procesa otrajā stadijā (*in iudicio*).

Formulas sastāvdaļas: a) tiesneša iecēlums (*iudicis nominatio*); *Octavius iudex esto!* «Oktāvijs lai ir par tiesnesi!»; b) sūdzētāja prasības pieteikums (*intentio*): *si paret Numerium Negidium*² *Aulo Agerio sestertium X milia dare oportere* «ja ir skaidrs (pierādīts), ka atbildētājam Numerijam Negidijam pienākas dot 10 tūkstoš sesterciju par labu prasītājam Aulam Agerijam»; c) pavēle tiesnesim (*condemnatio*): *iudex, Numerium Negidium Aulo Agerio condemnato, si non paret, absolvito!* «Tiesnesi, notiesā Numeriju Negidiju par labu Aulam Agerijam, ja nepienākas, attaisno!». Ja bija tāda prāva, ka vajadzēja vēl norādīt, uz kāda pamata prasība (sūdzība) radusies, tad formulā pirms *intentio* bija vēl viena daļa — fakta paskaidrojums (*demonstratio*), piemēram, *Quod Aulus Agerius Numerio Negidio hominem vendidit* «ka Auls Agerijs ir pārdevis vergu Numerijam Negidijam». Dalīšanas prāvās, t. i., mantas kopības vai mantojuma sadalīšanas strīdos, kur vajadzēja izlemt, kam piešķirt lietu īpašumā, kam atlīdzību naudā, prētors savā formulā deva tiesnesim tiesību piespriest vienam vai otram prāvniekam sadalāmos priekšmetus; šādu formulas daļu sauca par *adiudicatio*.

Prasība (*actio*) varēja būt formulas *intentio* daļā pamatota vai nu uz senajām kviritu (*ius civile*) tiesību normām — *actio in ius concepta*, vai arī dibinājās uz prētora tiesībās (*ius praetorium*) atzītiem faktiem — *actio in factum concepta*; šajā pēdējā prasības veidā visvairāk izpaudās prētoru jurisdikcijas radošā loma, formulējot jaunus prasību veidus, kad sūdzētāja prasību nevarēja pamatot uz *ius civile* normām, bet aizsargāt vajadzēja, jo prētors atzina, ka prasība taisnīga.

Formulas saturā varēja būt arī parādnieka ieruna (*exceptio*),

¹ Vairs nebija vajadzīgs piesaukt lieciniekus (*testes estote*).

² *Aulus Agerius* un *Numerius Negidius* ir pieņemti simboliski personu apzīmējumi latīņu tekstos, kas domāti paraugpiemēriem. Agerijs ir sūdzētājs, prasītājs, arī kreditors (*agere* «sūdzēt, tiesā prasīt»), Negidius ir apsūdzētais, atbildētājs, parādnieks (*negare* «teikt nē»).

kas varēja prasības spēku pagaidām apturēt vai pavisam iznīcināt, piemēram, ja parādnieks atzīst, ka viņš uzņēmis saistību, bet tas noticis ar prasītāja viltus rīcību (*exceptio doli*). Dažreiz arī formulā varēja būt ierunas atspēkojums (*replicatio*), kur sūdzētājs ar pretpierādījumiem iznīcināja parādnieka ierunu.

Procesuālā norise formulārajā procesā bija līdzīga legisakciju procesam: divās stadijās (*in iure* un *in iudicio*); tiesas spriedums nebija pārsūdzams un tūlīt stājās spēkā. *Ulp. D. 50, 17, 207*: «*Res iudicata pro veritate accipitur*» «Iztiesātā lieta tiek pieņemta par patiesību».

PRĒTORA ADMINISTRATĪVĀ AIZSARDZĪBA

Līdzās prētoru darbībai tiesas procesa ievadīšanā, piešķirot sūdzētājam iespēju īstenot prasību (*actio*), prētori arī paši aizsargāja un izšķīra prāvnieku civiltiesiskos strīdus ar savas administratīvās varas pavēli (*interdictum*) tādos gadījumos, kad tiesību trūka, bet apstākļi prasīja lietas izspriešanu; piemēram, kāda persona bija ar varu piespiesta nolīgt sev neizdevīgu līgumu un cieta lielus zaudējumus, prētors tad varēja ar savu varu atjaunot agrāko stāvokli (*in integrum restitutio*); persona, kurai bija atņemts lietas valdījums, varēja to atgūt ar prētora varas palīdzību (*missio in possessionem* vai *in bona* «ievešana valdījumā vai bonitārā īpašumā»); dažreiz, izkārtojot strīda lietu, prētors piespieda prāvniekus nolīgt konkrētajos apstākļos nepieciešamu līgumu (*stipulatio*) utt.

ĀRKĀRTAS PROCESS (*EXTRA ORDINEM*)

Ar laiku formulārā procesa vietā praksē pakāpeniski nodibinājās ārkārtas process (*extra ordinem*). Impērijai nostabilizējoties, sākot ar Diokletiāna valdīšanas laiku (III gs. beigās) vairs nedarbojās republikas laika procesa institūti.¹ To vietā civilprāvas iztiesāja impērijas ierēdņi, it kā paša imperatora vadībā un uzraudzībā; arī spriedumus pasludināja imperatora vārdā. Lai izšķirtu viņu civiltiesiskos strīdus, prāvnieki griezās pie valsts ierēdņa (piemēram, pie *praefectus urbi* «pilsētas prefekta»), kas strīdu izmeklēja (*cognitio*) un pats lietu arī izspieda; vairs nepastāvēja agrākās procesa stadijas (*in iure, in iudicio*). Tagad visa tiesas procesa būtību raksturoja ārkārtas izmeklēšana (*ex-*

¹ Sal. I. 4, 15, 8.

traordinaria cognitio), ko realizēja valsts pārvaldes orgāni; pārvaldes aparātš un tiesa nebija atdaliti.

Agrākais republikas laika civilprocess būtībā bija pilsoņu pašu tiesa, kur prētors kā valsts pārstāvis tikai izkārtoja un ievadīja lietas izspriešanu, bet pats to neizšķīra; prāvnieki *litiscontestatio* aktā it kā vienojās par lietas iztiesāšanu, pēc tam to izsprieda kāds no līdzpilsoņiem (*iudex unus*). Turpretim impērijas laikā pilsoņa jēdziens vairs vispār nepastāvēja; visi brīvie iedzīvotāji bija pavalstnieki (*subiecti*). Imperatora ierēdņiem bija dotas tiesības izmeklēt katru strīdu un kā tiesnešiem izspriest to, jo tie uzticīgi īstenoja sava valdnieka politiku.

Ekstraordinārajā procesā bija iespējama pārsūdzība (*appellatio*)¹ instanču kārtībā augstākam ierēdnim, izcilām personām — pat līdz pašam imperatoram. Zīmīgi, ka tagad tiesas spriedums (*decretum*) bija it kā imperatora pavēle, un tam vairs nebija agrākā šķīrējtiesas sprieduma (*sententia*) rakstura.

Lai gan ekstraordinārā procesa pamatos bija izmeklēšanas (*cognitio*) princips, tomēr civiltiesiskos strīdos pakāpeniski ieviesās arī prāvnieku sacikstes principa raksturīgie elementi (tikai ar prasības celšanu sāk darboties tiesa, pierādījumus vāc paši prāvnieki, tiesa piespriež ne vairāk kā prasības summas apmērā u. c.). Pakāpeniski tika ierobežots tiesas atklātības princips, civilprocess norisēja aiz slēgtām durvīm; izveidojās kancelejas slepenība (*secretum, secretarium*)². Pakāpeniski attīstījās rakstveida tiesvedība, it sevišķi imperatora Justiniāna valdīšanas laikā. Tiesas darbība sākās ar sūdzētāja lūgumraksta (*libellus conventionis*)³ iesniegumu. Pēc tam tiesnesis ar īpašu izsūtāmo (*apparitor*) izaicināja atbildētāju, prasot nodrošinājumu (*cautio*), ka viņš ieradīsies uz tiesu. Atbildētājs savas ierunas pret prasību izklāstīja atbildes rakstā (*libellus contradictionis*). Pēc lietas iztiesāšanas tiesa paziņoja spriedumu rakstveidā.

Legisakciju process, kā arī formulārais process savu vēsturisko īpatnību dēļ nav nekur vairs vēlākajos laikos atdarināts. Ekstraordinārais process pēc Romas valsts sabrukuma guva plašu paraugpielietojumu feodālisma laikmetā, it sevišķi absolūtajās monarhijās, kur tiesa nebija atdalīta no valsts un pārvaldes aparāta.

---

¹ C. 7, 61 *tit. De appellationibus et consultationibus.*

² *secretarium* — tiesas telpa (C. 1, 48, 3).

³ I. 4, 6, 24.

PĒCVĀRDI

Romiešu civiltiesību recepcijas cēloņi un gaita

Romiešu civiltiesību recepcija, t. i., romiešu tiesību institūtu pārņemšana Rietumeiropas tautu tiesībās bija vēsturisks process, kura cēloņi sākumā meklējami feodālisma, bet vēlāk kapitālisma sabiedriskajā iekārtā. Sākot ar XI — XII gs., kad Rietumeiropā paplašinājās tirdzniecības apgrozība, attīstījās preču un naudas saimniecība, auga pilsētu loma, kur līdzās amatnieku darbnīcām sāka parādīties rūpnieciskās manufaktūras, radās vajadzība pēc plašākām vienvēda civiltiesībām ar precīzi izstrādātām privātīpašuma tiesībām, jo feodālā īpašuma koncepcija (virsīpašnieks un apakšīpašnieks) nebija konsekventa un tika dažādi saprasta atsevišķās valstiņās, nenoteiktība bija arī atsevišķu kustamu lietu īpašumtiesiskos jautājumos. Tāpat arī vajadzēja plašai tirdzniecības apgrozībai atbilstošas līgumu tiesību sistēmas, kādas nebija nevienā feodālajā valstiņā, kur bija spēkā vietēja rakstura noteikumi un parašas. Juristi sāka interesēties par romiešu civiltiesībām, jo tur privātīpašuma un līgumu tiesības bija izstrādātas līdz visaugstākajai pilnībai. Sākās romiešu tiesību atdzīvināšanas process juristu vadībā. Atsevišķas valstis pārņēma romiešu tiesību institūtus un atzina tos savā zemē par spēkā esošām tiesībām.

Bez tam muižnieki (feodāļi) izmantoja romiešu civiltiesības, lai pilnīgi nostiprinātu savā īpašumā feodāli atkarīgās lēņu zemes, nerēķinoties vairs ar virsīpašnieku (senioru) tiesībām. Viņus valdzināja nedalītais, pilnīgais romiešu privātīpašums (*plenum ius proprietatis*)¹.

¹ Šajā sakarībā jāatzīmē, ka zemnieki pret romiešu tiesību recepciju izturējās naidīgi, jo palielinājās ekspluatācija. Zemnieku kara laikā Vācijā (XVI gs.) bija izvirzīta prasība, starp citu, padzīt romiešu tiesību doktorus. Galvenais iemesls te bija muižniekiem izdevīgie tirgus apstākļi lauksaimniecības ražojumu pieprasījumiem; sākās pastiprināta ražošana uz veciem dzimtbūtnieciem pamatiem, tikpat kā neuzlabojot tehniku un ražošanas attiecības. Lai iegūtu aizvien lielākus ienākumus, muižnieki pārmērīgi ekspluatēja zemniekus, kas arī bija galvenais cēlonis viņu nemieriem.

Valdnieki cīnās pret savu feodālu (lēņu vīru) patstāvības tiek-smēm, kā arī pret pieaugošu pilsētu sabiedrības neatkarību un pat pret baznīcas laicīgo varu labprāt orientējās uz Romas valsts absolūto imperatoru varas neaprobežotajām virstiesībām. Sevišķi tas vērojams feodālisma pēdējā posmā — absolūtisma apstākļos, kad radās uzskats, ka visa vara jānodod valdniekiem. Romas imperatoru varas koncepcijas nodereja kā paraugi.

Plaša vēriena romiešu civiltiesību recepcija sākās kapitālisma laikmeta sākumā, kad pie varas nāca buržuāzija. Romiešu privāt-īpašuma izstrādātās koncepcijas un līgumu sistēmas daudzpusīgās nianšes pilnā mērā apmierināja buržuāzijas intereses un vajadzības.¹ Buržuāziskie juristi neko labāku nevarēja un arī necentās izdomāt, kā pārņemt romiešu tiesību normas. Tādējādi romiešu civiltiesību institūti sāka kalpot jaunai sabiedrības šķīrai — buržuāzijai.

Romiešu tiesību recepcijas gaita sākās Itālijā XI gadsimtā, kur langobardu tiesību skola Pavijā pasludināja romiešu tiesības par *lex generalis omnium* «visu kopīgais likums» papildu savām vietējām tiesībām. Tas pats notika arī citās romāņu zemēs, kur šo tautu tiesību vēsture tieši saistīta ar romiešu tiesībām. It sevišķi Dienvidfrancijā (pays de droit écrit — rakstīto tiesību zemē) minētajai recepcijai bija liela loma. Tur tiesu praksē lietoja kādu romiešu tiesību kompilāciju provansāļu valodā — Lo Codi (XII gs.). Tādējādi strīda jautājumi tiesās tika izšķirti pēc romiešu tiesību normām. Arī Ziemeļfrancijā (pays de droit coutumier — parašu tiesību zemē) pakāpeniski ieviesās romiešu tiesības. Sevišķi Orleānas un vēlāk Parīzes universitāte veicināja romiešu tiesību izplatīšanos. Vietējās parašu tiesības ievērojami pārveidojās šajā ietekmē. Spēcīgs romiešu tiesību recepcijas vilnis skāra arī Spānijas un Portugāles tiesības, jo šīs zemes vēsturiski bija kādreizējās Romas valsts sastāvā un to romāņu tautas bija saistītas ar romiešu kultūru. Saprotais, ka galvenais recepcijas iemesls bija buržuāzijas šķīriskās intereses. Spāņu kolonizatori pārnesa romiešu tiesības uz savām kolonijām, it sevišķi uz Dienvidameriku, t. s., Latīņameriku, kur vēl tagad buržuāziskās civiltiesības atsevišķās valstīs ir veidotas pēc romiešu tiesību paraugiem. Raksturīgi atzīmēt, ka romiešu tiesību ietekme izplatījās arī konservatīvajā tradīciju zemē Anglijā. Tur jau XII gs. mācīja romiešu tiesības, kas atstāja savas pēdas vairākos juridiskos traktātos (piemēram, Braktona darbā *De legibus et consuetudinibus Angliae* u. c.). Tomēr šajā zemē var runāt tikai

---

¹ Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, т. 21, с. 311.

par romiešu tiesību lielo ietekmi, bet grūtāk runāt par recepciju šī vārda īstajā nozīmē, jo praksē romiešu tiesības tieši neuzskatīja par valsti spēkā esošām tiesībām, kaut gan pie tām turējās. Anglijas ietekmē romiešu civiltiesību principi tika pārnesti uz Ziemeļamerikas kontinentu (uz ASV), izveidojot angļu-amerikāņu tiesību sistēmu. Angļu un citu kolonizatoru ietekmē romiešu tiesības izplatījās arābu zemēs (musulmaņu novados).

Visraksturīgāk un visintensīvāk romiešu tiesību recepcija izpaudās Vācijā, kas šajā ziņā pārspēja pat minētās romāņu zemes. Toreizējā feodālā Vācijas valsts, kas tika saukta par «Vācu nācijas svēto Romas impēriju» (Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation), bija it kā agrākās Romas valsts turpinājums. Vācu ķeizari sevi uzskatīja par Romas imperatoru pēctečiem.¹ Tāpēc romiešu tiesību pārņemšana Vācijā likās pilnīgi saprotama. Šajā ziņā liela loma piekrita Visvācijas valsts tiesai (Reichskammergericht dibināta 1495. gadā), kas tiesāja pēc romiešu tiesībām un tādējādi veicināja šo tiesību praktisko recepciju. Šīs tiesas locekļu uzdevums bija tiesāt vispirms pēc impērijas kopīgajiem likumiem (nach des Reichs gemeinen Rechten), t. i., pēc romiešu tiesībām, pamatojoties tieši uz romiešu likumu paragrāfiem. Tikai tad, kad civiltiesiskos strīdos prāvnieki atsaucās uz vietējām vācu tiesībām («redliche, ehrbare und leidliche Ordnungen, Statuten und Gewohnheiten» — «uz taisnīgiem, godājamiem un ciešamiem reglamentiem, statūtiem un parašām») un pamatoja savus uzskatus ar tām, tiesa varēja tos uzklaustīt un piemērot. Tāpat faktiski romiešu tiesības bija pirmā vietā, jo to spēkā esamība Vācijā prāvniekiem nebija jāpierāda. Atbilstoši šai Visvācijas valsts tiesas praksei rīkojās arī pārējās zemākās tiesas. Tādējādi Justiniāna laika likumdošanas materiālu apkopojums — *Corpus iuris civilis* — kļuva par spēkā esošu likumu Vācijas zemēs.² Tā bija romiešu tiesību recepcija *in complexu* «visā kopumā». Saprotams, ka praksē tas radīja lielas grūtības un neērtības. Gribot negribot, ar laiku romiešu tiesības Vācijā gan universitātēs, gan tiesu praksē pārveidojās un piemērojās jauno laiku prasībām, un tā

---

¹ Ķeizara Oto III valdīšanas laikā (X gs. beigās) kādā tiesas formulārā atrodami šādi Vācijas valdnieka vārdi... *Justiniani sanctissimi antecessoris nostri*... «... mūsu priekšteča svētā Justiniāna...» (Stobbe. Geschichte der deutschen Rechtsquellen. Leipzig, 1860. Bd. I, S. 613).

² Tāds stāvoklis visumā saglabājās līdz 1900. gadam, kad tika izdots Vācijas impērijas civilkodekss — BGB (Bürgerliches Gesetzbuch für das Deutsche Reich). Ar šo BGB romiešu tiesības vairs nebija spēkā Vācijas valsts teritorijā.

izveidojas t. s. tagadnes romiešu tiesības *usus modernus Pandectarum*¹ jeb «heutiges römisches Recht».

Parasti šīs pārveidotās romiešu tiesības sauc par pandektu tiesībām. Juristi, kas nodarbojās ar romiešu tiesību aprakstīšanu un pielāgošanu jauno laiku prasībām, tika saukti par pandektistiem. Izveidojās īpaša mācība — pandektu doktrīna, kas uz romiešu privāttiesību pamatiem izstrādāja pat vispārīgu civiltiesību teoriju atbilstoši kapitālisma attīstībai buržuāzijas interesēs. Plaši pazīstami pandektisti minami: **Gliks** (K. Fr. von Glück, 1755—1831), kura galvenais darbs ir «Ausführliche Eriäuterungen der Pandekten» (1790—1830, 34 sējumi); **Vindšeids** (Bernhard Windscheid, 1817—1892), kura galvenais darbs ir «Lehrbuch des Pandektenrechts» (1862—1870, 3 sējumi); šis darbs atkārtoti izdots 9 reizes, pēdējais izdevums pēc autora nāves Frankfurtē pie Mainas 1906. gadā. Vindšeida pandektu koncepcijas ir Vācijas 1900. gada civillikumu (BGB) pamatos; **Dernburgs** (Heinrich Dernburg, 1829—1907) ir ievērojams pandektu doktrīnas pēdējā laika jurists. Viņa galvenais darbs ir «Pandekten» (Berlīnē, 1884—1887, 3 sējumi); vēlāk šis darbs tika pārstrādāts ar nosaukumu «System des Römischen Rechts», atkārtoti izdots 8 reizes, pēdējais izdevums Berlīnē 1911—1912.

Krievijas tiesību vēsturē vismazāk konstatējamās romiešu tiesību ietekmes pēdas. Par recepciju vārda parastā nozīmē nevar runāt. Vērojama neliela saskare senkrievu tiesību institūtiem ar Bizantijas tiesībām. Šeit aktīva loma bija pareizticīgo baznīcai, kas veicināja Bizantijas tiesību ietekmi Krievijā. Interese par romiešu tiesībām palielinājās, kad Krievijā attīstījās kapitālisms (XIX gs.), un buržuāzija savos tirdzniecības sakaros ar ārvalstu buržuāziju nāca saskarē ar romiešu civiltiesību institūtiem. Krievijas universitātēs sāka mācīt romiešu tiesību kursus. Jāatzīmē, ka pēdējos Krievijas impērijas civillikumos (Законы гражданские Свод. т. X) ievērojama romiešu tiesību ietekme. Šo likumu autors bija pazīstamais kodifikators Speranskis, kurš šajā darbā par paraugu ņēmis Francijas civilkodeksu, kas bija veidots uz stingriem romiešu tiesību pamatiem. Tādējādi arī Krievijā sāka izplatīties romiešu civiltiesības, galvenokārt buržuāzijas šķiras interesēs.

Raksturīgs romiešu tiesību recepcijas process norisinājās Baltijas novadā (Остзейский край)² aptuveni Latvijas

¹ Stryk S. *Usus modernus Pandectarum 1690; Savigny F. v. System des heutigen Römischen Rechts*. Berlin, 1840—1849. u. c.

² Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture, I., R., 1972, 87.—88., 143.—144., 147.—149., 180.—181., 303.—304. lpp.

un Igaunijas teritorijā, kur vairākus gadsimtus pastāvēja Livonija (XIII — XVI gs.) — vācu iekarotāju klerikāli feodālu valstiņu apvienība, kas formāli bija feodālās Vācijas sastāvā. Līdz ar to romiešu tiesību recepcija notika galvenajos vilcienos pēc Vācu nācijas svētās Romas impērijas paraugiem un tiesību avotiem. Vēlāk romiešu tiesību recepcijas process pastiprinājās Kurzemes hercogistē (1561.—1795. g.). Tas redzams it sevišķi Kurzemes statūtos (*Statuta Curlandica*). Jāatzīmē, ka šeit bez parastajiem recepcijas nolūkiem Kurzemes muižnieki mēģināja romiešu verdzības noteikumus pielāgot savas feodālās hercogistes dzimtcilvēkiem, radot t. s. feodālo verdzību (*Leibeigenschaft*). Arī Baltijas pilsētās sakarā ar tirdzniecisko rosību tika pārņemti daudzi romiešu civiltiesību institūti, it sevišķi — līgumu veidi. Līdz ar kapitālisma attīstību romiešu tiesību ietekme ievērojami pastiprinājās atsevišķo Baltijas guberņu civiltiesībās, kā tas redzams «Vietējo civillikumu kopojumā» (*Свод местных узаконений губерний Остзейских, ч. III. — Законы гражданские. Санкт-Петербург, 1864*). Šīs kodifikācijas autors Fr. G. Bunge bija savācis pa visiem Baltijas zemju nostūriem iesakņojušās, praksē lietotās romiešu tiesību normas, un zinātniski tās izvērtējis, salīdzinot ar oriģināltekstiem, pirms formulēšanas pantos. Avotu norādījumi zem «Vietējo civillikumu kopojumā» pantiem¹ liecina, ka vairums šī kodeksa pantu (2882 no 4600) ir tieši vai netieši pārņemti no romiešu tiesībām.

---

¹ Vietējo civillikumu tekstā kā krievu, tā vācu izdevumā zem katra panta ir norādīti tiesību avoti, pēc kuriem tas formulēts.

ALFABĒTISKAIS RĀDĪTAJS

- acceptilatio* 165
accessio 97, 109
acquisitio hereditatis 191
actio kā prasība (sūdzība) tiesā 128, 175, 197
adiecticiae qualitatis 69, 88, 134
aestimatoria praescriptis verbis 154
aestimatoria seu quanti minoris 143
commodati 150
communi dividundo 107
conducti 144
confessoria in rem 120
de eo quod certo loco dari oportet 166
de effusis et deiectis 163
de in rem verso 69
de peculio 69
de positis et suspensis 164
depositi 151
doli 136
exercitoria 68
ex testamento 115
familiae erciscundae 193
famosa 72, 82
fiducia 123, 198
furti 82, 161
hypothecaria in rem 124
in factum 163
in factum concepta 203
iniuriarum aestimatoria 161
in ius concepta 203
in rem 93, 128
in personam 93, 128
institoria 68
legis Aquiliae 160
legis Aquiliae utilis 163
locati 144
mandati 130, 146
negatoria 115
negotiorum gestorum 159
noxalis 88, 164
perpetua 168
pigneraticia 124, 152
poenalis 161
praescriptis verbis 152
Publiciana 115
quasi Serviana 124
quod iussu 69
rationibus distrahendis 90
redhibitoria 143
temporalis 168
tutelae 90
utilis 121, 122
venditi 142, 198
actus 117
actus contrarius 84, 165
ad finitas 78
adgnatio, adgnatus sk. *agnatio, agnatus*
aditio hereditatis 191
adiudicatio 119, 203
adiunctio 110
adoptio 86
adpromissor 156
adrogatio sk. *arrogatio*
adsertor libertatis 70
adsiduus sk. *assiduus*
aedificatio 109
aediles 21
Aelius Paetus 47
aerarium 21, 26
Africanus 51
agentes in rebus 30
ager publicus 10, 15, 99
vectigalis 120
Agerius (Aulus) 203
agnatio 76
agnatus 76
proximus 38, 89, 188
Alfenus Varus 47
alluvio 109
alveus derelictus 109

- animus* 99
contrahendae societatis 147
derelinquendi 108
dominii transferendi et accipiendi 112
donandi 154
novandi 167
rem sibi habendi 99, 100
tradendi et accipiendi 141
antichresis 122, 125
apocha 149, 165
apparitores 30, 205
appellatio 205
aquaeductus 117
aquaehaustus 117
Aquilius Gallus 47
arbiter 199
arra 140
arrogatio 86
as 40
ascendentes 77, 185, 189
assessores 30
assiduus 37
auctoritas patrum 12, 18, 43
ex auctoritate principis 26
tutoris 90
Augusti 24, 29
Aulus Agerius 203
avulsio 109
Balbus Lucilius 47
balsošana sapulcēs un dēliši balss nodōšanai 16
balsošana senātā 18
Basilica 60
beneficium abstinendi 191
dationis in solutum 167
cedendarum actionum 157
competentiae 147, 169
excussionis sive ordinis 157
inventarii 192
separationis bonorum 192
bona adventicia 88
adventicia irregularia 88
materna 88
parapherna 84, 190
paterna avitaque 102
vacantia 188, 190
bonitārais īpašums (in bonis esse) 102, 174
bonorum possessio 174, 188, 190, 191
secundum tabulas testamenti 178
bonorum possessor 174, 191, 193
bonum vacans sk. bona
- Breviarium Alaricianum* 54
Brocarda 61
Caesares 29
canon 120
Capito (Kapitons) 50
caput 63
capitis deminutio 63, 66, 84, 89
in capita 188
Cassiani 50
Cassius Longinus 50
casus 159, 170
Cato (Katons Vecākais un Katons Jaunākais) 47
causa falsa 135
cum omni causa 114, 193
omnis causa 142
cautio 120, 205
de non amplius turbando 115
cedents 131
Celsus 50
ensor 20
census 12, 20
centumviri 199
centuria 13
cesionārs 131
cessio actionis 129, 131
in iure 86, 98, 111, 119, 123, 198
chirographum 158
cives Romani 32, 64
civitates foederatae 14, 22
classes 12
clientes 11
codex accepti et expensi 158
Gregorianus 46, 53
Hermogenianus 46, 54
Iustinianus 46, 53, 55, 60
repetitae praelectionis 56
Theodosianus 46, 53, 54
codicillus 176, 195
coemptio (līgavas) 80
cognatio 77
cognatus 189, 190
cognitio extraordinaria 195, 204, 205
collatio 193
collegae 19; *collega minor* 20
collegia (daudzsk.) 73
colonus 27, 72
comes largitionum 30
comitia calata 177
centuriata 13, 16, 17, 41
curiata 11, 16, 41
tributa 17, 41
commentarii 49

- komentatori 61
commercium 94
commixtio 110
commodans 149
commodatarius 149
commodatum 149
commorientes 67, 191
communio incidens 148
compensatio 167
concilia plebis tributa 17, 21, 41
concubinatus 78
condemnatio 203
condicio 137
     guae tacite inest 138
     resolutiva 138
     suspensiva 138
condictio causa data non secuta 160
     furtiva 160, 161
     indebiti 159
     sine causa 160
condominium 96, 106
conductor 143, 144, 145
conjarreatio 80
conjusio 110, 119, 167
consanguinei 189
consensus 81, 134, 139, 147
     curatoris 91
     nuptialis 79
     parentis 81
     ligumos 139
consilium principis 25, 30
consistorium principis 30
consolidatio 119
constitutiones 25
     principum 46
constitutum debiti alieni 156
consuetudo 36
consules 19
contio 16
contractus 133
     aestimatorius 154
     emphyteuticarius 121
     pigneraticius 123, 151
contractus nominati 148
     innominati 152
contrarius actus 84, 165
contravindicatio 200
contubernium 78
conventio nuda 124
corpus 99
     corpore et animo 100
     corpore et tactu 112, 141
     corpus habere conceditur 73
     Corpus iuris civilis 60, 208
correi credendi un correi debendi 130
Coruncanus 47
creditor 122, 123, 124, 128, 131, 151,
     160, 201
crimen 160
     publicum 40, 197
culpa 53, 160, 169
     lata 150, 151, 160, 169
     levis 151, 160, 169
     c. l. in abstracto 169
     c. l. in concreto 147, 169
     levissima 162, 170
     omnis culpa 144, 145, 146, 150,
         159
cura 89
     debilium 93
     furiosi 92
     minorum 91
     prodigi 92
     urbis 21
curator 41, 90
     absentis 93
     bonorum 74, 93, 191
     hereditatis iacentis 93
curatores 25, 30
curia 11
curio un c. maximus 11
damnum 172
     corpore corpori datum 162
     emergens 172
     iniuria datum 161
     in id quod interest agitur 172
datio in solutum 166
debitor 122, 123, 124, 128, 131, 151,
     156, 160, 201
decemviri (st)litibus iudicandis 22, 199
decretum 25
     principis 46
     tiesneša 205
deductio itineris 119
definitiones 49
defunctus 173
delatio hereditatis 191
delegatio 132, 167
delictum 160
     privatum 40, 197
delinkvents 160
demonstratio 203
denuntiatio 131
depositarius 150
depositor 150
depositum 150
     irregulare 151
descendentes 77, 185, 189

- detentio* 99, 113
detentor 100, 104, 114, 150
dictator 18, 22
     legibus scribundis et rei publicae constituendae 23
     perpetuus 23
dies 139, 149, 166, 171
     certus 139
     incertus quando 139
diffarreatio 84
digesta 49
Digesta seu Pandectae (Justiniana ko-
     difikācijas daļa) 52, 55, 60
dignitates palatinae 30
diligentia quam suis 147
dioceses 30
disputationes 49
dissensus 148
divortium 84
do, ut des 152; *do, ut facias* 152
dolus 135, 150, 151, 160, 169
     bonus 135
     malus 114, 135, 163
dominium ex iure Quiritium 102
dominus 28, 51
     quasi dominus 122
     negotii 159
donatarius 154
donator 154
donatio 83, 154
     inter virum et uxorem 83
     propter nuptias 83
dos 83
duoviri viis extra urbem purgandis 22

edictum 20, 25, 46
     aedilis curulis 44
     perpetuum 45
     praetoris 44
     principis 25
     Theodorici 54
     translaticium 45
ekstraordinārais process 31, 204
emancipatio 40, 64
     Anastasiana 89
     Iustiniana 89
emphyteusis 27, 120
emphyteuta 121
emptio-venditio 130, 139
emptor 139
     familiae 177
epistula principis 46
epistulae 49

*error essentialis: in negotio, in perso-
     na, in substantia* 135
evictio 142, 153
exceptio 114, 203
     doli 204
     temporis 168
exercitor 68
exhereditatio 183, 185
     inter ceteros 184

facio, ut des 152
facio, ut facias 152
factio testamenti 179
familia 11, 38, 40, 75, 102, 173
famuli 11, 75, 76
fascies 12
fictio legis Corneliae 66
fictus possessor 114
fideicommissarius 196
fideicommissum 195
     *hereditatis jeb univer-
         sale* 195
fideiussio 156
fides 53; *bona fides* 113
     mala fides 113
fiducia cum creditore 123
fili familiae 76
fiscus 26, 74, 125, 193
Flavius 47
flumen publicum 94
fontes iuris 35
formula 202
formulārais process 202
Fragmenta Vaticana 52
fructus civiles 97
     consumpti 114
     naturales 97
furtum 161
     manifestum, nec manifestum
         161
     conceptum 161
     oblatum 161
     usus 161

Gaius 50
Gai institutiones 50, 52
gentes (dzimtas) 11
gentiles 39, 188
genus 96, 168
germanus 189
gestio negotiorum 159
     pro herede 191
glossa interlinearis 61
     marginalis 61
     ordinaria 61

- glosatori 61
 Gotofreds 60
 gradus 77

 habitatio 119
 hereditas 174
     ab intestato 176, 187
     ex testamento 176
     iacens 74, 191
     intra vires hereditatis 192
     ultra vires hereditatis 192
 hereditatis petitio 193
     possessoria 193
 heres 174
     fiduciarius 195
     indignus 193
     necessarius 188
     suus 38, 184, 187, 191
     voluntarius 181
 heredes unde liberi 188
     unde legitimi 188
     unde cognati 189
     unde vir et uxor 189, 190
 heredis institutio 176, 183
 heredis loco 193, 196
 Hermogenianus 51
 honor 18, 45
     institutionis 185
 honorarium 146
 hyperocha 125
 hypotheca 124

 iactat missilia 108
 iavolenus 50
 id quod interest 171, 172
 ignorantia iuris 91
 illata, *invecta* 144
 impensae necessariae 114
     utiles 114
     voluptariae 114
 imperium 19, 24
     domi et militiae 19
     maius 19
     summum 22
     proconsulare 24
 impetratio domini 125
 inauguratio 12
 indignitas 193
 inducta, *illata* 126
 infamia 64, 123
 infantes 90
 ingenuitas 72
 ingenuus 72
 iniuria 107, kā saistība no delikta 160
 inquisitio 31

 insinuatio 155
 insitor 68
 institutio heredis 183
 institutiones 49
     Gai 50, 56
     Iustiniani sive elementa
         56, 60
 instrumentum vocale 68
 insula in flumine nata 109
 intentio 203
 inter absentes, *inter praesentes* 112
     120, 134
 intercessio
     magistrātu 19
     sieviešu 91, 157
 interdictum 92, 101, 204
     de liberis exhibendis ac
         ducendis 87
     de precario 101
     de uxore exhibenda ac du-
         cenda 82
     quorum bonorum 193
     recuperandae possessionis
         101
     retinendae possessionis 101
     unde vi 101
     uti possidetis 101
     utrubi 101

 interpellatio 171
 interpolationes 55, 120
 interpretandi scientia 47
 interregnum 12, 18
 interrex 12
 intestabilis 64, 181
 intestato 38, 187
 intra vires hereditatis 192
 iocus 136
 iter 117
 iudex unus 198, 201, 203, 205
     privatus 199
 iudicis nominatio 203
 iudicium kā tiesas procesa otrā sta-
     dija
     in iudicio 198
 Iulianus (Salvius) 51
 iurisdictio 20, 197
 iurisprudentia 26, 46, 49
 iuristi 26
     pirmie 46
     privileģētie 26
     neprivileģētie 26
 ius kā tiesas procesa pirmā stadija 37
     in iure 198
     in iure cessio 86, 98, 111, 119, 123
 ius kā laicīgas tiesības

ius abutendi 104
accrescendi 185, 192
Aelianum 47
alienandi 104
calcis coquendae 117
civile 20, 32, 48, 102
coercendi 87
commercii 63
connubii 63, 78
consuetudinis 53
ius disponendi 104
distrahendi 125
divinum 94
excludendi 103, 106
exponendi 87
Flavianum 47
fruendi 104
gentium 20, 33
harenae fodiendae 117
honorarium 45
honorum 63
in agro vectigali 27, 120
in re aliena 116, 122
intercessionis 19 21
Latii 65
naturale 67
non scriptum 36
obligationis 129
pascendi 117
pecoris ad aquam adpulsus 117
postliminii 66
praetorium 20, 32, 48, 102, 202
privatum 31
publice respondendi ex auctoritate principis 48
publicum 31
Quiritium 32, 102
repraesentationis 189
suffragii 63
tollendi 115
utendi 104
vendendi 87
vitae ac necis 68, 87
Labeo (Labeons) 49
laesio enormis 141
laterales 77
Latini coloniarii 65
Iuniani 65
veteres 64
lectio senatus 18, 20
legatarius 194
legatum 194
per damnationem 195
per vindicationem 195

legem ferre 41
leges XII tabularum 36
datae 42
imperatorum 29, 53
latae 29, 41
legisactiones 199
per conditionem 201
per iudicis postulationem 201
per manus iniectionem 201
per pignoris capionem 202
sacramento 199
legis vice 25, 29, 43
legitimatío per rescriptum principis 86
per subsequens matrimonium 86
lex Aebutia et duae Iuliae 202
Allegatoria 29, 52
Anastasiana 132
annua 45
Aquila 17, 43, 161
Cincia de donationibus 42, 155
commissoria 125
de imperio 16
Falcidia 43, 194
generalis 62
generalis omnium 207
Hortensia 17
imperfecta 42, 155
Iulia municipalis 22
et Papia Poppaea 179
Iunia Norbana 65
Licina et Sextia 19
municipalis Salpensana 42
Papia Poppaea 190
Poetelia 42
Romana Burgundionum 54
Romana Wisigothorum 54
Tarentina 42
libellus (procesa) 205
conventionis 205
contradictionis 205
liberatio 165
liberi 77
naturales 79, 86
libertinus 72
libripens 177
lictores 12
linea recta 77
lateralis 77
litiscontestatio 198, 201, 203
locatio-conductio rei 143
operarum 144
operis 145

locator 143, 144, 145
lucida intervalla 92
lucrum cessans 172
magister officiorum 30
magistrāti 18
    vēlēšanas 16, 26
maiestas populi Romani 16
mancipatio 39, 86, 98, 111, 119, 123,
    133, 177
mancipium 39
mandans 146, 157
mandatarius 146, 157
mandatum principis 46
mandatum 25, 130, 146
    pecuniae credendae 146
    qualificatum 146, 156
mantojuma aktīvā daļa 192
    pasīvā daļa 192
manumissio 70
    censu 71
    in ecclesia 71
    inter amicos 71
    per epistulam 71
    testamento 71
    vindicta 70
manus 76
    mariti 76, 79
manum inicere 37
Marcianus 45
materfamilias 76, 80, 81, 82
matrimonium cum manu 81, 82
    sine manu 81, 82
    iustum 79
merces 143, 144, 145
metus 136
    maioris malitatis 136
missio in possessionem 204
    in bona 204
mobilia 95
Modestinus 51
modus 139
monstrum 65
mora 149
    creditoris 171
    debitoris 170
mores maiorum 35
Mucius (Scaevola) 47
municipium 22, 73
munus publicum 90
mutuum 96, 129, 148
    mutuo accipiens 148
    mutuo dans 148
nasciturus 66
Negidius (Numerius) 203

negotium fictivum 137
    simulatum 136
    per aes et libram 111
negotii accidentalia 137
    essentialia 137
    naturalia 137
negotiorum gestio 159
    gestor 159
nepos un neptis 76
Neratius Priscus 50
Nerva (tēvs un dēls) 50
nexum 39, 133, 169
nobilitas 15
nomen bonum 132
    verum 132
nominatio auctoris 114
    iudicis 203
nota censoria 21, 64
notae 49
novatio 132, 167
    inter easdem personas 167
    inter alias personas 167
Novellae 57, 60
noxae dedere 69, 164
noxiam sarcire 69, 164
nudum ius proprietatis 105
Numerius Negidius 203
nuncupatio 178
nundinae 39
nuptiae 79
    nuptiarum aetas 81
obligatio 127, 175
    alternativa 131
    bilateralis 130
    bilateralis aequalis 130
        inaequalis 130
    consensu contrahitur 139
    ex contractu 132
    ex delicto 160
    ex quasi contractu 159
    ex quasi delicto 163
    fakultativa 131
    litteris contrahitur 158
    naturalis 129, 149, 168
    plurium in solidum 130
    re contrahitur 148
    unilateralis 129, 149
    verbis contrahitur 155
obsignatio 178
Occidens 29
occupatio 107
officiales 30
officium pietatis 184
onus probandi 83

- operae* 144
     fabriles 72
     illiberales 145, 146
     liberales 145, 146
     servorum vel animalium 119
opiniones 48
oratio principis 25, 44
     Claudii 44
ordo equester 15, 27
     iudiciorum privatorum 198
     per formulas 202
     senatorius 12, 27
ordines 189
     unde liberi 188
     unde legitimi 188
     unde cognati 189
     unde vir et uxor 189, 190
Oriens 29
pacta nuda 133
     vestita 133
pactum 133
     de contrahendo 134
     de mutuo dando 148
     de vendendo 125
     de non vendendo 125
     donationis 154
     fiduciae 123
     hypothecae 124
pagina accepti, expensi 158
Pandectae sk. *Digesta*
Papinianus 51
Papirius (Publius) 36
     (*Sextus*) 47
paraplerna sk. *bona* 84, 190
parceles 47
parricidium 87
partes pro indiviso 96, 106
partes pro diviso 96
partiarum 27
paterfamilias 40, 76, 84
patres 11, 12
patria potestas 76, 84
patricii 11
patrimonium 88, 102
patronatus 72
patronus 11, 72
Paulus 51
peculium 69, 88
     castrense 88, 179
     quasi castrense 88
pecunia 38, 102
     numerata 140, 143
perceptio 98
peregrini 22, 65
permutatio 152
persona 63
     sui iuris 64, 76, 77, 89
     alieni iuris 64, 76, 89
     infamis 64
     turpis 64, 185, 186
     personae vice fungitur 73, 192
petitio hereditatis 193
piae causae 74
pia corpora 74
pignus 123, 151
     iudiciale 126
     legale 126
plebeji sk. *plebs*
plebiscita 17, 41
plebs 11
pollicitatio 133
Pomponius 51
pontifex maximus 24, 80
pontifices — *pirmie juristi* 46
populiscita 17
populus 11, 16
portio debita 181, 183, 185
possessio 23, 99, 113
     bonae fidei 101
     malae fidei 101
     iusta 102
     iniusta aut vitiosa 102
     quasi possessio 102
possessor 103, 122
     bonae fidei 114
     fictus 114
     malae fidei 114
postglosatori 61
potestas (magistratu) 19
     ensoria 21
     suprema 19
     tribunicia 24
     (*gimenē*) *dominica* 76
     patria 76
praedia rustica 95
     urbana 95
praedium dominans 116
     serviens 116
praefectus annonae 25, 30
     praetorio 25, 30
     urbi 25, 30, 204
     vigilum 25, 30
praepositus sacri cubiculi 30
praescriptio (likumā) 42
     temporis 112, 168
praesides 30
     provinciarum 30

- praesumptio Muciana* 83
     mortis 67, 175, 191
praeteritio 184
praetor 20
     urbanus 20
     peregrinus 20, 65
     kā tiesas procesa ievadītājs
     198
precarium 101, 124, 150
prefektūras 30
pretium 140
     iustum 141
     verum 141
prezumpcijas 67, 85, 175, 191
princeps 24
     senatus 24
privatio 121
proconsules 23
Proculiani (Prokula skola) 49, 50, 111
Proculus 50
prodigus 92
proletarius 13, 37
pronepos 76
proneptis 76
propositio 133
propraetores 23
proprietas 23, 100, 102, 174
     nudum ius proprietatis 105,
     118
pro vincere 18
     provinces 22
pupertas 180
punctatio 134
purgatio morae 171
     p. m. accipiendi 172
quaestiones et disputationes 49
quaestor 21
     sacri palatii 30
quarta Falcidia 43, 194, 196
quattuorviri iuri dicundo 22
     viis in urbe purgandis 22
querela inofficiosi testamenti et portio debita 53, 184
Quirites 10
kviritiskais īpašums 102

rapina 161
ratio tutelae sive curae administratae redditae 90
romiešu tiesību receptija 206
receptum cauponum, nautarum, stabulariorum 151, 170
rectores 30
regimen morum 21

regulae 49
     iuris 47
rei vindicatio sk. *vindicatio*
relocatio tacita 133, 143
remancipatio 84
rem habere licere 142
replicatio 204
repudium 84
res accessoriae 97
     corporales, incorporales 95, 107,
     121
     deperditae 108
     derelectae 108
     divini iuris 94
     dominicae 113
     extra commercium 94, 100, 113
     fiscales 95, 113
     furtivae 113
     habiles 113
     immobiles, mobiles 95
     in commercio 94
     in publico usu 94, 95
     mancipi, nec mancipi 98
     nullius 107, 108, 190
     omnium communes 94
     pertinet ad 97
     pirkuma priekšmets 140
     principales 97
     publicae 94
     quae divisionem recipiunt 96
     quae divisionem non recipiunt 96
     quae pondere numero mensurae constant 96
     religiosae 94
     sacrae 94
     sanctae 94
     se moventes 95
     singulares un universitates rerum
     96
     soli 95
     vi possessae 113
rei vindicatio sk. *vindicatio*
rescriptum principis 25, 46
residuum 125
respondere, cavere, agere 47
responsa 49
     ex auctoritate principis 48
     signata 48
restitutio in integrum 136, 204
revocatio in servitutem propter ingratitudinem 72
rex 12
     sacrificulus 12

- rogatio* 16, 42
Rufus sk. *Sulpicius*
- Sabiniani* (Sabina skola) 50, 111
Sabinus 50
sacramentum 199
sanctio 42
satio et plantatio 110
Scaevola sk. *Mucius*
secretarium, secretum 205
sekvestrs 151
sella curulis 12
senatores 12
senatus 12, 18, 25
     auctoritas 12, 18
senatus consultum 12, 18, 25, 43
     Claudianum 44
     de Bacchanalibus 44
     Macedonianum 44,
     149
     Pegasianum 196
     Trebellianum 196
     ultimum 18
     Velleianum 44, 157
- sententia iudicis* 53, 198, 201
sententiae (juristu) 48
separatio 98
sequestratio 151
Servija Tullija reforma 12
servituti 115
servitus altius non tollendi 118
     cloacae 118
     ne luminibus officiat 118
     ne prospectui officiat 118
     oneris ferendi 117, 118
     operae servorum vel anima-
     lium 119
     prociendi 118
     stillicidii avertendi 118
     tigni immittendi 117
- servus* sk. *vergi*
     poenae 70
societas 147
     leonina 147
     omnium bonorum 147
     totorum bonorum 147
     unius alicuius negotiationis
     147
- socii* 22
solarium 121
solum Italicum 14
     provinciale 14, 22
solutio 127, 164
species 96, 168
specificatio 111
- sponsalia* 79
spurii jeb vulgo concepti 79
status libertatis 63
     civitatis 63
     familiae 63
stipulatio 156, 204
stirpes 188
subiecti 28, 53, 205
subscriptio 178
subscriber octavus 183
substitutio 180
     pupillaris 180
     quasi pupillaris 181
     vulgaris 180
- successio graduum et ordinum* 189,
 190
     hereditatis 188
     hypothecaria 125
     in univsum ius defuncti 173
sukcesija singulara 174, 194, 195
     universala 173, 194, 196
- sui* 76
Sulpicius Rufus 47
summae 61
superficiarius 122
superficies 109, 121
superfluum 125
synallagma 130
syngrapha 158
- tabulae testamenti* 178
     tabularius 182
- talions* 40
tempus 113
Tertullianus 51
- testamentum allographum* 179
     apud acta conditum 178
     calatis comitiis 177
     correspectivum 181
     holographum 179
     in procinctu 177
     militare 182
     mysticum 180
     nuncupativum 179
     parentum inter liberos
     182
     per aes et libram jeb
     per mancipationem 177
     pestis tempore conditum
     182
     principi oblatum 178
     quibuscumque verbis 180
     reciprocum 181
     ruri conditum 182

- testamenti factio* 179
     activa 179
     passiva 179
testis 177
     idoneus 181
     rogatus 181
     voluntarius 181
thensaurus 108
tirones 28
titulus iustus 113
     pro donato 113
     pro emptore 113
tractatus 134
traditio 98, 112, 134, 141, 148
     brevi manu 100
     longa manu 100
transmissio delationis 191
transscriptio a re in personam 158
     a persona in personam
         158
trans Tiberim 39, 43, 70, 169, 202
tresviri capitales aut nocturni 22
     monetales 22
tresviri rei publicae constituendae con-
     sulari imperio 24
Tribonianus 55
tribunus plebis 21
tribus 11
tributum 13
Tripertita 47
turpitude 64
tutela 89
     dativa 90
     legitima 90
     testamentaria 90
     impuberum 90
     mulierum 91
tutor 89, 91

Ulpianus 51
ultra vires hereditatis 192
unitas actus 182
universitas 73
universitas iuris 97
UR=uti rogas 16
usucapio 112, 119
     pro herede 190
usufructuarius 106, 118
usus (noilgums) 80
     (servitūts) 119
usus fructus 106, 118
usus modernus Pandectarum 62, 209
uterini 189
uxor 76, 77
     indotata 190

vectigal 27, 120
venditor 139
venia aetatis 91
vergi 62, 67
veteres iurisconsulti 47
veto (tiesiba) 19, 21
vi, clam, precario 101
via 117
viae consulares aut militares 94
     publicae 94
vicarius 30
viginti sex viri 22
vindex 37, 202
vindicare 39
vindicatio un contravindicatio 200
     rei 39, 104, 113, 121, 193,
         195
         servitutis 120
vindicta 71, 200
vis ac metus 136
vis maior 122, 170
votum 133

SATURS

Priekšvārds	3
Ievads	9
Romas valsts organizācijas attīstības periodi	10
Romas valsts tapšanas periods (aptuveni no VIII gs. līdz V gs. sākumam pirms m. ē.)	10
Kvirītu organizācija, komiciji jeb tautas sapulces (<i>comitia</i>), ķēniņš (<i>rex</i>), senāts (<i>senatus</i>)	
Republikas periods (no IV gs. līdz I gs. pirms m. ē.)	14
Republikas laika valsts varas orgāni	15
Komiciji jeb tautas sapulces (<i>comitia</i>), senāts (<i>senatus</i>), maģistrāti (<i>magistratus</i>)	
Principāts — impērijas ievirzes periods (no 27. g. pirms m. ē. līdz m. ē. 284. gadam)	23
Pirmā amatpersona — princeps, princepa padome (<i>consilium principis</i>), senāts (<i>senatus</i>). Tiesību rašanās formas.	
Domināts — pilnīgi izveidotas impērijas periods (m. ē. IV—VI gs.)	27
Imperatora neierobežotā vara. Impērijas rietumdaļa (<i>Occidens</i>) un austrumdaļa (<i>Oriens</i>) kā vienotas valsts divas daļas. Senāts un maģistrāti kā pagātnes laika goda paliekas. Imperatora personiskā padomdevēja iestāde (<i>consistorium principis</i>). Ierēdņu birokrātiskais aparāts.	
Romiešu civiltiesību resp. privāttiesību sistēmas	31
Romiešu civiltiesību avoti (<i>Fontes iuris Romani</i>)	35
Parašu tiesības — <i>mores maiorum</i>	35
Pirmie rakstītie likumi — <i>leges duodecim tabularum</i>	36
Tautas sapulču likumi — <i>leges latae</i>	41
Senāta lēmumi — <i>senatus consulta</i>	43
Edikti — <i>edicta</i>	44
Prētoriskās tiesības — <i>ius praetorium</i> (<i>honorarium</i>). Pastāvīgais edikts (<i>edictum perpetuum</i>). Tautu tiesības (<i>ius gentium</i>).	

Princepu konstitūcijas — <i>constitutiones principum</i>	46
<i>Legis vice</i> . Princepu konstitūciju formas.	
Juristu darbība — <i>iurisprudentia</i>	46
Priesteri un likumu tulkošanas gudrība. Laicīgās jurisprudences rašanās. Klasiskā jurisprudence (I—III gs.). Ievērojamākie romiešu klasiskā laika juristi. <i>Lex Allegatoria</i> (likums par juristu rakstu citēšanu) 426. g.	
Imperatoru likumi — <i>leges imperatorum</i>	53
Tiesu spriedumi — <i>sententiae iudicum</i>	53
<i>Consuetudo</i> (tiesas precedents)	
Justiniāna kodifikācija	53
Kodifikāciju mēģinājumi pirms Justiniāna. Justiniāna kodifikācijas mērķis un norise. <i>Corpus iuris civilis</i> (Dionisija Gotofreda 1583. g. izdevums un jaunāko laiku labākie izdevumi)	
Romiešu civiltiesību avoti turpmākajos gadsimtos	60
Personas tiesības	63
Persona kā tiesību subjekts	63
Tiesībspēja (<i>caput</i>). Personas tiesībspējas sākšanās un izbeigšanās	
Vergu juridiskais stāvoklis	68
Pekūlijs (<i>peculium</i>)	
Vergu rašanās veidi	70
Kara gūsts, dzimšana (māte verdzene), vergu tirdzniecība, brīvības zaudēšana.	
Vergu stāvokļa izbeigšanās — <i>manumissio</i>	71
a) <i>manumissio vindicta</i> , b) <i>manumissio censu</i> , c) <i>manumissio testamento</i> , d) <i>manumissio in ecclesia</i> , e) <i>manumissio per epistulam</i> , i) <i>manumissio inter amicos</i> .	
Brīvlaistais (<i>libertinus</i>)	72
Brīvs dzimis (<i>ingenuus</i>)	
Kolonu juridiskais stāvoklis	73
Juridiskās personas kā tiesību subjekti (<i>personae vice fungitur</i>)	73
Ģimenes tiesības	75
Patriarhālā jeb agnātiskā ģimene un asinsradnieku jeb kognātiskā ģimene	75
Agnātiskā radniecība (<i>agnatio</i>) un kognātiskā radniecība (<i>cognatio</i>).	
Laulības tiesības	78

Likumiskā laulība — <i>iustum matrimonium sive nuptiae</i> un vīra vara — <i>manus mariti</i>	79
Laulības nodibināšanas vēsturiskās formas	80
Likumiskās laulības veidi (<i>cum manu</i> un <i>sine manu</i>)	81
Laulības nodibināšanas noteikumi	81
Laulāto personiskās attiecības	82
Personiskās attiecības laulībā <i>cum manu</i> un laulībā <i>sine manu</i> .	
Laulāto mantiskās attiecības	82
Mantiskās attiecības laulībā <i>cum manu</i> un laulībā <i>sine manu</i> .	
Mucija prezumpcija, pūrs (<i>dos</i>), laulības dāvana (<i>donatio propter nuptias</i>), <i>bona parapherna</i>	
Laulības izbeigšanās	84
Nāve (<i>mors</i>), laulības šķiršana (<i>divortium, repudium</i>)	
Tēva vara — <i>patria potestas</i>	84
Tēva varas nodibināšanās	85
Dzimšana likumiskā laulībā, leģitimācija, arogācija, adopcija.	
Tēva varas tiesības par bērniem	87
Tēva varā pakļauto personu mantiskais stāvoklis	87
Tēva varas izbeigšanās	88
Paterfamilias nāve, tiesībspējas samazināšanās (<i>capitis deminutio</i>), sods (<i>crimen</i>), emancipācija (<i>emancipatio</i>).	
Aizbildnība (<i>tutela</i>) un aizgādība (<i>cura</i>)	89
Aizbildnība par mazgadīgajiem (<i>tutela impuberum</i>), aizbildnība par sievietēm (<i>tutela mulierum</i>), aizgādība par nepilngadīgajiem (<i>cura minorum</i>), aizgādība par garīgi slimo (<i>cura furiosi</i>), aizgādība par izšķērdētāju (<i>cura prodigi</i>)	
Lietu tiesības — <i>ius in rem</i>	93
Lietu tiesību raksturojums	93
Lietu iedalījums	94
Valdījums — <i>possessio</i>	99
Valdījuma vēsturiskā izcelšanās	99
Valdījums un turējums. Valdījuma nodibināšanās un izbeigšanās.	
Valdījuma aizsardzība. Valdījuma veidi.	
Ipašuma tiesības — <i>proprietas</i> jeb <i>dominium</i>	102
Romiešu privātipašuma vēsturiskās īpatnības (bonitārais jeb prētorskais īpašums). Romiešu privātipašuma jēdziens un saturs. Ipašuma ierobežojumi ar likumdošanas aktiem. Ipašuma sašaurinājumi ar privātas gribas tiesiskiem aktiem (servitūti u. c.).	

Kopīpašums (<i>condominium</i>)	106
Ipašuma tiesību iegūšanas veidi	107
Okupācija. Atsavināšana. Pamestas lietas (<i>res derelictae</i>). Apslēpta mantā (<i>thensaurus</i>). Pieaugums upju krastu īpašumiem (<i>accessio</i>). Pieskalojums pie krasta (<i>alluvio</i>). Piesaistījums zemes virsmā (<i>superficies</i>). Ēka, kas uzcelta uz cita zemes (<i>aedificatio</i>). Sējumi un stādījumi uz cita zemes (<i>satio et plantatio</i>). Salējums (<i>confusio</i>). Sabērums (<i>commixtio</i>). Sasaistījums (<i>adiunctio</i>). Apstrādājums (<i>specificatio</i>). Nodošana (<i>traditio</i>). Noilgums (<i>usucapio, praescriptio temporis</i>).	
Ipašuma tiesību aizsardzība	113
Tiesības uz cita lietu — <i>ius in re aliena</i>	115
Servitūti	115
Reālservitūti jeb prediālservitūti (<i>servitutes rerum aut praediorum</i>)	116
Atsevišķie lauku reālservitūti (<i>servitutes rerum rusticarum</i>).	
Atsevišķie pilsētu reālservitūti (<i>servitutes rerum urbanarum</i>).	
Personālservitūti (<i>servitutes personarum</i>)	118
Servitūtu nodibināšana. Servitūtu izbeigšanās. Servitūtu aizsardzība.	
Mantojamas nomas tiesība (<i>emphyteusis, ius in agro vectigali</i>) . . .	120
Apbūves tiesība (<i>superficies</i>)	121
Ķīlu tiesības	122
Parāda lietisks nodrošinājums. Blaku tiesību raksturs. Vēsturiskie ķīlu tiesību veidi. Ķīlu tiesību saturs. Daži speciāli ķīlu tiesību veidi.	
Saistību tiesības — <i>ius in personam</i>	127
Saistības jēdziens un saturs	127
Raksturīgākie saistību veidi	129
Personu maiņa saistībā	131
Cesija (<i>cessio actionis</i>). Delegācija (<i>delegatio</i>).	
Saistību izcelšanās pamati	132
Līgumi — kontrakti un pakti (<i>contractus, pactum</i>)	133
Līgumu nolīgšana	133
Saskaņotas gribas izteikums	133
Senās formas (<i>mancipatio un nexum</i>). Līguma nolīgšanas pakāpes.	
Līguma nolīgšana klusējot. Priekšlīgums (<i>pactum de contrahendo</i>).	
Līguma nolīgšana starp klāt neesošiem (<i>inter absentes</i>). Pārstāvība līguma nolīgšanā.	
Gribas trūkumi līguma nolīgšanā	135

Maldība (<i>error</i>). Viltus (<i>dolus</i>). Spaidi un draudi (<i>vis ac metus</i>). Gribas izteikums pa jokam (<i>iocus</i>). Simulēts darījums (<i>negotium simulatum</i>). Darījums izskata pēc (<i>negotium fictivum</i>).	
Līguma sastāvdaļas	137
a) būtiskās sastāvdaļas (<i>essentialia negotii</i>), b) dabiskās sastāv- daļas (<i>naturalia negotii</i>), c) nejaušās jeb blaku sastāvdaļas (<i>acci- dentalia negotii</i>). Nosacījums (<i>conditio</i>). Termiņš (<i>dies</i>). Uzlikums (<i>modus</i>).	
Konsesuālkontrakti	139
Pirkums-pārdevums (<i>emptio-venditio</i>)	139
Pircēja tiesības un pienākumi (<i>periculum est emptoris</i>). Pārdevēja tiesības un pienākumi (<i>rem habere licere, evictio, sciens reticuit, ignorans vendidit</i>).	
Lietas īre (noma) (<i>locatio-conductio rei</i>)	143
Irnieka un izīrētāja tiesības un pienākumi.	
Darba līgums jeb darbu īre (<i>locatio-conductio operarum</i>)	144
Darbuzņēmums (<i>locatio-conductio operis</i>)	145
Uzdevums (<i>mandatum</i>)	146
Sabiedrības līgums (<i>societas</i>)	147
Reālkontrakti	148
Reālkontrakti ar nosaukumu (<i>contractus nominati</i>)	148
Aizdevums (<i>mutuum</i>). Patapinājums (<i>commodatum</i>). Glabājums (<i>depositum</i>). Speciālie glabājuma veidi.	
Rokas ķīlas līgums (<i>pignus, contractus pigneraticus</i>)	151
Reālkontrakti bez nosaukuma (<i>contractus innominati</i>)	152
Maiņa (<i>do ut des, permutatio</i>). Komisijas līgums (<i>contractus aestimatorios</i>).	
Dāvinājums (<i>donatio, pactum donationis</i>)	154
Verbālkontrakti (mutvārdu formulas — <i>stipulationes</i>)	155
Galvojums.	
Literālkontrakti (<i>litteris contrahitur obligatio</i>)	158
Pārskaitījuma ieraksts no darījuma uz personu (<i>a re in personam transscriptio</i>). Pārskaitījuma ieraksts no personas uz personu (<i>a persona in personam transscriptio</i>).	
Kvazikontrakti kā saistību izcelšanās pamats	159
Bezuzdevuma lietvedība (<i>negotiorum gestio</i>). Saistības no nepama- totas iedzīvošanās. Bezpamata samaksātā atprasījums (<i>condictio indebiti</i>). Kāda mērķa dēļ dotā atprasījums, ja mērķis nav iestājies (<i>condictio causa data non secuta</i>). Zagtās lietas atprasījums (<i>con- dictio furtiva</i>). Visa tā atprasījums, kas bez pamata atrodas pie otra (<i>condictio sine causa</i>).	

Deliktī (neatļautas darbības) kā saistību izcelšanās pamats	160
Prettiesiska darbība (<i>iniuria</i>). Zādzība (<i>furtum</i>). Lietas tišs bojājums (<i>damnum iniuria datum</i>) un Akvilija likums.	
Kvazideliktī kā saistību izcelšanās pamats	163
Atbildība par zaudējumu, kas nodarīts ar izmešanu vai izliešanu (<i>actio de effusis et deiectis</i>). Atbildība par zaudējumu, kas nodarīts ar izliikšanu vai izkāršanu (<i>actio de positis et suspensis</i>). Atbildība par zaudējumiem, ko kāda īpašnieka vergi vai lopi nodarijuši citai personai (<i>actiones noxales</i>).	
Saistību izpildīšana un izbeigšanās	164
Izpildījums (<i>solutio, liberatio, actus contrarius</i>). Izpildījuma subjektī. Izpildījuma laiks. Izpildījuma vieta. Izpildījuma aizstāšana (<i>datio in solutum</i>). Pārjaunojums (<i>novatio</i>). Ieskaits (<i>compensatio</i>). Sakritums (<i>confusio</i>). Noilgums (<i>praescriptio temporis</i>). Saistības izpildījuma neiespējamība.	
Saistību neizpildīšanas sekas	169
Parādnieka personiskā un mantiskā atbildība. Civiltiesiskā vaina un tās pakāpes: <i>dolus, culpa lata, culpa levis a) in abstracto, b) in concreto, culpa levissima</i> . Gadījums (<i>casus</i>) un nepārvaramā vara (<i>vis maior</i>). Atbildība par nokavējumu (<i>mora</i>). Zaudējumu (<i>damnum</i>) atlīdzība; (<i>damnum emergens, lucrum cessans</i>).	
Mantošanas tiesības	173
Mantošanas jēdziens un īpatnības romiešu tiesībās	
Saistību mantošana.	
Mantošanas pamati — testaments vai likums	175
Mantošana uz testamenta pamata	176
Testamenta jēdziens (<i>heredis institutio, codicillus</i> atšķirībā no testamentā). Vēsturiskie romiešu testamentā veidi. Testamentā saturs un forma. Izņēmuma testamentā formas. Testamentā atcelšana. Tuvie radnieki un viņu obligātā daļa (<i>portio debita</i>). Formālā radnieku aizsardzība (<i>instituere aut exheredare</i>). Materiālā radnieku aizsardzība. Atstumšana no mantojuma Justiniāna laikā (<i>exhereditio</i>).	
Likumiskā mantošana (<i>ab intestato</i>)	187
Senā agnātisko mantinieku sistēma (pēc XII tabulu likumiem). Jauktā kognātisko un agnātisko mantinieku sistēma (pēc prētora tiesībām). Asinsradnieku (kognātu) mantošanas sistēma (Justiniāna likumdošanā). Bezmantinieku manta (<i>bonum vacans</i>).	
Mantojuma atklāšanās un pieņemšana	191
Mantinieku tiesiskā aizsardzība	193
Legāti un fideikomisi	194

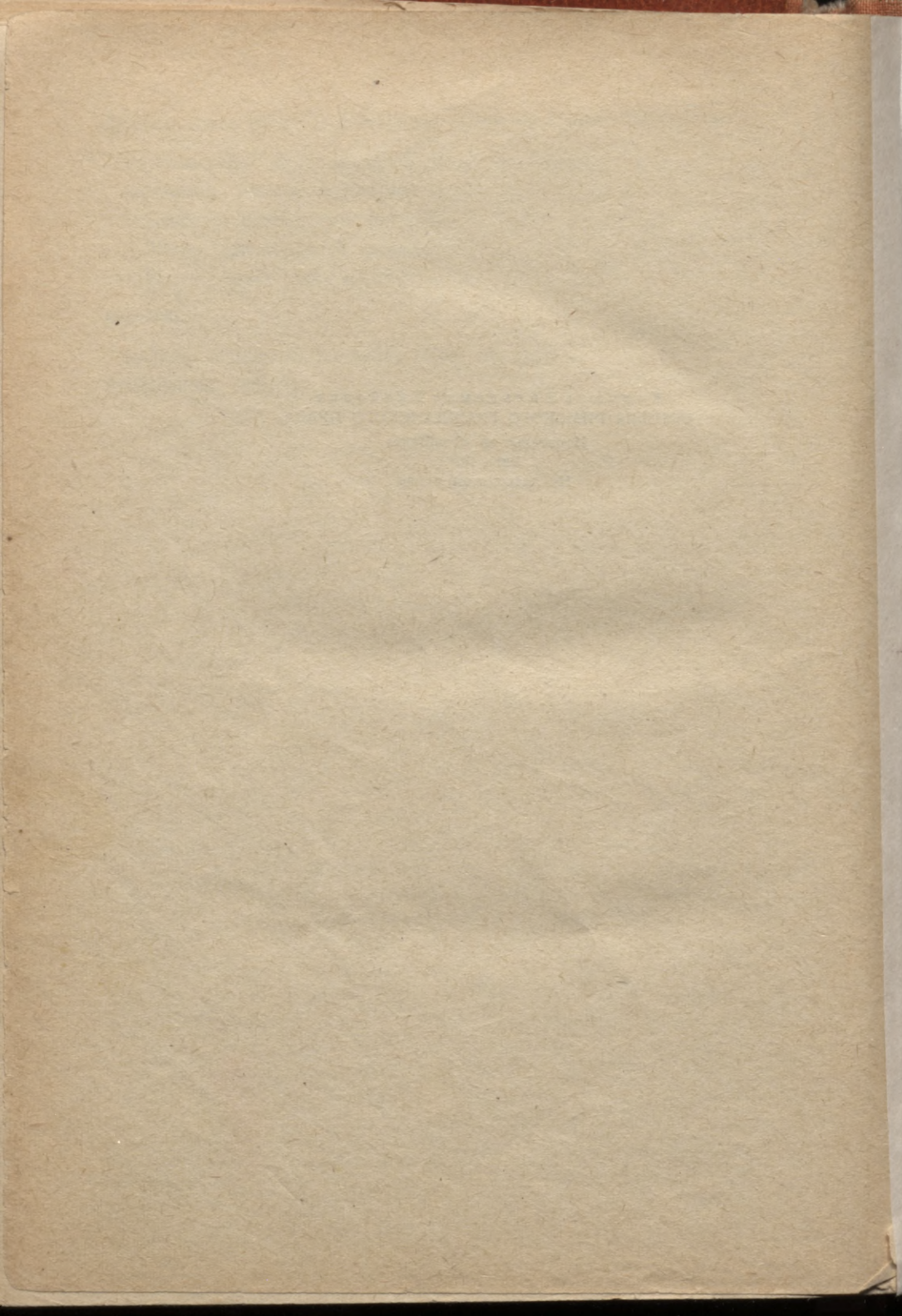
Romiešu tiesas un procesa īpatnības civiltiesisko strīdu izspriešanā . . .	197
Pašaizsardzība. Tiesas organizācija un aizsardzība	197
Legisakciju process (<i>legisactiones</i>)	199
Formulārais process (<i>per formulas</i>)	202
Prētora administratīvā aizsardzība	204
Ārkārtas process (<i>extra ordinem</i>)	204
Pēcvārdi	206
Romiešu civiltiesību recepcijas cēloņi un gaita	206
Alfabētiskais rādītājs	211

Калнынь Вольдемар Екабович
ОСНОВЫ РИМСКОГО ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

Издательство «Звайгзне»

Рига 1977.

На латышском языке

Voldemārs Kalniņš

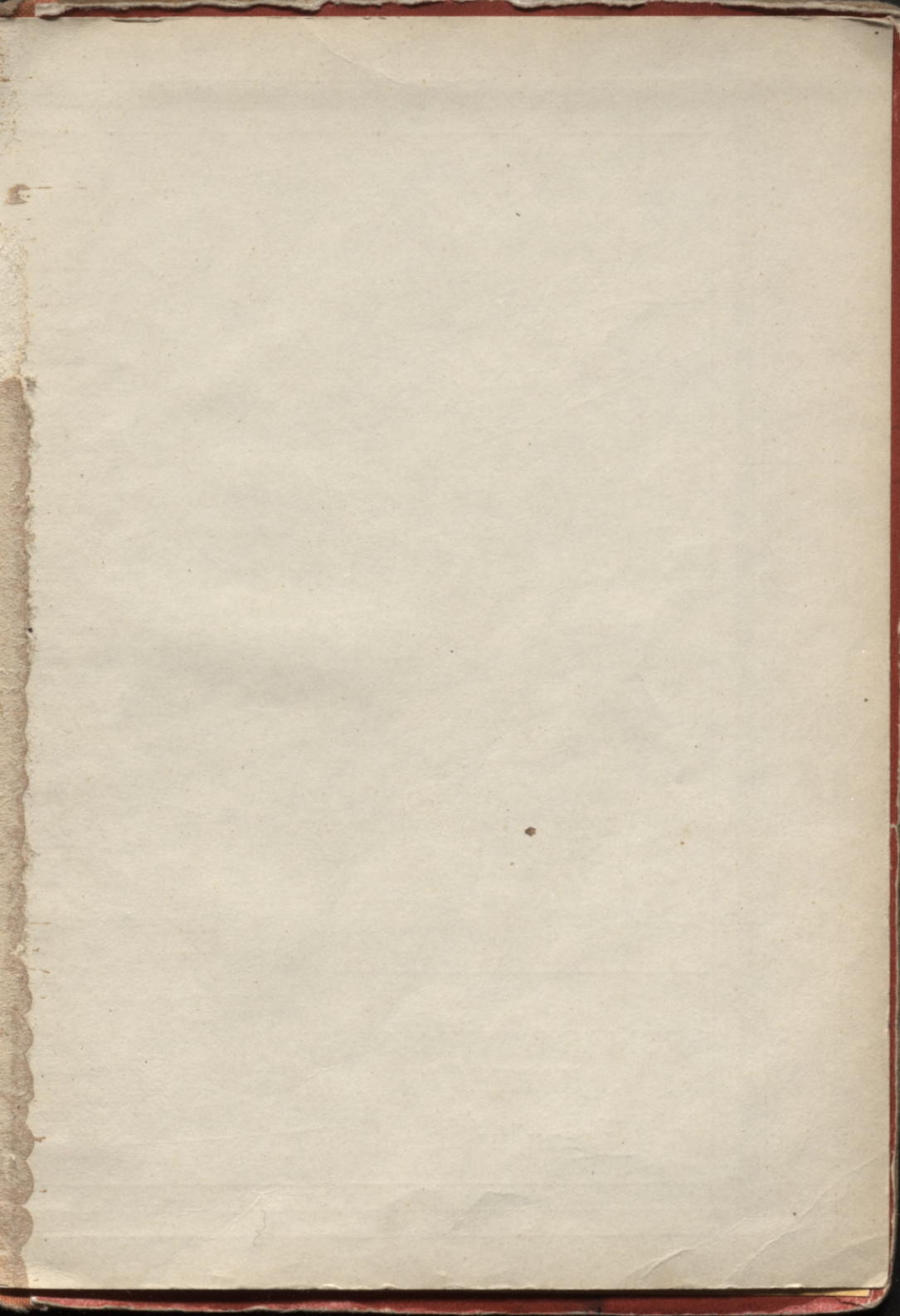
ROMIESU CIVILTIESĪBU
PAMATI

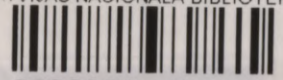
Vāku zīm. *J. Sītnieks*. Redaktore *A. Rāta*. Māksl.
redaktore *A. Lubgāne*. Tehn. redaktore *I. Zaļais-*
kalne. Korektore *I. Tarvida*.

ИБ № 352

Nodota salikšanai 1976. g. 6. novembrī. Parakstīta
iespiešanai 1977. g. 8. jūnijā. Papīra formāts
60×84/16. Tipogr. papīrs Nr. 2. 14,5+0,5 fiz. iespiedl.;
13,49+0,48 uzsk. iespiedl.; 15,91+0,39 izdevn. l.
Metiens 3000 eks. JT 00533. Maksā 75 kap. Izdevn.
ieciba «Zvaigzne» Rīgā, Gorkija ielā 105. Izdevn.
Nr. 3967/SP-21. Iespiesta Latvijas PSR Ministru
Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grā-
matu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā
«Ciņa» Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt. Nr. 5573.

0309069573

ROMAS IMPĒRIJAS
KARTE
m.ē. 1.-2.gs.

APZĪMĒJUMI
Romas impērija
Provinču robežas
0 200 400 km

75 kap.

B

C